

**Sídliště a pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů
v Dambořicích, okr. Hodonín**

Příspěvek k poznání pohřebišť s pohřby v natažené poloze

Miroslav Šmíd – Marek Lečbych – Jaromír Šmerda – Jiří Kala – Petr Limburský

**Neue und wiederentdeckte Griffzungendolche mit Ringabschluss
Die Verbreitung einer spätbronzezeitlichen Innovation
in Mitteleuropa**

Eszter Fejér

**Korálky z germánskej rezidencie v Cíferi-Páci
(juhozápadné Slovensko)**

Vladimír Varsík – Ludmila Illášová – Ján Štubňa

**Novověký vojenský tábor jako archeologická lokalita
Výzkum polního ležení v Semonicích u Jaroměře
(okr. Náchod)**

Pavel Drnovský – Petr Hejhal – Erika Průchová

ARCHEOLOGICKÉ ROZHLEDY

LXXIII-2021-1

1-160

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

ročník LXXIII – 2021
sešit 1

Archeologický ústav Akademie věd ČR, Praha, v.v.i.

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LXXIII–2021, sešit 1
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v. v. i.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, Prague.

<http://www.archeologickerozhledy.cz>
issue doi:10.35686/AR2021.1

Abstracting and indexing information: Arts & Humanities Citation Index (Clarivate Analytics), Current Contents: Arts & Humanities (Clarivate Analytics), SCOPUS (Elsevier), ERIH PLUS

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1

Redakční rada – Editorial board

Martin Bartelheim, Jaroslav Brůžek, Jiří Doležel, Michal Ernée, Luboš Jiráň, Petr Kočár, Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Jerzy Piekalski, Milan Salaš, Ivo Štefan, Radka Šumberová

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek
jezek@arup.cas.cz; tel.: 00420/607942455

Technická redakce

Filip Laval
laval@arup.cas.cz; tel.: 257014321

Orders: František Ochrana, ochrana@arup.cas.cz, tel. +420 257 014 415
SUWECO CZ s. r. o., Sestupná 153/11, CZ-162 00 Praha 6 – Liboc, Czech Republic, www.suweco.cz, tel. +420 242 459 205

Sazba: Marcela Hladíková.
Vychází čtyřikrát ročně.
Tento sešit vyšel v červnu 2021.
Doporučená cena 86 Kč

Registrováno pod ev. č. MK ČR: E 1196.
© Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

ISSN 0323–1267 (Print)
ISSN 2570–9151 (Online)

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, PRAHA, v. v. i. NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

Eva Černá: STŘEDOVĚKÉ SKLÁRNÍ V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH / MITTELALTERLICHE GLASHÜTTEN IN NORDWESTBÖHMEN. Most – Praha 2016. 227 s. Czech and German. 500 Kč / 20 €

Jan Frolík a kol.: CASTRUM PRAGENSE 15. POHŘEBIŠTĚ VE VNITŘNÍM AREÁLU PRAŽSKÉHO HRADU. Praha 2016. 243 s. Czech with English summary. 250 Kč / 10 €

Natalie Venclová: NĚMČICE AND STARÉ HRADISKO. IRON AGE GLASS AND GLASS-WORKING IN CENTRAL EUROPE. Praha 2016. 317 s. English with French summary. 500 Kč / 20 €

Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska a kol.: PRŮVODCE PRAŽSKOU ARCHEOLOGÍÍ. Praha 2017. 335 s. Czech. 250 Kč / 10 €

Jan Frolík: KOSTEL SV. VÁCLAVA V LAŽANECH A POČÁTKY STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ SKUTEČSKA. DÍL I. KATALOG. Praha 2017. 263 s. Czech with English summary. 260 Kč / 10 €
DÍL II. ANALÝZA. Praha 2019. 288 s. Czech with English summary. 260 Kč / 10 €

Jan Kysela – Alžběta Danielisová – Jiří Militký (eds.): STORIES THAT MADE THE IRON AGE. STUDIES IN IRON AGE ARCHAEOLOGY DEDICATED TO NATALIE VENCLOVÁ. Prague 2017. 531 s. English, French, German, Czech. 900 Kč / 35 €

Jan Michálek: MOHYLOVÁ POHŘEBIŠTĚ DOBY HALŠTATSKÉ (Ha C-D) A ČASNĚ LATÉNSKÉ (LT A) V JIŽNÍCH ČECHÁCH. DIE HÜGELGRÄBER DER HALLSTATT- (Ha C-D) UND FRÜHEN LATÈNEZEIT (LT A) IN SÜDBÖHMEN. 1/1, 1/2 Komentovaný katalog – Kommentierter Katalog, 1/3 Tabulky – Tafeln. Praha 2017. 1119 s. Czech with German introduction. 1000 Kč / 40 €

Katarína Kapustka (ed.): PROFIL ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKU. STUDIE VĚNOVANÉ JANU FROLÍKVI. Praha 2018. 309 s. Czech with English summaries. 400 Kč / 15 €

Petr Limburský a kol.: POHŘEBNÍ AREÁLY ÚNĚTICKÉ KULTURY VE VLINĚVSI. Praha 2018. 642 s. Czech with English summary. 800 Kč / 30 €

Iva Herichová: CASTRUM PRAGENSE 16. VRCH HRADNÍ. VÝVOJ GEORELIÉFU PRAŽSKÉHO HRADU V RANÉM STŘEDOVĚKU. Praha 2019. 172 s. Czech with English summary. 500 Kč / 20 €

Jiří Hošek – Jiří Košta – Petr Žákovský: NINTH TO MID-SIXTEENTH CENTURY SWORDS FROM THE CZECH REPUBLIC IN THEIR EUROPEAN CONTEXT. PART I. THE FINDS. Praha – Brno 2019. 424 s. English with French summary. 600 Kč / 25 €

Vladimír Salač (ed.): ATLAS PRAVĚKÝCH A RANĚ STŘEDOVĚKÝCH HRADIŠŤ V ČECHÁCH. ATLAS DER VOR- UND FRÜHGESCHICHTLICHEN BURGWÄLLE IN BÖHMEN. Praha – Schleswig 2019. 136 s. Czech and German with English summary. 500 Kč / 20 €

Michal Ernée – Michaela Langová et al.: MIKULOVICE. POHŘEBIŠTĚ STARŠÍ DOBY BRONZOVÉ NA JANTAROVÉ STEZCE. EARLY BRONZE AGE CEMETERY ON THE AMBER ROAD. Památky archeologické – Supplementum 21. Praha 2020. 688 s.+ CD. Czech with English summary. 700 Kč / 30 €

Kateřina Tomková a kol.: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ. POHŘEBIŠTĚ. DÍL II. Praha 2020. 543 s. Czech with English summary. 600 Kč / 25 €

Kateřina Tomková – Natalie Venclová (eds.): KRAJINOU ARCHEOLOGIE, KRAJINOU SKLA. STUDIE VĚNOVANÉ PhDr. EVĚ ČERNÉ. Praha – Most 2020. 344 s. + CD. 500 Kč / 20 €

Orders:

- Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, Library, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas-Müntzer-Str. 103, D-08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Oxbow Books, 47 Church Street, Barnsley S70 2AS, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchengang 1, D-53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Miroslav Šmíd – Marek Lečbych – Jaromír Šmerda – Jiří Kala – Petr Limburský, Sídliště a pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů v Dambořicích, okr. Hodonín. Příspěvek k poznání pohřebišť s pohřby v natažené poloze – A Funnel Beaker settlement and cemetery in Dambořice, South Moravia. A contribution to knowledge of cemeteries with burials in an extended position</i>	3–47
<i>Eszter Fejér, Neue und wiederentdeckte Griffzungendolche mit Ringabschluss. Die Verbreitung einer spätbronzezeitlichen Innovation in Mitteleuropa – New and rediscovered tanged daggers with ring-shaped handle tip. The spread of a Late Bronze Age innovation in Central Europe</i>	48–71
<i>Vladimír Varsík – Ludmila Illášová – Ján Štubňa, Korálky z germánskej rezidence v Cíferi-Páci (juhozápadné Slovensko) – Beads from the Germanic residence at Cífer-Pác (southwest Slovakia)</i>	72–101
<i>Pavel Drnovský – Petr Hejhal – Erika Průchová, Novověký vojenský tábor jako archeologická lokalita. Výzkum polního ležení v Semonicích u Jaroměře (okr. Náchod) – An Early Modern military camp as an archaeological site. The excavation of the field camp in Jaroměř–Semonice (northeast Bohemia)</i>	102–141
NOVÉ PUBLIKACE	
<i>Markéta Končelová, Jaromír Beneš – Václav Vondrovský – Michaela Ptáková – Lenka Kovačiková – Petr Šída: The Neolithic site of Hrdlovka (České Budějovice – Most 2019)</i>	142–146
<i>Karel Nováček, Kryštof Derner a kol.: Středověké hornictví a hutnictví na Přísečnicku ve středním Krušnohoří. Mittelalterliche Bergbau und Hüttenwesen in der Region Preßnitz im mittleren Erzgebirge (Dresden 2018)</i>	147–149
<i>Jan Kypta, Radek Bláha – Jiří Slavík: Hrad v Hradci Králové (Hradec Králové 2020)</i>	149–151
<i>Josef Unger, Der Erdstall. Fachzeitschrift für Erdstallforschung und Montanarchäologie 46, 2020</i>	151–152
<i>Jan Kypta, Miloš Hlava: Archeolog a jeho sbírka. Josef Antonín Jíra a archeologické muzeum na Hanspaulce (Praha 2020)</i>	152–154
<i>Zdeněk Beneš, Tereza Jošková – Michaela Langová – Jan Jílek (eds.): Mikulovice. Život na hraně (Pardubice 2020)</i>	154–155
<i>Jan Kypta, Tomáš Klír: Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku. Sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí (Praha 2020)</i>	155–156
<i>Soňa Boriová, Alan K. Outram – Amy Bogaard: Subsistence and Society in Prehistory (Cambridge 2019)</i>	156–158
<i>Jan Kypta, Jan Štětina – Dalibor Janiš a kol.: Tvrz Kurovice. Stavební vývoj, historie a archeologie šlechtického sídla na pomezí tvrze a hradu (Kroměříž 2019)</i>	159–160

Sídliště a pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů v Dambořicích, okr. Hodonín

Příspěvek k poznání pohřebišť s pohřby v natažené poloze

A Funnel Beaker settlement and cemetery in Dambořice,
South Moravia

A contribution to knowledge of cemeteries with burials
in an extended position

Miroslav Šmíd – Marek Lečbych –
Jaromír Šmerda – Jiří Kala – Petr Limburský

Předmětem tohoto pojednání jsou v první řadě doklady sídlištních a pohřebních aktivit z počátku starého eneolitu z Dambořic, patřící kultuře nálevkovitých pohárů. Z pohledu aktuální chronologie jde o starší fázi baalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny uvedené kultury. Do současné doby bylo prozkoumáno deset sídlištních objektů s reprezentativní kolekcí keramiky a šest hrobů s pohřby v natažené poloze bez výbavy. Lokalita je dalším příkladem donedávna neregistrovaných pohřebních zvyklostí místní skupiny nálevkovitých pohárů a současně příležitostí představit tento fenomén starého eneolitu na Moravě v širších souvislostech. Součástí příspěvku je také vyhodnocení antropologického materiálu a prezentace radiouhlíkových dat, které z něj byly získány.

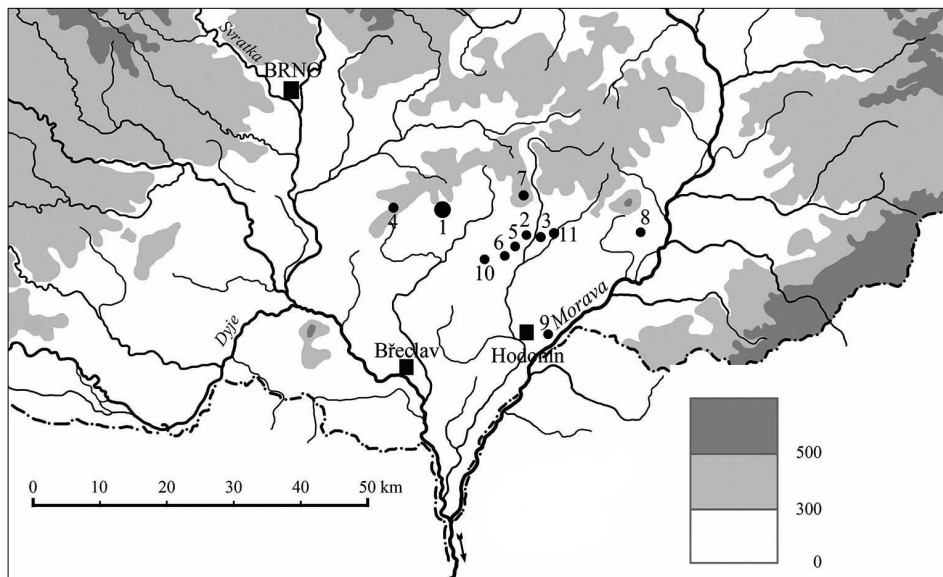
Morava – starý eneolit – kultura nálevkovitých pohárů – sídliště – pohřebiště

The main subject of the article is evidence of settlement and burial activities from the beginning of the Early Eneolithic from Dambořice belonging to the Funnel Beaker culture. From the perspective of the current chronology, this is the early phase of the Baalberg stage of the Moravian – Lower Austrian group of this particular culture. To date, ten settlement features with a representative assemblage of pottery and six graves with burials in an extended position without grave goods have been investigated. The site is another example of only recently recorded burial customs of a local Funnel Beaker group and, simultaneously, an opportunity to present this phenomenon of the Early Eneolithic in Moravia in a broader context. The article includes an evaluation of anthropological material and a presentation of the radiocarbon dates that were acquired from the bones.

Moravia – Early Eneolithic – Funnel Beaker culture – settlement – cemetery

1. Úvod

Záchranné archeologické výzkumy realizované během posledních deseti let v severovýchodní části intravilánu obce Dambořice, okr. Hodonín, přinesly nové poznatky o pravěkém osídlení polohy na úpatí kopce Spálený. Vedle rozsáhlého sídliště horákovské kultury ze starší doby železné jde o objekty z počátku starého eneolitu, kdy území Moravy osídlila kultura nálevkovitých pohárů (dále KNP). V tomto konkrétním případě jde o další sídliště z prostoru jejich zvýšené koncentrace v širším předpolí Ždánického lesa (*obr. 1*).

Obr. 1. Lokality ze starší fáze baalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů v jižním předpolí Ždánického lesa na jihovýchodní Moravě.

Fig. 1. Sites from the early phase of the Baalberg stage of the Moravian – Lower Austrian group of the Funnel Beaker culture in the southern foreground of Ždánice Forest in southeast Moravia.

1 Dambořice; 2 Kyjov; 3 Kyjov-Újezd; 4 Lovčičky; 5 Svatobořice; 6 Místřín; 7 Nechvalín; 8 Moravský Písek; 9 Rohatec; 10 Šardice; 11 Žádovice.

Příspěvek je věnován deseti dosud odkrytým objektům a skupině hrobů s pohřby v natažené poloze ze starší fáze baalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů, které představuje v širších časoprostorových souvislostech.

2. Naleziště

Dambořice se nacházejí v severovýchodní části okresu Hodonín, 35 km jihovýchodně od Brna a 15 km západně od Kyjova, na jižním úpatí Ždánického lesa. Obec leží v hlubokém údolí, jímž protéká potok Salajka, který se pod obcí vlévá do Spáleného potoka, pravostranného přítoku Trkmanky, a posléze do Dyje. Severní část katastru je zalesněna, směrem k jihu se krajina otevírá a je intenzivně zemědělsky obdělávaná. Území náleží do geomorfologické jednotky Ždánický les, která je spolu s Chřibý součástí Středomoravských Karpat. Z užšího geomorfologického hlediska je zkoumaný prostor součástí Dambořické vrchoviny tvořené převážně jílovcí a pískovci ždánické jednotky vnějšího flyše. Jde o plochou vrchovinu s rozsáhlými zbytky zarovnaného pobadenského povrchu (*Demek – Mackovčín eds. a kol. 2006, 115*). Nejvyšším bodem celé jednotky je vrch U slepice (543 m n. m.).

Intenzivní pravěké osídlení katastru obce potvrdila celá řada nálezů, přičemž moderní archeologické výzkumy byly realizovány především severně od obce v sousedících tratích Vysoká a Kluče. Zdejší polykulturní osídlení sahá od paleolitu přes neolit a eneolit ke starší

a mladší době bronzové a dále přes dobu halštatskou a laténskou až k ranému středověku (Geisler 1996; Berkovec – Kos 2003; Lečbých 2008; 2018; Šmerda 2005; 2006; 2008; 2009a; 2009b; 2014). Nejstarší fáze eneolitu je zde zastoupena pozdně lengyelským horizontem. Směrem k jihu navazující polohou je úpatí kopce Spálený, kde bylo osídlení KNP poprvé zachyceno pracovníky Masarykova muzea v Hodoníně roku 2009 při dostavbě základní školy mezi ulicemi Farní a Nad Školou (poloha Za Stodolami). Objekty 5/2009 a 6/2009 charakteru sil poskytly první ucelenou kolekci keramiky starší fáze baalberského stupně moravsko-rakouské skupiny nálevkovitých pohárů. O šest roků později započala realizace dopravní a technické infrastruktury pro kolonii 75 rodinných domků v severovýchodní části obce s přímou návazností na pozemky základní školy (obr. 2). Roku 2015 byly v trase budovaných komunikací prozkoumány tři objekty KNP (500, 503 a 506) a roku 2017 zbývajících pět (527, 529, 531, 532 a 538) společně se skupinou hrobů na parcele č. 434/26. Lze předpokládat, že další objekty a hroby budou odkryty v souvislosti s pokračující zástavbou polohy.

3. Objekty a nálezy

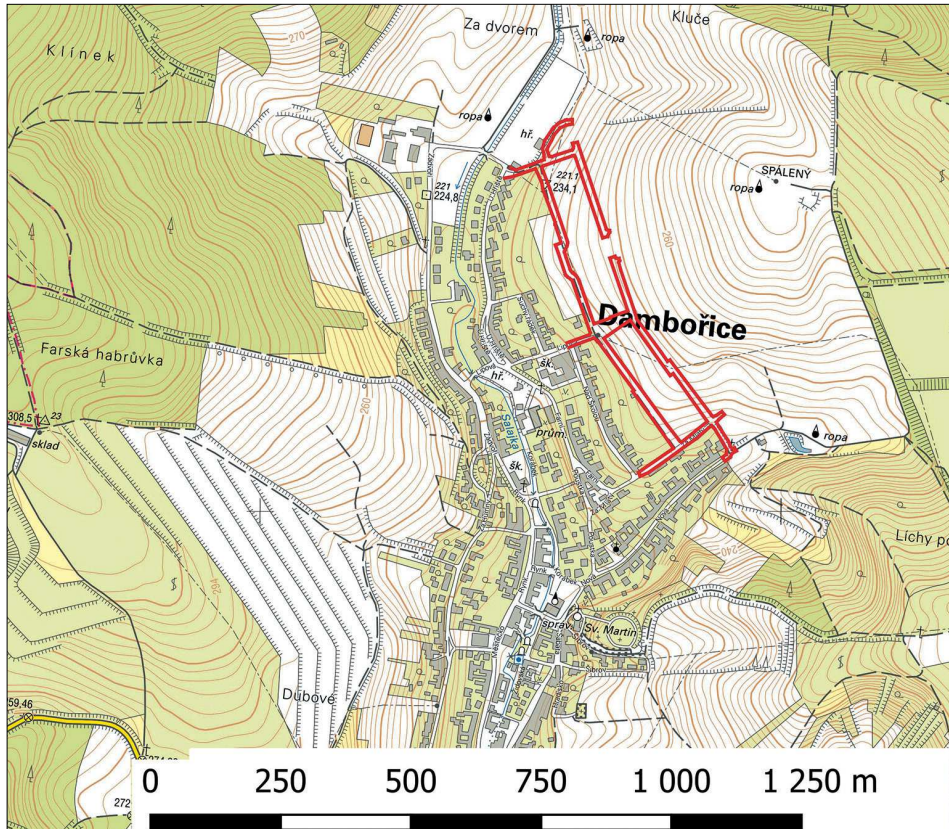
Deset dosud prozkoumaných sídlištních objektů je rozptýleno na ploše o rozloze téměř pěti hektarů na k západu exponovaném úpatí kopce Spálený. Komunální výstavba byla sotva zahájena, ale vzhledem k situaci v trase páteřní komunikace a několika málo prozkoumaným parcelám lze soudit, že osídlení mělo spíše rozvolněný charakter spočívající v několika skupinách objektů, náležejících nejspíše jednotlivým sídelním jednotkám. S výjimkou jednoho hliníku a prohlubně široce oválného tvaru se jednalo o síla s do stran ubíhajícími stěnami a rovným či mísovitým dnem. Pouze jednu jámu (538/2017) lze klasifikovat jako sklípek. Ten je součástí skupiny pěti objektů v jižní části dotčené plochy (obr. 3: 3). Celkem lze za současného stavu výzkumu identifikovat tři lokální seskupení: vedle právě zmíněné skupiny v jižní části plochy se druhá rýsuje v prostoru základní školy (obr. 3: 1) a třetí severovýchodně od ní. Pozůstatky obytných staveb nebyly identifikovány. Na rozdíl od sil a hliníků nezasahovaly příliš hluboko pod úroveň terénu a byly setřeny splavováním svažitého terénu a letitou kultivací půdy.

Výzkum Masarykova muzea v Hodoníně při dostavbě základní školy roku 2009

Objekt 5/2009 (504)

Sílo kruhovitého půdorysu s nízkým válcovitým ústím a do stran ubíhajícími stěnami ostře dosedajícími na ploché dno. R.: průměr hrdla 149 cm, max. průměr dna 249 cm, hloubka 96 cm (obr. 6: 1). Výplň: K 117 – čočky spraše a K 118 – tmavě hnědá, středně ulehlá prachová hlína, nahodile drobtvy i hrudky spraše.

1. Zlomek spodku nádoby. Hlína s příměsí písku s valouny do 10 mm, kvalitní výpal, povrch tmavě hnědý s mikrozrnky biotitu, hlazený (inv. č. P4062, obr. 10: 5).
2. Zlomek plecí poháru s odsazeným hrdlem. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedohnědý leštěný, lom černý (inv. č. P 4063/3, obr. 9: 4).
3. Část hrdla pohárovité nádoby s okrajem dovnitř seříznutým. Plavená hlína s drobnými zrnky písku, kvalitní výpal, povrch hnědý urovnaný, lom černý (inv. č. P 4068/1, 3, obr. 10: 3).
4. Džbán s ostře nasazeným nálevkovitě rozevřeným hrdlem a páskovým, diagonálně orientovaným uchem. Plavená hlína se zrnky písku, povrch tmavě šedohnědý. Výpal střední tvrdosti, povrch původně hlazený, ořelý. R.: výška 105 mm, průměr okraje 65 mm (inv. č. P 4085, obr. 10: 2).

Obr. 2. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Plán nově zbudovaných komunikací na ZM ČR 1 : 10 000.
Fig. 2. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Ground plan of newly built roads.

Objekt 6/2009 (505)

Silo kruhovitého půdorysu s nízkým válcovitým hrdlem a mírně konvexními, výrazně podhloubenými stěnami. R.: průměr hrdla 107 cm, průměr dna 241 cm, hloubka 71 cm (obr. 6: 2). Výplň: K 119 – tmavě hnědá středně ulehlá prachová hlína, nahodile drobtý spráše.

1. Torzo stěny baalberské amfory – láhve (?). Hlína s příměsí hrubšího písku, kvalitní výpal, lom ostrý, povrch šedočerný oprýskaný, původně hlazený do matného lesku. R.: průměr max. výdutě 180 mm, průměr hrdla ca 70 mm (inv. č. P 4072, obr. 11: 6).
2. Drobný zlomek kónické misky (?) s límcovitým okrajem na vnitřní straně. Plavená hlína, velmi kvalitní výpal, lom ostrý – černý, povrch hnědý původně hlazený do matného lesku (inv. č. P 4074/1).
3. Zlomek plecí nádoby s nízkým ven vyhnutým hrdlem. Plavená hlína ostřená drobnými kaménky, lom ostrý, kvalitní výpal, povrch červenohnědý hlazený do matného lesku (inv. č. P 4074/2).
4. Pohár se soudkovitým spodkem a rozevřeným, mírně dovnitř prohnutým hrdlem. Plavená hlína, lom černý, povrch šedoohnědý, hlazený. Výpal střední tvrdosti. R.: výška 110 mm, průměr okraje 115 (inv. č. P 4078/3, obr. 10: 1).
5. Drobný zlomek blíže neklasifikovatelné nádoby (pravděpodobně šálku) se dvěma dochovanými diagonálně položenými řadami brázděného vpichu. Plavená hlína, nekvalitní výpal, povrch šedoohnědý, otřelý (inv. č. P 4078/5, obr. 11: 5).
6. Torzo baalberského džbánu s odlomeným uchem. Uvnitř nádoby stopy modelování. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedoohnědý skvrnitý, původně hlazený do matného lesku. R.: výška 140 mm, průměr hrdla 80 mm (inv. č. P 4079, obr. 11: 1).

7. Torzo horní části hrnce s náznakem límcovitého rozšíření okraje na vnější straně. Plavená hlína, výpal střední tvrdosti, lom ostrý – černý, povrch světle hnědý ořelý, původně hlazený do matného lesku. R.: průměr okraje 250 mm, výška torza 150 mm (inv. č. P 4080/1, *obr. 12: 2*).
8. Torzo hrdla velké pohárovité nádoby. Hlína ostřená drobnými kamínky, kvalitní výpal, lom ostrý – černý, povrch šedohnědý skvrnitý a hlazený. R.: průměr okraje 340 mm (inv. č. P 4080/2, *obr. 12: 3*).
9. Několik zlomků široce rozevřeného hrdla pohárovité nádoby. Plavená hlína bez viditelných stop ostřiva, kvalitní výpal, povrch okrový hlazený, lom černý. R.: Průměr okraje 205 mm, výška hrdla 50 mm (inv. č. P 4080/4, *obr. 12: 1*).
10. Zlomek hrdla a část plecí větší pohárovité nádoby s půlkou kruhového výčnělku. Plavená hlína ostřená kamínky, kvalitní výpal, povrch okrový, hlazený do matného lesku, lom ostrý – černý. R.: průměr okraje 240 mm, výška okraje 60 mm (inv. č. P 4080/5, *obr. 12: 2*).
11. Zlomek kónického spodku nádoby. Plavená hlína bez viditelných stop ostřiva, kvalitní výpal, povrch světle hnědý hlazený, ostrý lom černé barvy. R.: průměr dna ca 130 mm (inv. č. P 4081/1, *obr. 12: 5*).
12. Spodek větší nádoby s přímou stěnou. Hlína ostřená kamínky (sporadicky), výpal střední tvrdosti, povrch okrový, hlazený, lom ostrý – černý. R.: průměr dna 120 mm (inv. č. P 4081/2, *obr. 12: 6*).
13. Zlomek spodku nádoby. Plavená hlína bez viditelných stop ostřiva, výpal střední tvrdosti, povrch šedohnědý, hlazený. R.: průměr dna 135 mm (inv. č. P 4081/3, *obr. 12: 4*).
14. Zlomek hrdla a část plecí baalberského džbánu. Vlevo od ucha se třemi „vousy“ se dochoval jeden drobný výčnělek. Hlína s příměsí kamínků do 8 mm, kvalitní výpal, povrch tmavě šedohnědý urovnaný, lom ostrý – černý (inv. č. P 4082, *obr. 11: 3*).
15. Torzo měkce profilované pohárovité nádoby. Okraj chybí. Hlína s příměsí křemičitého písku, výpal střední tvrdosti, povrch světle hnědý hlazený, lom ostrý – černý. R.: průměr max. výdutí 265 mm, výška torza 140 mm (inv. č. P 4083/23, *obr. 13: 3*).
16. Zlomek spodku nádoby s ostře zalomenou max. výdutí. Plavená hlína s kamínky do 8 mm a žárem vyžíhaným ostřivem. Kvalitní výpal, povrch šedohnědý skvrnitý a hlazený, lom ostrý – černý. R.: průměr max. výdutí ca 220 mm (inv. č. P 4083/26, *obr. 11: 4*).
17. Zlomek plecí baalberského džbánu s jedním dochovaným čočkovitým výčnělkem. Plavená hlína s ojedinělými valouny křemene, výpal střední tvrdosti, povrch tmavě šedý, původně hlazený do matného lesku, lom černý (inv. č. P 4083/29, *obr. 11: 2*).

Záchrané výzkumy realizované Ústavem archeologické památkové péče Brno

Objekt 500/2015, kontext 102

Exploatační jáma široce oválného půdorysu. Dno zvrásněné četnými prohlubněmi po chaotické těžbě hlíny. Prozkoumána 1/3 severní části objektu. Výplň: K 102 – hnědá ulehlá jílovito–prachová hlína s proplástkami a čočkami sprašové hlíny, ojediněle uhlíky. R.: délka 4,9 m, šířka prozkoumané části 2,5 m, max. hloubka od úrovně podloží 1,23 m (*obr. 7: 1*).

1. Zlomek stěny hluboké esovitě profilované mísy. Plavená hlína s příměsí drobných kamínků, výpal střední tvrdosti, povrch červenohnědý ořelý, lom černý (inv. č. 158/15-102/1, *obr. 16: 1*).
2. Zlomek okraje poháru s hrdlem lehce prohnutým, ostře nasazeným. Plavená hlína s drobnými kamínky, výpal střední tvrdosti, povrch červenohnědý ořelý (inv. č. 158/15-102/2, *obr. 16: 3*).
3. Zlomek plecí poháru s ostře nasazeným hrdlem. Pod linií nasazení drobný polokulovitý výčnělek. Plavená hlína, výpal střední tvrdosti, povrch černý ořelý, lom černý (inv. č. 158/15-102/3, *obr. 16: 3*).
4. Zlomek odsazeného a lehce prohnutého hrdla poháru. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedohnědý hlazený (inv. č. 158/15-102/4, *obr. 16: 2*).

Objekt 503/2015

Sílo široce oválného půdorysu s mísovým ústím, úzkým hrdlem a do stran ubíhajícími stěnami. Dno rovné. Výplň: K 105 – hnědá středně ulehlá jílovito–prachová hlína, nahodile čočky a vrstvičky žluté sprašové hlíny. Ve spodní části hrudky mazanice. R.: průměr ústí 2,3 m, hloubka od úrovně podloží 1,3 m (*obr. 7: 2*).

1. Několik zlomků okraje poháru s hrdlem ostře nasazeným. Plavená hlína s mikrozrnky biotitu, kvalitní výpal, povrch světle hnědý a hlazený. R.: průměr okraje 200 mm (inv. č. 158/15-105/1, *obr. 15: 1*).

2. Zlomek okraje poháru s hrdlem ostře nasazeným. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch v odstínech hnědočervené barvy (přepálený), hlazený (inv. č. 158/15-105/3, obr. 15: 2).
3. Zlomek prohnutého hrdla poháru. Plavená hlína, výpal střední tvrdosti, povrch červenohnědý otřelý, lom černý (inv. č. 158/15-105/4, obr. 15: 3).
4. Zlomek okraje jordanoidní mísy. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch okrový hlazený (inv. č. 158/15-105/5, obr. 15: 4).
5. Zlomek plecí poháru s hrdlem odděleným horizontální rýhou. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedo-hnědý hlazený (inv. č. 158/15-105/6, obr. 15: 5).
6. Páskové ucho hrnce nebo amfory. Plavená hlína s drobnými kamínky, kvalitní výpal, povrch tmavě hnědý hlazený (inv. č. 158/15-105/7, obr. 15: 11).
7. Zlomek plecí poháru s dlouhou svislou plastickou lištou. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch okrový a hlazený (inv. č. 158/15-105/6, obr. 15: 10).
8. Zlomek plecí a část hrdla nálevkovitého hrnce. Hrdlo ostře nasazené, pravděpodobně lehce prohnuté. Hlína s příměsí křemencových kamínků, výpal střední tvrdosti, povrch šedý, ovšem patrný červenohnědý základ, hlazený (inv. č. 158/15-105/16, obr. 15: 6).
9. Zlomek velké lžice, s ulomeným držadlem. Plavená hlína, výpal střední tvrdosti, povrch šedo-hnědý hlazený (inv. č. 158/15-105/15, obr. 15: 8).
10. Zlomek okraje poháru s hrdlem ostře nasazeným. Plavená hlína, povrch červenohnědý přepálený (inv. č. 158/15-105/17, obr. 15: 7).
11. Zlomek okraje jordanoidní mísy. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch hlazený v odstínech šedo-hnědé barvy (inv. č. 158/15-105/18, obr. 15: 9).

Objekt 506/2015

Silo kruhového půdorysu s mísovitou prohlubní na východní straně ústí. Stěny mírně vyklenuté, dno rovné. Výplň: K 108 – hnědá středně ulehlá jílovito–prachová hlína s číčkami bílé jílovité hlíny, nahodile stopy uhlíků. R.: průměr 2,1 m, hloubka od úrovně podloží 1 m (obr. 7: 3).

1. Miniatura vysoké mísy s ostře nasazenými a dovnitř skloněnými plecemi. Plavená hlína s ojedinělými kamínky, řídce mikrozrnka biotitu, kvalitní výpal, povrch šedo-hnědý hlazený. R.: výška 65 mm, průměr okraje 55 mm, průměr dna 35 mm (inv. č. 159/15-108/13, obr. 14: 9).
2. Zlomek stěny vysokého šálku s výzdobou provedenou technikou brázděného vpichu (obrněné trojúhelníky). Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedý a hlazený do matného lesku. V brázdách zbytky bílé inkrustace. R.: průměr okraje 90 mm, dochovaná výška stěny 45 mm (inv. č. 159/15-108/14, obr. 14: 8).
3. Zlomek okraje mísy s dovnitř skloněnými plecemi s jednou dochovanou svislou lištou. Plavená hlína s ojedinělými kamínky a s mikrozrnky biotitu (řídce). Povrch šedo-hnědý, původně leštěný, otřelý. R.: průměr okraje 270 mm (inv. č. 159/15-108/15, obr. 14: 1).
4. Spodek velké nádoby. Hlína s příměsí hrubšího písku s mikrozrnky biotitu, kvalitní výpal, povrch červenohnědý hlazený, lom černý. R.: průměr dna 110 mm, průměr max. výdutě 270 mm, dochovaná výška 145 mm (inv. č. 159/15-108/12, obr. 14: 10).
5. Drobný zlomek okraje jordanoidní mísy. Plavená hlína s mikrozrnky biotitu, výpal střední tvrdosti, povrch červenohnědý otřelý (inv. č. 159/15-108/18, obr. 14: 3).
6. Drobný zlomek okraje dvoukónické nádoby. Plavená hlína, nekvalitní výpal, povrch červenohnědý otřelý (inv. č. 159/15-108/17, obr. 14: 4).
7. Drobný zlomek okraje džbánku s uchem posazeným pod okrajem. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch hnědý urovnaný (inv. č. 159/15-108/19, obr. 14: 2).
8. Ucho kruhového průřezu. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch červenohnědý hlazený. R.: průměr 20 × 15 mm (inv. č. 159/15-108/22, obr. 14: 5).
9. Fragment hrdla pohárovité nádoby. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedý, hlazený (inv. č. 158/15-108/4, obr. 14: 6).
9. Zlomek plochého přeslenu s prohnutou stěnou. Z výzdoby se dochoval jeden kruhový vpich. Plavená hlína s mikrozrnky biotitu, povrch černý otřelý (inv. č. 159/15-108/24, obr. 14: 7).
10. ŠI – jádro, rohovec ze Stránské skály.
11. ŠI – úštěp, rohovec ze Stránské skály.
12. ŠI – úštěp, rohovec ze Stránské skály.
13. ŠI – zlomek čepelky, radiolarit typ Vršatské Podhradie.

Objekt 527/2017

Sílo kruhového půdorysu s do stran ubíhajícími stěnami a rovným dnem. Třetina objektu zasahovala mimo stavební jámu. Výplň K 136 – hnědá, středně ulehlá jílovito–prachová hlína, u okrajů zánikové vrstvičky žlutohnědé hlíny. Nahodile zlomky cicvářů. R.: průměr ústí 1 m, max. průměr 2,2 m, hloubka od úrovně podloží 1,4 m (*obr. 8: 4*).

1. Torzo velkého nálevkovitého hrnce se třemi uchy na rozhraní hrdla a vřutě. Hlína ostřená kamínky, kvalitní (dělivý) výpal, povrch skvrnitý v odstínech hnědé, červenohnědé a šedé barvy. R.: Výška 554 mm, průměr okraje 415 mm, průměr lehce konkávního dna 180 mm (inv. č. 340/17-136/1, *obr. 17*).

Objekt 529/2017

Sídlištní jáma oválného půdorysu zasahovala zhruba jednou polovinou mimo skrytou plochu. Stěny šikmé, dno ploché. Výplň K 138 – hnědá ulehlá jílovito–prachová hlína. R.: délka prozkoumané části 1 m, šířka 1,1 m, max. hloubka 0,15 m (*obr. 8: 3*).

1. Zlomek plecí s částí ostře nasazeného hrdla drobné pohárovité nádoby. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch světle hnědý hlazený, lom černý (inv. č. 340/17-138/1, *obr. 16: 7*).
2. ŠI – drobná čepel z rohovce ze Stránské skály. R.: délka 37 mm (inv. č. 340/17-138/2).

Objekt 531/2017

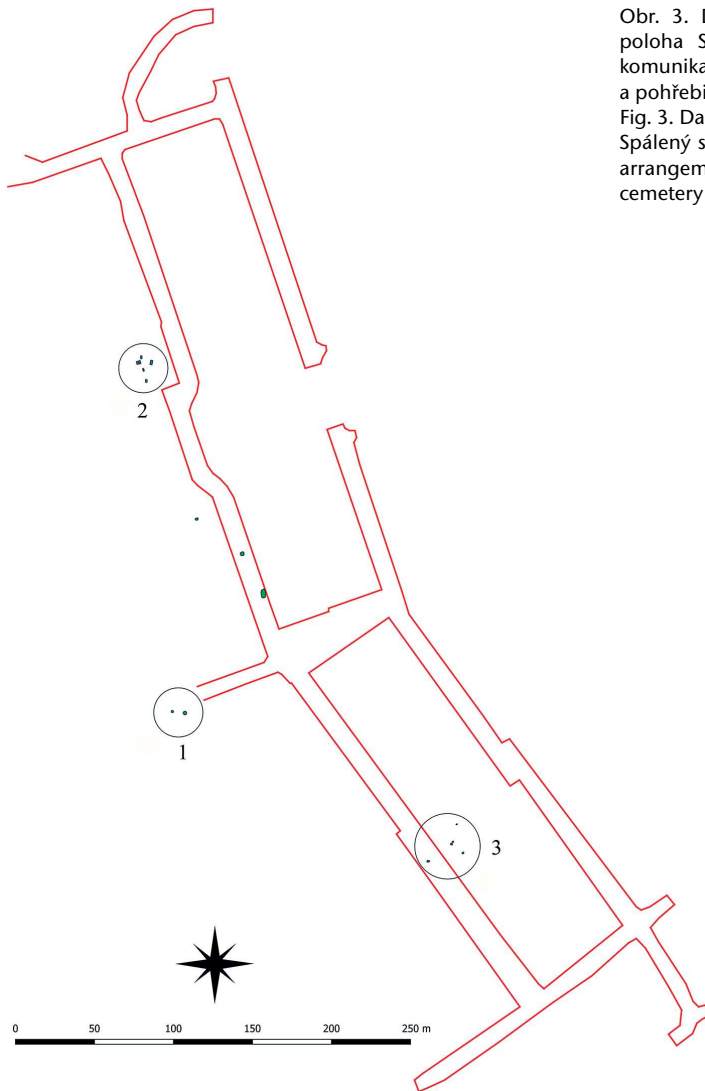
Sílo kruhového půdorysu s do stran ubíhajícími stěnami a mísovitým dnem. Výplň K 140 – tmavě hnědá ulehlá jílovito–prachová hlína s drobnými většími kamínky, ojediněle stopy uhlíků. R.: průměr ústí 1,2 m, max. průměr 1,46 m, hloubka od úrovně podloží 0,8 m (*obr. 8: 1*).

1. Zlomek plecí pohárovité nádoby s drobným oválným výčnělkem pod linií nasazení hrdla. Hlína s příměsí drobných kamínků, kvalitní výpal, povrch hnědý hlazený, lom černý (inv. č. 340/17-140/3, *obr. 16: 8*).
2. Zlomek plecí hrnce se spodním úponem ucha oválného průřezu. Hlína ostřená jemným písekem a kamínky do 3 mm, kvalitní výpal, povrch hnědý hlazený (inv. č. 340/17-140/11, *obr. 16: 6*).

Objekt 532/2017

Sílo kruhového půdorysu s nálevkovitě rozevřeným ústím, úzkým hrdlem, do stran ubíhajícími stěnami a rovným dnem. Pod „převísem“ na dně síla pohřeb nedospělého jedince v natažené poloze bez výbavy. Výplň K 141 – tmavě hnědá ulehlá jílovito–prachová hlína, nahodile čocky světlé šedo hnědé hlíny. R.: průměr ústí 1,4 m, max. průměr 1,8 m, hloubka 0,85 m (*obr. 8: 5*).

1. Hrnce s odděleným přímým hrdlem a dvěma protilehlými uchy. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch světle šedo hnědý, hlazený. Lom černý. R.: průměr okraje 220 mm, průměr dna 98 mm, výška 243 mm (inv. č. 340/17-141/1, *obr. 18: 3*).
2. Zlomek lžice. Hlína ostřená drobnými kamínky, kvalitní výpal, povrch červenohnědý hlazený. R.: délka „misky“ 55 mm (inv. č. 340/17-141/2, *obr. 18: 9*).
3. Zlomek lžice. Hlína ostřená drobnými kamínky, kvalitní výpal, povrch světle šedo hnědý hlazený. R.: dochovaná délka „misky“ 45 mm (inv. č. 340/17-141/3, *obr. 18: 10*).
4. Zlomek odděleného hrdla větší nádoby. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch hnědý hlazený, lom černý. R.: výška hrdla 65 mm (inv. č. 340/17-141/4, *obr. 18: 7*).
5. Zlomek okraje hrdla větší nádoby. Hlína ostřená drobnými kamínky, kvalitní výpal, povrch světle hnědý hlazený (inv. č. 340/17-141/6, *obr. 18: 2*).
6. Zlomky prohnutého hrdla pohárovité nádoby. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch světle hnědý hlazený, lom tmavý (inv. č. 340/17-141/7-9, *obr. 18: 6*).
7. Zlomek plecí pohárovité nádoby s hrdlem odděleným rýhou. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch hnědošedý hlazený, lom černý. (inv. č. 340/17-141/10, *obr. 18: 8*).
8. Zlomek plecí hrubšího hrnce se spodním úponem ucha kruhového průřezu. Hlína ostřená kamínky do 5 mm, kvalitní výpal, povrch světle hnědý urovnaný (inv. č. 340/17-141/11).
9. ŠI – škrabadlo na úštěpu, rohovec ze Stránské skály. R.: délka 32 mm (inv. č. 340/17-141/16, *obr. 18: 1*).
10. ŠI – zlomek prosté čepelce, rohovec ze Stránské skály. R.: délka 34 mm (inv. č. 340/17-141/17, *obr. 18: 5*).
11. ŠI – zlomek prosté čepelce, rohovec ze Stránské skály. R.: délka 28 mm (inv. č. 340/17-141/18).
12. ŠI – zlomek prosté čepelce, rohovec ze Stránské skály. R.: délka 31 mm (inv. č. 340/17-141/19).
13. ŠI – prostá čepel, rohovec ze Stránské skály. R.: délka 32 mm (inv. č. 340/17-141/20).
14. ŠI – prostá čepel, zlomek. Přepálený silicit. R.: délka 35 mm (inv. č. 340/17-141/21).

Obr. 3. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Nově zbudované komunikace s dislokací objektů (1, 3) a pohřebiště (2).

Fig. 3. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Newly built roads with arrangement of features (1, 3) and cemetery (2).

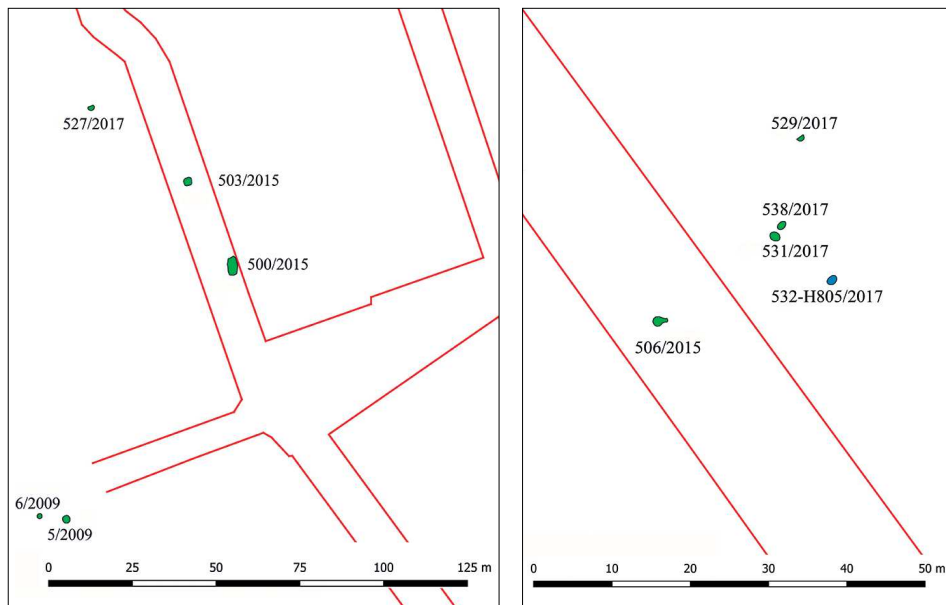
15. ŠI – prostá čepel. Rohovec typu Krumlovský les II. R.: délka 38 mm (inv. č. 340/17-141/22).
16. ŠI – čtyři drobné ústěpy z rohovce ze Stránské skály. R.: 28–36 mm (inv. č. 340/17-141/23).
16. Drobný zlomek zeleně patinované tyčinky (Cu?). R.: průměr 1,2 mm, délka 10 mm (inv. č. 340/17-141/24, obr. 18: 4).

Objekt 538/2017

Silo/sklípek široce oválného půdorysu s lehce do stran ubíhajícími stěnami a mísovým dnem. Výplň K 147 – světle hnědá středně ulehlá jílovito–prachová hlína, nahodile čочки světle šedohnědé hlíny. R.: průměr ústí 0,9 m, max. průměr 1 m, hloubka 0,6 m (obr. 8: 2).

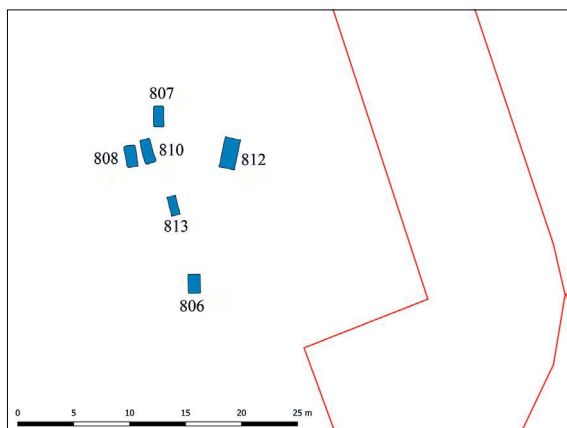
1. Torzo trojitě ostře profilované nádoby s dochovaným drobným výčnělkem v místě nasazení hrdla. Plavená hlína, kvalitní výpal, povrch šedý, glazený do matného lesku. R.: průměr max. výdutě ca 220 mm (inv. č. 340/17-147/1, obr. 16: 5).

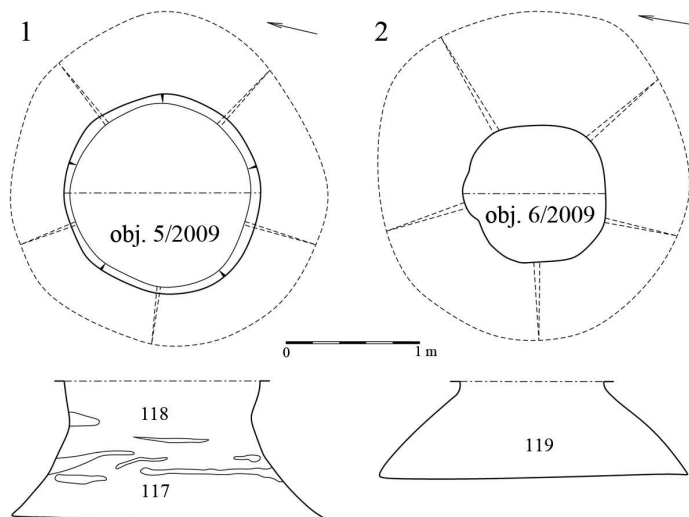
Obr. 4. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Detail skupiny objektů v jihovýchodní části plochy.
Fig. 4. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Detail of group of features in the southeast part of the studied area.

Obr. 5. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Detail pohřebiště.
Fig. 5. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Cemetery detail.

4. Pohřebiště

Šest odkrytých hrobů tvořilo semknutou skupinu 100 m severně od nejbližšího sídlištního objektu (obr. 3; obr. 5). Hrobové jámy široce oválného půdorysu, eventuálně obdélného půdorysu se zaoblenými rohy, sloužily k ukládání zesnulých v natažené poloze na zádech ve víceméně poledníkové orientaci hlavou k S v následující oscilaci: 2× S–J, 3× SSZ–JJV, 1× SZ–JV. Výplň všech odkrytých hrobů byla prakticky stejná a tvořila ji ulehlá jílovito-prachová hlína šedoohnědé barvy, nahodile čочки tmavé hlíny. Mělké zahloubení hrobů

Obr. 6. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Objekty KNP prozkoumané při dostavbě základní školy v roce 2009.

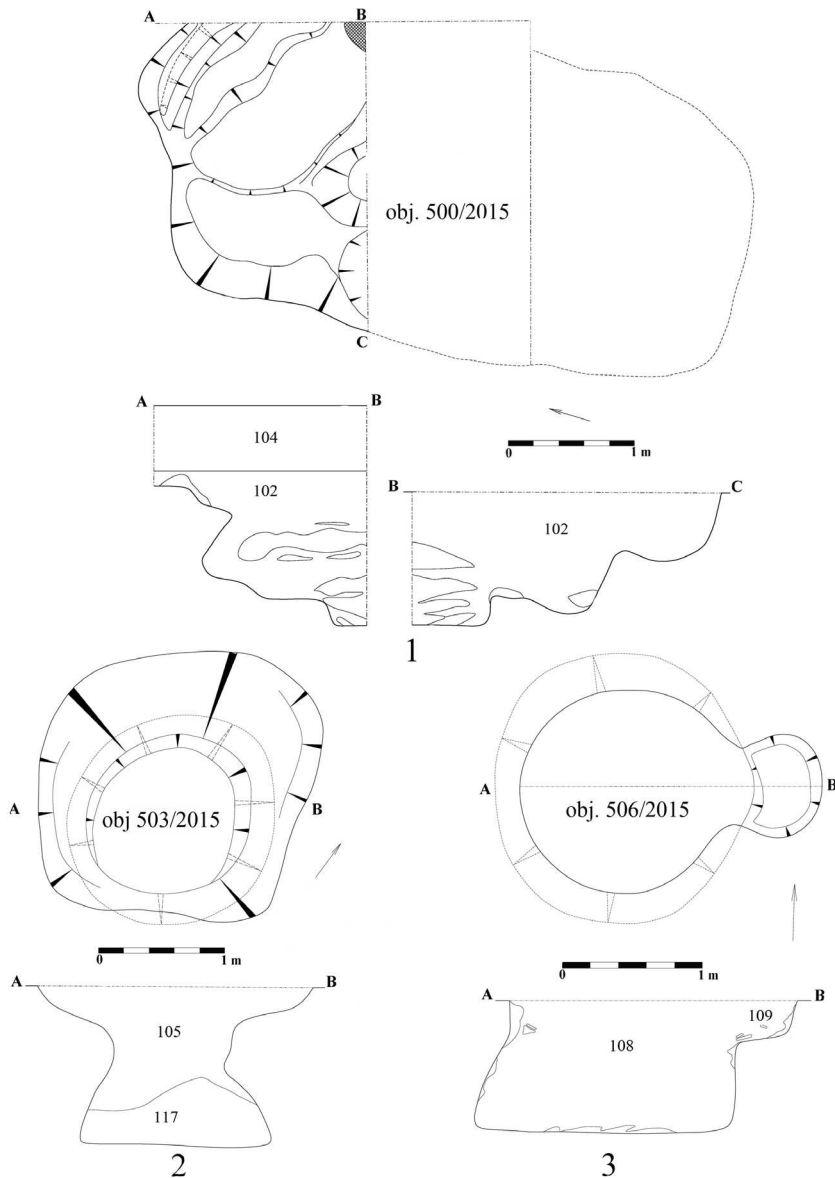
Fig. 6. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Funnel Beaker culture features investigated during the completion of the elementary school in 2009.

do podloží – ve většině případů do 20 cm – dovoluje uvažovat, že vzhledem ke svažitosti terénu byly některé hroby z výše uvedených příčin zničeny. V tomto ohledu se nabízí srovnání se situací zachycenou díky rozsáhlému plošnému odkryvu roku 2015 v Modřicích u Brna. Osídlení KNP se projevilo dvěma pruhy objektů, běžících diagonálně od JZ k SV přes skrytou plochu. Severně od první řady se nacházely dvě skupiny hrobů s pohřby v natažené poloze na zádech bez milodarů (Šmíd *et al.* 2018). Jednotlivé hroby obdobného charakteru, identifikované severně od druhé řady objektů, jsou příslibem, že obdobná situace se ukáže i na navazující ploše zkoumané roku 2008. Laboratorní a odborné zpracování modřického souboru nebylo dosud ukončeno. Vedle prostorové dispozice (hroby versus sídlištní objekty) je s dambořickým pohřebním okrskem srovnatelná i orientace pohřbených – Z–V a SZ–JV.

Hroby jsou sice bez jakékoliv výbavy, ovšem analogie z území Moravy a Rakouska (Šmíd 2017), navíc podpořené radiokarbonovými daty, kladou pohřebiště do 38. až 37. století př. n. l. Časové rozpětí odpovídá starší fázi baalberského stupně (KNP IIA) moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů, a souvislost hrobů s osadou ze stejného období v jejich těsném sousedství se jeví jako velmi pravděpodobná (viz níže).

Antropologická analýza

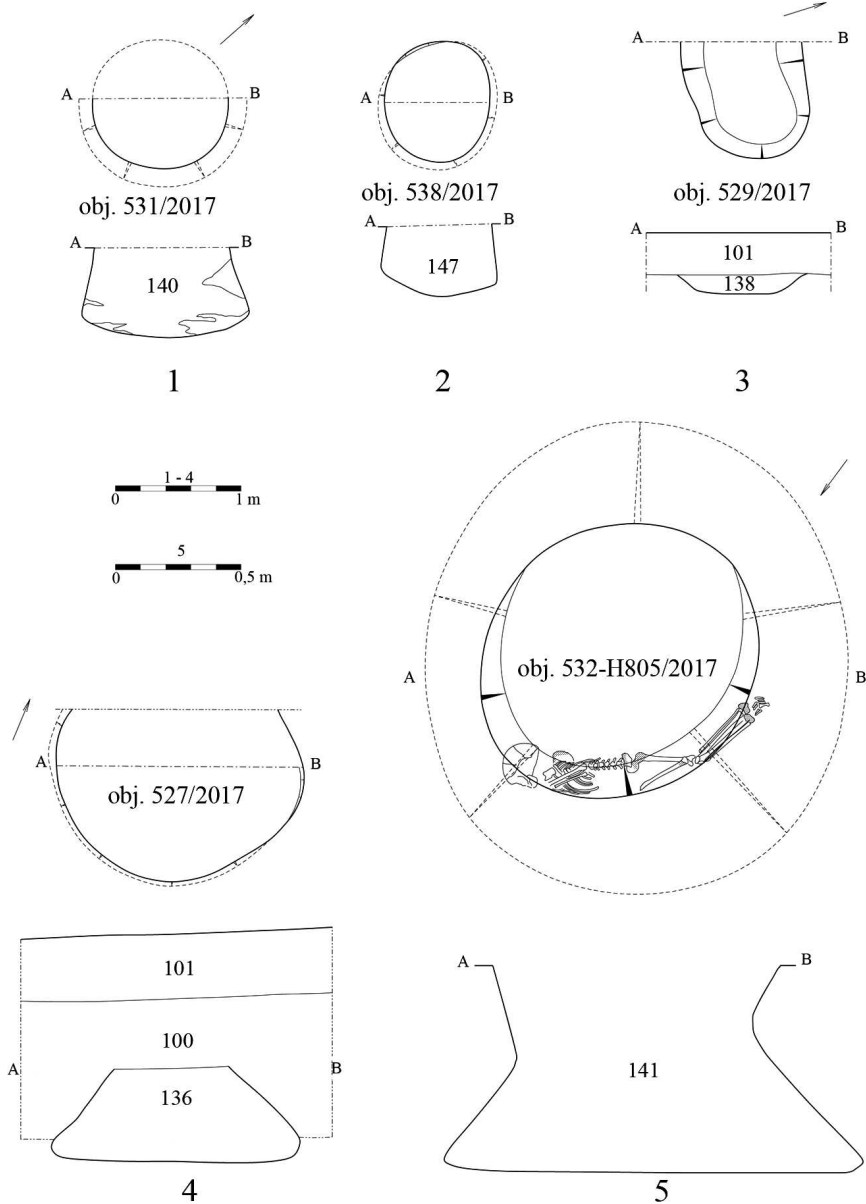
Kosterní pozůstatky, které byly k dispozici k základní antropologické analýze, se ve směs zachovaly ve velmi špatném stavu, který v mnoha případech komplikoval, či přímo znemožňoval přesnější stanovení nebo alespoň hrubý odhad demografických ukazatelů. Obecným rysem všech pohřbů byla značná fragmentarizace, která spolu se silným post-mortálním poškozením a častou nekompletností skeletů neumožňovala restauraci kostí a alespoň nějaké zlepšení podmínek pro rozbor. Fragments byly umyty čistou vodou (často bez použití kartáčku). Po vysušení byly roztříděny a morfoskopicky posouzeny podle obecně platných kritérií pro odhad pohlaví dle rozvoje morfologických znaků pánve a lebky, celkové stavby skeletu a v jednom případě dle rozměrů hlezenní kosti metodou

Obr. 7. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Objekty KNP prozkoumané při budování komunikace roku 2015.

Fig. 7. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Funnel Beaker culture features investigated during road construction in 2015.

Novotného (1985). Odhad dožitého věku byl proveden kombinací sledování obrusu chrupu (*Lovejoy 1985*) a rozvoje degenerativně produktivních změn skeletu. U dětských koster byl rozhodující stav mineralizace chrupu a prořezání (*Vlček 1994*), jen jako orientační byla použita metoda odhadu věku dle délky dlouhých kostí (*Stloukal – Hanáková 1978*).

Obr. 8. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Objekty KNP prozkoumané při stavbě rodinných domů roku 2017.

Fig. 8. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Funnel Beaker culture features investigated during the construction of family houses in 2017.

Výpočet výšky postavy, byl-li vůbec možný, byl proveden dle *Sjøvolda (1990)*. Vzhledem k výše uvedenému nemohly být spolehlivě posouzeny případné individuální markanty pohřbených (epigenetické znaky, stopy onemocnění, zranění atd.).

Objekt 532/H 805/2017, parc. č. 544/117. Silo kruhového půdorysu s nálevkovitě rozevřeným ústím, úzkým hrdlem a do stran ubíhajícími stěnami a rovným dnem. Pod „převísem“ pohřeb nedospělého jedince v natažené poloze bez výbavy (*obr. 8: 5*).

Poměrně dobře zachovalé, ale fragmentarizované kosterní pozůstatky dítěte. Povrchová eroze je mírná až střední, kosti mají světlehnědou barvu. Lebka je fragmentarizovaná, ale relativně kompletní. V obou čelistech kombinace trvalých a mléčných zubů: prořezány jsou první stálé stoličky a řezáky (téměř plně mineralizovány). Mléčné stoličky a špičáky dosud přítomny. Mezi mléčnými stoličkami v horní čelisti oboustranně a dolními vlevo jsou patrné mezizubní kazy velikosti špendlíkové hlavičky. Postkranialní skelet fragmentarizovaný, ale rovněž víceméně kompletní. Chybějí některé drobné kosti rukou a nohou, několik obratlů a dosud nepřirostlých epifýz dlouhých kostí. Větší postmortální poškození je lokalizováno do oblasti pánve, především na pravou stranu.

Stav vývoje chrupu odpovídá dožitému věku asi 8–9 let, délky dlouhých kostí (kvůli poškození měřeny jen orientačně) odpovídají tomuto rozmezí. Pohlaví nelze spolehlivě odhadnout.

Hrob 806/2017, parc. č. 434/122. Obdélná hrobová jáma se zaoblenými rohy měla rozměry 172 × 68 cm a zahloubena byla 20 cm do sprašového podloží. Na jejím dně uložen skelet dospělé osoby v natažené poloze, orientovaný ve směru SZ–JV, hlavou k SZ. Paže položené volně podél těla. Bez milodarů (*obr. 9: 1*).

Špatně zachovalé, silně fragmentarizované a částečně nekompletní kosterní pozůstatky dospělého člověka. Povrchová eroze je silnější, kosti mají světlou bíložedou barvu. Lebka je zachována ve větších fragmentech, relativně kompletní, celkově nerekonstruovatelná. Morfoskopicky je patrná plochá glabella i arc. superciliares, malé proc. mastoidei a celková gravilnější stavba. Nevýrazně modelované jsou i zlomky dolní čelisti. V čelistech byl patrně původně kompletní stálý chrup, většina zubů zachována (ať už v alveolech, nebo volně). Obrus odpovídá přibližně fázi G. V dolní čelisti vlevo je perzistující mléčná stolička. Z postkranialního skeletu se zachovaly zlomky všech částí – diafýzy všech kostí končetin, zlomky obou pletenců a vesměs blíže neidentifikovatelné některé kosti rukou a nohou. Osový skelet je zastoupen zlomky několika obratlů a drobnými fragmenty žeber. Morfoskopické hodnocení znaků na pánevních kostech je kvůli jejich špatné zachovalosti obtížné; zřetelná jsou malá acetabula s ostrým okrajem a původně pravděpodobně velmi široká inc. ischiadica major. Celý postkranialní skelet je mimořádně drobné stavby.

Obrus chrupu odpovídá úmrtí v rozsahu věkové kategorie adultus II, konkrétně asi mezi 35. a 40. rokem života. Veškeré hodnotitelné morfologické znaky na lebce a pánvi i velmi gracilní stavba postkranialního skeletu odpovídají ženskému pohlaví. Výšku postavy nelze spolehlivě vypočítat; na základě orientačního měření délky poškozené stehenní kosti (F2), která patrně nepřesáhla 385 mm, lze usoudit, že výška postavy nepřesáhla 150 cm.

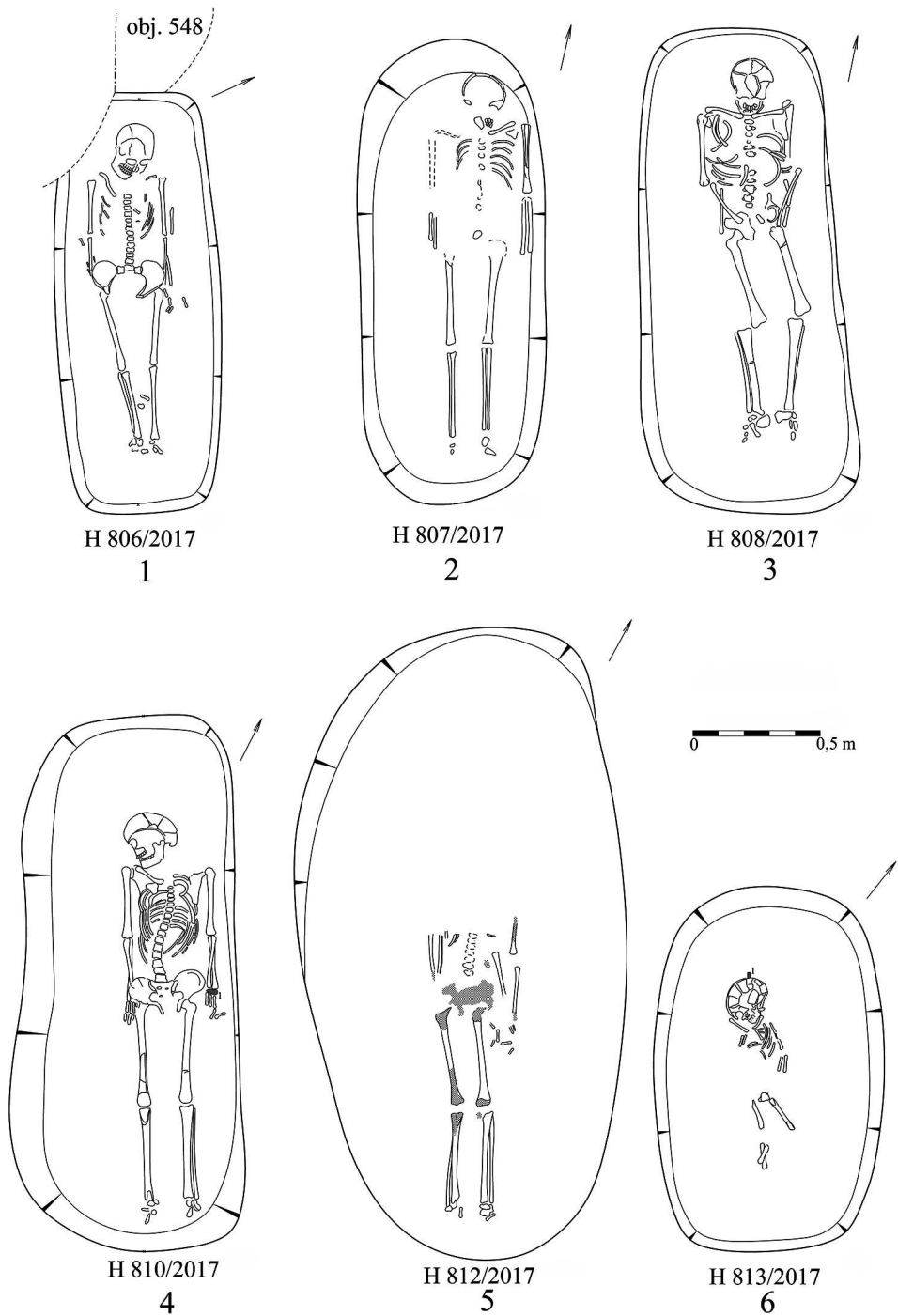
Hrob 807/2017, parc. č. 434/26. Jáma široce oválného půdorysu měla rozměry 190 × 76 cm a hloubku 20 cm od úrovně podloží. Na jejím dně ležel skelet dospělé osoby v natažené poloze na zádech ve směru S–J, hlavou k S. Paže položené volně podél těla. Bez milodarů (*obr. 9: 2*).

Fragmenty několika kostí dospělého člověka. Povrchová eroze je silnější, kosti mají světlou bíložedou barvu. Z lebky zachováno několik menších fragmentů plochých kostí mozkovny bez větší výpovědní hodnoty, levý kloubní výběžek dolní čelisti a úlomky asi 15 zubů trvalého chrupu, jejichž obrus odpovídá přibližně stupni C až D. Postkranialní skelet je reprezentován zlomky diafýz dlouhých kostí, z nichž identifikovatelný je pouze fragment dolního konce levé pažní kosti drobné stavby.

Obrus chrupu odpovídá dožitému věku 18–24 let. Pohlaví nelze spolehlivě určit.

Hrob 808/2017, parc. č. 434/26. Jáma obdélného půdorysu se zaoblenými rohy měla rozměry 198 × 85 cm a hloubku 20 cm od úrovně podloží. Na jejím dně ležel skelet dospělé osoby v natažené poloze orientované ve směru S–J, hlavou k S. Paže uložené volně podél těla, předloktí směřovala do klína. Bez milodarů (*obr. 9: 3*).

Poměrně zachovalý, relativně kompletní, ale velmi silně fragmentarizovaný lidský skelet. Povrchová eroze je silnější, kosti mají světle béžovou barvu. Lebka v podstatě kompletní, ale silně fragmentarizovaná, tudíž jen obtížně v celku rekonstruovatelná. Zcela chybějí zlomky horní čelisti (volné zuby přítomny jsou). Z morfologických znaků je patrná nevýrazně vyklenutá glabella, malé arc. superciliares, nevýrazná prot. occipitalis ext, malé až střední proc. mastoidei, nízké a gracilní lící kosti a drobná, nevýrazně modelovaná dolní čelist. V obou čelistech původně kompletní stálý chrup, většina zubů zachována volně. Obrus

Obr. 9. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Hroby.
Fig. 9. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Graves.

odpovídá fázi E až F, obě třetí horní stoličky nemají dosud plně mineralizovány kořeny (fáze VII). Mezi kořeny obou těchto stoliček jsou na distální straně drobné zubní perly (do 1 mm). Z osového skeletu se zachovaly pouze nečetné drobné zlomky žeber a obratlů, výjimkou jsou pouze první dva krční obratle, které se zachovaly vcelku, stejně jako poslední bederní obratel, postižený pravděpodobně vrozenou oboustrannou spondylolyzou (oblouk se nezachoval). Z kostry horní končetiny se ve fragmentech zachovaly všechny kosti s výjimkou kostry ruky, kterou reprezentuje jen několik málo fragmentů zápěstních kostí a prstních článků. Obě pažní kosti nemají dosud přirostlé proximální epifyzy – pravá se zachovala, levá ztracena. Epifyzy ostatních dlouhých kostí jsou přirostlé beze stop po osifikačních štěrbinách. Sternální konce klíčních kostí jsou silně poškozené, zdá se však, že měly granulovaný povrch. Celkově jsou kosti horní končetiny spíše gracilní stavby s velmi nevýrazným svalovým reliéfem. V podstatě stejně je zachována také kostra dolní končetiny, přičemž nejpoškozenější jsou holenní kosti; kostra nohy chybí až na pravou patní a hlezenní kost úplně. Drobné fragmenty pánevních kostí jsou morfologicky obtížně hodnotitelné, patrná jsou malá acetabula s ostrými okraji, inc. ischiadica major byla snad širší. Dlouhé kosti jsou štíhlé gracilní stavby, na stehenních tvoří linea aspera výrazný pilaster. Stopy po osifikačních štěrbinách nejsou patrné.

Obrus chrupu odpovídá širšímu rozmezí mezi 25. a 35. rokem života, snad polovinu tohoto intervalu; stav osifikace skeletu odpovídá dožitému věku kolem 25 let. K úmrtí došlo pravděpodobně v rozsahu věkové kategorie adultus I (20 až 29 let), přičemž kostní věk je v tomto případě v drobném nesouladu s věkem zubním. Nečetné hodnotitelné morfologické znaky i celková stavba skeletu odpovídají ženskému pohlaví. Stejně jako rozměry hlezenní kosti (Ta1=48 mm, Ta2=37 mm). Výšku postavy bylo možné vypočítat dle délky kosti stehenní (F2=44.3cm) na asi 165 cm.

Hrob 810/2017, parc. č. 434/26. Hrobová jáma obdélného půdorysu se zaoblenými rohy měla rozměry 20 × 90 cm a hloubku 22 cm od úrovně podloží. Na jejím dně ležel v natažené poloze a na zádech skelet dospělé osoby orientovaný ve směru SSZ–JJV, hlavou k SSZ. Paže položené volně podél těla. Bez milodarů. U zápěstí levé ruky ležel zlomek prosté čepele z moravského jurského rohovce (*obr. 9: 4*), souvislost s pohřbem nebyla prokázána.

Relativně dobře zachovalé, ale fragmentarizované kosterní pozůstatky dospělého člověka. Povrchová eroze je střední, kosti mají světlou běžovou barvu. Lebka je fragmentární, nekompletní, i když všechny její části v různé míře zastoupeny jsou. Z morfologických znaků je patrná mírně vyklenutá glabella, nevýrazné arc. superciliares, střední proc. mastoideus, střední prot. occipitalis ext. a nevýrazně modelované lícní kosti i dolní čelist. Celkově jsou fragmenty střední stavby. V obou čelistech původně kompletní stálý chrup, většina zubů zachována jak v alveolech, tak volně. Obrus odpovídá fázi F. Postkranialní skelet je silněji fragmentarizovaný, ale víceméně kompletní. Chybí část obratlů, drobných kostí rukou a nohou, obecně poškozenější a nekompletní je levá polovina skeletu. Skelet je celkově střední stavby, i když s poměrně výrazným svalovým reliéfem. Morfoskopicky je na poškozených pánevních kostech zřetelný silněji zakřivený kyčelní hřeben, užší hákovitá inc. ischiadica major, jednoduchý arc. compositae a oblé okraj relativně velkého acetabula.

Obrus chrupu odpovídá úmrtí v rozsahu věkové kategorie adultus II, konkrétně nejspíš mezi 30. a 35. rokem života. Přes nejednoznačnost hodnotitelných morfologických znaků na lebce i pánvi i nevýraznou stavbu skeletu se zdá pravděpodobnější, že kosterní pozůstatky náleží spíše muži (zvláště s přihlédnutím ke znakům na pánvi). Výšku postavy nelze spolehlivě vypočítat; dle orientačního měření délky poškozené stehenní kosti (F2 asi 43 cm) lehce přesahovala 160 cm.

Hrob 812/2017, parc. č. 434/26. Hrobová jáma oválného půdorysu měla rozměry 265 × 135 cm a hloubku 20 cm od úrovně podloží. Silně fragmentarizovaný skelet dospělé osoby ležel v natažené poloze na zádech orientovaný ve směru SSZ–JJV, hlavou k SSZ. Paže ležely volně podél těla. Bez milodarů (*obr. 9: 5*).

Velmi silně fragmentarizované a nekompletní kosterní pozůstatky dospělého člověka. Povrchová eroze je silná, kosti mají světlou běžovou barvu. Z lebky jsou zachovány pouze dva drobnější zlomky plochých kostí mozkovny. Postkranialní skelet reprezentují především úlomky diafyz dlouhých kostí, ojediněle poškozené úlomky epifýz. Největší zlomky ze stehenních a holenních kostí měří asi 14 cm, naprostá většina však nepřesahuje jednotky centimetrů, významná je také složka amorfní drti. Zdá se, že většina „lépe“ zachovalých fragmentů pochází z kostí dolních končetin; úlomky z horních končetin jsou zastoupeny výrazně méně a jsou menší. Díky zachovalosti nejsou pozůstatky morfologicky spolehlivě hodnotitelné, subjektivně se však zdají být spíše robustnější stavby.

Hrob 813/2017, parc. č. 434/26. Hrobová jáma široce obdélného půdorysu se zaoblenými rohy měla rozměry 150 × 95 cm a hloubku 17 cm od úrovně podloží. Skelet dítěte ležel v natažené poloze na zádech orientovaný ve směru SZ–JV, hlavou k SZ. Uložení paží nebylo možné zjistit. Bez milodarů. U temene hlavy dítěte byl nalezen zlomek prosté čepele z rohovce ze Stránské skály (*obr. 9: 6*). Souvislost s pohřbem není jednoznačná.

Špatně zachovalé, velmi silně fragmentarizované pozůstatky dítěte. Povrchová eroze je silnější, kosti mají světle okrovou barvu. Lebka i postkranialní skelet jsou velmi silně fragmentarizovány, kromě relativně větších, ale nečetných zlomků plochých kostí mozkovny (max. 4 × 5 cm) a diafýz dlouhých kostí (max. 10 cm) se jedná o víceméně amorfní drť bez větší výpovědní hodnoty. Zdá se však, že fragmenty všech částí lebky i postkranialního skeletu jsou v různé míře přítomny. Ve fragmentech čelistí původně pravděpodobně kompletní mléčný chrup, trvalé zuby dosud neprořežány, jejich nečetné volně zachovalé základy nepřekračují fázi mineralizace III; mléčné jsou již plně mineralizovány.

Kosterní pozůstatky náleží dítěti zemřelému pravděpodobně mezi 3. a 4. rokem života.

Radiokarbonové datování

Výzkumem získané lidské ostatky byly datovány za pomoci měření obsahu radiokarbonu. K datování byly použity zuby; u pohřbu v sídlištní jámě (H805/2017) bylo navíc ještě provedeno duplicitní měření z dlouhé kosti. Celkem bylo z jedenácti pohřbů odebráno 12 vzorků, z nich 11 bylo možné radiokarbonově datovat. Vzorek z hrobu H804/2017 byl kvůli špatnému dochování a nízkému obsahu kolagenu z datování vyloučen. Předúprava a úprava vzorků do podoby grafitizovaných terčů byla provedena v Radiouhlíkové laboratoři UJF a ARÚ AV ČR Praha, měření grafitizovaných vzorků bylo realizováno v laboratoři HEKAL ATOMKI HAS v Debrecínu.

Výsledky radiokarbonového datování odebraných vzorků uvádí *tab. 1*. Datování jednoho jedince ze zubu a dlouhé kosti z jámy H805/2017 umožnilo za pomoci předpokladu, že oba výsledky vyjadřují shodnou událost, modelovat a zpřesnit vyjádření stáří vzorku (*tab. 2*). Při tvorbě modelu s ohledem na věk datovaného jedince (8–9 let) nebylo nutné provádět korekce s ohledem na dobu remodelace datovaných tkání.¹

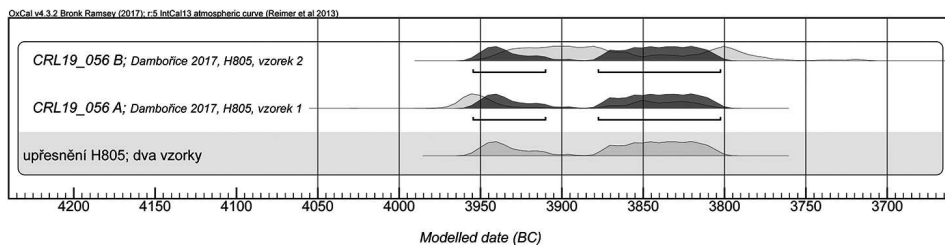
Kontext	odběr vzorku	typ vzorku	metoda	kód vzorku	výtěžek kolagenů [%]	BP	±
H805/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19056 A	14.2	5115	22
H805/2017	lidský skelet	kost	AMS	CRL19056 B	3.4	5042	25
H806/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19057	8.2	5045	20
H807/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19058	3.5	4944	21
H808/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19059	5.2	5023	21
H810/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19060	7.5	4973	21
H812/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19061	4.3	4926	20
H813/2017	lidský skelet	zub	AMS	CRL19062	7.0	4953	21

Tab. 1. Dambořice, okr. Hodonín. Výsledky radiokarbonového datování pohřbených jedinců.

Tab. 1. Dambořice (Hodonín district). Results of radiocarbon dating of buried individuals.

¹ Pro úplnost je třeba dodat, že společně s předloženou sadou dat z Dambořic byly analyzovány i vzorky z hrobů 801, 802 a 803 na parcele 544/117, vzdálených od pohřebiště KNP ca 360 m směrem k JJV. Poskytly data na úrovni jevišovické kultury. Z tohoto důvodu nebyly do analýzy zahrnuty.

Tab. 2. Dambořice, okr. Hodonín. Pohřeb v jámě 805/2017. Upřesnění stáří pohřbu na základě několika ^{14}C analýz z jedné kostry.

Tab. 2. Dambořice (Hodonín district). Burial in pit 805/2017. Specifying the age of the burial based on several ^{14}C analyses from one skeleton.

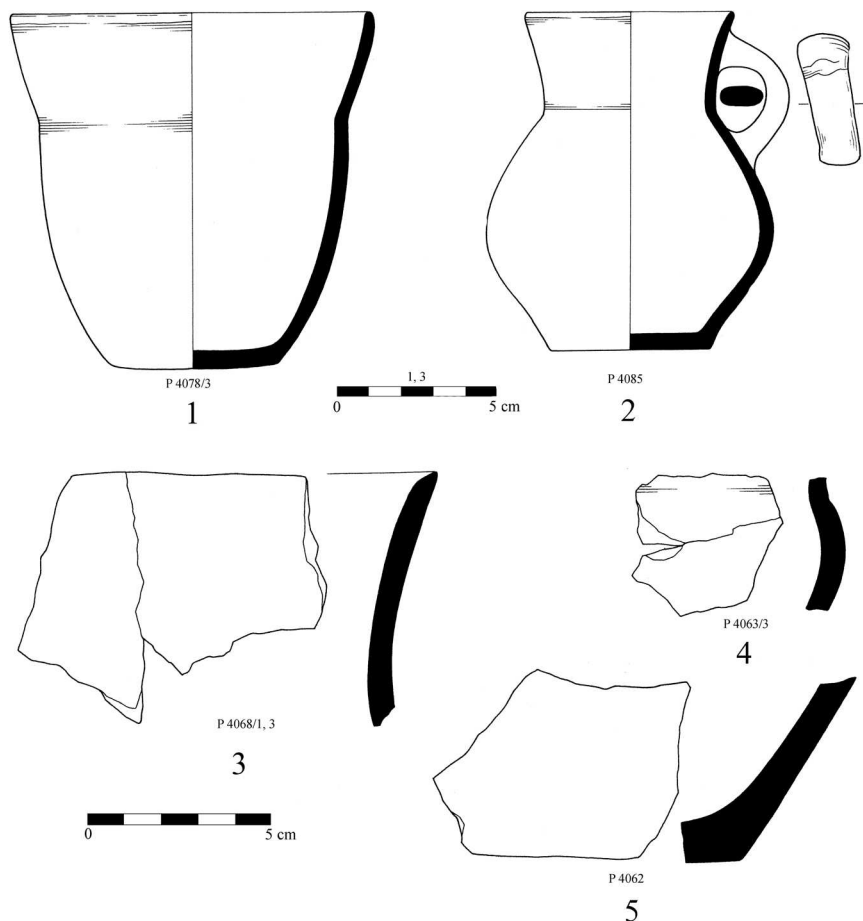
5. Analýza nálezů

Keramika

Ucelená kolekce keramiky z deseti sídlištních objektů představuje spolehlivou oporu pro stanovení pozice dambořického sídliště v rámci chronologického systému moravského eneolitu. Z morfologického hlediska lze v získaném materiálu rozpoznat většinu keramických tříd, případně i typů charakteristických pro místní skupinu nálevkovitých pohárů. Pro keramiku z počátku starého eneolitu, konkrétně pak pro starší fázi baalberského stupně, je příznačná kvalita jejího zpracování, přičemž platí, že je poněkud hrubší u kuchyňské keramiky a naopak pečlivější u keramiky stolní. V tomto ohledu byla kvalita výpalu klasifikována nejčastěji stupni 1 – kvalitní výpal a 2 – výpal střední tvrdosti. Hrubší keramika je ostřena drobnými kamínky a jen ojediněle pískem, u keramiky stolní převažuje plavená hlína s hlazeným až leštěným povrchem. Četnost materiálu ze sídlištních objektů odpovídá běžnému nálezovému standardu napříč kulturním spektrem, s tím, že vedle objektů datovaných pouze na základě jednoho či dvou zlomků (529/2017 – obr. 16: 10; 531/2017 – obr. 16: 9, 11; 538/2017 – obr. 16: 8) překvapuje ucelený soubor keramiky s několika zcela rekonstruovanými nádobami (obj. 6/2009 – obr. 10–13). K tomu viz níže.

Typologie keramiky moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů byla předložena odborné veřejnosti v několika studiích (Košťuřík 1997; Procházková – Šmíd 2000; Šmíd 2010; 2017) a poslední uvedená verze posloužila při zpracování získaného souboru.

Hrnce baalberského stupně představují plně vyvinutý tvar pohárovité nádoby se zdůrazněnou svislou osou, nálevkovitě rozevřeným hrdlem, ovšem jinak s řadou drobných i podstatných odchylek jak ve formě, tak aplikaci plastické výzdoby. Jejich základním morfologickým znakem je ostře nasazené nálevkovité hrdlo, obvykle ostře odsazené, případně oddělené obvodovou rýhou (obr. 12: 2, 3; 13: 1–3; 15: 6; 17; 18: 3, 7, 8). Hrdlu je u rekonstruovatelných nádob vyhrazena třetina, výjimečně i čtvrtina jejich celkové výšky. Obvykle je prohnuté, široce nálevkovitě rozevřené, jeho průměr se blíží průměru max. výdutě; ten jen zřídka překračuje (obr. 13: 3), a to na rozdíl od pohárů, u kterých je větší průměr okraje jedním z rozlišovacích znaků (obr. 10: 1; 12: 2; 15: 1). Samostatnou variantou jsou hrnce s masivními uchy v místě nasazení hrdla. U rekonstruovaných tvarů dambořického souboru byla aplikována v počtu dvou (obr. 18: 3) a tří (obr. 17). Z širšího okolí je známo z Velatic (Kos – Šmíd 1993, 30–31; Šmíd 1994), Ivanovic na Hané a Rousínovce (Šmíd 2017, tab. 37: 3; 40: 3, 10; 76: 6).

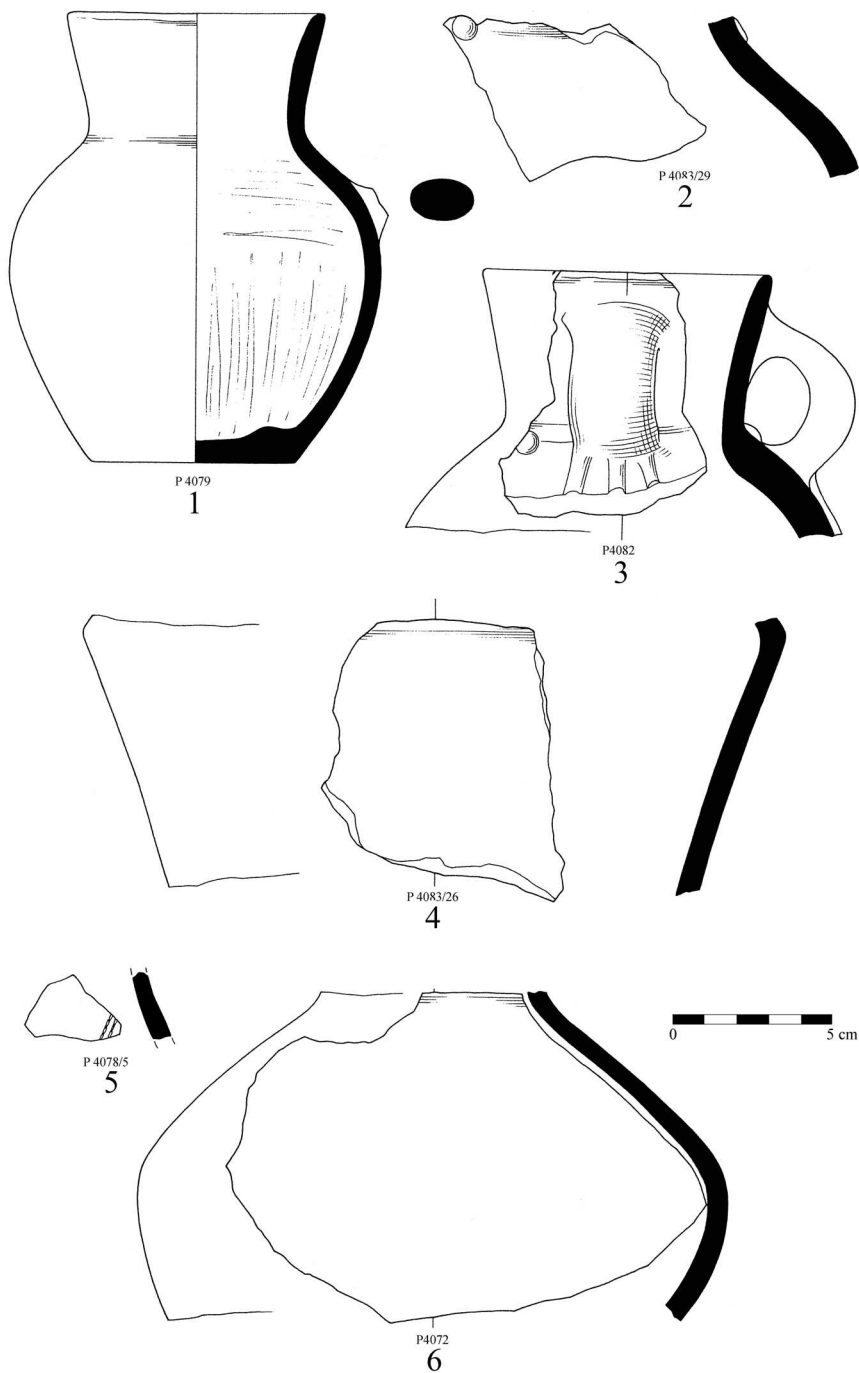

Obr. 10. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. 1 pohár z objektu 6/2009; 2–5 keramika z objektu 5/2009. Výzkum Masarykovo muzeum v Hodoníně.

Fig. 10. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. 1 – beaker from feature 6/2009; 2–5 – pottery from feature 5/2009.

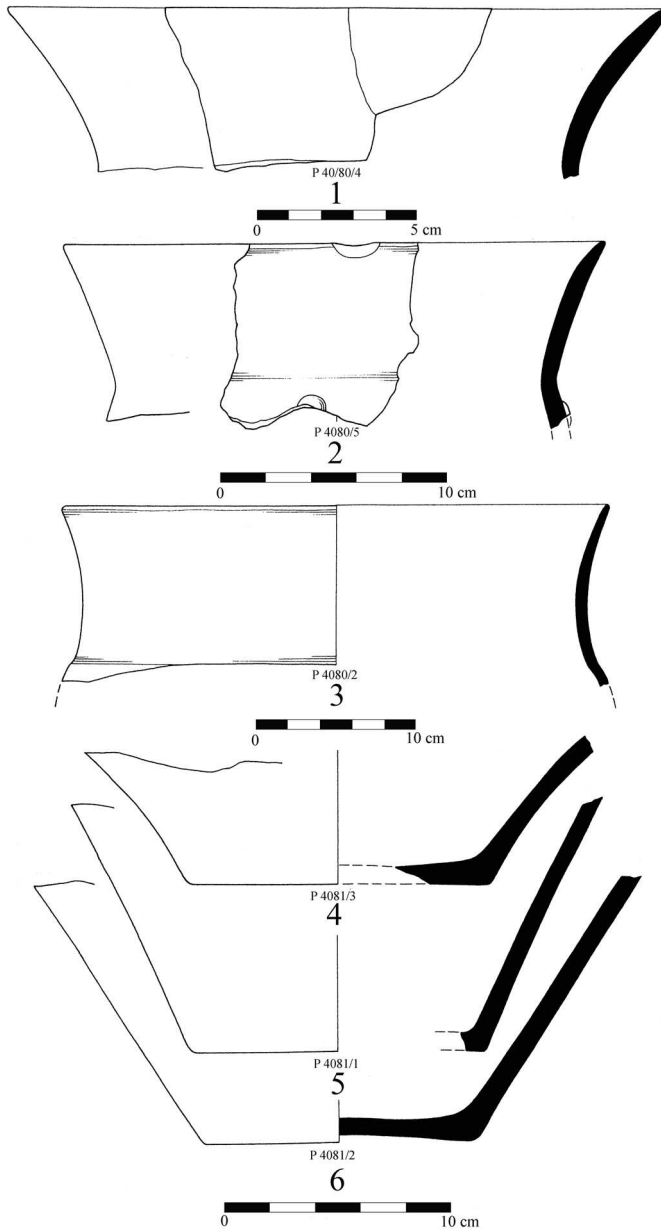
Vhloubenou výzdobu na sledované skupině nádob zcela postrádáme a rovněž plastická nevyzniká přílišnou variabilitou. Delší svislá plastická lišta na plecích, celkem běžný prvek na pohárovitých nádobách místní skupiny KNP, se objevila pouze jednou (*obr. 15: 10*) a úplně chybějí drobné kruhové či jazykovité výčnělky na vnější straně okrajů. Na straně druhé jsou celkem běžné drobné kruhové výčnělky (půlkulovité a čočkovité) v místě nasazení hrdla či těsně pod ním (*obr. 12: 2; 16: 4, 11*). Ne vždy bylo možné určit, o jaký typ nádoby se jedná. Okrajová límcovitá lišta se objevila pouze na vnější straně hrnců v hladkém provedení bez prstování na způsob románské lizény (*obr. 13: 2, 3; 17*).

Co se vlastních pohárů týče, pozornost si zaslouží drobná picí nádoba z objektu 6/2009, která velikostí odpovídá našim představám o nádobách předurčených k podávání tekutin. Je vysoká 11 cm s tělem ve tvaru soudku a opatřená sice nálevkovitě rozevřeným hrdlem, ale to se směrem k okraji mírně dovnitř zatahuje (*obr. 10: 1*). Proti hrnčířské nahodilosti

Obr. 11. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Keramika z objektu 6/2009. Výzkum Masarykovo muzeum v Hodoníně.

Fig. 11. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Pottery from feature 6/2009.

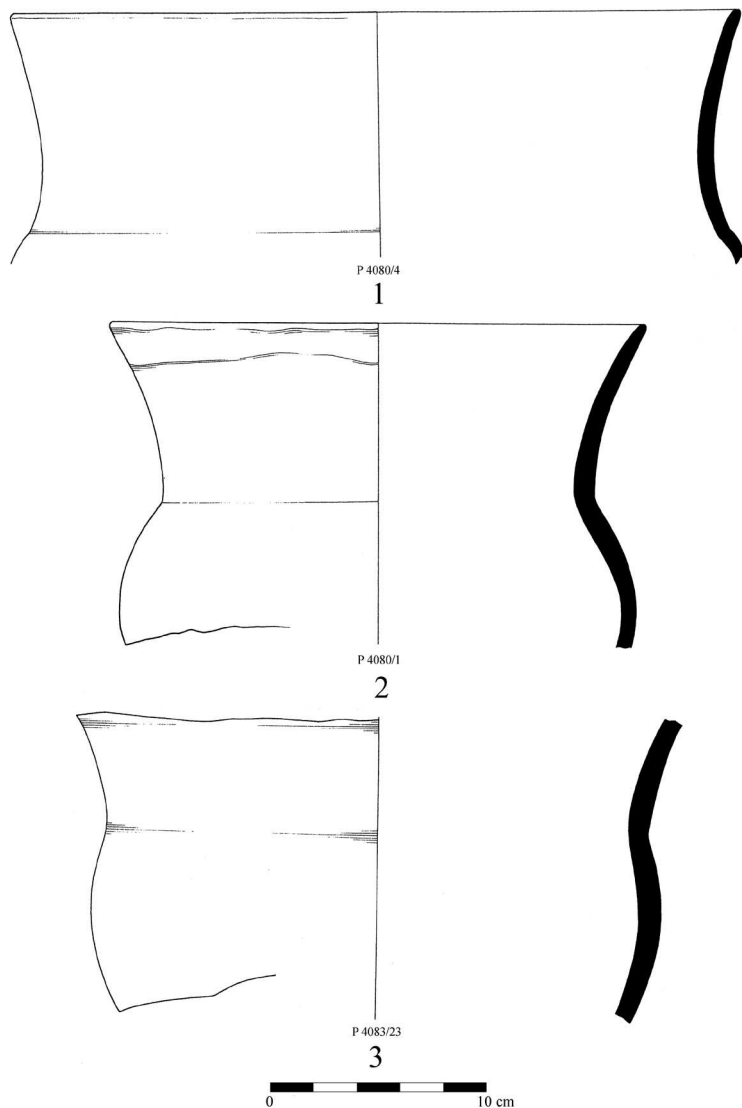

Obr. 12. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Keramika z objektu 6/2009. Výzkum Masarykovo muzeum v Hodoníně.

Fig. 12. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Pottery from feature 6/2009.

svědčí podobně tvarované hrdlo velké pohárovité nádoby z nedalekých Žádovic. Ta byla součástí výbavy pohřbu v natažené poloze v objektu 128/1986 (Šmíd 2017, obr. 76: 2).

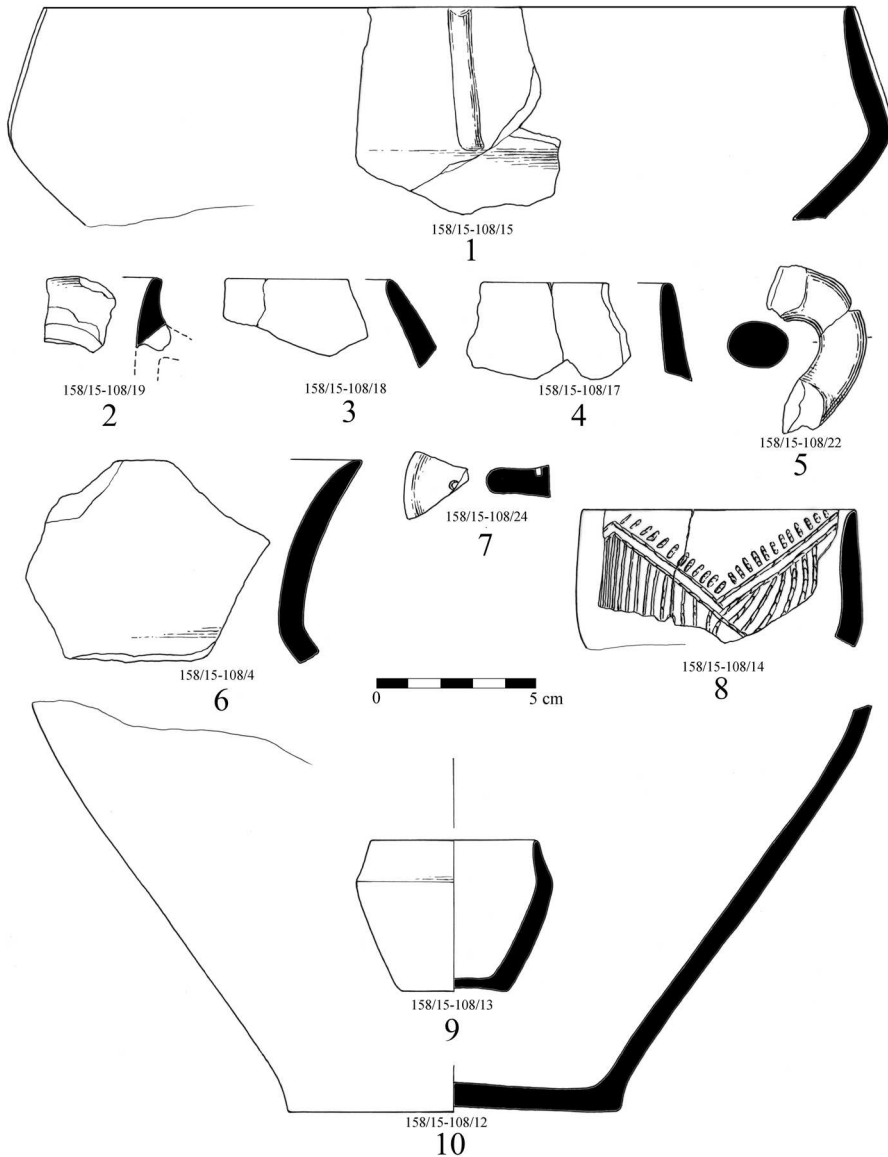
Mísy tvoří obvykle druhou nejpočetnější skupinu keramiky, ale v případě dambořické kolekce se jejich počet redukuje na několik málo rozpoznávaných zlomků. Stejně jako na jiných nalezištích převažuje typ s dovnitř skloněnými plecemi, kam řadíme čtyři drobné fragmenty (obr. 14: 1, 3; 15: 4, 9) a miniaturu z objektu 506/2015 (obr. 14: 9). Tvarová

Obr. 13. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Keramika z objektu 6/2009. Výzkum Masarykovo muzeum v Hodoníně.

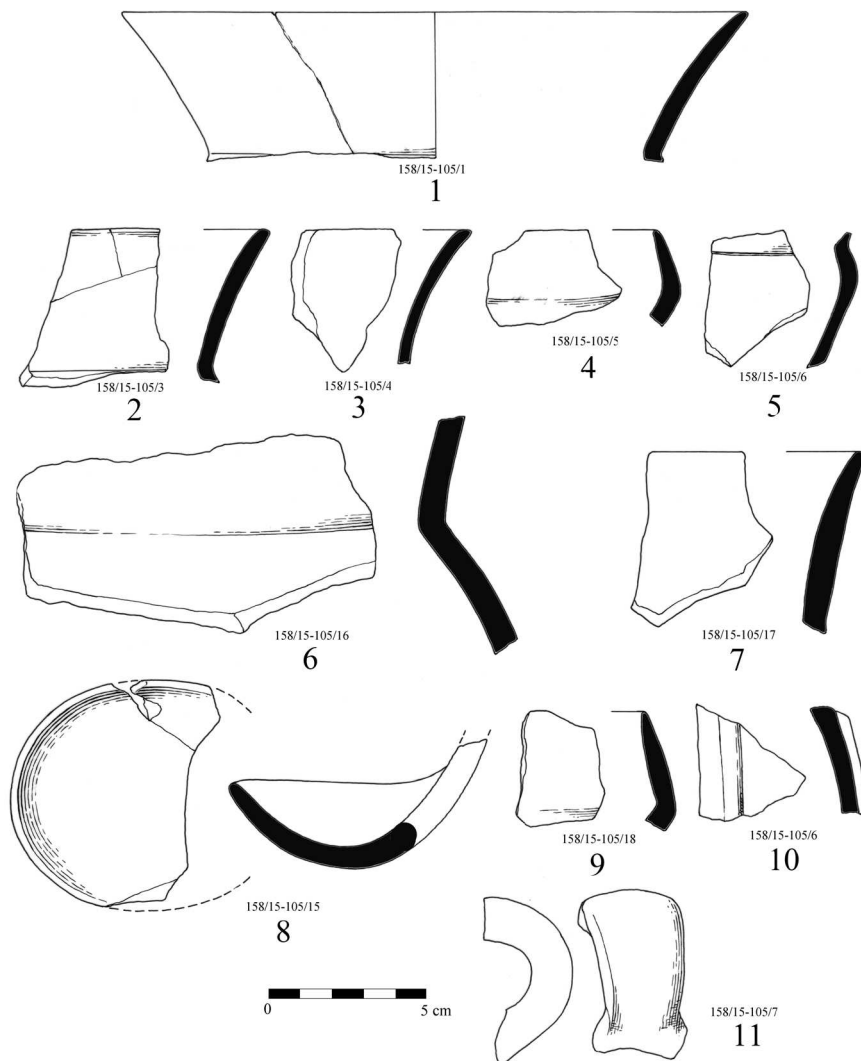
Fig. 13. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Pottery from feature 6/2009.

variabilita této skupiny spočívá v míře sklonu plecí a jejich nasazení, jež bývá ostré (*obr. 14: 1; 15: 9*) nebo plynulé (*obr. 15: 4*). V souboru zcela postrádáme mísy kónické a pouze jeden fragment stěny odpovídá habitem míse nálevkovité, plynule profilované (*obr. 16: 1*). Zbývá se zmínit o dvou fragmentech, které řadíme k mísám trojitě ostře profilovaným. Zatímco zlomek spodku nádoby s ostře zalomenou výdutí z objektu 6/2009 (*obr. 11: 4*) lze k proklamovanému typu přiřadit jen se značnou dávkou opatrnosti, klasifikace fragment z objektu 538/2017 je víceméně jednoznačná (*obr. 16: 8*).

Obr. 14. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Keramika z objektu 506/2015. Výzkum ÚAPP Brno, v. v. i.
 Fig. 14. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Pottery from feature 506/2015.

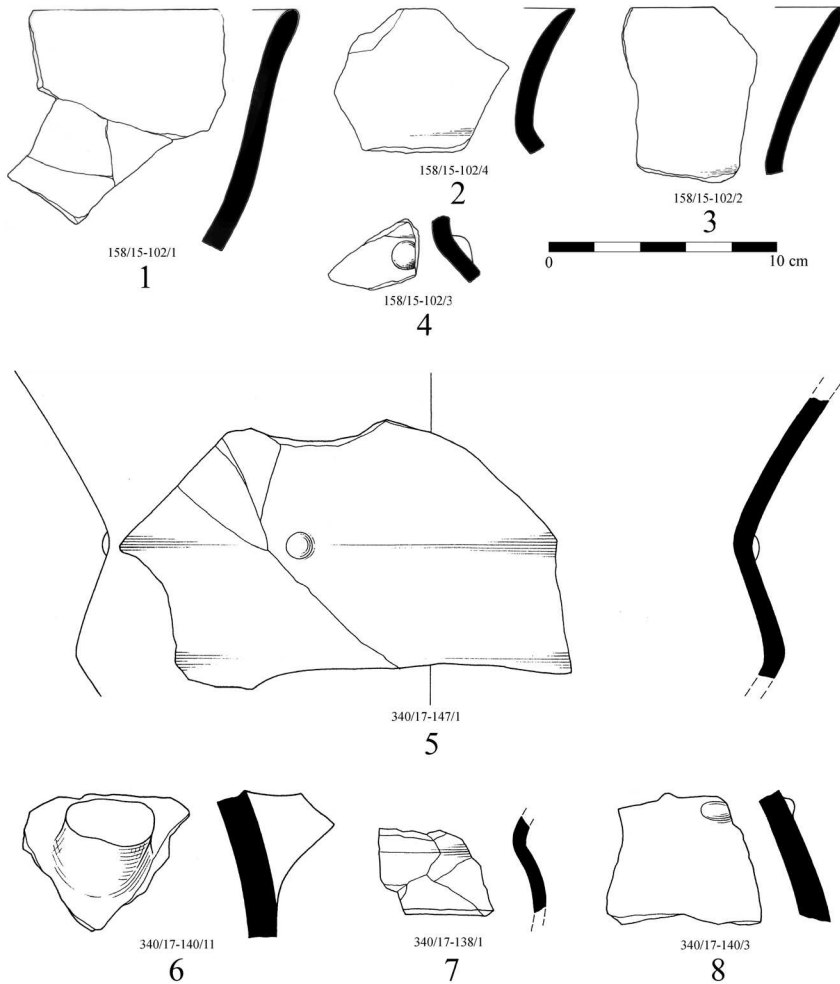
Výzdoba, opět výhradně plastická, je velmi vzácná a redukuje se na svislou plastickou lištu na plecích misky z objektu 506/2015 (*obr. 14: 1*) a drobný půlkulovitý výčnělek v místě nasazení hrdla trojitě profilované nádoby z objektu 538/2017 (*obr. 16: 8*). Vraťme se však na okamžik k výzdobě předcházející misky. Svislá plastická lišta na dovnitř skloněných plecích sledovaného typu nádob je prvkem do nedávné doby neznámým. V poslední době jsme ho však zaznamenali na misce z Dyje (*Rožnovský – Šmíd 2015, 40, obr. 3: 3*),

Obr. 15. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Keramika z objektu 503/2015. Výzkum ÚAPP Brno, v. v. i.
Fig. 15. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Pottery from feature 503/2015.

kde byl aplikován čtyřikrát, a na fragmentu z Modřic, okr. Brno-venkov, kde byla lišta na protilehlých koncích doplněna párem čočkovitých nálepů. Nápadně připomíná piktogram vozu (*Šmíd 2017*, 145, obr. 73: 2).

Ačkoliv jsou amfory nedílnou součástí všech větších kolekcí keramiky KNP, sledovaný časový horizont nevyjímaje, v představeném souboru není jejich přítomnost průkazná. Na vině je značná fragmentárnost a z ní plynoucí pochybnosti při určování příslušnosti ke konkrétnímu typu nádoby. Uvažovat tak lze pouze o zlomku široce vyklenuté stěny téměř lahvovité nádoby, prosté jakýchkoliv výzdobných a funkčních prvků, původně opatřené poměrně úzkým hrdlem (*obr. 11: 6*). Stejného charakteru je i druhý zlomek shodně tvaro-

Obr. 16. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. 1–4 obj. 506/2015; 5 obj. 538/2017; 7 obj. 529/2017; 6, 8 obj. 531/2017. Výzkum ÚAPP Brno, v. v. i.

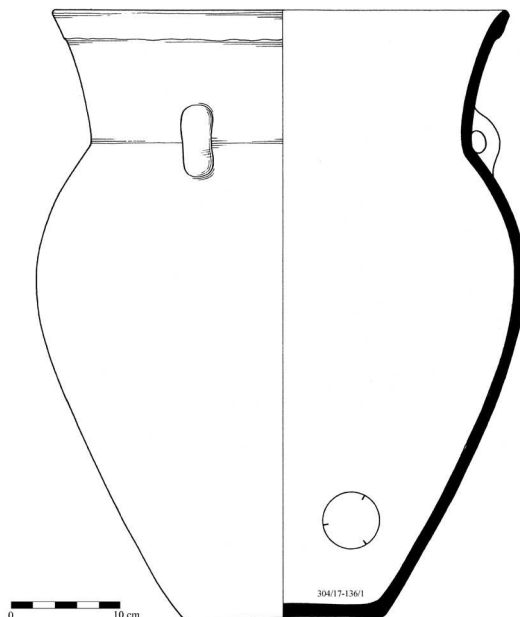
Fig. 16. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. 1–4 feature 506/2015; 5 feature 538/2017; 7 feature 529/2017; 6, 8 feature 531/2017.

vaných plecí s jedním dochovaným čokovitým nálepem v místě nasazení hrdla (obr. 11: 2). Oba fragmenty snesou srovnání s torzem nádoby lahvovitého tvaru z Dyje, okr. Znojmo, klasifikované jako dvouchá amfora (Rožnovský – Šmíd 2015, 43, obr. 3: 7).

Džbány jsou zastoupeny dvěma téměř zcela dochovanými kusy (obr. 10: 2; 11: 1), dále zlomkem hrdla s uchem (obr. 11: 3) a drobným fragmentem okraje se zbytkem horního úponu ucha umístěného pod okrajem (obr. 14: 2). Uvažovat lze rovněž o uchu z objektu 532/2017 (obr. 15: 11). Oba v úplnosti dochované tvary byly opatřeny prostým páskovým uchem. S výškou 10,5 a 14 cm mohly plnit funkci picích nádob. Společně se zlomkem opatřeným pod spodním úponem ucha trojicí svislých „vousů“ a čokovitým nálepem a drobným pohárem (obr. 10: 1) byly vyzvednuty z objektu 6/2009, který poskytl

Obr. 17. Dambořice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Hrnc z objektu 527/2017. Výzkum ÚAPP Brno, v. v. i.
Fig. 17. Dambořice (Hodonín district), Spálený site. Pot from feature 527/2017.

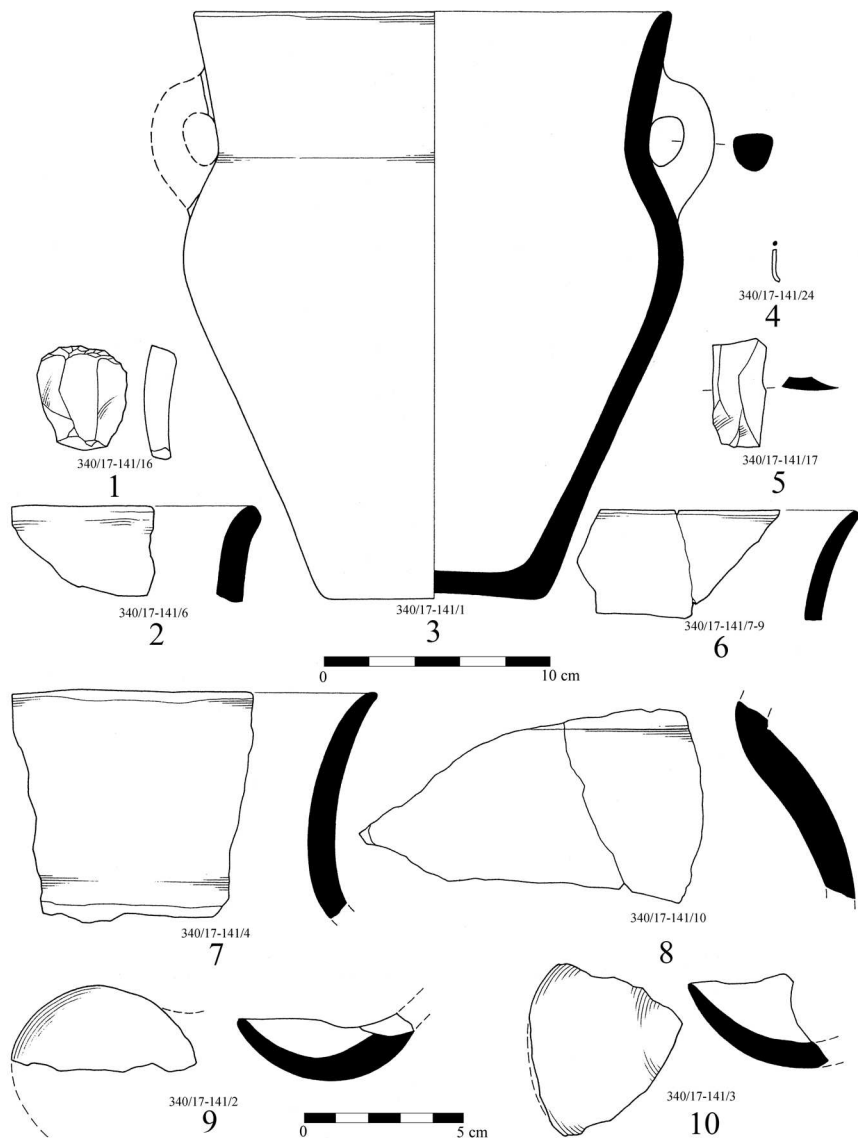

nejucelenější kolekci keramiky, včetně podstatnějších, rekonstrukci umožňujících fragmentů. Objekty s nálezy tohoto charakteru bývají interpretovány jako doklad libačních rituálů spojených se zemědělstvím a ročními cykly (Šmíd 2017, 113).

Následující třídou keramiky jsou šálky. Jejich přítomnost v souborech baalberského stupně je překvapivě nízká. Výjimkou jsou pouze šálky zdobené brázděným vpichem křepického výzdobného stylu (kombinace brázděného vpichu s vpichem růžencovým). Vyskytují se téměř masově na některých výšinných sídlišťích západní části Moravy, ale na otevřených – nížinných – spíše sporadicky. Jsou však o něco mladší, až z mladší fáze baalberského stupně (KNP IIb). Dva identifikované zlomky šálků z Dambořic jsou součástí souboru vyzvednutého z objektu 506/2015. Jde o tyčinkovité ucho kruhového průřezu (obr. 14: 5) a zlomek stěny menší zdobené půlkulovité nádoby (obr. 14: 8). Výzdobný motiv tvoří hustě šrafované trojúhelníky s vrcholy směřujícími k okraji. Jejich obvod je obrven krátkými brázdami. Tektonika nádoby a technika provedení společně s motivem odpovídají výzdobnému stylu zdobených šálků a koflíků skupiny Retz v Dolním Rakousku (Dimitrijevič 1980, Taf. 15: 1, 2, 5; Ruttkay 1995, Abb. 10: 6, 9). Ten se jeví být poněkud starší než typ Křepice (Šmíd – Kalábková 2015, 76–77; Šmíd 2017, 34–35). Dambořický nález tuto premisu posiluje.

Nedílnou součástí nálezových celků baalberského stupně jsou drobné keramické předměty, zejména lžice a miniaturní, často jen hrubě modelované nádoby. Lžice jsou součástí inventáře objektů 503/2015 (obr. 15: 8) a 532/2017 (obr. 18: 9, 10). Všechny tři exempláře mají miskovitý tvar a jsou vyrobeny s náležitou pečlivostí. Původně diagonálně nasazená držadla chybějí. O miniaturě v podobě mýsy s dovnitř skloněnými plecemi jsme již referovali.

Věnujme nyní pozornost nálezům z výplně objektu 532/2017. Na jeho dně byl uložen v natažené poloze a v anatomických souvislostech skelet nedospělého jedince. Předpoklá-

Obr. 18. Dambovice, okr. Hodonín, poloha Spálený. Keramika z objektu 532/H 805/2015. Výzkum ÚAPP Brno, v. v. i.

Fig. 18. Dambovice (Hodonín district), Spálený site. Pottery from feature 532/H 805/2015.

dáme, že k zasypaní objektu s pohřbem došlo víceméně jednorázově. Máme tak k dispozici soubor keramiky, který odpovídá časovému horizontu pohřbu, datovaného radiokarbonovou metodou do starší fáze baalberského stupně. Vzhledem k absenci jakýchkoliv milodarů v hrobech ve sledované lokalitě jde o materiál nanejvýš důležitý. Vyzvednutým zlomkům dominuje hrnc se dvěma masivními uchy klenoucími se mezi hrdlem a plecemi. Jejich horní úpony jsou umístěny hluboko pod okrajem. Nízké přímé a nálevkovitě roze-

vřené hrdlo tvoří čtvrtinu celkové výšky nádoby a je ostře nasazeno. Hrnce v tomto provedení jsou součástí větších kolekcí keramiky ze sídlišť datovaných do starší fáze baalberského stupně místní skupiny nálevkovitých pohárů, např. z Modřic (*Šmíd et al. 2018*, obr. 17: 4) a Ivanovic na Hané, kde byl hrnc se dvěma uchy součástí výplně objektu s pohřbem ženy v natažené poloze (*Šmíd 2017*, tab. 40: 3, 10). Hrdla dvou pohárovitých nádob, z nichž jedno je ostře nasazené a evidentně vůči tělu nízké (obr. 18: 6, 7), společně se zlomkem široce vyklenutých plecí s ostře nasazeným hrdlem odděleným oběžnou rýhou (obr. 18: 8) a dvěma naběračkami (obr. 18: 9, 10) podporují uvedené datování.

Pomůcky k textilní výrobě

Součástí kolekce keramiky z deseti dambořických objektů je pouze jeden fragment přeslenu, klasifikovaný jako přeslen plochý, varianta s prohnutou stěnou. Původně byl zdoben drobnými vpichy po obvodu středového provrtu (obr. 14: 7).

Kamenná štípaná industrie

Nepočetná kolekce štípané industrie je jak z pohledu typologie, tak surovinové skladby poměrně jednotvárná. Ze šestnácti artefaktů vyzvednutých ze sídlištních objektů jde pouze o jeden skutečný nástroj, konkrétně škrabadlo na úštěpu (obr. 18: 1). V ostatních případech jsou to prosté čepele či jejich zlomky a úštěpy. Z pohledu použité suroviny jde o rohovec typu Stránská skála (13 ks), Krumlovský les II (1 ks), červenohnědý radiolarit typu Vršatské Podhradie (1 ks), jeden přepálený silicit nebylo možné blíže určit. Ze zásepů hrobů pocházejí dvě drobné čepele, přičemž není jisté, zda s vlastními pohřby vůbec souvisely. Byly zhotoveny z moravského jurského rohovce (hrob 810) a z rohovce typu Stránská skála (hrob 813). Za určení suroviny děkujeme Antonínu Přichystalovi.

Měděné artefakty

Metalurgii mědi, která právě ve starší fázi baalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů zaznamenala jeden ze svých vrcholů, reprezentuje drobný zlomek zeleně patinovaného drátu (obr. 18: 4). Jeho chemické složení nebylo zkoumáno, ale vzhledem k nálezovým okolnostem je pravděpodobné, že se jedná o měď.

6. Pohřby v natažené poloze v moravsko-dolnorakouské skupině KNP

Pohřebiště

Olomouc, okr. Olomouc, Tereziánská zbrojnice

Impulzem ke sledování pohřbů v natažené poloze s vazbou na KNP bylo objevení tří skeletů na nádvoří Tereziánské zbrojnice v centru Olomouce roku 1996. Záchraný výzkum probíhal pod vedení Jiřího Bláhy, který na tuto skutečnost upozornil (*Šmíd 2002*, 376–377). Na dně sondy S6/96 o rozměrech 3 × 5 m se nacházel jeden neporušený pohřeb a zbytky dvou dalších pohřbů nedospělých jedinců v natažené poloze na zádech, orientova-

ných ve směru S–J. Hrobové jámy vycházely z vrstvy KNP (419), překryté uloženinami z eneolitu (420) a doby bronzové (421). Ani u jednoho z pohřbů nebyly nalezeny předměty, které by bylo možné považovat za milodar. Poloha se nachází v rovinné partii uprostřed Olomouckého kopce, mezi Dómským návrším a Hradem.

Čechůvky (Prostějov-Čechůvky), okr. Prostějov, poloha Kopaniny

V srpnu 2004 byly východně obce Čechůvky zahájeny zemní práce v prostoru budoucí křižovatky silnic mezi obcemi Kralice na Hané a Čechůvky a výpadovkou z Prostějova na Přerov (*Šmíd 2011*). Na jižní straně sprašového návrší v poloze Kopaniny bylo odkryto sedm hrobů s pohřby v natažené poloze. Poloha se nachází na severním okraji Romžské nivy v nadm. výšce 215 m. Hroby byly seskupeny ve dvou vertikálních řadách – západní s hroby č. 2, 4 a 7 a východní s hroby č. 6, 9 a 10. Hrob č. 8 byl umístěn samostatně na východním okraji skupiny a obsahoval skelety dvou nedospělých jedinců. Zesnulí leželi na zádech hlavou k SZ v prostorných hrobových jamách s rukama podél těla bez jakékoliv výbavy. Osy hrobů nerespektovaly přirozený sklon návrší. S eneolitem bylo pohřebiště spojeno jednak na základě stratigrafie, spočívající v narušení několika hrobů objekty lužické kultury, jednak na základě postdepozičních procesů, kdy došlo u hrobu č. 4, superponovaného silem, k poklesu spodních končetin (od kolen k chodidlům) i se zásypem o několik centimetrů. Objekt byl na základě několika nevýrazných zlomků keramiky datován do období KNP. Ze situace bylo možno usoudit, že k pohřbu došlo v relativně krátké době po zasypaní síla.

Do získání radiokarbonových dat byl jedinou přímou oporou pro datování těchto výjimečných hrobů pohár z hrobu č. 2 v Olomouci-Hejčíně, klasifikovaný jako typ s hrdlem odděleným prohnutým, varianta esovitě profilovaný (*Šmíd 2011*, obr. 6: 4). Hrdlu je vyčleněna třetina celkové výšky nádoby, což odpovídá pohárům počátku III. stupně KNP. Toto datování však korigovala dodatečně získaná radiokarbonová data, která posunula dobu pohřbívání na obou pohřebištích na úroveň starší fáze baalberského stupně moravskodolnorakouské skupiny KNP. Pro hrob č. 2 z Olomouce-Hejčína má ^{14}C datum hodnotu 4940 ± 40 BP (Poz-54086) a pro Prostějov-Čechůvky hrob č. 6 4960 ± 30 BP (Poz-68002), č. 7 4960 ± 35 (Poz-68003) a č. 10 5000 ± 40 BP (Poz-68004).

Maissau, okr. Hollabrunn, obchvat obce

V letech 2008–2009 došlo při budování obchvatu Maissau v Dolním Rakousku k odkryvu skupiny objektů s pohřby v natažené poloze. Na jižní straně seskupení se nacházela hrobová jáma se dvěma menšími objekty a přibližně 7 m nad nimi čtyři objekty v řadě za sebou, a to vždy dvě obdélné hrobové jámy a dvě jámy víceméně oválného půdorysu. Osa druhého seskupení stejně jako osa první hrobové jámy směřovala od SZ k JV. Značně strávené lidské skelety v natažené poloze na zádech s hlavou k SZ a bez jakékoliv výbavy se dochovaly v objektu 7117 na jižní straně seskupení a v prvním objektu (7182) z řady nad ním. Umístění objektů/hrobů ve svislých řadách dovoluje uvažovat o tom, že i ony sloužily k uložení ostatků zesnulých. Srovnatelné jsou pak se seskupením hrobů v Prostějově-Čechůvkách a situace na obou pohřebištích evokuje možnost překrytí hrobů mohylovým násypem. V Maissau se ve vzdálenosti 60 m jižním směrem od hrobů nacházely sídlištní objekty KNP s nálezy starší fáze II. stupně (*Schmitsberger 2011*, 101–108). S tím koresponduje ^{14}C datum objektu/hrobu 7117 s hodnotou 4970 ± 35 BP (VERA-5361).

Modřice, okr. Brno-venkov, poloha Rybníky

Osídlení KNP bylo v roce 2015 na katastru Modřic zachyceno plošným odkryvem vůbec poprvé a projevilo se dvěma seskupeními sídlištních objektů. První tvořilo 17 jam volně rozptýlených v pruhu směřujícím diagonálně přes zkoumanou plochu od JZ k SV s výraznější koncentrací v jeho středu. Druhé seskupení v severní části odkryvu představovalo sedm objektů dislokovaných v pravidelných rozestupech paralelně s řadou první. Vzdálenost mezi oběma řadami kolísala od 30 do 60 m. Šlo o běžný sídlištní standard od jam nejasného určení, přes sklípky, sila a kúlové jamky až k menším hliníkům. Severozápadně od první řady se nacházely dvě skupiny hrobů s těly v natažené poloze: severovýchodní (1.) s devíti (3850, 3851, 3866, 3869, 3871, 3872, 3878, 4805, 4811), popř. jedenácti (3863, 4809) hroby, a jihozápadní (2.) se sedmi hroby (3853, 3854, 3858, 3859, 3860, 3862, 3865). Samostatně ležící hrob 3857 na severozápadním okraji plochy je pravděpodobně součástí další skupiny pohřbů, stejně jako nejméně dva další (3831, 3841), odkryté při výzkumu roku 2008. Hroby jsou sice bez jakékoliv výbavy, ovšem analogie z území Moravy a Rakouska kladou pohřebiště do 38. až 37. století př. n. l. Souvislost hrobů s osadou ze stejného období se jeví jako velmi pravděpodobná (*Šmíd et al. 2018*).

Podivín, okr. Břeclav, poloha Rybáře

V průběhu záchranného výzkumu byly na parcele 1257/1 roku 2015 odkryty čtyři kostrové pohřby, z toho tři v natažené poloze na zádech a jeden, značně poškozený, ve skrčené poloze na boku orientované V–Z. U žádného z pohřbů se nepodařilo detekovat hrobovou jámu. V hrudníku jednoho pohřbeného byla nalezena šipka z rohovce typu Krumlovský les I. Radiokarbonové datování všech čtyř koster prokázalo časovou příslušnost do starého eneolitu. Pátá kostra v poloze na zádech byla zcela zničena po přejezdu buldozerem a patrně již dříve orbou na sousední parcele 1257/45 (*Trampota 2016*, 194–195; *Šmíd 2017*, 106–108). Na posledně uvedené parcele byly v říjnu 2019 při záchranném archeologickém výzkumu odkryty další dva hroby, vykazující identické znaky s předcházející skupinou pohřbů. Hrobové jámy H 805 a 806 byly orientovány Z–V, pouze delší osa pohřbu v H 805 směřuje od JZZ k SVV. V hrobu 805 byla nalezena drobná součást šperku v podobě prvtané schránky mlže (*Piačková – Trampota 2020*, 162).

Soliterní skupiny hrobů a jednotlivé hroby

Mezi Olomoucí a Brnem byly evidovány během plošně rozsáhlých archeologických výzkumů soliterní skupiny hrobů i jednotlivé hroby s pohřby v natažené poloze na zádech, orientované ve směru rovnoběžky s hlavou směřující k západu. Pouze ve dvou případech byly vybaveny keramikou KNP (Holubice, poloha Od Sivicka, a Olomouc-Hejčín, Mrštínkovo náměstí). V případě Olomouce-Hejčína byla kulturní provenience potvrzena radiokarbonovým datem. Následující výčet představuje hroby, u kterých lze spojitost s KNP předpokládat.

Holubice, okr. Vyškov, poloha Od Sivicka

V prostoru zkoumaného úseku dálnice D1 označeného jako Holubice IV (225 m n. m.) bylo roku 1981 prozkoumáno deset kostrových hrobů. Tři z nich náležely kultuře se šňůro-

vou keramikou a šest kultuře zvoncovitých pohárů (Čižmář – Geisler – Rakovský 1984). Hrob č. 8 se odlišoval od ostatních orientací i polohou kostry a nacházel se uprostřed skryté plochy jako solitér v superpozici s objektem 22. Kostra asi devítiletého dítěte ležela na zádech v natažené poloze s pažemi podél těla a hlavou k SZ. Stejně byla orientovaná i nepřiliš zřetelná hrobová jáma ve tvaru protáhlého oválu (Rakovský 1985, obr. 5). Mezi holenními kostmi pohřbené osoby spočíval hrnc s vejčitým tělem a nízkým nálevkovitě rozevřeným hrdlem. Celkovým habitem odpovídá pohárovitým nádobám starší fáze baalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů.

Ivanovice na Hané, okr. Vyškov, poloha Za střediskem

V roce 2002 byl v trase budovaného úseku dálnice D1 proveden předstihový výzkum. Z celkového počtu 543 objektů bylo dvanáct materiálem datováno do baalberského stupně KNP, u osmi objektů byla příslušnost k uvedené kultuře možná a u dalších deseti jako obecně pravěká. Vedle pohřbu starší ženy v natažené poloze na zádech v sídlištním objektu 518 byly ve střední části skryté plochy odkryty tři hroby (804, 805, 812) s pohřby v natažené poloze na zádech. Nacházely se na volném prostranství mezi objekty 502 a 507 (oba KNP). Výše uvedená polní trať je situována 1,3 km jihovýchodně od obce v nadmořské výšce 225–245 m. Sídliště KNP bylo umístěno na protáhlém, k severu exponovaném návrší na severozápadním okraji Tištitínské pahorkatiny. Ta v těchto místech klesá do Ivanovické brány, kterou protéká řeka Haná. Zesnulí (dva dospělí a dítě) leželi v natažené poloze ve směru SZ–JV s pažemi volně podél těla v obdélných hrobových jamách se zaoblenými rohy bez jakékoliv výbavy. Rozměry hrobů: 804 – 1,85 × 0,62 m, hloubka 0,08 m od úrovně podloží; 805 – 1,8 × 0,8 m, hloubka 0,12 m; 812 – 3 × 1,5 m, hloubka 0,15 m (Přichystal 2003; Bálek et al. 2003, 143–144). Vzhledem k plynkému uložení nelze vyloučit, že některé hroby vzaly za své při skrývce nadloží, eventuálně při kultivaci půdy. Datování radiokarbonovou metodou nebylo sice dosud provedeno, ovšem souvislost se soudobým osídlením je velmi pravděpodobná.

Ivanovice na Hané, okr. Vyškov, poloha Padělky za cihelnou

Při předstihovém výzkumu v trase dálnice D1 bylo prozkoumáno 115 zahloubených objektů, z toho 25 jistých nebo pravděpodobných hrobů, mezi nimi i dva solitérní hroby (H 807 a H 808) s pohřby v natažené poloze bez výbavy, orientované ve směru SZ–JV. Polní trať Padělky za cihelnou se nachází na mírném návrší, které se zvedá z nivy Hané jižně od Ivanovic na Hané. Nadmořská výška zkoumané plochy se pohybuje v rozmezí 240–250 m. Hrob 807 byl oválného půdorysu o rozměrech 2,3 × 1,1 m a zasahovalo pouze 0,05–0,12 m do podloží. Na plochem dnu ležel v natažené poloze hlavou k SZ skelet dospělého jedince bez výbavy. Hrob 808, rovněž oválného půdorysu, byl orientován delší osou ve směru SZ–JV a měl rozměry 2,3 × 0,7 m. Ploché dno se nacházelo 0,15 m pod úrovní podloží. Skelet dospělé osoby ležel v natažené poloze na zádech hlavou k SZ bez výbavy (Parma 2003; Bálek et al. 2003, 143).

Olomouc-Hejčín, okr. Olomouc, Mrštníkovo náměstí

V letech 2002–2003 proběhl pod vedením J. Vrány z Archeologického centra v Olomouci záchranný výzkum vyvolaný pokládkou inženýrských sítí. Vedle dokladů osídlení

z mladšího pravěku a raného středověku byly prozkoumány také dva hroby s těly v natažené poloze. V obou případech se jednalo o dospělé muže, jejichž skelety ležely v prostorných hrobových jamách ve směru poledníku hlavou k S (*Vrána 2004*, 144–145). Mezi předloktím pravé ruky a pánví pohřbeného v hrobě č. 2 ležel nálevkovitý pohár (*Šmíd 2011*, 12, obr. 6). Radiokarbonové datum má hodnotu 4940 ± 40 BP (Poz-54086). Poloha s hroby se nachází na návrší nad pravobřežní nivou řeky Moravy v nadm. výšce 220 m, v současnosti na pravém břehu Mlýnského potoka. Převýšení činí 3–4 m.

Orlovice, okr. Vyškov, poloha Lysá hora

V roce 2009 byl pracovníky vyškovského pracoviště ÚAPP Brno realizován záchranný výzkum na ploše zemníku o rozloze 1,2 ha na katastru obce Orlovice (*Mikulková 2009*). Lokalita se nachází na vrchu Lysá hora s nadm. výškou 366 m, který je předhůřím Litenčické pahorkatiny. V severní části skryté plochy se nacházely v řadě za sebou dva plytkce uložené hroby v rozestupu 17 m. V obou byli zesnulí uloženi v natažené poloze na zádech hlavou směrem k Z (SZZ). Hrobové jámy byly zapuštěny pouze 5 cm do podloží a kosterní pozůstatky byly silně fragmentarizované. Hrob 839 o rozměrech 280 × 220 cm obsahoval dva skelety, dospělého muže a dítěte ve věku 7–15 let, hrob 854 o rozměrech 240 × 95 cm pozůstatky dospělého muže. Také v Orlovicích nelze vzhledem k plytkému uložení vyloučit, že některé hroby byly zničeny v minulosti při kultivaci půdy.

Velešovice, okr. Vyškov, poloha Chmelenky

V prostoru zkoumaného úseku dálnice D1, označeného jako Holubice VIII (mírný jiho-východní svah s nadm. výškou 245 m), byl roku 1985 prozkoumán osamocený hrob se dvěma pohřby bez jakékoliv výbavy. Skelety dospělých jedinců ležely v natažené poloze na zádech hlavou k Z v mělce zahloubené hrobové jámě oválného půdorysu o rozměrech 2,4 × 1,5 m (*Čižmář – Geisler 1987*).

Pohřby v sídlištních objektech

Pendantem představených pohřebišť jsou pohřby v natažené poloze v sídlištních objektech. Na rozdíl od pohřebišť disponují většinou spolehlivě datovatelnou výbavou:

Ivanovice na Hané, okr. Vyškov, poloha Za střediskem. Skelet dospělé ženy v natažené poloze ležel na dně sila (obj. 518), se čtyřmi páry rohů skotu a poměrně bohatou kolekcí keramiky starší fáze baalberského stupně místní skupiny KNP (*Šmíd 2017*, obr. 51: 3; tab. 40).

Olomouc-Slavonín, poloha „Zahrady“, Arbesova ulice. Rozsáhlá polykulturní lokalita na mírném východním svahu je již od roku 2003 zastavována rodinnými domky. V objektu 44, tj. nepravidelně kruhové jámě o průměru 2,36–2,45 m a hloubce 0,7 m, byly nalezeny dva skelety (dospělé ženy a 6–10letého dítěte) v natažené poloze na zádech, orientované ve směru SZ–JV. Původně byly pohřby spojovány s jordanovskou kulturou (*Vránová 2009*). Podle provedeného radiokarbonového datování však jde o pohřby baalberského stupně KNP (*Kalábek – Šín 2018*, 54).

Opava-Vávrovice, okr. Opava, poloha Krásné pole. V průběhu několika záchranných výzkumů byly získány doklady lidských aktivit od eneolitu po raný středověk (*Hlas 2015*, 170–171, 191). Při výzkumu v roce 1996 byly ve dvou sídlištních objektech odkryty

pohřby v natažené poloze na zádech. V objektu 63 ležel na dně kruhové jámy o průměru 2,2 m a hloubce 0,8 m při západní stěně skelet pětiletého dítěte. Hlava směřovala k S, obličejem k V. Mezi stěnou objektu a dolními končetinami byly umístěny čtyři nádoby baalberského stupně KNP. V objektu 86, resp. v prohlubni na dně kruhové jámy o průměru 2,1 m a hloubce 1 m, ležel v natažené poloze na zádech skelet čtyřletého dítěte. Hlava směřovala k V. U předloktí pravé ruky stála amforovitá nádoba. Zhruba ve stejné úrovni, vpravo od skeletu, ležela kostra psa (*Stabrava 2000*, 115–117; *Šmíd 2002*, 375–389). Amforovitá nádoba datuje pohřeb do epilengyelského období.

Žádovice, okr. Hodonín, stavba kravína. Roku 1986 proběhl na okraji obce rozsáhlý záchranný výzkum vyvolaný stavbou kravína. Většina z dvou stovek zkoumaných objektů patřila kultuře s lineární keramikou. Prozkoumáno však bylo i několik jam z období eneolitu. Objekt 128 charakteru obilní jámy vydal pohřeb muže v natažené poloze vybavený nálevkovitým pohárem. Skelet byl uložen nad pohřbem krávy, které chyběla hlava. Výbavu tvořil nálevkovitý pohár s hrdlem přímým odděleným (*Geislerová 1989*; *Šmíd 2002*, 385–386; 2017, obr. 76: 2).

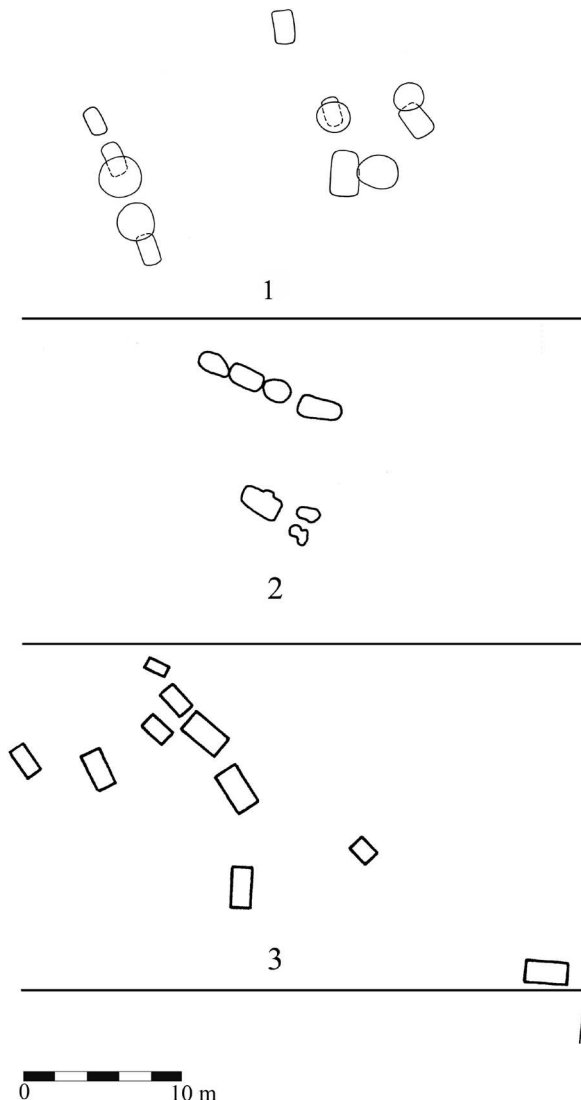
7. Diskuse k problematice kostrových pohřbů v natažené poloze v moravsko-dolnorakouské skupině KNP

Hroby bez výbavy s pohřby v natažené poloze se v moravsko-dolnorakouské facii nálevkovitých pohárů objevují v menších skupinách do deseti hrobů a jsou zde donedávna zcela neznámou formou pohřebního ritu starého eneolitu (*obr. 19*). Zesnulí spočívají v prostorových hrobových jamách v natažené poloze na zádech, přičemž převažuje orientace SZ–JV, známy jsou však i pohřby orientované ve směru S–J, Z–V či V–Z. Semknuté skupiny s věkově strukturovanými pohřby naznačují sounáležitost sociálního či příbuzenského charakteru (*Neustupný 1983*, 40–45). Neobvyklé, a v rámci sledované skupiny pohřbů vůbec první zaznamenané, je uložení jednoho z pěti pohřbených v Podivíně ve skrčené poloze na boku. Příčinou odlišné polohy zesnulého může být příslušnost k jiné komunitě. Na podporu právě uvedeného důvodu poslouží srovnání radiokarbonových dat z hrobu 3889 v Modřicích, okr. Brno-venkov, se skeletem uloženým na pravém boku ve skrčené poloze, vybaveného kónickou mísou předbaalberského stupně KNP s hodnotou 5010 ± 40 BP (Poz-94993) a z hrobu s pohřbem v natažené poloze 10/2004 v Prostějově-Čechůvkách s hodnotou 5000 ± 40 BP (Poz-68004) či pohřbu v natažené poloze 805/2017 z Dambořic (*tab. 2*). Radiokarbonová data hrobů s pohřby v natažené poloze naznačují, že jsou starší než baalberské hroby s pohřby ve skrčené poloze a ve většině případů mladší než výše zmíněný hrob z Modřic. V každém případě lze uvažovat o přesahu zažitých kulturních fází. Už samu skutečnost, že se na Moravě po tisícileté pauze (od pohřebiště kultury s lineární keramikou) objevila sice malá, ale regulérní pohřebiště, navíc v podobě, jež při současném stavu poznání příliš nepodporuje možnost autochtonního vývoje, lze mj. interpretovat jako příchod nových osadníků. V této souvislosti se nabízí srovnání s časově odpovídající skupinou hrobů stejného charakteru z polských Kujav v lokalitě Smólsk. Tamější radiokarbonová data jsou srovnatelná s daty z moravských pohřebišť: hrob 7 – Poz-57303, 4945 ± 40 BP, 3890-3642 BC 2 sigma; hrob 12 – Poz-57302, 4930 ± 30 BP, 3770-3645 BC 2 sigma (*Grygiel 2016*, 27, 139–144). Objekt 1400A s keramikou nejstarší fáze osídlení tam poskytl datum 5060 ± 40 BP (Poz-34053, 3962-3714 BC 2 sigma). Analogie najdeme opět

Obr. 19. Výběr pohřebišť kultury nálevkovitých pohárů s pohřby v natažené poloze. 1 Prostějov-Čechůvky, poloha Kopaniny (podle Šmíd 211); 2 Maissau v Dolním Rakousku (podle Schmitsberger 2011); 3 Modřice u Brna, okr. Brno-venkov, poloha Rybníky, jihozápadní skupina hrobů (podle Šmíd et al. 2018).

Fig. 19. Selection of Funnel Beaker culture cemeteries with burials in an extended position. 1 Prostějov-Čechůvky, Kopaniny site (after Šmíd 211); 2 Maissau, Lower Austria (after Schmitsberger 2011); 3 Modřice u Brna, Brno-venkov district, Rybníky site (southwest group of graves after Šmíd et al. 2018).

v souborech předbaalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů. Hroby s pohřby v natažené poloze jsou pak starší než osídlení z pikutkowské fáze (^{14}C datum z objektu 1300 má hodnotu 4820 ± 35 BP, Poz-34056, 3647-3528 BC 2 sigma). Překvapivé je přitom chronologické a chorologické vymezení sledovaného jevu.

Jak bylo řečeno, jsou pohřebiště s pohřby v natažené poloze bez milodarů v moravsko-dolnorakouské skupině KNP novým fenoménem. Jejich výskyt napříč celou Moravou, od Olomouce přes Prostějov-Čechůvky k Ivanovicím na Hané a dále k Modřicím u Brna, Podivínu a k Maissau v Dolním Rakousku, lze chápat jako směr jejich pronikání. Za současného stavu poznání se jako pravděpodobné (ovšem ne jisté) jeví šíření od severu k jihu z prostoru Středoevropské nížiny, kde se, počínaje starým eneolitem, stalo pohřbívání

v natažené poloze obecnou normou pohřebního ritu. V neolitu a eneolitu středního Podunají jsou pohřby v natažené poloze výjimečné, a pokud se takový pohřeb objeví, jde o zcela ojedinělou záležitost, nebo případ signalizující násilné usmrcení (*Neugebauer-Maresch 1995*, 93–99, Abb. 44; *Neugebauer-Maresch – Teschler-Nicola 2006*). Příkladem spojujícím obě uvedené eventuality je pohřeb ženy v natažené poloze na zádech ve žlabu u velkého rondelu v Kolíně. Patřil neolitické kultuře s vypíchanou keramikou a stopy na lebce pohřbené svědčí o násilné smrti (*Šumberová 2012*, 60; *Květina et al. 2015*, 486).

Z prostředí kultury s moravskou malovanou keramikou známe několik pohřbů v natažené poloze, ale i zde jsou spíše dokladem zvláštního zacházení s těly zesnulých než obecnější normou. Staršího data, na základě keramiky nalezené v zásypu datovaný do období lengyelské kultury, je nález pěti lidských koster (a psa) v sídlištní jámě u Rajhradu, přičemž tři ležely v natažené poloze (dvě na zádech, třetí na břichu), z toho posledně jmenovaná s oddělenou hlavou (*Podborský 1993*, 136, obr. 78: 4). Druhým případem je nález z Velešovic, okr. Vyškov, kde na dně velké oválné jámy ležel v natažené poloze na břicho skelet dospělé osoby vybavený keramikou druhého stupně MMK (*Čížmář – Geisler 1992*, 43–49, obr. 2). Vybočení z běžných praktik pohřebního ritu se objeví i v KNP. Při rekonstrukci místní komunikace v Náměšti na Hané byl v Zákostelní ulici odkryt skelet dospělé ženy v natažené poloze na levém boku ve výplni větší exploatační jámy. Hlava směřovala k SV a uložena byla na levém spánku obličejem k jihu. Radiokarbonové datum 4590 ± 30 BP (UGMAS # 05712) datuje pohřeb do období KNP. Nález je pozoruhodný díky náhrdelníku z perleťových korálků, se kterým byla žena pochována, ale také jejím postižením. Měla vrozenou vadu lebky, skafokéfalii a získané nespecifické onemocnění, kterým trpěla během růstového období (*Vrána – Pankowská 2010*, 70–93). Do stejného časového i kulturního horizontu náleží také společný pohřeb dítěte a psa z objektu 591/1998 v Držovicích na Moravě. Dítě leželo v natažené poloze na břicho s trupem přetočeným na levý bok. Hlava směřovala k J a kolem ní a v oblasti krku bylo nalezeno osm provrtaných schránek fosilních měkkýšů, původně součást náhrdelníku (*Šmíd 2002*, 378, obr. 5).

V sousedních Čechách pokračují inhumace ve skrčené poloze i během eneolitu. Z jeho časného stupně je znám dosud jediný hrob s pohřbem v natažené poloze na zádech z Roudnice nad Labem – Bezděkova, okr. Litoměřice. Zesnulý byl orientován hlavou k SZ a výstavu tvořily láhev a dvouuchá amfora (džbán), která hrob datuje na úroveň nálezů typu Jenštejn, tedy do pozdní fáze jordanovské kultury (*Zápotocký 1996*, 438). Pohřební ritus praktikovaný ve všech fázích české KNP byl kostrový, s těly ukládanými ve skrčené poloze na pravém či levém boku (*Zápotocký 2008*, 72). Současně je však třeba podotknout, že neolitické hroby s pohřby v natažené poloze jsou běžné v Dolním Bavorsku a v Porýní, konkrétně ve skupinách Oberlauterbach, Hinkelstein a Großgartach (*Zápotocká 1998*, 138).

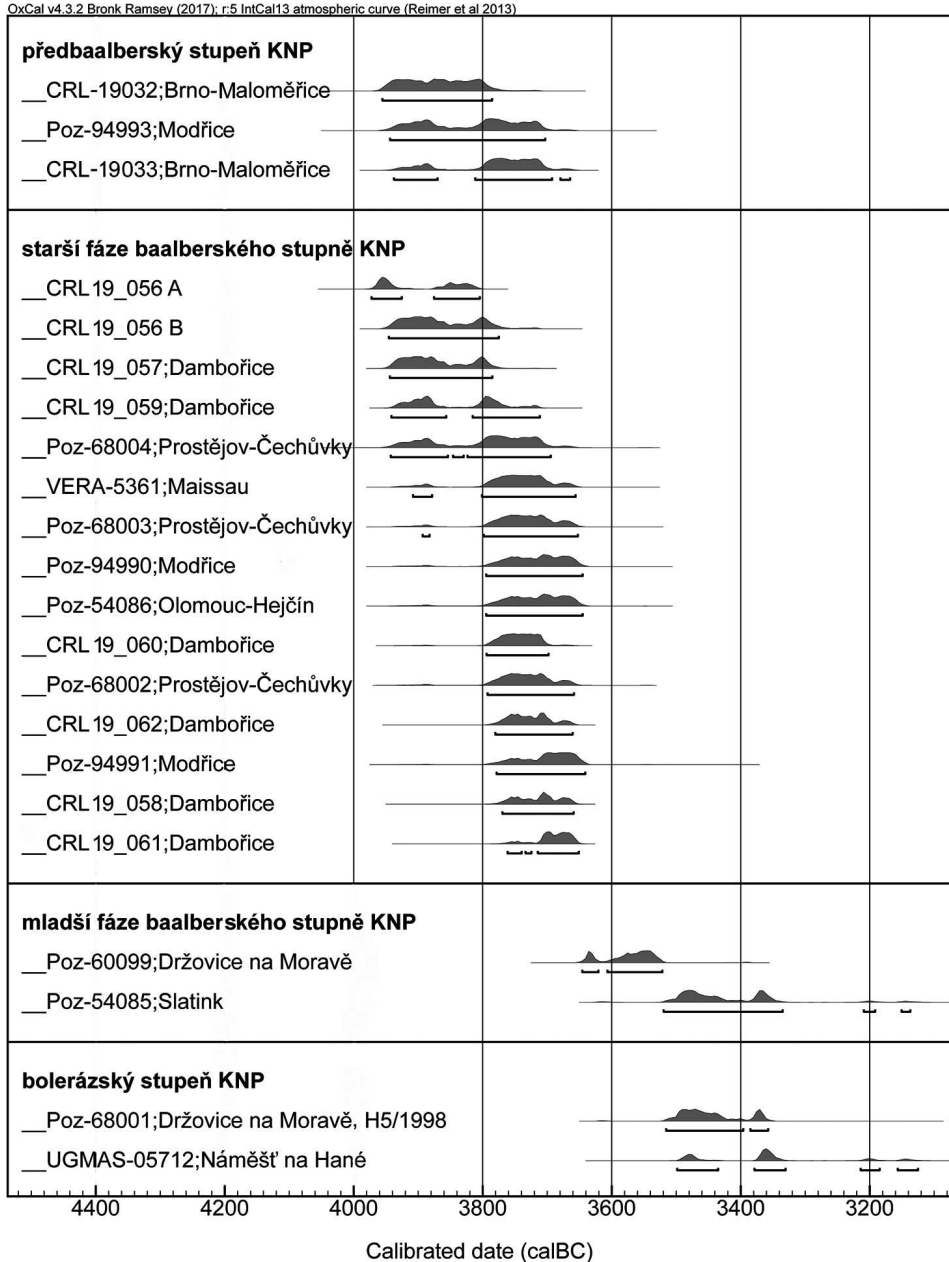
V Porýní a západní a severozápadní Evropě se tento způsob pohřbívání výrazněji uplatnil také v následujícím období. Setkáme se s ním v michelsberské kultuře (např. Matzenheim v Alsasku: *Denaire – Maduit 2010*, 3–19), ale i v KNP. Jako příklad uveďme lokalitu Ostorf v Meklenbursku – Předním Pomoransku, kde bylo zkoumáno ploché pohřebiště s pohřby ve skrčené i natažené poloze s baalberskými prvky a ^{14}C daty od 3800 do 2900 BC (*Lübke – Lüth – Terberger 2007*, 307–328) či labsko-havolskou kulturu v Braniborsku, rovněž s pohřby v natažené poloze (*Kirsch – Platte 1983*, 7–40).

V balkánském eneolitu jsou pohřby v natažené poloze na zádech příznačné pro pohřebiště varenské kultury v bulharském Píčernomoří, která jsou od moravských nejen geograficky, ale také chronologicky poněkud vzdálena (*Ivanov – Avramova 2000*; *Kadrow 2015*).

Moravské situaci jsou nejbližší pohřby v natažené poloze z území Polska, kde se objevily s nástupem KNP jako výrazná změna pohřebního ritu vůči dosavadnímu způsobu pohřbívání, které od počátku neolitu až do konce lengyelsko-polgárského komplexu spočívalo v pohřbívání nespálených těl ve skrčené poloze. V severovýchodní a východní skupině polské KNP leželi pohřbení v natažené poloze na zádech v hrobových jamách oválného či obdélného půdorysu obložených, nebo i překrytých kameny. V Západním Pomoránsku a na Sandoměřsku měly poměrně často podobu skříněk sestavených z plochých kamenných desek. Převažovalo uložení hlavou k V či Z. Orientace ve směru poledníku, tak či onak, se objevuje jen zřídka. Co je však důležité, 60–80 % hrobů bylo zcela bez výbavy. Stejný způsob uložení zesnulých je neodmyslitelně spjat s dlouhými bezkomorovými mohylami, předcházejícími vlastní megalitickou architekturu (*Wiślański 1979, 255–258; Nowak 2009, 456–466; Jankowska 2010*).

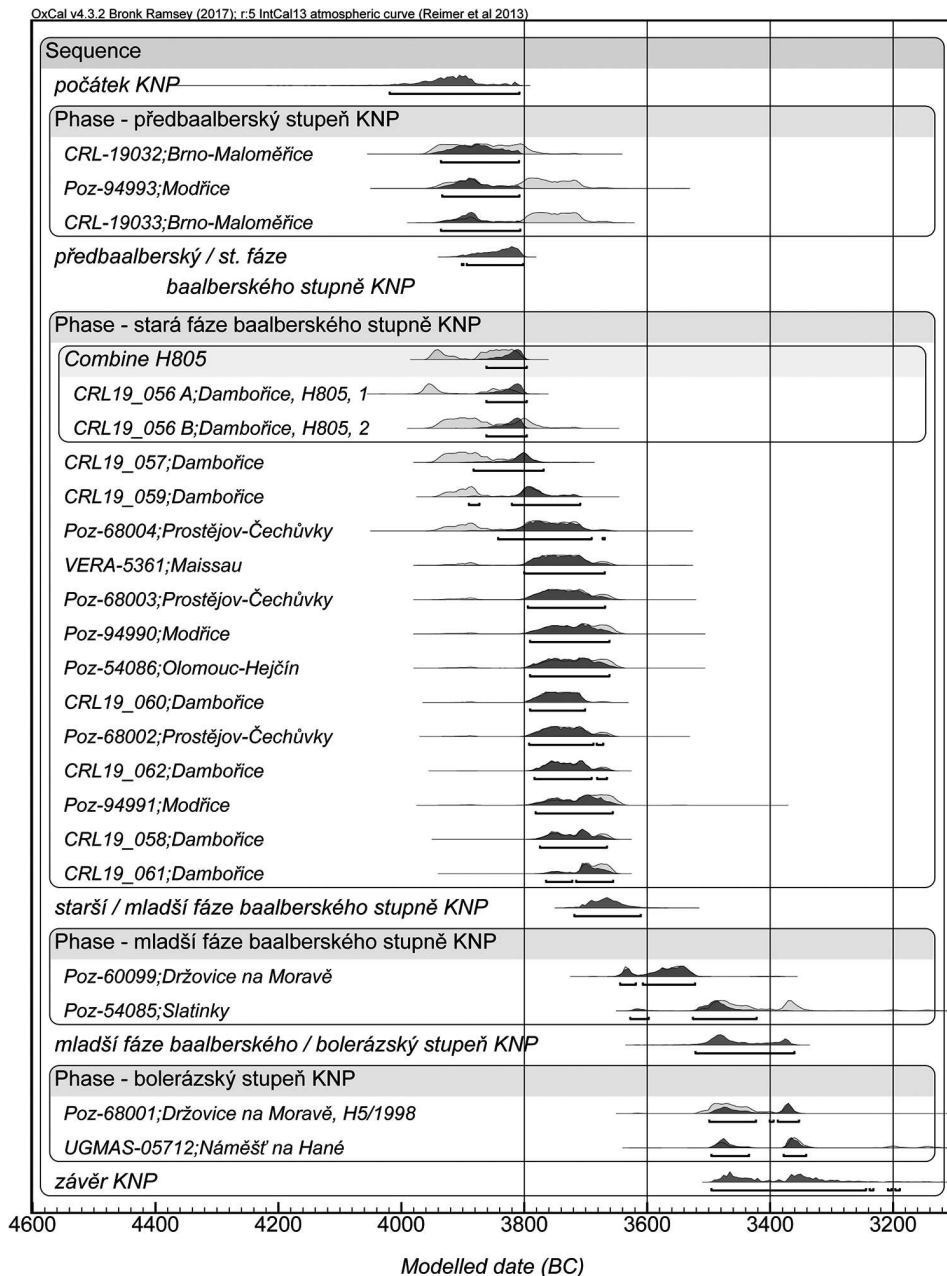
Na několika pohřebištích s pohřby v natažené poloze moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů je nápadné řazení hrobů těsně za sebou do vertikálních řad (*obr. 19*). Tato skutečnost evokuje možnost původního překrytí mohylovým násypem a vybízejí k srovnání s poněkud mladšími mohylami středomoravské KNP, zejména s jejich drahanovickou a ohrozimskou fází. Také tam bylo pod jedním mohylovým příkrovem uloženo obvykle více pohřbů (max. sedm: *Šmíd 2003, tab. 58: 2*), což lze vnímat jako ideovou kontinuitu pohřebního ritu. Již jednou jsme poukázali na pohřební praktiky v sousedním Polsku, kde, počínaje starým eneolitem, zdomácnělo pohřbívání nespálených těl v natažené poloze nejen v prosté zemi, ale i v ohraničených bezkomorových předmegalitických pohřebních stavbách. Chronologicky by moravským pohřebištím odpovídaly submegalitické monumenty s palisádovým ohraničením typu Niedźwiedz, primárně určené k pohřbu jedné osoby. Vyskytují se v mnoha modifikacích s různou vnitřní i vnější úpravou. Sepulkrální stavby obdobného typu se objevily na rozsáhlém území od Bretaně přes Normandii, Pařížskou pánev, severní Německo až do jižní Skandinávie a do Polska. Předlohy k nim jsou hledány v prostoru Pařížské pánve na pohřebištích typu Passy kultury Cerny (*Rzepecki 2006; 2011*). Tato kultura disponuje vedle dlouhých ohrazených pohřebních staveb také obyčejnými hroby, v obou variantách v natažené poloze a na zádech. Vyznačují se silnou sociální stratifikací, jak mužů, tak dětí. Tu lze vzhledem k omezenému počtu hrobů uvnitř ohrazení předpokládat také u bezkomorových pohřebních staveb na území Polska. Transfer v prostoru a čase, od západu k východu, je připisován michelsberské kultuře (*Rzepecki 2011, 166–168*). Spojitost mezi pohřebními stavbami v kultuře Cerny a stavbami KNP v Polsku však není přijímána bez výhrad s poukazem na velmi dlouhý časový rozdíl, který představuje 500 roků (*Nowak 2009, 488–489*).

Co se datování týká, na základě dosud získaných radiokarbonových dat KNP z Moravy a Dolního Rakouska (*tab. 3*) bylo možné pro jednotlivé fáze vývoje KNP provést rámcovou modelaci chronologického postavení jednotlivých skupin a fází (*tab. 4*). Výsledky jsou zatíženy především malým množstvím zpracovávaných dat, a lze tak s nárůstem jejich počtu očekávat další upřesnění. Použitý chronologický model uspokojivě koresponduje s naměřenými daty, pouze datum CRL19033 z Brna-Maloměřic má nižší než požadovanou korespondenci (*Šmíd – Kos – Přichystal 2020, 201, tab. 1*). Váha tohoto data v aplikovaném modelu je ale příliš malá na to, aby výrazně ovlivnila výsledky datování přechodů mezi stupni a fázemi. Též nelze vyloučit, že budoucím navýšením počtu do modelu zapracovaných dat z předbaalberského stupně se tato dosavadní disproporce odstraní.

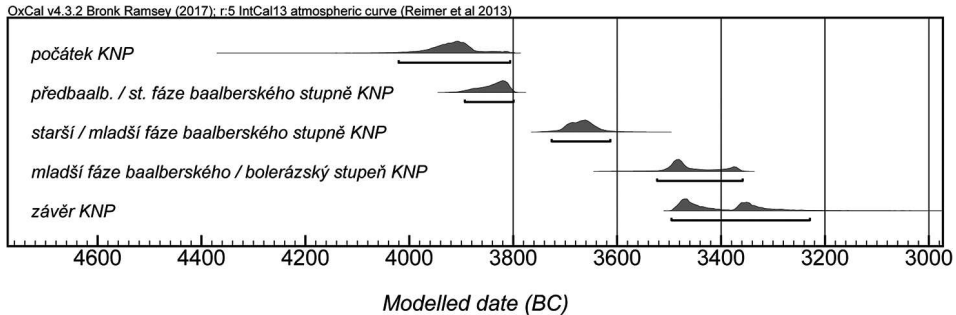
Tab. 3. Hroby KNP na Moravě a Dolním Rakousku. Výsledky kalibrace radiokarbonově datovaných hrobů moravsko-dolnorakouské skupiny KNP. Data z Brna-Maloměřic v předbaalberském stupni KNP byla získána z objektu 500/2016 (Šmíd – Kos – Přichystal 2020).

Tab. 3. Funnel Beaker culture graves in Moravia and Lower Austria. Results of the calibration of radiocarbon dated graves of the Moravian – Lower Austrian Funnel Beaker culture group. The dates from Brno-Maloměřice in the pre-Baalberg stage of the Funnel Beaker culture were obtained from feature 500/2016 (Šmíd – Kos – Přichystal 2020).

Tab. 4. Chronologický model vývoje moravsko-dolnorakouské skupiny KNP na základě radiokarbonově datovaných hrobů této kultury.

Tab. 4. Chronological model of the development of the Moravian – Lower Austrian group of the Funnel Beaker culture based on the radiocarbon dated graves.

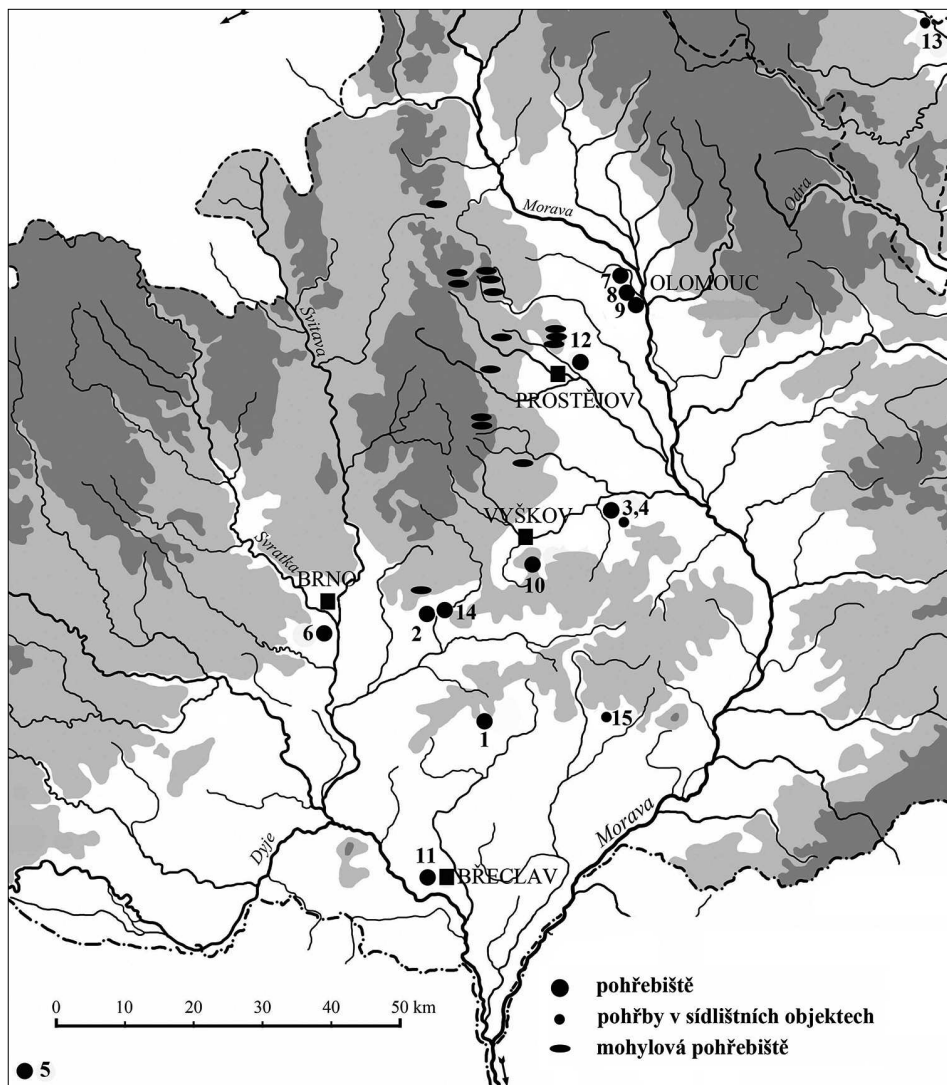
Tab. 5. Chronologický model datování přechodů mezi stupni / fázemi vývoje moravsko-dolnorakouské skupiny KNP. Graficky vyznačeny intervaly s pravděpodobností 95%.

Tab. 5. Chronological model of the dating of the transition between stages/phases of development of the Moravian – Lower Austrian group of the Funnel Beaker culture. Graphically designated intervals with 95% probability.

Niveleta den hrobů v rámci jednotlivých pohřebišť společně s velkým časovým rozptylem pohřbů (Prostějov-Čechůvky, Modřice, Dambořice: viz *tab. 3*) vylučují jejich překrytí výraznějším násypem a díky plošným odkryvům lze téměř vyloučit existenci žlabového ohrazení. Na rozdíl od výše zmíněných pohřebních monumentů nejsme schopni sociální diferenciaci postihnout, pokud tedy vůbec existovala. Spirituální podstata domácích skupin hrobů nekoresponduje s ideou megalitických pohřebních staveb; tu je třeba hledat spíše v měnících se společenských a hospodářských poměrech.

Jak tedy tento jev, projevující se po určitou dobu a na značně omezeném území, které navíc představovalo přirozenou spojnicí mezi Podunajím na jihu a Středoevropskou nížinou a Pobaltím na severu, interpretovat? Logicky se nabízí souvislost s pronikáním skupin obyvatel do moravských úvalů a naddunajské části Dolního Rakouska. V takovém případě by šlo o migraci směřující od severu k jihu. Radiokarbonová data kladou prvotní impuls do průběhu 40. století př. n. l. a následné trvání až do závěru 38., event. do počátku 37. století př. n. l. (*tab. 5*), což chronologicky odpovídá starší fázi baalberského stupně místní KNP. Hned se ovšem vnučuje otázka, zda předpokládané centrum šíření jevu koresponduje s materiální kulturou, s níž pohřby v natažené poloze spojujeme? Relevantních opor mnoho nemáme, ale nabízejí se pohřby v natažené poloze v sídlištních objektech, provázené nálezy keramiky (vedle Dambořic jsou to Ivanovice na Hané a Žádovice: Šmíd 2017, *tab. 40*; *obr. 76: 2*), a ve dvou případech keramika nalezená přímo v hrobech (Olomouc-Hejčín a Holubice). Zohlednit můžeme také časoprostorovou vazbu hrobů na osídlení v jejich bezprostřední blízkosti (Modřice, Dambořice). V tom okamžiku dostane migrační teorie povážlivou trhlinu. Na keramice nenacházíme žádné cizí prvky – nádoby lze téměř bez výjimky ztotožnit se specifickým habitem keramické produkce uvedené periody moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů. Více světla do problému mohou vnést přírodovědné analýzy (přítomnost určitých izotopů, studium DNA).

Odlišnosti pohřebního ritu společně s odchylkami v tvarosloví a výzdobě domácí keramické produkce, lišící se od projevů vlastní baalberské skupiny, jen podtrhují svébytnost místní facie nálevkovitých pohárů. Ohlasy pohřebního ritu baalberské skupiny pronikly na Moravu z Polabí až v průběhu druhé čtvrtiny 4. tisíciletí př. n. l. Pohlédneme-li na mapu dislokace pohřebišť v natažené poloze na zádech, je evidentní, že šlo o obyvatele nížin

Obr. 20. Mohylové nekropole a pohřebiště s pohřby v natažené poloze na Moravě.

Fig. 20. Map of Moravia with barrow burial grounds and cemeteries with burials in an extended position. 1 Dambořice; 2 Holubice; 3–4 Ivanovice na Hané; 5 Maissau, Dolní Rakousko; 6 Modřice; 7 Olomouc-Hejčín; 8 Olomouc, Tereziánská zbrojnice; 9 Olomouc-Slavonín; 10 Orlovice; 11 Podivín; 12 Prostějov-Čechůvky; 13 Opava-Vávrovce; 14 Velešovice; 15 Žádovice.

(obr. 20). Rovněž vymezení vůči oblasti s mohylovými pohřebišti KNP na úpatích Drahanské a Zábřežské vrchoviny je zjevné. Doba jejich zakládání spadá až do závěru mladší fáze baalberského a do průběhu bolerázského stupně místních nálevkovitých pohárů, ovšem nálezy keramiky a broušené a štípané kamenné industrie svědčí o blíže nespecifikovaných aktivitách. Spálené lidské kosti rozptýlené v násypch mohyl a zlomky nádob předbaalberského a baalberského stupně KNP evokují letité tradice pohřbívání. Ne vždy je

však možné jeho podobu postihnout archeologickými metodami. Pohřební akt mohl končit vlastní kremací bez další manipulace s ostatky zesnulého a se zbytky výbavy (Šmíd 2017, 93–94). Vícekolejnost kulturního vývoje, zaznamenaná na Moravě před sledovaným časovým horizontem i po něm (Šmíd – Kos – Přichystal 2021), se v místní skupině nálevkovitých pohárů projevila také několika způsoby pohřbívání.

8. Závěr

Hroby z polohy Spálený v Damborčicích představují šesté skupinové pohřebiště z počátku starého eneolitu z území rozšíření moravsko-dolnorakouské skupiny nálevkovitých pohárů. Zohledníme-li situaci v Modřicích-Rybníčkách, okr. Brno-venkov, kde byly díky rozsáhlému plošnému odkryvu zachyceny dvě samostatné skupiny hrobů, a s velkou pravděpodobností relikty třetí, a přičteme-li z dalších lokalit jednotlivé hroby či solitérní skupiny hrobů, které ovšem mohou být součástí početnějších skupin, vzroste jejich počet na čtrnáct. To je vzhledem k omezenému počtu evidovaných dokladů o způsobu pohřbívání od doby kultury s lineární keramikou úctyhodné množství, které vylučuje nahodilost jevu. Předpokládáme, že nové výzkumy přinesou v tomto ohledu nové nálezy. Není to však jediná možnost jejich početního nárůstu. Absence milodarů společně se značnou variabilitou orientace, Z–V nevyjímaje, povede k revizi některých starších sporných nálezů, považovaných původně za pohřby mladohradištní. Poukázat na tuto skutečnost je jedním z cílů tohoto příspěvku.

Radiokarbonová data ze sedmi pohřebišť vymezila časový interval pohřbívání v natažené poloze 40. až 37. stoletím př. n. l., což odpovídá přibližně době trvání starší fáze baalberského stupně Šmídovy periodizace moravsko-rakouské KNP (Šmíd 2017). Časoprostorová vazba hrobů na osídlení v jejich bezprostřední blízkosti a výbava stejně uložených pohřbů v sídlištních objektech plně odpovídají uvedené periodě. V tuto chvíli nevíme, co těmto pohřebišťům předcházelo. Za obvyklou formu pohřebního ritu na sledovaném území jsou od počátku neolitu považovány pohřby ve skrčené poloze. Patří k nim rovněž osamocený hrob z Modřic-Rybníků s pohřbem na pravém boku hlavou k Z, vybavený kónickou mísou předbaalberského stupně (Šmíd et al. 2018, 122, obr. 11). Poněkud lépe jsme zpraveni o následných způsobech pohřbívání. V mladší fázi baalberského stupně jsou to opět pohřby ve skrčené poloze, ale tentokrát vybavené baalberskou keramikou, a to jak v prosté zemi (Držovice na Moravě: Drozdová – Šmíd 2016, 273–293), tak v kamenných skříňkách, v samém závěru dotyčného stupně překrytých kamenným mohylovým příkrovem.

Dotkli jsme se domácích mohylových pohřebišť KNP, která po baalberské etapě s inhumacemi pokračují v bolerázském stupni lokální skupiny nálevkovitých pohárů drahanovickou a ohrozimskou fází, ovšem již výhradně s žárovými pohřby. Situace na těchto nekropolích do jisté míry připomíná skupinové pohřebiště staršího stupně KNP, a to v tom ohledu, že mohyla obvykle sloužila k uložení více pohřbů a je považována, stejně jako skupinové pohřebiště s pohřby v natažené poloze, za pohřby určité sociální jednotky (rodiny, klanu?). Přestože časový hiát mezi oběma vyhraněnými způsoby pohřbívání je minimálně 200 roků, nelze odhlédnout od geomorfologické specifikace jejich výskytu – mohylové nekropole v dominantních polohách podhůří Dražanské a Zábřežské vrchoviny, skupinové pohřebiště s pohřby v natažené poloze v nížinných polohách moravských úvalů. Dokladem přežívání odlišných věrských představ obyvatel nížinných poloh během bole-

rázského stupně KNP, kdy převážilo spalování zesnulých, jsou pohřby ve skrčené poloze v sídlištních objektech (Držovice na Moravě H5/1998 a Moravičany: Šmíd 2017, tab. 8, 9; Goš 1982).

Hroby s pohřby v natažené poloze jsou novým fenoménem moravského eneolitu bez zjevné návaznosti na předcházející či následné způsoby pohřbívání. Jako řešení se nabízí migrace z území, kde je tento způsob nakládání s těly zesnulých obvyklou normou pohřebního ritu. Jako nejpřijatelnější se jeví území dnešního Polska, osídlené lidem s KNP, pohřbívajícím zesnulé v natažené poloze na zádech, a to jak v prosté zemi, tak v předmegalitických a megalitických monumentech. Materiální kultura tamních populací má však dosti výrazná specifika, která v moravském prostředí a ve vymezené době postrádáme. Ba právě naopak: tvarosloví keramické produkce moravsko-rakouské skupiny nálevkovitých pohárů se v mnohém liší od projevů materiální a – jak je z výše uvedeného patrné – také od duchovních projevů baalberské skupiny. Jí vlastní pohřební ritus se v severní části střední Moravy objevil až v závěru baalberského stupně moravsko-dolnorakouské skupiny KNP, tedy v průběhu druhé čtvrtiny 4. tisíciletí př. n. l.

Práce vznikla s finanční podporou projektu OP VVV MŠMT „Výzkum ultrastopových izotopů a jejich využití v sociálních a environmentálních vědách urychlovačovou hmotnostní spektrometrií“, reg. č. CZ.0.2.1.01/0.0/0.0/16_019/0000728.

Literatura

- Bálek, M. – Berkovec, T. – Kos, P. – Lečbych, M. – Matějčková, A. – Parma, D. – Přichystal, M. – Šmíd, M. 2003: Předběžné výsledky první etapy záchranného archeologického výzkumu v trase dálnice D1 Vyškov–Mořice. *Přehled výzkumů* 44, 137–150 (143–144).
- Berkovec, T. – Kos, P. 2003: Dambořice (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 44, 207, 226.
- Čižmář, M. – Geisler, M. 1987: Rettungsgrabungen auf der Autobahn im Abschnitt Holubice – Tučapy im Jahre 1985 (Bez. Vyškov). *Přehled výzkumů* 1985, 65–66, obr. 21.
- Čižmář, M. – Geisler, M. 1992: Hrob kultury s moravskou malovanou keramikou z Velešovic (obec Velešovice-Holubice), okr. Vyškov. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 37, 43–49.
- Čižmář, M. – Geisler, M. – Rakovský, I. 1984: Holubice IV. Sídliště, pohřebiště. *Nálezová zpráva*. Ms. depon. in archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, č. j. 1513/84.
- Demek, J. – Mackovčin, P. eds. a kol. 2006: Hory a nížiny. *Zeměpisný lexikon ČR*. Brno: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR.
- Denaire, A. – Madiut, A. 2010: Metzzenheim «Le Lavoir» (Bas-Rhin): un nouvel habitat du Néolithique ancien et une tombe du Michelsberg ancien du Rhin supérieur. *Cahiers alsacien d'archéologie, d'art et d'histoire*, 3–9.
- Dimitrijević, S. 1980: Zur Frage der Retz-Gajary-Kultur in Nordjugoslawien und ihrer Stellung im pannonschen Raum. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 61, 15–89.
- Drozdová, E. – Šmíd, M. 2016: An inhumation grave of the Baalberge Group of the Funnel Beaker Culture in Držovice na Moravě, Prostějov District (Moravia, Czech Republic). In: J. Kovárník et al., *Centenary of Jaroslav Palliardí's Neolithic and Aeneolithic Relative Chronology (1914–2014)*, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí: Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, 273–293.
- Geisler, M. 1996: Dambořice (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 39 (1995–96), 341.
- Geislerová, K. 1989: Záchranný výzkum neolitického a eneolitického sídliště v Žádovicích (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1986, 24.
- Goš, V. 1982: Osada ze staršího eneolitu v Moravičanech, okr. Šumperk. *Archeologické rozhledy* 34, 481–487.
- Grygiel, R. 2016: Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brzeźcia Kujawskiego i Ostonek, vol. 3. *Środkowy i późny neolit. Kultura pucharów lejkowatych*, Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.

- Hlas, J. 2015: Opava (k. ú. Vávrovice, okr. Opava). Přehled výzkumů 56–1, 170–171, 191.
- Ivanov, I. – Avramova, M. 2000: Varna Necropolis. The Dawn of European Civilization. Sofia: Agat'o Publ.
- Jankowska, D. 2010: W kwestii obrządku pogrzebowego KPL na ziemiach polskich – stare i nowe problemy. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M 14–15, 263–275.
- Kadrow, S. 2015: The Idea of the Eneolithic. In: K. Kristiansen et al. eds., *Paradigma Found: Archaeological Theory – Present, Past and Future. Essays in honour of Evžen Neustupný*, Oxford: Havertown Oxbow Books, 249–262.
- Kalábek, M. – Šín, L. 2018: Sídlištní pohřby z neolitu a eneolitu z Dluhonic, Předmostí a Slavonína. In: M. Kršková – J. Peška eds., *Ročenka 2017, Archeologické centrum Olomouc, Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, 65–93*.
- Kirsch, E. – Platte, F. 1983: Ein Körpergräberfeld der Havelländischen Kultur bei Dreetz, Kr. Kyritz. Veröffentlichungen des Museum für Ur- und Frühgeschichte Potsdam, 7–40.
- Kos, P. – Šmíd, M. 1993: Ein Objekt der Trichterbecherkultur aus Velatice (Bez. Brno-venkov). Přehled výzkumů 1989, 30–31.
- Košťuřík, P. 1997: Návrh třídění kultury nálevkovitých pohárů pro jižní Moravu. In: P. Michna – R. Nekuda – J. Unger eds., *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, Moravské zemské muzeum, 42–56.
- Květina, P. – Řídký, J. – Končelová, M. – Burgert, P. – Šumberová, R. – Pavlů, I. – Brzobohatá, H. – Trojánková, O. – Vavrečka, P. – Unger, J. 2015: *Minulost, kterou nikdo nezapsal*. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Lečbych, M. 2008: Dambořice 2007, Trať „Kluče, „Za dvorem“ – zapojení sond Uh 35, Uh 45, č. akce 134/07. Nálezová zpráva. Ms. depon. in archiv Ústavu archeologické památkové péče Brno, č. j. 33/08.
- Lečbych, M. 2018: Dambořice (okr. Hodonín), Spálený – stavba RD. Výroční zpráva ÚAPP Brno, v. v. i. 2017, Brno: Ústav archeologické památkové péče, 47–48.
- Lovejoy, C. O. 1985: Dental Wear in the Libben Population: Its Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology* 68/1, 47–56.
- Lübke, H. – Lüth, F. – Terberger, T. 2007: Fischers or farmers? The archeology of the Ostorf cemetery and related Neolithic find in the light of new data. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 88, 307–328.
- Mikulková, B. 2009: Orlovice 2009, „Zemník – III. etapa“. Nálezová zpráva. Ms. depon. in archiv Ústavu archeologické památkové péče Brno, č. j. 275/10.
- Neugebauer-Maresch, Ch. 1995: Mittelneolithikum: Die Bemaltkeramik. In: E. Leneis – Ch. Neugebauer-Maresch – E. Ruttikay, *Jung-Steinzeit im osten Österreichs, St. Pölten – Wien: Niederösterreichisches Pressehaus Druck- und Verlagsgesellschaft mbH St. Pölten, 93–99*.
- Neugebauer-Maresch – Teschler-Nicola, M. 2006: Zu den perimortalen Beschädigungen und postmortalen Lageveränderungen der Bestattungen von Friebritz (NÖ) und ihre Bedeutung für die mittelneolithische Kreisgrabenanlage. *Archaeologie Österreichs* 17/2, 31–40.
- Neustupný, E. F. 1983: Demografie pravěkých pohřebišť. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Novotný, V. 1985: Determination of Sex from the Talus and Calcaneus. *Scripta Medica, Brno* 58/7, 437.
- Nowak, M. 2009: Drugi etap neolityzacji ziem polskich. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Parma, D. 2003: Ivanovice na Hané 3/2. „Padělky za cihelnou“. Nálezová zpráva. Ms. depon. in archiv Ústavu archeologické památkové péče Brno, č. j. 130/03.
- Piačková, K. – Trampota, F. 2020: Podivín (okr. Břeclav), „Rybáře“, Rosenberská ulice, parc. Č. 1257/45. Přehled výzkumů 61/1, 162.
- Podborský, V. 1993: Pravěké dějiny Moravy, Lid s moravskou malovanou keramikou. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Procházková, P. – Šmíd, M. 2000: Návrh typologie keramiky kultury lidu s nálevkovitými poháry na Moravě. *Pravěk NŘ* 9, 159–179.
- Přichystal, M. 2003: Ivanovice na Hané 4 „Za střediskem“. Nálezová zpráva. Ms. depon. in archiv Ústavu archeologické památkové péče Brno, č. j. 205/03.
- Rakovský, I. 1985: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Holubicích. *Archeologické rozhledy* 37, 393–402.
- Rožnovský, D. – Šmíd, M. 2015: Objekt kultury nálevkovitých pohárů s dokladem metalurgie mědi z obce Dyje, okr. Znojmo. *Pravěk NŘ* 23, 35–55.
- Ruttikay, E. 1995: Spätneolithikum. In: E. Leneis – Ch. Neugebauer-Maresch – E. Ruttikay, *Jungsteinzeit im osten Österreichs, St. Pölten – Wien: Niederösterreichisches Pressehaus Druck- und Verlagsgesellschaft mbH St. Pölten, 108–209*.

- Rzepecki, S. 2006: Z badań nad genezą grobowców kujawskich. In: J. Libera – K. Tunia eds., *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowat*, Lublin – Kraków: Instytut Archeologii PAN Kraków, Instytut Archeologii UMCS Lublin, 77–84.
- Rzepecki, S. 2011: *U źródeł megalityzmu w kulturze pucharów lejkowatych*. Łódź: Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.
- Schmütsberger 2011: *Ausgewählte Befunde und Funde der Kupferzeit sowie der Bronzezeit von der Trasse der Ortsumfahrung Maissau, Niederösterreich*. *Fundberichte aus Österreich* 49, 101–108.
- Sjøvold, T. 1990: Estimation of stature from long bones utilising the line of organic correlation. *Human Evolution* 5, 431–447.
- Stabrava, P. 2000: Vávrovice (okr. Opava), „Krásné pole“. Eneolit, KNP a KZP. Sídliště. Přehled výzkumů 1999, 115–117.
- Stloukal, M. – Hanáková, H. 1978: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo* 29/1, 53–69.
- Šmerda, J. 2005: Dambořice (okr. Hodonín). Přehled výzkumů 46, 219–220, 241–242.
- Šmerda, J. 2006: Dambořice (okr. Hodonín). Přehled výzkumů 47, 104–105, 138, 154, 228.
- Šmerda, J. 2008: Nové archeologické nálezy z doby bronzové v Dambořicích. In: Sborník příspěvků z XXXVIII. konference vlastivědných kroužků 6. října 2007, Dambořice, 34–43.
- Šmerda, J. 2009a: Nálezy lidských pozůstatků na sídlišťích únětické kultury v Dambořicích a Žarošicích, okr. Hodonín. *Pravěk NŘ* 18, 199–240.
- Šmerda, J. 2009b: Dambořice, „Přestavba školy“. Nálezořá zpráva. Ms. depon. in archiv Masarykovo muzeum Hodonín, č. j. 2922.
- Šmerda, J. 2014: Dambořice od pravěku ke Slovanům. In: J. Adánek et al., *Dambořice: Zpět ke kořenům*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Obecní úřad Dambořice, 23–64.
- Šmíd, M. 1994: Nástin periodizace kultury s nálevkovitými poháry na Moravě. *Pravěk NŘ* 2, 131–157.
- Šmíd, M. 2002: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. In: I. Čechen – I. Kuzma eds., *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001*. Zborník referátov z 20. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska, Liptovská Sielnica 9.–12. 10. 2001, Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 375–391.
- Šmíd, M. 2003: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. *Pravěk NŘ – Supplementum* 11. Brno.
- Šmíd, M. 2010: Hrad u Bílovic – eneolitické hradisko na Prostějovsku. *Pravěk NŘ – Supplementum* 21. Brno.
- Šmíd, M. 2011: Eneolitické pohřebiště z Prostějova-Čechůvek. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M 16, 5–27.
- Šmíd, M. 2017: Nálevkovité poháry na Moravě. *Pravěk NŘ – Supplementum* 33. Brno.
- Šmíd, M. – Kalábková, P. 2015: Pre-Boleráz, Boleráz, and Post-Boleráz development in Moravia. In: M. Nowak – A. Zastawny eds., *The Baden culture around the Western Carpathians*. *Via Archaeologica*, Zródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce, Kraków: Krakowski zespol do Badań Autostrad – Wydawnictwo-Drukarnia Ekodruk s.c., 75–94.
- Šmíd, M. – Kos, P. – Přichystal, A. 2021: Další objekty s brázděným vpichem a s doklady zpracování rohovce typu Stránská skála z Brna-Maloměřic. *Pravěk NŘ* 29, 119–153.
- Šmíd, M. – Tvrđý, Z. – Parma, D. – Kos, P. 2018: Pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů s pohřby v natažené poloze z Modřic, okr. Brno–venkov. *Acta Musei Moraviae, Sci. soc.* 103/2, 101–140.
- Šumberová, R. 2012: Neolitické rondely a hroby v trase obchvatu silnice 1/38 mimo Kolín. Předběžná informace o průběhu výzkumu v roce 2008. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M 17, 47–64.
- Trampota, F. 2016: Podivín (okr. Břeclav), „Rybáře“. Přehled výzkumů 57/1, 194–195.
- Vlček, E. 1994: Metodika určování zubního věku podle stupně mineralizace chrupu v historické antropologii a paleoantropologii. *Stomatologické zprávy* 35/3, 30–39.
- Vrána, J. 2004: Olomouc (k. ú. Hejčín, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 45, 144–145.
- Vrána, J. – Pankowská, A. 2010: Kostrový pohřeb v sídlištním objektu v Náměšti na Hané. In: M. Bém – J. Peška eds., *Ročenka 2009, Archeologické centrum Olomouc*, Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, 70–93.
- Vránová, V. 2009: Olomouc (k. ú. Slavonín, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 50, 271–272.
- Wiślański, T. 1979: Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. *Plemiona kultury pucharów lejkowatych*. In: W. Hensel – T. Wiślański eds., *Prahistoria ziem Polskich, tom II, Neolit*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 165–260.

Zápotocká, M. 1998: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B. C.). Gräber und Gräberfelder der Kultur mit Linear-, Stichband- und Lengyel-Keramik. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

Zápotocký, M. 1996: Raný eneolit v severočeském Polabí. *Archeologické rozhledy* 48, 407–459.

Zápotocký, M. 2008: Kultura nálevkovitých pohárů ve starším eneolitu. In: E. Neustupný ed., *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 61–82.

A Funnel Beaker settlement and cemetery in Dambořice, South Moravia A contribution to knowledge of cemeteries with burials in an extended position

The authors of the article used the recent discovery of a group cemetery with burials in an extended position and a contemporaneous settlement from the early phase of the Baalberg stage of the Funnel Beaker culture in Dambořice, Hodonín district, to present this heretofore unknown burial rite in the territory of the Moravian – Lower Austrian group of the Funnel Beaker culture. The cemetery in Dambořice is the sixth group burial ground from the beginning of the Early Eneolithic from the territory of this group of the Funnel Beaker culture. If we count the situation in Modřice-Rybníky, Brno-venkov district, where a large-scale excavation over a broad area captured two separate groups of graves, and, in all probability, the remains of a third, and add solitary graves or smaller groups of graves, which naturally could be part of larger groups, the number of these cemeteries grows to fourteen. Given the limited amount of registered evidence on the method of burial from the period of the Linear Pottery culture, this is an impressive number that eliminates the possibility of the randomness of the phenomenon. While we expect new excavations to also provide new finds in this regard, this is not the only possibility for their numbers to increase. The absence of grave goods along with the considerable variability in orientation, including W–E, will lead to a revision of certain earlier controversial finds originally regarded as Early Medieval burials.

Radiocarbon dates from seven cemeteries narrowed the time interval of burials in an extended position to 4000–3700 BC, which corresponds approximately to the period of the early phase of the Baalberg stage in Šmíd's chronology of the Moravian – Lower Austrian group of the Funnel Beaker culture (Šmíd 2017). The spatiotemporal link between graves in the settlement in their immediate vicinity and the furnishings of the same burials in settlement features correlates to the given dating. We currently do not know what preceded these cemeteries. Burials in a crouched position have been considered the standard form of deposition in the studied area since the beginning of the Neolithic. These also include a solitary grave from Modřice-Rybníky with a burial on the right side and the head to the west furnished with a conical bowl from the pre-Baalberg stage of the local Funnel Beaker culture group (Šmíd et al. 2018, 122, fig. 11). We are somewhat better informed about the following methods of burial. In the late phase of the Baalberg stage burials are again in the crouched position, though by this time furnished with Baalberg pottery, both in the plain ground (Držovice in Moravia: Drozdová – Šmíd 2016, 273–293) and in stone caskets.

We touched on Moravian mound burial grounds of the Funnel Beaker culture, which, after the Baalberg stage with inhumations, continue in the Boleráz stage of the local group of Funnel Beaker culture through the Drahanovice and Ohrozim phases, albeit exclusively with cremation burials. The situation at these necropolises is somewhat reminiscent of the group burial grounds of the earlier stage in that the mound was usually used to hold multiple burials and is considered, like group cemeteries with burials in an extended position, to be the graves of a particular social unit. Although the time gap between the two specific burial methods is at least 200 years, one cannot fail to see the geomorphological specification of their occurrence – mound necropolises in the dominant locations of the Drahanovice and Zábřeh Highlands, group cemeteries with burials in an extended position in the lowlands of Moravian valleys. Burials in a crouched position in settlement features are proof of the survival of different spiritual ideas of the inhabitants of lowland locations during the Boleráz stage of the Funnel Beaker culture, when the cremation of the deceased prevailed (Držovice na Moravě H5/1998 and Moravičany: Šmíd 2017, pls. 8 and 9; Goš 1982).

Graves with burials in an extended position are a new phenomenon of the Moravian Eneolithic without an obvious connection to previous or subsequent burial methods. One explanation is migration from an area where this method of treating the bodies of the deceased was the standard burial rite. The territory of today's Poland seems to be the most acceptable, where the bearers of the Funnel Beaker culture buried their deceased in an extended position on their backs, both in the plain ground and in pre-megalithic and megalithic monuments. However, the material culture of the local Funnel Beaker culture has quite significant specifics that are lacking in the Moravian environment in the defined period. On the contrary; the morphology of the pottery production of the Moravian – Lower Austrian group of the Funnel Beaker culture differs in many ways from material manifestations and – as can be seen from the above – also from spiritual manifestations of the Baalberg group. This group's own funeral rite did not appear in the northern part of Central Moravia until the end of the Baalberg stage of the Moravian – Lower Austrian Funnel Beaker group, i.e., during the second quarter of the 4th millennium BC.

English by *David Gaul*

MIROSLAV ŠMÍD, Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., Kaloudova 30, CZ-61 400 Brno
smideneolit@seznam.cz

JIŘÍ KALA, Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., Kaloudova 30, CZ-61 400 Brno; kala@uapp.cz

MAREK LEČBYCH, Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., Kaloudova 30, CZ-61 400 Brno
lecbych@uapp.cz

PETR LIMBURSKÝ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; limbursky@arup.cas.cz

JAROMÍR ŠMERDA, Masarykovo muzeum Hodonín, Národní třída 21, CZ-69 501 Hodonín
j.smerda@masaryk.info

Neue und wiederentdeckte Griffzungendolche mit Ringabschluss Die Verbreitung einer spätbronzezeitlichen Innovation in Mitteleuropa

New and rediscovered tanged daggers with ring-shaped handle tip
The spread of a Late Bronze Age innovation in Central Europe

Eszter Fejér

Der Beitrag stellt einen spätbronzezeitlichen Griffzungendolch mit Ringabschluss dar, der 2018 während einer Ausgrabung in Süttő-Sáncföldek (Ungarn) entdeckt wurde. Der intakte Gegenstand lag in einer großen Grube von unbekannter Funktion zwischen anderen bronzenen Artefakten und mehreren Hunderten von Scherben, Steinen und Tierknochenfragmenten. Das Material kann in die späte Hügelgräber-, frühe Urnenfelderzeit datiert werden. Vergleichbare Dolche wurden in Europa gesammelt und ihre Typologie wurde im vorliegenden Aufsatz revidiert. Vornehmlich sind solche Artefakte aus Mähren und aus dem Karpatenbecken bekannt. Detailliert wurde die Innovation des Ringabschlusses am Griffende der Dolche untersucht und in diesem Zusammenhang wurde die Verbreitung von anderen Gegenständen, die mit einem ähnlichen Ring versehen sind, analysiert. Es wurde festgestellt, dass Griffzungendolche mit Ringabschluss zwar in verschiedenen Werkstätten hergestellt wurden, aber sie spiegeln eine intensive kulturelle Interaktion zwischen den Ostalpen, Mähren und dem Karpatenbecken während den Perioden Bz D und Ha A1 wider.

Spätbronzezeit – Griffzungendolch – Ringabschluss – Innovation – Karpatenbecken – Mähren

The paper presents a Late Bronze Age bronze tanged dagger with a ring-shaped handle tip, which was discovered during an excavation in Süttő-Sáncföldek (Hungary) in 2018. The intact object was found inside a large feature of unknown function together with some other bronze items and hundreds of ceramic, stone and bone fragments. The material can be dated to the period of the Late Tumulus and Early Urnfield cultures. Similar daggers from Europe have been collected and their typology has been revisited in the article. They are known mainly from Moravia and the Carpathian Basin. In particular, the innovation of adding a ring at the end of the daggers has been investigated, together with the distribution of other artifacts sharing the same feature. It has been pointed out that although the tanged daggers with ring were produced in separate workshops, they reflect on an intensive cultural interaction between the Eastern Alps, Moravia and the inner territories of the Carpathian Basin during the Br D and Ha A1 periods.

Late Bronze Age – tanged dagger – ring attachment – innovation – Carpathian Basin – Moravia

Einführung

2018 wurde ein spätbronzezeitlicher Griffzungendolch mit Ringabschluss auf einer Ausgrabung des Interreg Iron-Age-Danube Projektes in Süttő (Ungarn) entdeckt. Der Fund gehört zu einem unikalen Typ der Epoche, der selten in gesichertem Kontext zu finden ist, weswegen der neuentdeckte Dolch von großer Bedeutung ist. Die Untersuchung dieses Objektes bezog die weiteren Vertreter dieser Gattung ebenfalls ein, bereits bekannte, neue

und wiederentdeckte Dolche werden verglichen. Die Verbreitung der Gegenstände und die Verbreitung der damit verbundenen Innovation werden im Kontext der Spätbronzezeit interpretiert.

Ein neuer Dolch von Süttő

Fundumstände

Im Herbst 2018 wurde eine Ausgrabung in Süttő-Sáncföldek (Komitat Komárom-Esztergom, Ungarn), in der Umgebung des bekannten früheisenzeitlichen Fundkomplexes, nicht weit vom Flachgräberfeld der Hallstatt-Kultur durchgeführt. Während der Grabung wurden u. a. zwei spätbronzezeitliche Gruben, ziemlich reich an Fundmaterial freigelegt (Czajlik *et al.* 2018; 2019). In der größeren (3,6 × 3,5 m groß, 1 m tief, Befundnr. 18), unregelmäßigen Grube waren die Funde ziemlich dicht gelagert, aber keine stratigraphisch differenzierbaren Schichten der Füllung konnten unterschieden werden (Abb. 1). Mehrere hunderte von Scherben, unbearbeitete Steine, Tierknochen, wenige kleinere Hüttenlehmstücke wurden gefunden, darüber hinaus wurden in der nordöstlichen Hälfte des Befundes drei Bronzegegenstände entdeckt: ein kleines Drahtstück, eine Keulenkopfnadel und ein Griffzungendolch mit Ringabschluss (Abb. 2; 4: 15, 16). Das Material befindet sich in der Sammlung des Balassa Bálint Museums (Inventarnr. 2019.136.1–2019.139.129).

Die freigelegte Keramik wurde in stark fragmentiertem Zustand niedergelegt, komplette Gefäße konnten nicht zusammengestellt werden und nur ein sehr niedriger Prozentsatz des Materials liefert Angaben über das ursprüngliche Typenspektrum der Objekte. Verschiedene Schalen, Schüsseln, manche Töpfe, Tassen, Deckel gehören zum Material (Abb. 3 und 4). Viele Fragmente weisen Spuren von ehemaliger Graphitbemalung auf. Verzierungen auf der Gefäßoberfläche wurden sehr selten dokumentiert, ein einziger fazzettierter Rand (Abb. 4: 7) und ein einziges Schulterfragment mit vertikalen Kanneluren (Abb. 4: 12) können an dieser Stelle erwähnt werden. Die Mehrheit der rekonstruierten Formen gehören zu allgemeinen spätbronzezeitlichen Typen, z. B. konische Tassen mit geradem Rand und Unterrandhenkel (Abb. 3: 3; vgl. Patek 1968, 103–105; Kalicz-Schreiber 2010, 253), konische Schalen mit eingezogenem Rand (Abb. 3: 6, 8, 9; vgl. Patek 1968, 101–102; Vadász 1992, 218; Kalicz-Schreiber 2010, 253), Töpfe mit oder ohne Fingertupfenleisten (Abb. 3: 1, 4; vgl. Patek 1968, 110–112; Vadász 1992, 220–221). Aber manche Gefäße haben Analogien eher nur aus späthügelgräber-, frühurnenfelderzeitlichen Siedlungen, z. B. halbkugelige Zipfelschüsseln (Abb. 3: 5; vgl. z. B. Szigetszentmiklós: Vadász 1992, 219; Némethbánya: Ilon 2014, 123), Bandhenkel mit durchlochtem Buckel (Abb. 4: 1; vgl. Farkasgyepű: Jankovits 1992a, Abb. 12: 3; Némethbánya: Ilon 2014, 119 Taf. 3: 5; Balatonfűzfő: Taf. 16: 4; Perbál: Mali 2015, 12, 10. tábla: 1), Tassen mit leicht über den Rand gezogenem Henkel (Abb. 4: 2; vgl. Szigetszentmiklós: Vadász 1992, 217, 7. tábla: 6, 7; bzw. Patek 1968, 107; Ilon 2015, 228–229), die die relativchronologische Stelle der behandelten Grube ergeben. Die Abwesenheit von Kanneluren und jüngeren Typen, der Mangel an stark ausladenden Rändern können vermutlich ebenfalls auf diese ältere Zeitphase der Spätbronzezeit hindeuten, aber es gibt nur wenige vergleichbare Siedlungsfunde. Das Typenspektrum der Grabfunde kann von den Siedlungsmaterialien abweichen, weswegen die Analogien nur selten einen Anhaltspunkt zur feineren chronologischen Bestimmung des untersuchten Materials bieten (vgl. Mészáros 2012; Mali 2015;

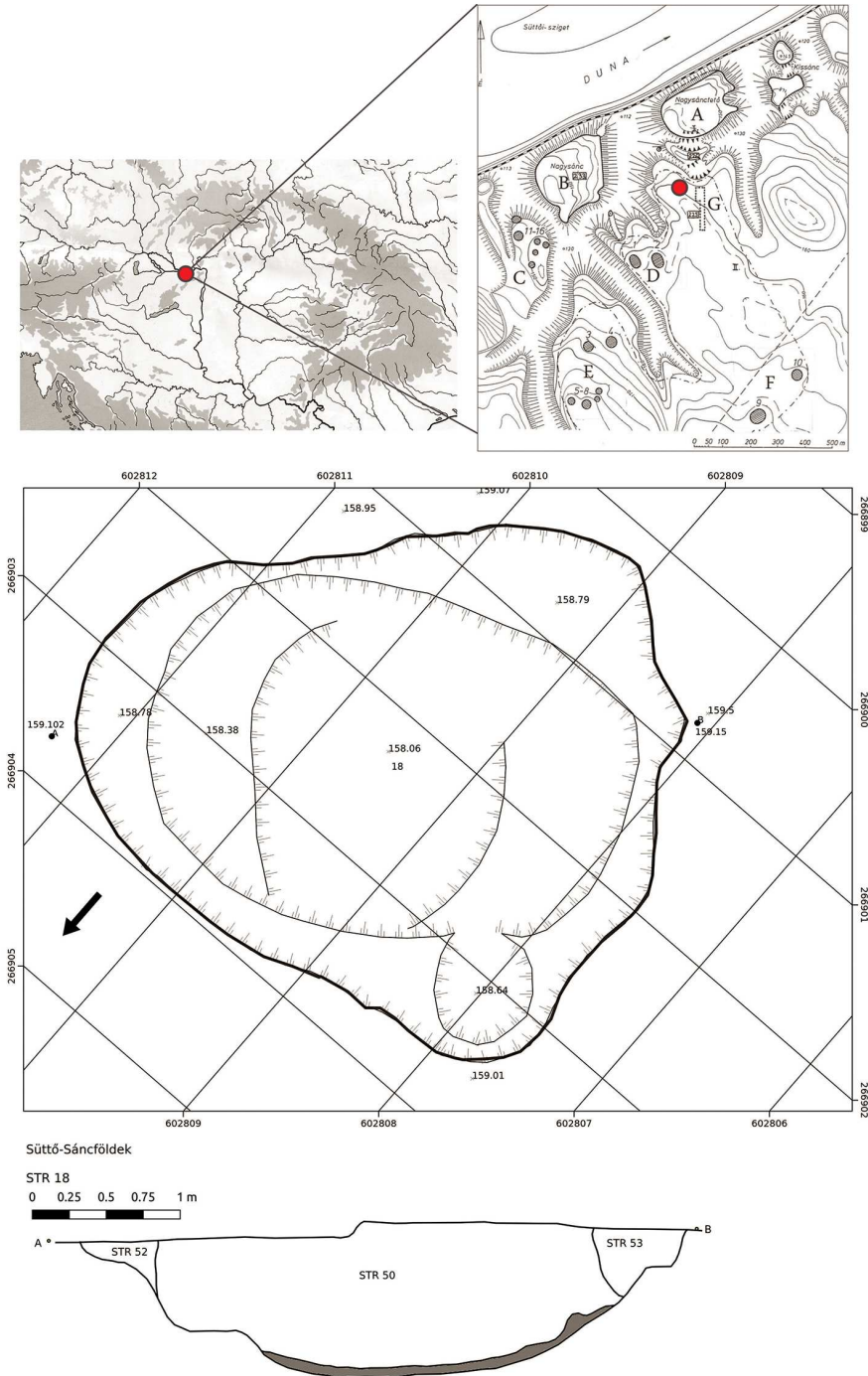
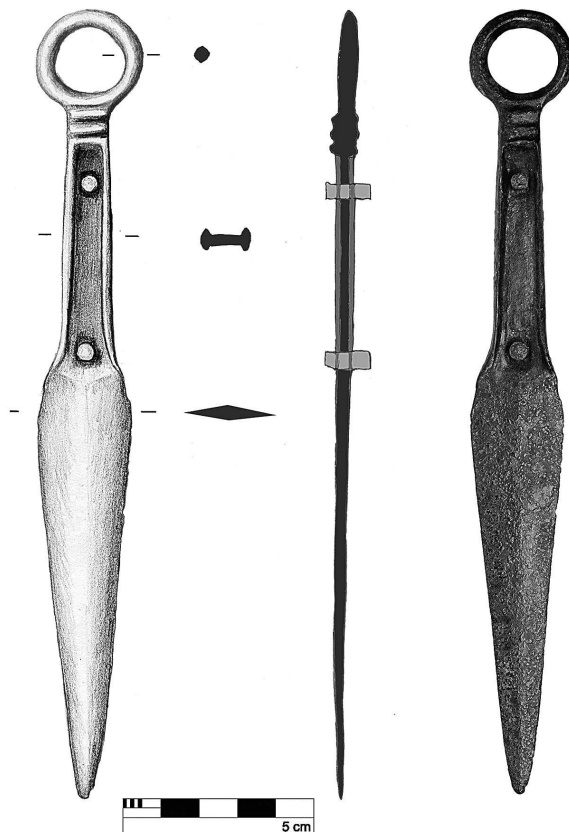

Abb. 1. Sütő-Sáncföldek, der Fundort und die behandelte Grube, Befundnr. 18 (Karte: in Anlehnung einer Karte von Gy. Nováki und Czajlik – *Novinszki-Groma – Horváth 2015*, fig. 7; Graphik: A. Bödöcs).
 Fig. 1. Sütő-Sáncföldek, the archaeological site and the described feature (no. 18).

Abb. 2. Der neuentdeckte Dolch von Süttő (photo J. Bicskei).
Fig. 2. The newly discovered dagger from Süttő.

zu allgemeinen Vergleichsfunden s. noch *Paulík 1963; Kőszegi 1984; 1988; Furmányek – Veliáčik – Vladár 1999, 59–82*). Dementsprechend und wegen der statistisch nicht ausreichenden Datenmenge kann eine exakte Phase nicht bestimmt werden.

Die Bronzeobjekte liefern ergänzende Angaben zur chronologischen Stelle der Grube. Die komplett erhaltene, leicht gebogene Keulenknochnadel ist auf dem Knopf mit drei horizontalen Linien und darunter mit drei Reihen von Tannenzweigmuster verziert (*Abb. 4: 15*; vergleichbare, aber nicht identische Nadeln sind z. B. *Novotná 1980, Radzovce: Nr. 916, Čachtice: Nr. 928, Gemer: Nr. 937, 938, oder Říhový 1983, Velemszentvid: Nr. 287, 294, 330*). Die meisten solchen Nadeln repräsentieren die Periode der älteren Urnenfelderzeit in der westlichen Hälfte des Karpatenbeckens (*Říhový 1979, 151–152; 1983, 36; Novotná 1980, 141–142*). Die chronologische Stelle des Griffzungendolches, der unten detailliert behandelt wird, entspricht ebenfalls dieser Zeitperiode.

Die Radiokarbonaten unterstützen die relativchronologische Datierung, sie datieren den Befund in die 14–13. Jhs. v. Chr., zwischen 1410–1220 BC (*Abb. 5; vgl. Czajlik et al. 2019, 213, fig. 19*). Diese Zeitperiode kann durch die späteste Phase der Hügelgräber- und den Anfang der Urnenfelderkultur in Transdanubien charakterisiert werden. Vergleichbare Daten stammen aus den zeitgleichen transdanubischen Fundplätzen von Németsbánya, Bezi und Börcs (*Ilon 2014, 128–129, Abb. 7–8; 2015, 247–249*).

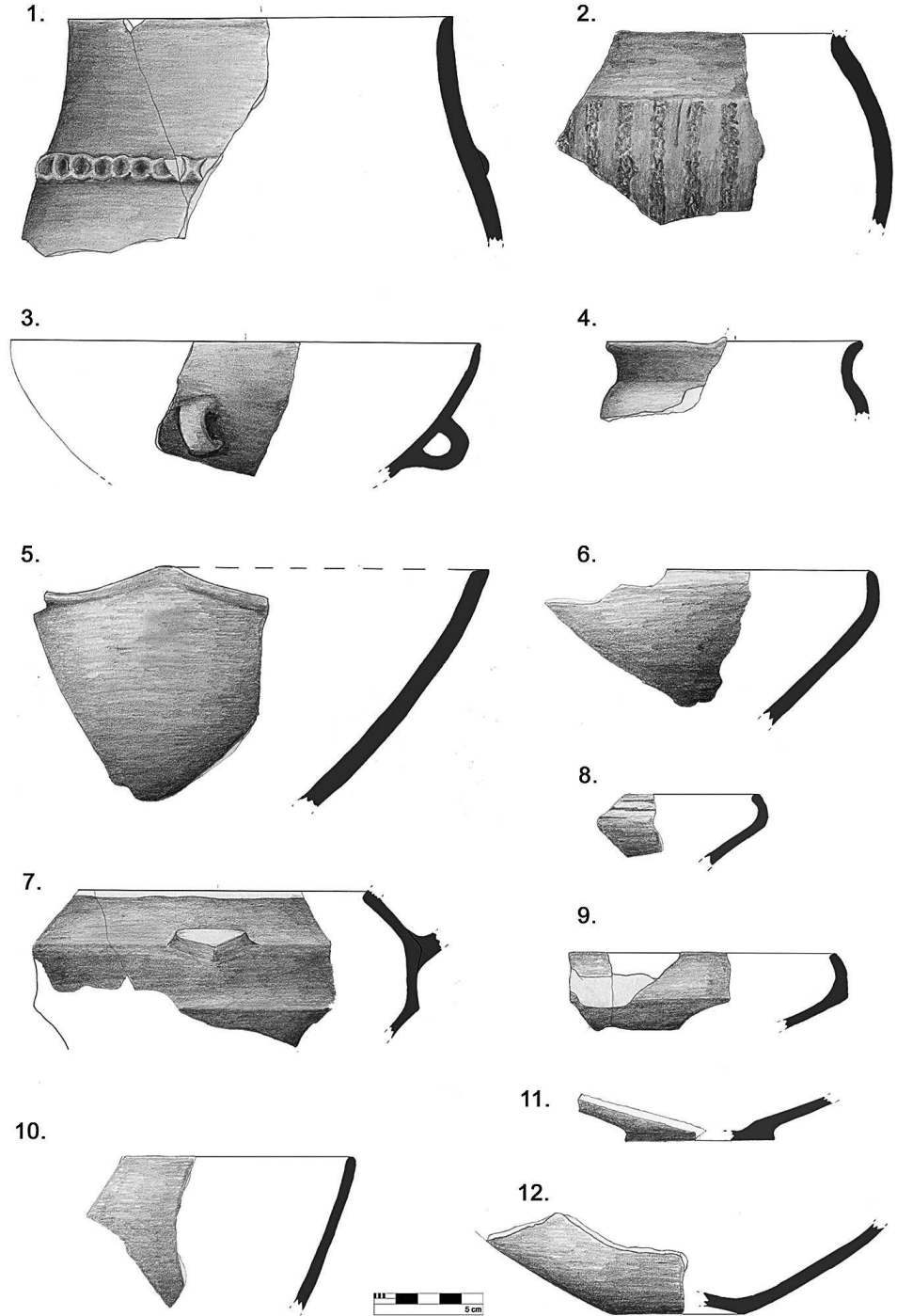

Abb. 3. Auswahl der Keramikfunde der Grube Nr. 18 von Süttő.
 Fig. 3. Selected ceramic finds from pit no. 18, Süttő.

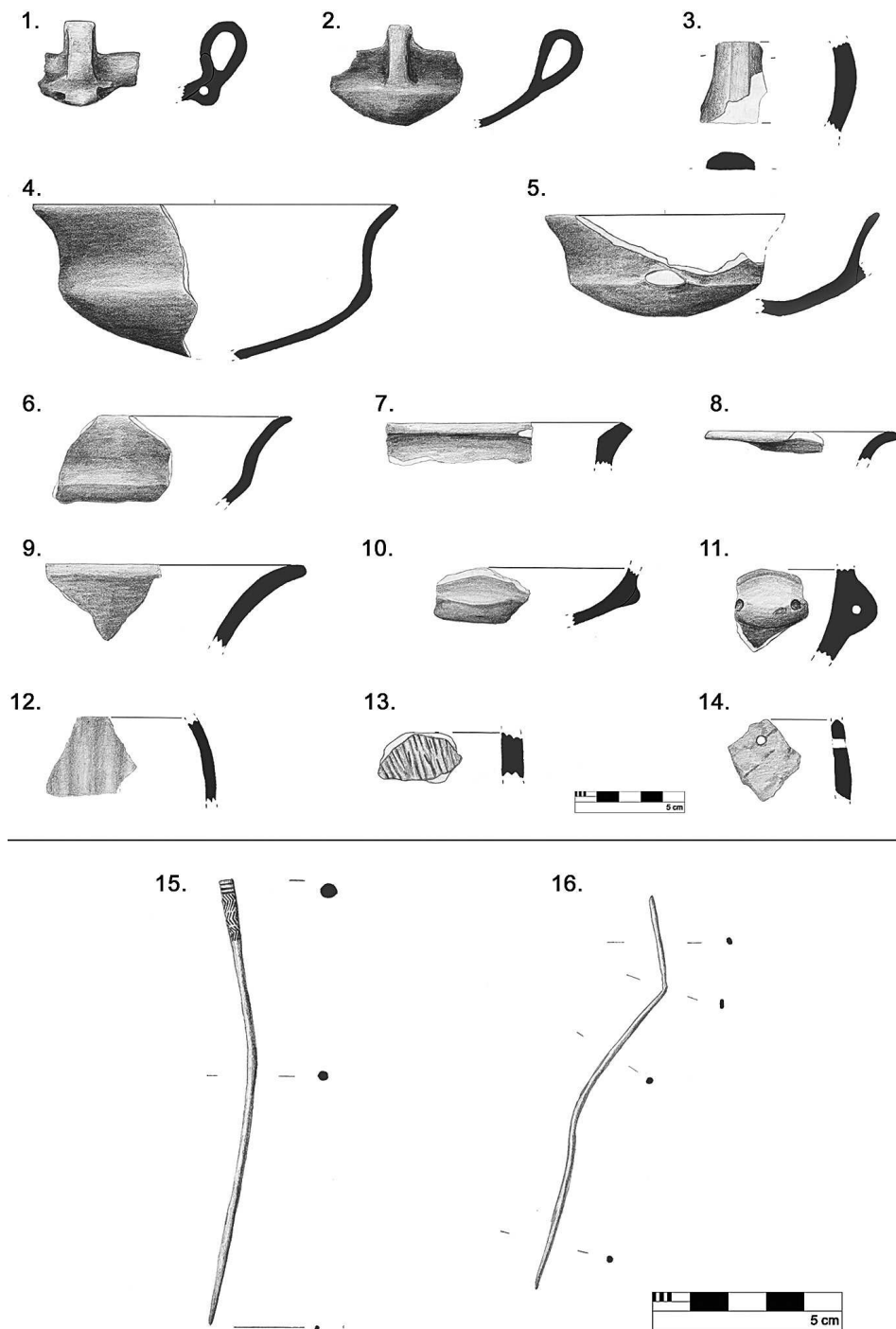

Abb. 4. Auswahl der Keramikfunde und die zwei weiteren Bronzeobjekte der Grube Nr. 18 von Süttő.
 Fig. 4. Selected ceramic finds and two other bronze artefacts from pit no. 18, Süttő.

Die Besiedlung des Areals im angegebenen Zeitintervall war bereits bekannt, vor der Ausgrabung, während Prospektionen wurden mehrere Streufunde aus der Urnenfelderzeit im Fundort dokumentiert (vgl. *Czajlik et al. 2019*, 197–199). Außerdem wurden Funde der Epoche in der befestigten Höhenanlage von Süttő-Nagysánctető (in der unmittelbaren Umgebung der dargestellten Grube) ebenfalls ausgegraben (*Vékony – Vadász 1982; Vékony 1986*, 259–261; 2000, 178–180). Ferner sind mehrere Fundstellen der Urnenfelderkultur in der Gegend von systematischen Prospektionen berichtet, aber ihre nähere Zeitstellung ist nicht bestimmbar (*Horváth et al. 1979*: Fundstellen Nr. 20/6, 20/21, 20/25 in Süttő, aber vgl. auch *Patek 1968; Kőszegi 1988; Vadász 1992*; bzw. *Paulík 1963; Kemenczei 1990; Furmánek – Veliačik – Vladár 1999*, 59, 71).

Der Dolch

Der freigelegte Dolch, der zum zentralen Untersuchungsthema des Studiums gehört, ist ein Griffzungendolch mit Ringabschluss und mit dreieckförmigem Blatt (*Abb. 2*). Er ist komplett erhalten, auch die Niete sind in den Nietlöchern der Zunge geblieben. Der Dolch ist 20,9 cm lang, die im Querschnitt rhombische Klinge ist an der breitesten Stelle 2,5 cm breit. Eine ausgeprägte Mittellinie ist im obersten Bereich der Klinge zu sehen. Die Zunge ist 1,3 cm breit und sie ist vom Ring durch einen plastischen Mittelteil (drei waagerechte Rippen) getrennt. Der Ring hat einen rechteckigen Querschnitt (Dm: 0,5 cm) und ein Außendiameter von 2,8 cm. Die Griffzunge ist an zwei Stellen durchlocht, in beiden Löchern befinden sich noch die Niete, die 1,2 cm lang sind und ein Durchmesser von 0,5 cm haben. Die Griffkanten werden auf der Oberkante des nicht ausgeprägten Heftbereiches flacher und verschwinden stufenweise. Das Artefakt hat dunkelgrüne Patina, die aber nicht einheitlich ist, ihre Oberfläche unterscheidet sich klar auf der Klinge und auf der Griffzunge (*Abb. 2*). Der Dolch wiegt 58,3 g.

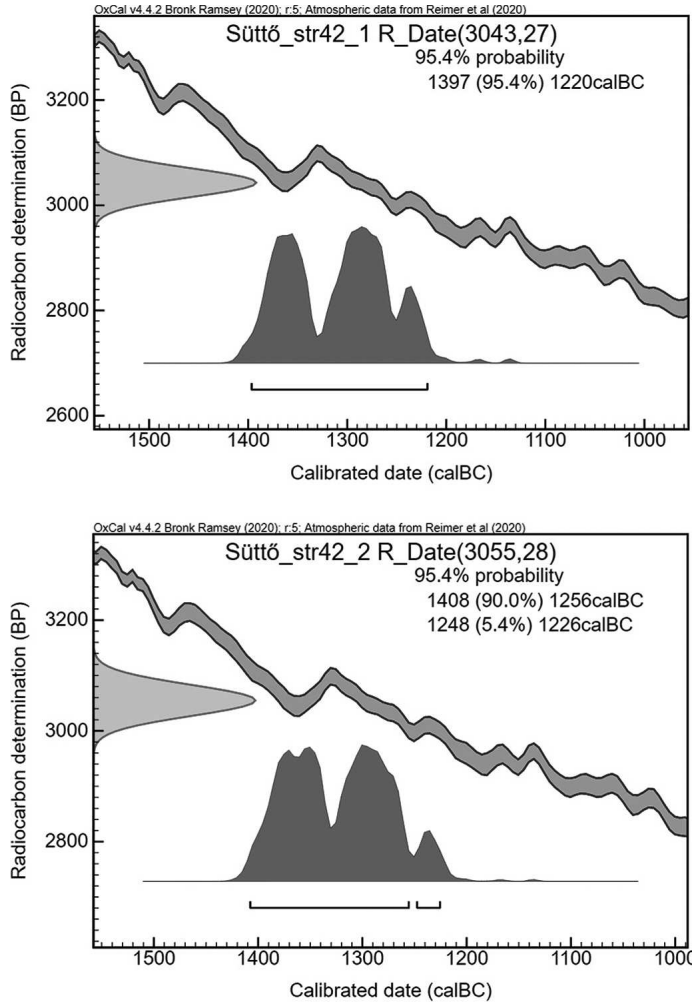
Die Klinge des Objektes war deutlich geschärft, kleinere Beschädigungen auf der Schneide sind an zwei Stellen zu sehen: kurz vor der Spitze und im oberen Drittel der einen Seite. Die Niete zeigen Hammerspuren auf, die Zunge ist um die Nietstellen (in einem Areal von ungefähr 0,6–0,8 cm in Diameter) von beiden Seiten vertieft. Der Unterschied der patinierten Oberfläche auf der Zunge und der Klinge kann auf die mit organischem Griff bedeckten und die freien Areale hindeuten, die unterschiedlich behandelt bzw. bearbeitet wurden.

Die Typologie der Griffzungendolche mit Ringabschluss

Der dargestellte Dolch von Süttő ist ein Griffzungendolch, der in einem mitgegossenen Ring endet. Trotz der anscheinend leicht identifizierbaren Merkmale ist die Zuordnung dieses Gegenstandes zu einer bereits bestimmten typologischen Gruppe problematisch.

Die Griffzungendolche sind häufig als „Peschiera-Dolche“ bezeichnet, obwohl diese Bezeichnung nicht klar definiert wurde. Die verschiedenen Autoren verwenden diesen Begriff manchmal für die Beschreibung aller Griffzungendolche, in anderen Fällen aber nur für einen Typ (*Peroni 1956*, 69; *Randsborg 1970*, 191; *Mozsolics 1971; Vladár 1974*, 14–15, 50–53; *Hansen 1994*, 212; *Novák 2011*, 103–111; bzw. vgl. auch *Sprockhoff 1936* und *Carancini – Peroni 1997*). Außerdem sind die Begriffe „Typ Peschiera“ und „Hori-

Abb. 5. Radiokarbon-
daten aus der Grube Nr. 18.
von Süttő.
Fig. 5. ^{14}C dates from pit
no. 18, Süttő.

zont Peschiera“ häufig vermischt, die eine beirrende, auf eine italienische Herkunft oder Beziehung hindeutende Konnotation mitbringt. Hingegen handelt es sich um eine vielfältige Objektgruppe, deren Verbreitung durch diverse Beziehungen beschrieben werden kann. Ob der Ursprung der innovativen Idee hinter diese Fundgattung eindeutig datiert und lokalisiert werden kann, ist durchaus fraglich.

Die Klassifikation der Griffzungendolche erfolgte erstens von R. Peroni, der sie in 19 Typen und vier Gruppen geteilt hat. Schärfe Unterschiede lassen sich jedoch zwischen manchen Typen nicht feststellen und sowohl chronologische Beobachtungen, als auch klare Muster in ihrer Verbreitung sind kaum zu erkennen. Jüngere Studien, die meist in der Reihe der Prähistorischen Bronzefunde erschienen und die Entwicklung der bronzezeitlichen Dolche behandelten, haben nur regionale Ergänzungen oder Modifikationen vorgelegt, eine überregionale Untersuchung zum Thema fehlt immer noch. Die Typologie von R. Peroni wurde in diesen Beiträgen häufig leicht verändert angenommen, in einigen Fällen

wurden manche neuen Kriterien zur Klassifizierung eingeführt (*Vladár 1974; Kemenczei 1988*, 23–32; *Bianco Peroni 1994*, 146–167; *Novák 2011*, 103–113; dazu noch *Mozsolics 1973*, 31–32; *1985*, 17–18; weiterhin: *Wüstemann 1995*, 136–138; *Papadopoulos 1998*, 29–30; *Wels-Weyrauch 2015*, 118–120).

Die Dolche mit einem Ringabschluss befanden sich in der Typologie von R. Peroni in der Serie „Jorj-Abauy“. Zur Zuordnung der Funde in diese Kategorie war aber das Vorhandensein eines Ringes kein unerlässliches Kriterium, wichtiger waren die drei übereinander gestellten Niete auf der Griffzunge (*Peroni 1956*, 71). Griffzungendolche mit Ringende und mit zwei Nietstellen waren damals noch nicht veröffentlicht. Die Form der Klinge oder der Heftplatte waren Merkmale, die in dieser Typologie nicht berücksichtigt waren.

Die Gruppe wurde nicht exakt definiert und jüngere Funde können nicht eindeutig zugeordnet werden. Dementsprechend erscheint die Bezeichnung „Jorj-Abauy“ nur selten in der Fachliteratur und wenn sie verwendet ist, ist sie mit einer leicht veränderten Bedeutung zur Beschreibung der Dolche, die in einem Ring enden, verwendet (*Salaš 1997*, 31; *2005*, 66 und *Novák 2011*, 108–109). Ansonsten sind solche Dolche in unterschiedlichen Studien mit unterschiedlichen Typennamen bezeichnet („Griffzungendolch mit Ringknauf“ (*Vladár 1974*, 52–53); „Griffzungenlangdolch vom Typ A, Variante 4“ (*Kemenczei 1988*, 23–26).

Die Revision der eponymen Funde des Typs „Jorj-Abauy“ bestätigt die Annahme, dass die Gruppe neu definiert werden sollte. Der erste Namensgeber, „Jorj“ verweist auf einen Streufund aus dem Kreis Gorj (Rumänien), der in den 1930-er Jahren in die Sammlung von George Severeanu gelangte (*Severeanu 1935*; vermutlich befindet sich das Artefakt im Museum von Bukarest, in der „Sammlung von Maria und dr George Severeanu“). Es handelt sich tatsächlich um einen bronzenen Griffzungendolch mit Ringabschluss (*Abb. 6: 1*).

Der Dolch ist 25,3 cm lang, aber seine Spitze und mehr als die Hälfte des Ringes sind abgebrochen. Ursprünglich konnte er nicht länger als 26 cm sein. Das Heft ist ausgeprägt, die Klinge darunter ist leicht eingezogen. Die Griffkanten verlaufen auf die Heftschultern. Die Klinge hat ihren Schwerpunkt im unteren Drittel, sie ist an der breitesten Stelle 3 cm breit, und parallel zu ihrer Außenkante, ungefähr 0,8 cm davon entfernt, ist auf dem Blatt eine vertiefte Linie zu sehen. Die Griffzunge ist an drei Stellen durchlocht, es fehlen die dazu gehörenden Niete. Die ovale-kreisförmigen Löcher haben ein Diameter von ca. 0,4–0,5 cm. Die Griffzunge ist 1,2 cm breit. Der Ring ist von der Griffzunge nicht abgesondert und er hat einen viereckigen Querschnitt. Sein Außendiameter konnte annähernd 2,8 cm betragen. Mehrere Beschädigungen können überall entlang der Schneide beobachtet werden. (Die ermittelten Daten beruhen auf der veröffentlichten Fotografie des Fundes.)

Das zweite Artefakt ist schwieriger zu identifizieren. R. Peroni bezieht sich nur auf eine Skizze eines Gegenstandes im Ungarischen Nationalmuseum. Abauj ist ein ehemaliger Komitat (bis zum Ende des 19. Jh., heute eingebettet in den Komitat Borsod-Abauj-Zemplén) in Nordostungarn und die Benennung kann auf die ganze Region oder wahrscheinlicher auf eine Ortschaft hindeuten, deren Name mit diesem Präfix beginnt. In der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums befindet sich nur ein Griffzungenobjekt mit Ringabschluss aus dieser Region, ein Griffzungenmesser aus Abaujkér (Inventarnr. 21.1951.3.). Die Gestalt des Messers ähnelt stark einem Griffzungendolch, deswegen ist es wohl annehmbar, dass es anhand der Skizze als Dolch identifiziert wurde. Das Messer ist ein häufig erwähntes Stück in der Fachliteratur (*Müller-Karpe 1954*, 116–117, Anm. 12; *Mozsolics 1973*, 116; *Kemenczei 1984*, 22; *Hansen 1994*, 531, H2), trotzdem wurde es bisher nicht

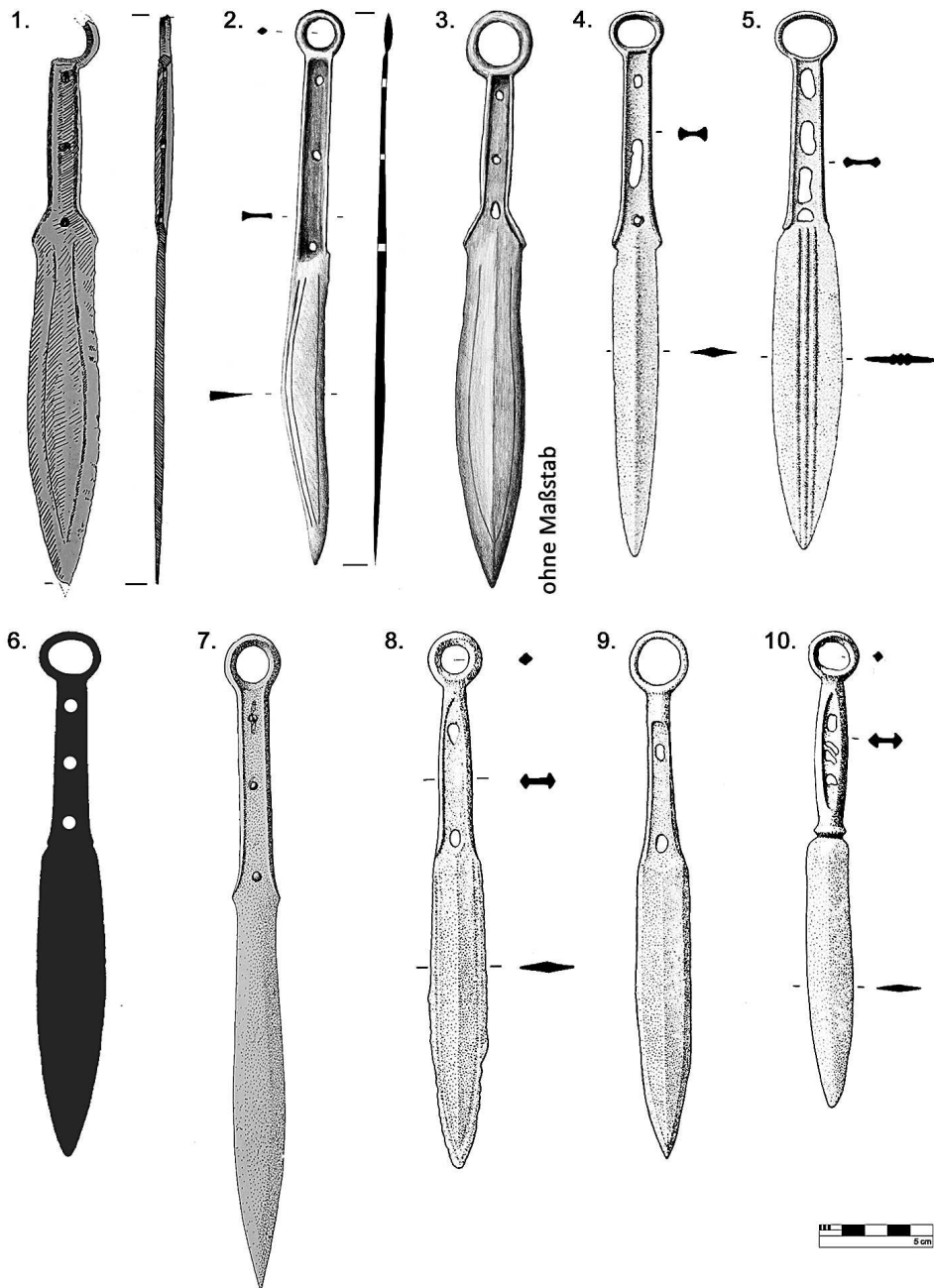

Abb. 6. Die bekannten Griffzungendolche mit Ringabschluss und das Messer von Abaújkér.

Fig. 6. The known tanged daggers with ring-shaped handle tip and the knife from Abaújkér.

1 Gorj (Severeanu 1935), 2 Abaújkér, 3 „Ostungarn“, 4 Okány (Kemenczei 1988, Taf. 8: 100), 5 „Ungarn“ (Kemenczei 1988, Taf. 8: 101), 6 Periam – Satu Mare, 7 Slanec (Vladár 1974, Taf. 7: 155), 8 Myslechovice (Novák 2011, Taf. 38: 521), 9 Křetin (Novák 2011, Taf. 38: 522), 10 Pieve Velezzo Lomellina (Bianco Peroni 1994, Taf. 91: 1616).

veröffentlicht. Das Museum erwarb das Artefakt 1951 aus der Sammlung von E. Kund und es stammt angeblich aus Abaujkér, aber nähere Fundumstände sind nicht bekannt. Zwei weitere bronzene Gegenstände sind aus derselben Fundort registriert: ein Schaftloch-axt und ein Handschutzspiral, aber sie gehörten wahrscheinlich zu keinem geschlossenen Ensemble (vgl. *Mozsolics 1973*, 116).

Es ist ein komplett erhaltenes Griffzungenmesser mit Ringabschluss, das zum Typ Malhostovice zugeordnet werden kann (*Říhový 1972*, 29–31; *Gedl 1984*, 21–22; *Jiráň 2002*, 33–34; beim *Hohlbein 2016* (140–140) entspricht es den Kriterien der Variante Behringersdorf des Typs Baierdorf, aber vgl. auch die Anmerkungen zur Typenbestimmung von *Prüssing 1982*, 74–78). Das Objekt (*Abb. 6: 2*) ist 24,8 cm lang. Die Klingentrücke ist in ihrer Mitte leicht gewölbt, die Schneide ist fast gerade, wenig geschweift, im Querschnitt ist sie keilförmig. Auf beiden Seiten der Klinge sind vertiefte Linien zu sehen: zwei Linien verlaufen parallel zum Rücken, die dritte zieht sich gerade, entlang der Schneide. Die Griffzunge ist 1,3 cm breit, an drei Stellen durchlocht. Die Kanten der Löcher sind unregelmäßig, ihr Durchmesser ist annähernd 0,4 cm. Die Griffkanten sind schwach ausgeprägt, der Abschlussring ist von der Zunge nicht abgetrennt. Der Ring hat einen rechteckigen Querschnitt, sein Außendurchmesser beträgt 2,2 cm. Das Messer wiegt 47 g. Kleinere Beschädigungen sind auf der Schneide zu sehen, die Innenkante des Ringes wurde nicht homogen ausgearbeitet. Der Ring selbst wurde nicht auf die Symmetrieachse des Messers positioniert, er ist wenig in die Richtung der einen Seite geschoben.

Die Verbreitung der Griffzungendolche mit Ringabschluss

Die Gruppe der Griffzungendolche mit einem Ringabschluss ist relativ klein, aber abwechslungsreich – lediglich der Ring verbindet die Funde. Nicht nur die Klingen, sondern auch die Hefte, die Gestaltung der Griffzungen variieren sich deutlich. Die Zahl der bekannten Dolche beträgt in Europa zehn: aus dem Gebiet von Tschechien (Mähren), der Westslowakei, Ungarn, Westrumänien und Italien wurden sporadische Exemplare berichtet. (*Abb. 7, Tab. 1*)

	Fundort	Fundumstände	Dat.	Länge	Abb.	Literatur
1.	Okány (H)	Einzelfund	k. A.	24 cm	6: 4	<i>Kemenczei 1988</i> , Nr. 100
2.	Süttő (H)	Siedlungsfund (?)	Bz D-Ha A1	20,9 cm	2	
3.	„Ostungarn“ (H) (Fundort unbekannt)	Depotfund	Ha A1	k.A.	6: 3	<i>V. Szabó 2019</i> , 18, fig. 9
4.	„Ungarn“ (H) (Fundort unbekannt)	Einzelfund	k. A.	23,5 cm	6: 5	<i>Kemenczei 1988</i> , Nr. 101, <i>Hampel 1886</i> , T. 19: 1
5.	Pieve Velezzo Lomellina (I)	Einzelfund	k. A.	20,7 cm	6: 10	<i>Bianco Peroni 1994</i> , Nr. 1616
6.	Periam – Satu Mare (RO)	Einzelfund	k. A.	23 cm	6: 6	<i>Milleker 1897</i> , 89
7.	„Gorj“ (RO) (Fundort unbekannt)	Einzelfund	k. A.	25,3 cm	6: 1	<i>Severeanu 1935</i>
8.	Slanec (SK)	Depotfund	Bz D	29 cm	6: 7	<i>Vladár 1974</i> , Nr. 155
9.	Křetín (CZ)	Depotfund (?)	Bz D (?)	23,1 cm	6: 9	<i>Novák 2011</i> , Nr. 522
10.	Myslechovice (CZ)	Grabfund (?)	Bz D	23,5 cm	6: 8	<i>Novák 2011</i> , Nr. 521

Tab. 1. Der Katalog der bekannten Griffzungendolche mit Ringabschluss.

Tab. 1. Catalogue of the known tanged daggers with ring-shaped handle tip.

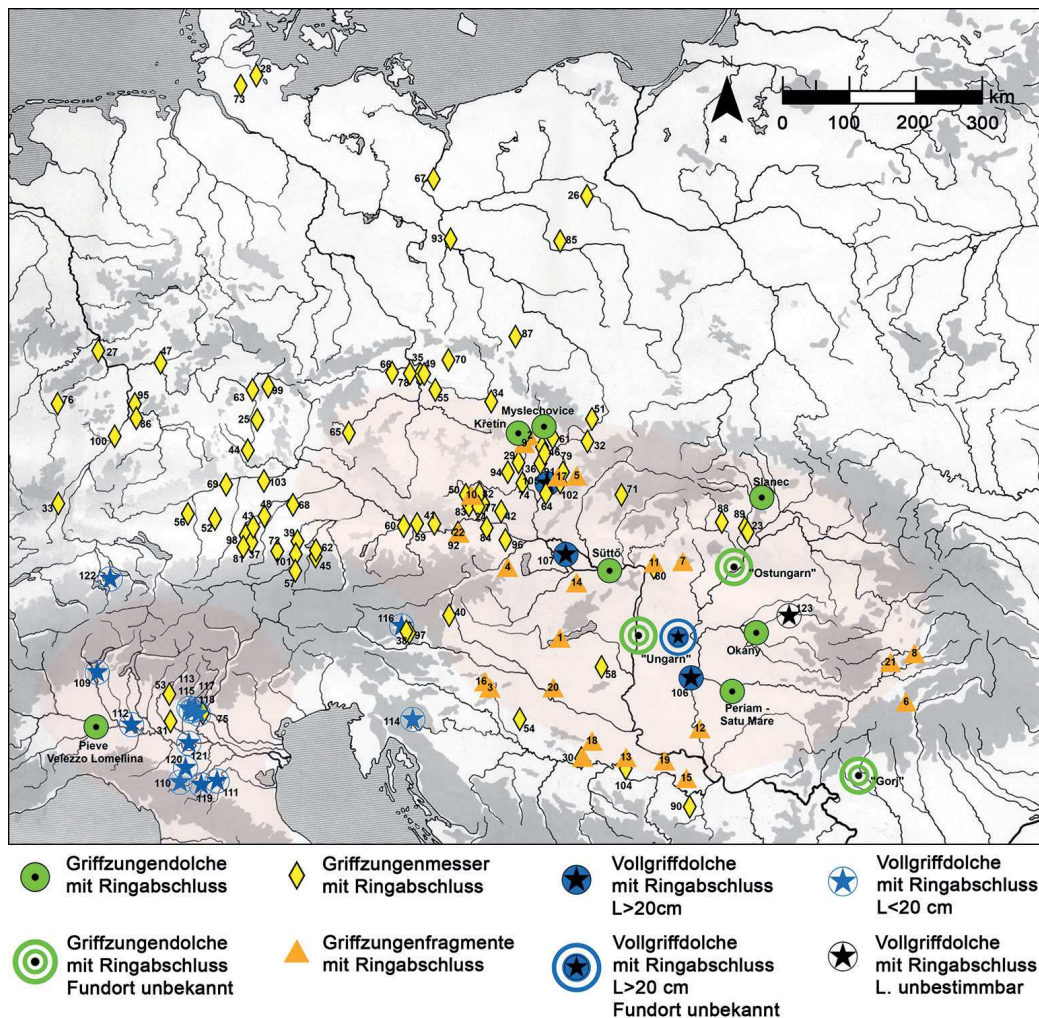

Abb. 7. Die Verbreitung der behandelten Artefakttypen mit Ringabschluss (Griffzungendolche, Griffzungmesser, Vollgriffdolche: vgl. Anhang).

Fig. 7. The distribution of the discussed artefact types with ring-shaped handle tip (tanged daggers, tanged knives, solid-hilted daggers: cf. Anhang/Appendix).

Die Liste der früher veröffentlichten Dolche wurde jetzt nicht nur mit dem Exemplar von Süttő, sondern auch mit einem neuen, vermutlich ostungarischen Fund ergänzt, dessen aber weder der Verbleib, noch der Fundort bekannt sind. Der Dolch wurde als Teil eines Depotfundes entdeckt, worüber ausschließlich ein Foto zu unserer Verfügung steht (V. Szabó 2019, 18, fig. 9). Anhand dieses Bildes kann man das folgende rekonstruieren (Abb. 6: 3): Der Dolch ist komplett erhalten, vermutlich ungefähr 20–25 cm lang. Die Klinge hat ihren Schwerpunkt, ihre breiteste Stelle im unteren Drittel des Blattes, hier kann es ungefähr 3 cm breit sein. Die Heftschultern sind ausgeprägt, darunter ist die Klinge eingezogen. Die Klinge hat eine deutliche Mittellinie, die auf einen rhombischen Quer-

schnitt hindeuten kann. Auf der Oberfläche der Klinge ist eine vertiefte Linie zu sehen, die parallel zur Außenkante des Objektes verläuft. Auf der Griffzunge befinden sich drei Nietlöcher: das unterste Loch hat eine unregelmäßige, verlangte Form, die anderen sind eher kreisförmig. (Die Qualität des Fotografen ermöglicht keine exakte Aussage über das Bereich zwischen den zwei unteren Nietstellen, es kann vermutlich um einen Gussfehler oder eine Schädigung handeln.) Der Ring ist von der Zunge nicht abgetrennt.

An dieser Stelle soll noch ein altes, aber verlorengegangenes Fundstück aufgezählt werden, das von R. Peroni und H. Müller-Karpe erwähnt, aber nie bildlich dargestellt wurde. *Müller-Karpe 1954* (116, Anm. 11) und *Peroni 1956* (88, Nr. 142.) verweisen auf unveröffentlichte Skizze von F. Holste mit der Fundortangabe Nagyfalú/Satu Mare – Perjámos/Periam. 1878 zwischen Periam und Satu Mare (Kreis Arad, Rumänien) wurde ein „zweischneidiges Bronzemesser“ (ein Dolch) mit Ringabschluss entdeckt. Angeblich wurde das Objekt in einer Tiefe von 1 m, in der Nähe von menschlichen Knochen und Geweihartefakten gefunden. Die Gegenstände gelangten in die Sammlung des Museums von Timișoara (Muzeul Național al Banatului) und der Dolch wurde im Jahr 1879 als Artefakt Nr. 282 inventarisiert, heute ist er aber nicht mehr auffindbar (*N. N. 1879*, 83; *Milleker 1897*, 89; *Roska 1942*, 221). Es gibt lediglich nur eine kurze Beschreibung über den Fund: er ist sicherlich ein Griffzungendolch mit Ringabschluss und seine Länge ist 23 cm (*Abb. 6: 6*). Laut den ehemaligen Berichten ähnelt dieses Stück dem von J. Hampel veröffentlichten Einzelfund aus Ungarn (*Abb. 6: 5; Hampel 1886*, XIX. tábla: 1; *Kemenczei 1988*, Nr. 101), aber der Dolch von Periam wurde ohne Mittelrippen hergestellt. Bezüglich dieser Verwandtschaft soll jedoch beachtet werden, dass kein anderes Exemplar von diesem Typ zur Zeit der Entdeckung des Objektes bekannt war.

Die gelisteten alten und neuen Funde zeigen ein heterogenes Bild. Die Dolche sind ungefähr von der gleichen Größe, 23–25 cm lang, aber ihre Form ist vielfältig und lässt die Gegenstände in verschiedene Gruppen teilen. Analogien zu bestimmten Merkmalen dieser Funde sind auf verschiedenen zeitgleichen Artefakten zu finden. Die sporadische Verbreitung und die Diversität der Funde (*Abb. 6, Abb. 7*) weisen darauf hin, dass diese Dolche in verschiedenen Werkstätten, unter verschiedenen Einflüssen hergestellt wurden und die gemeinsame Idee des Ringabschlusses unabhängig vom behandelten Artefakttyp übermittelt wurde.

Bronzeobjekte mit Ringabschluss

Der Ringabschluss ist kein typisches Merkmal auf den Griffzungendolchen oder auf anderen Dolchtypen, jedoch gibt es wenige Vollgriffdolche, die in einem Ring enden. Einige von ihnen entsprechen in ihrer Länge (über 20 cm) und Gestalt der behandelten Griffzungendolche. Sie befinden sich in der östlichen Zone des Verbreitungsareales dieser Gattung (*Abb. 7*). Aus dem Gebiet von Ungarn können zwei Einzelfunde, ein Stück aus Kiskundorozsma (*Kemenczei 1991*, Nr. 38) und ein Streufund ohne Fundortangabe (*Kemenczei 1991*, Nr. 39) aufgelistet werden. Aus der Südwestslowakei wurde ein Einzelfund aus Lúč na Ostrove veröffentlicht (*Vladár 1974*, Nr. 157), und in Mähren wurde ein Vollgriffdolch in einem Brandgrab von Hodonín entdeckt (*Dohnal 1961; Gersbach 1962*, 14; *Novák 2011*, Nr. 523). Angeblich wurde ein Vollgriffdolch mit Ringende in Westrumänien, in Oradea ebenfalls gefunden, aber seine Größe ist unbekannt (Fundort und Fundumstände sind

fraglich, vermutlich Oradea IV – Mișca, *Gogâltan – Drașovean 2015*, fig. 4: 8). Die kleineren Varianten ähnlicher Vollgriffdolche mit Ringabschluss wurden in Oberitalien und in den anschließenden Gebieten der Alpen gefunden (*Abb. 7*). Diese Exemplare sind kürzer (15–18 cm lang) und schmaler, als die untersuchten Gegenstände (*Gersbach 1962*, 13–14; *Bianco Peroni 1994*, 171–173; vgl. mit dem Dolch von Debeli vrh pri Predgradu in *Čerče – Šinkovec 1995*, 159–170, T. 62: 17).

Häufiges Element ist ein Abschlussring auf verschiedenen Rasiermessern der Bronzezeit Europas. Die Verwandtschaft einiger Dolche und Rasiermesser, bzw. Messer ist bereits bekannt (*Jockenhövel 1971; 1980; Hohlbein 2016*, 26–27), aber die Griffgestaltung der Rasiermesser unterscheidet sich von den Griffzungenobjekten. Trotzdem gibt es einige Ausnahmen: ein Rasiermesser aus Italien, aus Isolone del Mincio kann hier zitiert werden, das wegen seiner genieteten Griffzunge und des Abschlussringes den behandelten Griffzungendolchen ähnelt (*Bianco Peroni 1979*, 11, Nr. 53).

Im Gegensatz zu den oben erwähnten und sporadischen Erscheinungen ist ein Ringabschluss auf einer anderen Gattung gewöhnlich: zahlreiche zeitgleiche Griffzungenmesser wurden mit einer Ringende hergestellt. Die Griffzungenmesser erscheinen in Mittel- und Ostmitteleuropa während der späten Hügelgräber-, frühen Urnenfelderzeit und ihre Gestaltung (z. B. zweiseitige Profilierung, Randleisten auf der Griffzunge) verweist viele Ähnlichkeiten mit den Griffzungendolchen der Epoche (vgl. *Müller-Karpe 1954*, 116–119; *Říhový 1972*, 4–5; *Bianco Peroni 1976*, 3, 10, 13–14; *Hansen 1994*, 212–229).

Der Abschlussring der Griffzungenmesser erscheint nicht ohne Vorbilder. Obwohl die Griffzungenmesser einen relativ frühen Messertyp darstellen, gibt es wenig ältere Typen, die mit einem Ringgriff versehen sind. Bereits auf den bronzenen Messern der Perioden Bz C und Bz D befand sich ein Ringende, verschiedene Vollgriffmesser und mehrere Rahmengriffmesser belegen die Verbreitung dieses Elements (*Říhový 1972*, 11–12; *Bianco Peroni 1976*, 12–13, 30–31; *Prüssing 1982*, 19–27; *Gedl 1984*, 35–37; *Jiráň 2002*, 17, 37–40; *Hohlbein 2016*, 34–44).

Die Verwandtschaft der Griffzungenmesser und der Griffzungendolche

Wegen der morphologischen Verwandtschaft der Griffzungendolche und Griffzungenmesser ist die Typologie der Messer für die Untersuchung der behandelten Dolche von großem Belang. Die Merkmale, die zur Klassifizierung der Messer betrachtet sind, können auf den Dolchen mit Ringabschluss ebenfalls untersucht werden und die übertragenen Klassifizierungselemente können zur Entdeckung bisher unbeachteten Beziehungen oder chronologischer Aussagen führen. Zu den wichtigsten Kriterien gehören die Gestaltung der Griffzunge (erstrangig) und der Klinge (zweitrangig), bzw. die Verbindung dieser Teile (vgl. *Prüssing 1982*, 74–75; *Jiráň 2002*, 29–30; *Hohlbein 2016*, 137–165).

Die Untersuchung der Griffzunge der behandelten Dolche ermöglicht die Absonderung von unterschiedlichen Typen, die mit verschiedenen Messertypen verglichen werden können. Die Verbindung zwischen der Griffzunge und der Klinge ist auf fast allen Exemplaren fließend, die einzige Ausnahme ist der Dolch aus Pieve Velezzo Lomellina (*Abb. 6: 10; Bianco Peroni 1994*, 162, Nr. 1616). Die Griffzunge und der Ring sind durch eine plastische Trennung ebenfalls nur selten separiert, der Dolch von Süttő und die zwei Exemplare aus Mähren (Myslechovice, Křetín), bzw. der Dolch aus Pieve Velezzo Lomellina verweisen ein Zwischenglied an dieser Stelle. Die Gestaltung der Griffzunge des

italienischen Exemplars entspricht eindeutig der Gestaltung der Griffzungenmesser des Typs Dašice, der durch eine abgesonderte und leicht ausbauchende Griffzunge mit zweiseitiger ellipsenförmiger Vertiefung und drei Nietlöcher charakterisiert ist (*Říthovský 1972*, 34–36; *Jiráň 2002*, 34–35; *Hohlbein 2016*, 154–155). Der italienische Dolch ist ein Einzelfund und es gibt keine vergleichbaren Exemplare im lokalen Fundmaterial, was darauf hindeuten könnte, dass er nicht vor Ort hergestellt wurde. Die Trennung des Ringes und der Griffzunge auf dem Dolch von Myslechovice und von Křetín, ähneln stark dem selben Messertyp (Typ Dašice), obwohl Messer des Typs Baierdorf (vgl. *Říthovský 1972*, 24–27, Typ Baierdorf – Variante A; *Prüssing 1982*, 77, Typ Baierdorf – Variante A2; bzw. *Salaš 1997*, 31; *2005*, 66) einen solchen plastischen Teil ebenfalls aufweisen können und sie – im Gegensatz zum Typ Dašice und dem Dolch von Pieve – keine untere Gliederung haben. Der Dolch von Süttő hat ebenfalls ein oberes Zwischenstück, aber das Zwischenglied wurde ungewöhnlich, gerippt gestaltet. Vergleichbare Messer wurden bisher nicht veröffentlicht. Die Anzahl der Nietstellen ist ein zweitrangiges Merkmal, sie variiert auch auf den analogen Messern, aber es soll bemerkt werden, dass die Griffzunge des Dolches von Süttő und der zwei mährischen Exemplare jeweils mit zwei Nieten versehen sind.

Die Klinge der untersuchten Dolche kann mit den Messerklingen nicht verglichen werden, aber sie lassen das Material wiederum in mehrere Gruppen teilen. Die Dolchklingen sind bezüglich ihrer Form, Querschnitt und eventueller Verzierung unterschiedlich. Obwohl die Klinge von der Bearbeitung und Benutzung des Objektes stark geprägt ist und die Veröffentlichungen an der Beschreibung dieser Spuren häufig mangeln, kann es wohl angenommen werden, dass bestimmte Exemplare sicherlich unterschiedliche Ursprungsform hatten. Z. B. die Dolche von „Gorj“ und „Ostungarn“ verweisen eine Klinge, die in der unteren Hälfte ausbaucht. Dagegen hat der ungarische Streufund aus dem 19. Jh. eine lorbeerblattförmige Klinge (mit Mittelrippen), der Dolch von Süttő einen dreieckigen Umriss. Die Gestaltung des Heftes und der Schultern hängt mit der Form der Klinge eng zusammen.

Die Chronologie der Griffzungendolche mit Ringabschluss

Zur Entwicklung der Griffzungenmesser wurde eine zuverlässige Typochronologie erarbeitet, die aber nur Anhaltspunkte zur Datierung der hier erwähnten Dolche anbietet. Die verschiedenen Varianten der Typen Baierdorf bzw. Malhostovice sind in die Perioden der frühen und der älteren Urnenfelderzeit datiert, der Typ Dašice ist zu den jüngeren Erscheinungen gerechnet, weil seine Vertreter meistens aus Funden der älteren Urnenfelderzeit, aus der Epoche Ha A1 bekannt sind. Beruhend auf diesen Daten kann wohl angenommen werden, dass der Dolch aus Pieve, der als Einzelfund registriert wurde, zu den jüngeren Dolchtypen gehört, sie aus der Periode der älteren Urnenfelderzeit stammt.

Die Dolche selbst vermitteln Daten über ihre chronologische Stelle nur selten, es gibt nur wenige von ihnen, die in einem geschlossenen Fundkontext entdeckt wurden: die Dolche von Křetín und Slanec, bzw. angeblich das neue „ostungarische“ Exemplar wurden in Depotfunden überliefert, der Dolch von Myslechovice in einem Gräberfeld und der Dolch von Süttő in einer Grube, jedoch können sie nicht alle zur Datierung gleichmäßig bewertet werden.

Die Zeitstellung und die Geschlossenheit des Depotfundes von Křetín sind zweifelhaft, dadurch bietet er keine Angaben zur Datierung. Der Fund enthält ein Absatzbeifragment,

zwei verschiedene Armringe und den Dolch (*Furmánek 1973*, 68, obr. 35: 1, 3, 5, 7; *Salaš 2005*, 474–475; *Novák 2011*, 109). Der Depotfund von Slanec besteht aus einem Griffzungenschwert und dem behandelten Dolch; die Datierung des Schwertes liegt in der Phase Bz D (*Vladár 1974*, 53; zum Depotfund: *Novotná 1970a*, 117, Taf. 27: 8–9; zum Griffzungenschwert: *Novák 1975*, 21–22, Nr. 101, Typ Neuzingen; *Kemenczei 1988*, 53–55, Typ C1; *Clausing 2003*, 48–62, Typ Reutlingen; *Pabst 2013*, Typ Reutlingen, Variante mit vier Heftnieten). Der „ostungarische“ Hortfund besteht aus mehreren Artefakten, die die Zeitphase der Niederlegung ergeben könnten, aber weder die Zusammengehörigkeit, noch die Vollständigkeit des Ensembles sind gesichert. Anhand der veröffentlichten Fotografie können beispielsweise die folgenden Objekte typologisiert und datiert werden: zwei Nackenscheibenäxte (Typen B2/3 und B4 von *Vulpe 1970*, 13–25, 70–103 und *Novotná 1970b*, 55–61 [Bz D – Ha A1]), ein Nadel mit spindelförmigem Kopf und profiliertem Hals (Typ Pétervársára, *Novotná 1980*, 99 [Bz D]; *Vasić 2003*, 349–50 [Bz D – Ha A1]), ein Nadel vom Typ Zeleneč (*Novotná 1980*, 98–99), eine flammenförmige Lanzenspitze (*Mozsolics 1973*, 33–34, Variante b; 1985, 20 „Lanzenspitze mit geflammtem, randparallel abgetrepptem Blatt“ [Bz D – Ha A1]; vgl. *Říhovský 1996*, 73–83; *Bader 2006*). Außerdem gehört zum Fund ein breites, vermutlich frühbronzezeitliches Flachbeil („breite Flachbeile mit verbreiteter Schneide“ von *Vulpe 1975*, 59–63, aber vgl. auch Typ Altheim/Typ Vinča, *Novotná 1970b*, 18–19; *Mayer 1977*, 53–65; bzw. *Pászthy – Mayer 1998*, 25–27). Mehrere weitere Gegenstände und die Zusammensetzung des Ensembles lassen eine allgemeine Datierung in die Phasen Bz D – Ha A1 vermuten.

Der Dolch von Myslechovice wurde im Lausitzer Gräberfeld gefunden, aber angeblich fehlen die Daten über die näheren Fundumstände. Die Datierung des Brandgräberfeldes liegt ungefähr in der Periode Bz D. (Die Stufe Záhoří oder Kostelec entspricht der Depotfundhorizonte Blučina und Drslavice; *Dohnal 1961*, 60; *Salaš 1997*, 31; 2005, 66; *Novák 2011*, 109.) Der Fundkontext des Fundes von Süttő wurde oben ausführlich behandelt.

Die Verbreitung der Griffzungenobjekte mit Ringabschluss

Die oben dargestellte Vielfältigkeit der katalogisierten Funde und ihre Verwandtschaft mit anderen Objekttypen weisen darauf hin, dass die Verbreitung dieser vereinzelt Dolche in einem größeren Zusammenhang, im Kontext der Verbreitung der Griffzungendolche, der Vollgriffdolche mit Ringabschluss und hauptsächlich im Kontext der Griffzungemesser mit Ringende interpretiert werden sollte (*Abb. 7*).

Die Griffzungendolche wurden vor allem im Raum von Norditalien, Mähren und im Karpatenbecken verbreitet (*Abb. 7*, dunkle Verfärbung im Hintergrund) und sie charakterisieren hier die Epochen Bz D – Ha A1 (*Peroni 1956*, Taf. 2–5; *von Brunn 1968*, 34, 79; *Randsborg 1970*; *Vladár 1974*, 50–53; *Kemenczei 1988*, 23–32, Taf. 55; *Jankovits 1992b*, 327–328; *Bianco-Peroni 1994*, 146–167, Tav. 119–122A; *Hansen 1994*, 212–226, Abb. 138; *Wüstemann 1995*, 136–138; *Salaš 1997*, 29–32; 2005, 65–66; *Papadopoulos 1998*, 29–30, pl. 27; *König 2004*, 28–29; *Kytlicová 2007*, 105; *Novák 2011*, 103–114, Taf. 63–64; *Wels-Weyrauch 2015*, 118–120).

Vollgriffdolche mit Ringgriff haben zwei Varianten. Die kleinere Variante war vor allem im Norditalien und im Alpengebiet verbreitet, die größere wurde hauptsächlich im Karpatenbecken überliefert. Die Zeitphase ihrer Herstellung entspricht den Perioden Bz D – Ha A1 (*Gersbach 1962*, 13–14; *Bianco Peroni 1994*, 171–173; bzw. s. o.).

Das Verbreitungsgebiet der Griffzungenmesser mit Ringende ähnelt der Verbreitung der Griffzungendolche, obwohl ihr Kerngebiet deutlich im nordwestlichen Bereich dieses Areals liegt, die Mehrheit der Funde kumuliert in Böhmen, Mähren und im nördlichen Ostalpengebiet. Weitere Exemplare kommen am Rand des Karpatenbeckens bzw. in Norditalien vor. Sie repräsentieren ebenfalls die Perioden Bz D – Ha A1 (*Říhový 1972*, 24–31; *Bianco-Peroni 1976*, 12–14, Taf. 61A; *Prüssing 1982*, Taf. 20B; *Gedl 1984*, 20–22, Taf. 20B; *Hansen 1994*, Abb. 140; *Jiráň 2002*, 31, 34–35, Taf. 31; *Hohlbein 2016*, Taf. 141–142).

Zusätzlich soll die Verbreitung der unbestimmbaren Grifffragmente mit Ringende ebenfalls untersucht werden. Diese Gruppe fasst die Grifffragmente um, deren ursprünglicher Form, ob sie zu Messer oder Dolche gehörten, nicht rekonstruiert werden kann. Im Karpatenbecken ergänzen sie gut die sporadische Verbreitung der dargestellten Messer und Dolche, hier sind sie relativ häufig zu finden. Aus dem Gebiet von Ungarn sind Fragmente aus Rinyaszentkirály (*Mozsolics 1985*, Taf. 97: 18), Nógrádsáp (*Kemenczei 1984*, 106, Taf. I: 28), Gyöngyössolymos (Depotfund IV, *Kemenczei 1979*, I. tábla: 19; *Mozsolics 1985*, 123–124), Badacsonytomaj (*Mozsolics 1985*, Taf. 233: 7), Pázmándfalu (*V. Szabó 2019*, 40, fig. 35) bekannt, aber in großen transsilvanischen Hortfunden wurden genauso mehrere Exemplare gefunden (z. B. Gusterița II: *Petrescu-Dîmbovița 1978*, Taf. 113: 205–207; Uioara de Sus: *Petrescu-Dîmbovița 1978*, Taf. 193: 821–827; Iernut: *Rezi 2015*, 406–407, T. 221: 55). Weiter im Gebiet von Kroatien, in Otok-Privlaka (*Vinski-Gasparini 1973*, Taf. 27: 14), in Budinščina (*Vinski-Gasparini 1973*, Taf. 78: 21), in Podrute (*Vinski-Gasparini 1973*, Taf. 81B: 15), in Brodski Varoš (*Vinski-Gasparini 1973*, Taf. 56: 22, 24; *Clausing 2003*, Abb. 51: 198, 202) wurden ähnliche Gegenstände entdeckt. Die Liste erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit, sie kann sicherlich mit anderen Funden ergänzt werden, z. B. im mährischen Hortfund von Polešovice wurde ebenfalls ein Grifffragment mit Ringabschluss dokumentiert (vgl. Anhang; *Salaš 1997*, 31, Taf. 20: 493; *2005*, 66).

Abb. 7 weist darauf hin, dass die unbestimmbaren Griffbruchstücke vor allem im östlichen Verbreitungsgebiet der untersuchten Griffzungenmesser vorkommen. Dieses Muster kann vermutlich durch unterschiedliche Fundkontexte in den östlichen und westlichen Arealen erklärt werden. Die Mehrzahl der Bronzefunde des Karpatenbeckens wurde in Depotfunden überliefert, wobei sie entsprechend der Praxis der Epoche häufig zerkleinert niedergelegt wurden. Dagegen wurden die Funde westlich von diesem Raum öfters als Grabbeigaben entdeckt.

In diesem beschriebenen Kontext sind die Griffzungendolche mit Ringabschluss nicht vereinzelte Erscheinungen. Sie kommen in Mähren, in einem innovativen Zentrum der Griffzungenobjekte und der Objekte mit Ringabschluss vor, bzw. sie wurden in der damit verbundenen, östlichen Verbreitungszone der Griffzungendolche und ähnlicher Gegenstände mit Ringende gefunden.

Fazit

In diesem Beitrag wurden im Zusammenhang der Veröffentlichung eines spätbronzezeitlichen Dolches aus Süttö die Verbreitung und die Überlieferung der verwandten Objekte mit Ringabschluss erörtert. Bezüglich der Typologie der Gegenstände wurden verschiedene Aspekte dargestellt, u. a. es wurde geschildert, warum Peroni's Typ „Jorj-Abauy“

(Gorj-Abatjker) nicht zur Beschreibung der Griffzungendolche mit Ringabschluss geeignet ist und in welchem Kontext solche Dolche interpretiert werden können.

Obwohl die Griffzungendolche mit Ringabschluss leicht zu definieren sind, bestimmen sie keine geschlossene Objektkategorie. Die typologische Vielfältigkeit der behandelten Griffzungendolche lässt uns vermuten, dass sie Produkte von verschiedenen Werkstätten sind. Der Ringabschluss war ein kanonisiertes Merkmal von bestimmten Griffzungenschneidern und ein verhältnismäßig freies Zusatzelement von Dolchen. Seine Verbreitung belegt einerseits die Verwandtschaft zwischen Griffzungenschneidern und Griffzungendolchen, andererseits spiegelt die Verbreitung der Gegenstände mit Ringabschluss ein spätbronzezeitliches Informationsnetzwerk wider. Die Idee, den Griff mit einem Ring zu ergänzen, erscheint in der frühen Entwicklungsphase der Bronzeschneidern, angeblich während der Periode Bz C. Auf Dolchen taucht dieses Element erst eine Etappe später auf. Während der späten Hügelgräber-, frühen Urnenfelderzeit gab es einen intensiven Informationsaustausch, die Entwicklung der Dolche und der Messer wird eng verbunden. Nicht nur ihre Funktion, sondern auch ihre Herstellung bzw. Gestaltung werden verknüpft. Die Fundkonzentrationen weisen darauf hin, dass das mährische-westslowakische Areal und vielleicht das oberitalienische Gebiet als Schmelztiegel dieses Phänomens dienen. Weitere Untersuchungen sind benötigt, um die geographische Schwerpunkte mit chronologischen Daten versehen und im kulturellen Kontext interpretieren zu können, aber an dieser Stelle scheint es so, dass die innovative Mischung des Ringes der Griffzungenschneidern und der Gestaltung der Dolche vom mährischen Raum nach Osten, ins innere Karpatenbecken gelangte.

Die von den Griffzungendolchen mit Ringabschluss dargestellte Beziehung ist durch die Verbreitung von anderen archäologischen Materialien auch bestätigt. Mehrere Typen der späthügelgräber-, frühurnenfelderzeitlichen Keramikformen Transdanubiens belegen intensive Kontakte mit den Ostalpenraum und mit dem westslowakischen, mährischen Raum (*Patek 1968; Paulík 1963* – vgl. *Benkovsky-Pivovarová 2019; Kőszegi 1988, 19–35; Novotná 1991; Furmánek – Veliačik – Vladár 1999, 70–81*, vgl. mit neuen Daten von *Jankovits – Váczi 2013; Ilon 2014, 139; 2015, 251–252*), die bereits im dargestellten Material von Süttö geahnt werden kann, obwohl die untersuchbare Materialmenge an dieser Fundstelle noch gering ist. Außerdem verbinden weitere Metallartefakte die erwähnten Areale (z. B. *Říhový 1983, 32–36; Jankovits – Váczi 2013; Váczi 2013, 219*). Anscheinend verbreitete sich die Innovation der Herstellung von Griffzungendolche ebenfalls entlang dieser Kontaktroute, außerhalb von Transdanubien erscheinen sie in der Zone der Nördlichen Mittelgebirge und in Siebenbürgen, bzw. im Areal südlich von der Drau (*Peroni 1956; Mozsolics 1973, 31–33; 1985, 17–19; Vladár 1974, 52; Kemenczei 1988, 27; Rezi 2015, 27–29*). In derselben Periode können die ersten Griffzungensicheln mit durchlochter Griffzunge im Karpatenbecken dokumentiert werden. Ihr böhmisch-bayerisches Herkunftsgebiet ist vor allem mit Transdanubien verbunden, aber aus dem Drau-Save Zwischenstromgebiet, aus dem Nördlichen Mittelgebirge und Südtransilvanien sind weitere sporadische Funde bekannt (*Fejér 2020*), welches Muster der Verbreitung der behandelten Griffzungengobjekte mit Ringabschluss übereinstimmt.

Die dargestellten Dolche, bzw. die erwähnten Griffzungenschneidern mit Ringende emblematisieren eine bestimmte, ältere Periode der Spätbronzezeit. Doch ist es zu bemerken, dass der Ringansatz sich nach dieser Periode nicht komplett verschwindet. Vollgriff- und Rahmengriffobjekte (vor allem Messer) wurden während der jüngeren Phase der Urnenfelderzeit weiterhin mit einem ringförmigen Teil produziert.

Am Anfang der Spätbronzezeit, im Zeitraum der Perioden Bz C und D kann eine zunehmende Interaktion in Ostmitteleuropa beobachtet werden, in der die technologischen Innovationen ausgetauscht wurden. Die Entwicklung der verschiedenen bronzenen Schneidegeräte ist in dieser Periode miteinander stark verbunden, gemeinsame Merkmale befinden sich z. B. in der Gestaltung der zeitgleichen Messer, Sichel, Dolche und Rasiermesser. Außer der Profilierung der Schneide oder der Griffzunge der Geräte verknüpft der hier behandelte Ringabschluss ebenfalls mehrere von diesen Artefakttypen.

Die Ausgrabungen in Süttő-Sáncföldek wurden von Zoltán Czajlik im Rahmen des DTP-1-1-248-2.2 Interreg Iron-Age-Danube Projektes geleitet und die Untersuchungen wurden durch das von ihm koordinierte Projekt NKFIH SNN 134635 und das Thematische Excellence Projekt der Eötvös Loránd Universität (2019–2021, Arbeitsgruppe unter der Leitung von Tivadar Vida) gefördert. In der Suche nach dem verlorenen Dolch von Periam – Satu Mare hat mir Andrei Georgescu, Archäologe des Museums von Timișoara geholfen. Hiermit bedanke ich mich für alle Assistenz.

Anhang

Die kartierten Fundstellen

Griffzungendolche mit Ringabschluss

s. Tab. 1

Griffzungenfragmente mit Ringabschluss

- 1 Badacsonytomaj (*Mozsolics 1985*)
- 2 Borotín (*Říthovský 1972*)
- 3 Budinščina (*Vinski-Gasparini 1973*)
- 4 Draßburg (*Říthovský 1972*)
- 5 Drslavice (*Říthovský 1972*)
- 6 Gusterița II (*Petrescu-Dîmbovița 1978*)
- 7 Gyöngyössolymos (*Mozsolics 1985*)
- 8 Iernut (*Rezi 2015*)
- 9 Jabloňany (*Říthovský 1972*)
- 10 Kleinmeisdorf (*Říthovský 1972*)
- 11 Nógrádsáp (*Kemenczei 1984*)
- 12 Novi Bečej (*Hansen 1994*)
- 13 Otok-Privlaka (*Vinski-Gasparini 1973*)
- 14 Pázmándfalu 3 (V. Szabó 2019)
- 15 Pećinci (*Hansen 1994*)
- 16 Podrute (*Vinski-Gasparini 1973*)
- 17 Polešovice (*Salaš 1997*)
- 18 Poljanci II (*Hansen 1994*)
- 19 Privina Glava (*Hansen 1994*)
- 20 Rinyaszentkirály (*Mozsolics 1985*)
- 21 Uioara de Sus (*Petrescu-Dîmbovița 1978*)
- 22 Unterradl (*Říthovský 1972*)
- 30 Brodski Varoš (*Vinski-Gasparini 1973*)

Griffzungmesser mit Ringabschluss

- 23 Abaújkér (s.o.)
- 24 Baierdorf (*Říthovský 1972*)
- 25 Behringersdorf (*Hohlbein 2016*)
- 26 Biskupin (*Gedl 1984*)
- 27 Boppard (*Hohlbein 2016*)
- 28 Bornhöved (*Prüssing 1982*)
- 29 Brno-Komín (*Říthovský 1972*)
- 30 Brodski Varoš (*Vinski-Gasparini 1973*)
- 31 Castellaro di Grottolengo (*Bianco Peroni 1976*)
- 32 Černotín (*Říthovský 1972*)
- 33 Colmar (*Hansen 1994*)
- 34 Dašice (*Jiráň 2002*)
- 35 Domoušice (*Jiráň 2002*)
- 36 Dražovice (*Říthovský 1972*)
- 37 Eberfing (*Hansen 1994*)
- 38 Freudenberg (*Říthovský 1972*)
- 39 Geiging (*Hohlbein 2016*)
- 40 Graz-Engelsdorf (*Hansen 1994*)
- 41 Greiner Strudel (*Hansen 1994*)
- 42 Großmugl (*Říthovský 1972*)
- 43 Grünwald (*Hohlbein 2016*)
- 44 Haag (*Hohlbein 2016*)
- 45 Hallthurm (*Hohlbein 2016*)
- 46 Hamry (*Říthovský 1972*)
- 47 Hanau-Steinheim (*Hohlbein 2016*)
- 48 Hattenhofen (*Hansen 1994*)

- 49 Holubice (*Jiráň 2002*)
 50 Horn (*Říthovský 1972*)
 51 Hradec (*Říthovský 1972*)
 52 Hurlach (*Hohlbein 2016*)
 53 Iseo (*Hansen 1994*)
 54 Ivanska (*Vinski-Gasparini 1973*)
 55 Jirny (*Jiráň 2002*)
 56 Kellmünz a d. Iller (*Hohlbein 2016*)
 57 Kufstein (*Hansen 1994*)
 58 Kurd (*Mozsolics 1985*)
 59 Linz-St. Peter (*Hansen 1994*)
 60 Linz-Wahringerstraße (*Hansen 1994*)
 61 Lutín (*Říthovský 1972*)
 62 Marzoll (*Hohlbein 2016*)
 63 Memmelsdorf (*Hohlbein 2016*)
 64 Mikulčice (*Říthovský 1972*)
 65 Milavče (*Hansen 1994*)
 66 Mradice (*Jiráň 2002*)
 67 Nawodna (*Gedl 1984*)
 68 Niedergeiselbach (*Hohlbein 2016*)
 69 Nordendorf (*Hohlbein 2016*)
 70 Nová Ves (*Jiráň 2002*)
 71 Nováky (*Hampel 1892*)
 72 Nußdorf am Inn (*Hohlbein 2016*)
 73 Nützen (*Prüssing 1982*)
 74 Pavlov (*Říthovský 1972*)
 75 Peschiera del Garda (*Bianco Peroni 1976*)
 76 Pougues-les-Eaux (*Hansen 1994*)
 77 Pranhartsberg (*Říthovský 1972*)
 78 Pšov (*Hansen 1994*)
 79 Pustiměř (*Říthovský 1972*)
 80 Püspökhátvan (*Mozsolics 1985*)
 81 Riegsee (*Hohlbein 2016*)
 82 Roggendorf (*Říthovský 1972*)
 83 Ronthal (*Říthovský 1972*)
 84 Sieghartskirchen (*Říthovský 1972*)
 85 Środa Wielkopolska (*Gedl 1984*)
 86 St Ilgen (*Hohlbein 2016*)
 87 Strzegom (*Gedl 1984*)
 88 Szendrő (*Hampel 1886* – kann jedoch wohl Smederovo bezeichnen)
 89 Tállya (*Mozsolics 1985*)
 90 Trlič (*Hansen 1994*)
 91 Uherské Hradiště (*Říthovský 1972*)
 92 Unterradl (*Říthovský 1972*)
 93 Urad (*Gedl 1984*)
 94 Vedrovice (*Říthovský 1972*)
 95 Viernheim (*Hohlbein 2016*)
 96 Vösendorf (*Říthovský 1972*)
 97 Wabelsdorf (*Říthovský 1972*)
 98 Wielenbach (*Hansen 1994*)
 99 Wonsees (*Hohlbein 2016*)
 100 Wörth a. Rhein (*Hohlbein 2016*)
 101 Wuhrbichel (*Hohlbein 2016*)
 102 Zarazice (*Říthovský 1972*)
 103 Zuchering (*Hohlbein 2016*)
 104 Županja (*Vinski-Gasparini 1973*)
- Vollgriffdolche mit Ringabschluss**
 105 Hodonín (*Novák 2011*)
 106 Kiskundorozsma (*Kemenczei 1988*)
 107 Luč na Ostrove (*Vladár 1974*)
 108 Ungarn, Fundort unbekannt (*Kemenczei 1988*)
 109 Biandronno (*Bianco Peroni 1994*)
 110 Bismantova (*Bianco Peroni 1994*)
 111 Borgo Panigale (*Bianco Peroni 1994*)
 112 Chignolo Po (*Bianco Peroni 1994*)
 113 Cisano (*Bianco Peroni 1994*)
 114 Debeli Vrh (*Čerče – Šinkovec 1995*)
 115 Gardasee (*Bianco Peroni 1994*)
 116 Haidach (*Gersbach 1962*)
 117 Lavagnone (*Bianco Peroni 1994*)
 118 Peschiera del Garda (*Bianco Peroni 1994*)
 119 S. Maria di Villiana (*Bianco Peroni 1994*)
 120 San Polo d'Enza (*Bianco Peroni 1994*)
 121 Viadana (*Bianco Peroni 1994*)
 122 Zug (*Gersbach 1962*)
 123 Oradea (*Gogâltan – Draşovean 2015*)

Literatur

- Bader, T. 2006:* Lanzenspitzen – eine vernachlässigte Fundgattung. In: J. Kobal' ed., *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczky zum 175. Geburtstag; Ushhorod, 5.–6. Oktober 2005, Užgorod: Zakarpats'kij Kraěznävčij Muzej, 247–272.*
- Benkovsky-Pivovarová, Z. 2019:* Zum Vorčaka-Horizont in der Südwestslowakei. *Študijné zvesti 65, 7–18.*
- Bianco Peroni, V. 1976:* Die Messer in Italien. I coltelli nell'Italia continentale. *Prähistorische Bronzefunde VII/2. München: C. H. Beck-Verlag.*

- Bianco Peroni, V. 1979: I rasoi nell'Italia continentale. Prähistorische Bronzefunde VIII/2. München: C. H. Beck-Verlag.*
- Bianco Peroni, V. 1994: I pugnali nell'Italia Continentale. Prähistorische Bronzefunde VI/10. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.*
- Brunn, W. A. von 1968: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Berlin: Verlag Walter de Gruyter & Co.*
- Carancini, G. L. – Peroni, R. 1997: La coinè metallurgica. In: M. Bernabò Brea et al. eds., Le Terramare. La più antica civiltà padana, Milano: Electa, 595–601.*
- Clausing, Ch. 2003: Ein urnenfelderzeitlicher Hortfund von Slavonski Brod, Kroatien. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 50, 47–205.*
- Czajlik, Z. – Fejér, E. – Novinszki-Groma, K. – Jáky, A. – Rupnik, L. – Sörös, Zs. – Bődöcs, A. – Csippán, P. – Darabos, G. – Gergác, R. – Györkös, D. – Holl, B. – Király, G. – Kürthy, D. – Maróti, B. – Merczi, M. – Mervel, M. – Nagy, B. – Pusztas, S. – Szöllösi, Sz. B. – Vass, B. – Czifra, Sz. 2019: Traces of prehistoric land use on the Süttő plateau. In: M. Črešnar – M. Mele eds., Early Iron Age Landscapes of the Danube Region, Graz – Budapest: Archaeolingua, 185–209.*
- Czajlik, Z. – Novinszki-Groma, K. – Horváth, A. 2015: Données relatives à la topographie de la microrégion de Süttő (Transdanubie, Hongrie) au Premier âge du Fer. In: L. Borhy – K. Tankó – K. Dévai eds., Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicata, Budapest: L'Harmattan, 59–76.*
- Czajlik, Z. – Novinszki-Groma, K. – Rupnik, L. – Bődöcs, A. – Fejér, E. – Jáky, A. – Pusztas, S. – Sörös, Zs. – Vass, B. – Czifra, Sz. 2018: Archaeological investigations on the Süttő plateau in 2018. Dissertationes Archaeologicae 3/6, 527–540.*
- Čerče, P. – Šinkovec, I. 1995: Katalog depojev pozne bronaste dobe. Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture. In: B. Teržan ed., Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem. Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia. I, Ljubljana: Narodni muzej, 129–232.*
- Dohnal, V. 1961: Žárový hrob z konce doby bronzové u Hodonína. Pravěk východní Moravy II, 53–67.*
- Fejér, E. 2020: Die Sichel im Kulturinventar der Bronzezeit (mit dem Katalog der bronzezeitlichen Sichel vom Gebiet Ungarns). Dissertation, Freie Universität Berlin.*
- Furmánek, V. 1973: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slovenská archeológia XX/1, 25–145.*
- Furmánek, V. – Veliačik, L. – Vladár, J. 1999: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Rahden/Westf.: Marie Leidorf GmbH.*
- Gedl, M. 1984: Die Messer in Polen. Prähistorische Bronzefunde VII/4. München: C. H. Beck-Verlag.*
- Gersbach, E. 1962: Vollgriffdolchformen der frühen Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 49, 9–24.*
- Gogăltan, F. – Draşovean, F. 2015: Piese preistorice din cupru și bronz din România aflate în colecțiile British Museum, Londra I. Prehistoric Copper and Bronze Age objects from Romania found in the collections of the British Museum in London I. Analele Banatului XXIII, 119–150.*
- Hampel, J. 1886: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. Budapest: Országos Régészeti és Embertani Társulat.*
- Hampel, J. 1892: A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. Budapest: Országos Régészeti és Embertani Társulat.*
- Hansen, S. 1994: Studien zur Metalldeposition während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönental und Karpatenbecken. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 21. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.*
- Hohlbein, M. 2016: Die Messer in Süd- und Westdeutschland. Prähistorische Bronzefunde VII/6. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.*
- Horváth, I. – Kelemen, M. H. – Torma, A. eds. 1979: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Budapest: Akadémiai Kiadó.*
- Ilon, G. 2014: Der Anfang der Urnenfelderzeit (BzD) im Bakonygebirge (Ungarn). In: D. Ložnjak Dizdar – M. Dizdar eds., The Beginning of the Late Bronze Age between the Alps and the Danube. Proceedings of the International conference in Osijek, October 20–22, 2011. Zbornik Instituta za arheologiju 1, Zagreb: Institut za arheologiju, 101–177.*
- Ilon, G. 2015: Zeitstellung der Urnenfelderkultur (1350/1300–750/700 BC) in West-Transdanubien. Ein Versuch mittels Typochronologie und Radiokarbonaten. In: E. R. Németh – B. Rezi eds., Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International colloquium from Târgu Mureş. Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica VIII, Târgu Mureş: Mega, 223–296.*

- Jankovits, K. 1992a:* Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44, 3–81.
- Jankovits, K. 1992b:* Spätbronzezeitliche Hügelgräber von Bakonyjákó. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44, 261–343.
- Jankovits, K. – Vácz, G. 2013:* Spätbronzezeitliches Gräberfeld von Sárbogárd-Tringer-tanya (Komitat Fejér) in Ost-Transdanubien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 64, 33–74.
- Jiráň, L. 2002:* Die Messer in Böhmen. *Prähistorische Bronzefunde VII/5*. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Jockenhövel, A. 1971:* Die Rasiermesser in Mitteleuropa (Süddeutschland, Tschechoslowakei, Österreich, Schweiz). *Prähistorische Bronzefunde VIII/1*. München: C. H. Beck-Verlag.
- Jockenhövel, A. 1980:* Die Rasiermesser in Westeuropa (Westdeutschland, Niederlande, Belgien, Luxemburg, Frankreich, Großbritannien und Irland). *Prähistorische Bronzefunde VIII/3*. München: C. H. Beck-Verlag.
- Kalicz-Schreiber, R. 2010:* Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyér. Budapest: L'Harmattan.
- Kemenczei, T. 1979:* A Gyöngyössolymos-kishegyi negyedik bronzlelet. Der vierte Bronzefund von Gyöngyössolymos-Kishegy. *Egri Múzeum Évkönyve* 16–17, 137–155.
- Kemenczei, T. 1984:* Die Spätbronzezeit Nordostungarns. *Archaeologia Hungarica* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kemenczei, T. 1988:* Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). *Prähistorische Bronzefunde IV/6*. München: C. H. Beck-Verlag.
- Kemenczei, T. 1990:* Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräberbronzezeit. I. In: B. Chropovský – F. Horst Hrsg., *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit*, Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie v – Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, 207–228.
- Kemenczei, T. 1991:* Die Schwerter in Ungarn II (Vollgriffschwerter). *Prähistorische Bronzefunde IV/9*. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- König, P. 2004:* Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina. *Prähistorische Bronzefunde XX/11*. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Kőszegi, F. 1984:* Későbronzkori leletek a Harrer Pál utcából (Budapest, III. kerület). *Budapest Régiségei* 25, 121–134.
- Kőszegi, F. 1988:* A Dunántúl története a későbronzkorban. The history of Transdanubia during the Late Bronze Age. *BTM Műhely* 1. Budapest: Budapest Történeti Múzeum.
- Kytlicová, O. 2007:* Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. *Prähistorische Bronzefunde XX/12*. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Malí, P. 2015:* A késő bronzkor kronológiai problémái egy perbáli, halomsíros időszakba sorolható település alapján. *Tisicum* 24, 7–29.
- Mayer, E. F. 1977:* Die Äxte und Beile in Österreich. *Prähistorische Bronzefunde IX/9*. München: C. H. Beck-Verlag.
- Mészáros, K. V. 2012:* Késő bronzkori (urnamezős) településrészlet Tatabánya-Dózsakert lelőhelyről. *Magisterarbeit, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest*.
- Milleker, B. 1897:* Délmagyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkből. I. Őskori leletek. *Temesvár: Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda*.
- Mozsolics, A. 1971:* Some Remarks on 'Peschiera Bronzes' in Hungary. In: J. Boardman et al. eds., *The European Communities in Later Prehistory. Studies in Honor of C. F. C. Hawkes*, London: Routledge & Kegan Paul, 59–76.
- Mozsolics, A. 1973:* Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mozsolics, A. 1985:* Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizont von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Müller-Karpe, H. 1954:* Zu einigen frühen Bronzemessern aus Bayern. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 20, 113–119.
- N. N. 1879:* A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi gyűlése február 26-án. *Történelmi és Régészeti Értesítő* 5, 82–85.
- Novák, P. 1975:* Die Schwerter in der Tschechoslowakei I. *Prähistorische Bronzefunde IV/4*. München: C. H. Beck-Verlag.

- Novák, P. 2011: Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde VI/13. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Novotná, M. 1970a: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. *Archaeologica Slovaca. Fontes IX*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Novotná, M. 1970b: Die Äxte und Beile in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde IX/3. München: C. H. Beck-Verlag.
- Novotná, M. 1980: Die Nadeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIII/6. München: C. H. Beck-Verlag.
- Novotná, M. 1991: Die Velaticer Phase in der Slowakei. In: M. Gedl ed., *Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 47–54.
- Pabst, S. 2013: Naue II-Schwerter mit Knäufzunge und die Aussenbeziehungen der mykenischen Kriegerepithelien in postpalatialer Zeit. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 60, 105–152.
- Papadopoulos, Th. J. 1998: The Late Bronze Age Daggers of the Aegean I. The Greek Mainland. Prähistorische Bronzefunde VI/11. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Pászthory, K. – Mayer, E. F. 1998: Die Äxte und Beile in Bayern. Prähistorische Bronzefunde IX/20. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Patek, E. 1968: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. *Archaeologia Hungarica XLIV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Paulík, J. 1963: K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. *Slovenská archeológia XI/2*, 269–338.
- Peroni, R. 1956: Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche der späten Bronzezeit. *Badische Fundberichte* 20, 69–92.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1978: Die Sicheln in Rumänien. Prähistorische Bronzefunde XVIII/1. München: C. H. Beck-Verlag.
- Prüssing, P. 1982: Die Messer im nördlichen Westdeutschland (Schleswig-Holstein, Hamburg und Niedersachsen). Prähistorische Bronzefunde VII/3. München: C. H. Beck-Verlag.
- Randsborg, K. 1970: Zwei Peschiera-Dolche aus Südsandinavien. *Acta Archaeologica (København)* 41, 191–195.
- Rezi, B. 2015: Deponálási szokások a késő bronzkori Közép-Erdélyben. Dissertation, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Roska, M. 1942: Erdély régészeti repertórium. I. Óskor. *Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum*. I. Prehistorica. Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet.
- Říhovský, J. 1972: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. Prähistorische Bronzefunde VII/1. München: C. H. Beck-Verlag.
- Říhovský, J. 1979: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet (von der mittleren Bronze- bis zur älteren Eisenzeit). Prähistorische Bronzefunde XIII/5. München: C. H. Beck-Verlag.
- Říhovský, J. 1983: Die Nadeln in Westungarn I Prähistorische Bronzefunde XIII/10. München: C. H. Beck-Verlag.
- Říhovský, J. 1996: Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. Prähistorische Bronzefunde V/2. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Salaš, M. 1997: Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice und die Frage der Stellung des Depotfundhorizontes Drslavice in Mähren. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Salaš, M. 2005: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. Hügelgräberbronze und urnenfelderzeitliche Metalldepots in Mähren. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Severeanu, G. 1935: Le poignard en bronze du Gorj (Olténie). *Bucureștii* 1/2, 171–172.
- Sprockhoff, E. 1936: Ein Peschieradolch aus Niedersachsen. *Germania* 20/1, 166–170.
- Váczí, G. 2013: Cultural connections and interactions of Eastern Transdanubia during the Urnfield period. *Dissertationes Archaeologicae Ser* 3.1, 205–230.
- Vadász, É. 1992: Későbronzkori település nyomai az M0 autópálya szigetzentmiklósi nyomvonalának közelében. In: P. Havassy – L. Selmecci eds., *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán* 1. BTM Műhely 5, Budapest: Budapest Történeti Múzeum, 211–240.
- Vasić, R. 2003: Die Nadeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien). Prähistorische Bronzefunde XIII/11. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Vékony, G. 1986: Zu einigen Fragen der Hallstattzeit des östlichen Transdanubiens. In: *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*. Antaeus – Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Beiheft 3, Budapest: MTA Régészeti Intézet, 259–265.

- Vékony, G. 2000:* A koszideri korszak a Dunántúlon. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 7, 173–186.
- Vékony, G. – Vadász, É. 1982:* Őskori sáncok és halmok Süttőn. A Fortified Settlement and Cemetery of the Early Iron Age at Süttő. Régészeti Kutatások a Dunántúlon 2. Tata: Komárom megyei múzeumok.
- Vinski-Gasparini, K. 1973:* Kultura polja sa žarama u severnoj Hrvatskoj. Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien. Zadar: Filozofski Fakultet – Zadar.
- Vladár, J. 1974:* Die Dolche in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde VI/3. München: C. H. Beck-Verlag.
- V. Szabó, G. 2019:* Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery. Hereditas Archaeologica Hungariae 3. Budapest: Archaeolingua.
- Vulpe, A. 1970:* Die Äxte und Beile in Rumänien I. Prähistorische Bronzefunde IX/2. München: C. H. Beck-Verlag.
- Vulpe, A. 1975:* Die Äxte und Beile in Rumänien II. Prähistorische Bronzefunde IX/5. München: C.H. Beck-Verlag.
- Wels-Weyrauch, U. 2015:* Die Dolche in Bayern. Prähistorische Bronzefunde VI/15. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.
- Wüstemann, H. 1995:* Die Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland. Prähistorische Bronzefunde VI/8. Stuttgart: Franz Steiner-Verlag.

Korálíky z germánskej rezidencie v Cíferi-Páci (juhozápadné Slovensko)

Beads from the Germanic residence at Cífer-Pác
(southwest Slovakia)

Vladimír Varsík – Ľudmila Illášová – Ján Štubňa

Súbor korálikov z neskoroantického veľmožského dvorca v Cíferi-Páci (okr. Trnava) je v porovnaní so súdobými germánskymi sídliskami výnimočný nielen svojou početnosťou, ale aj variabilitou tvarov a použitých materiálov. Okrem obvyklých typov sklenených korálikov sa tu objavili exempláre zo vzácných (mramor, karneol) a v barbarskom prostredí severne od Dunaja aj exotických materiálov (morský koral, nefrit). Pri ich identifikácii kľúčovú úlohu zohrali prírodovedné analýzy a gemologické postupy (Ramanova spektroskopía). Pomocou absorpčnej spektroskopie sa skúmali prvky zodpovedajúce za výslednú farbu skla.

Slovensko – doba rímska – Germáni – veľmožské sídlo – korálíky – Ramanova spektroskopía

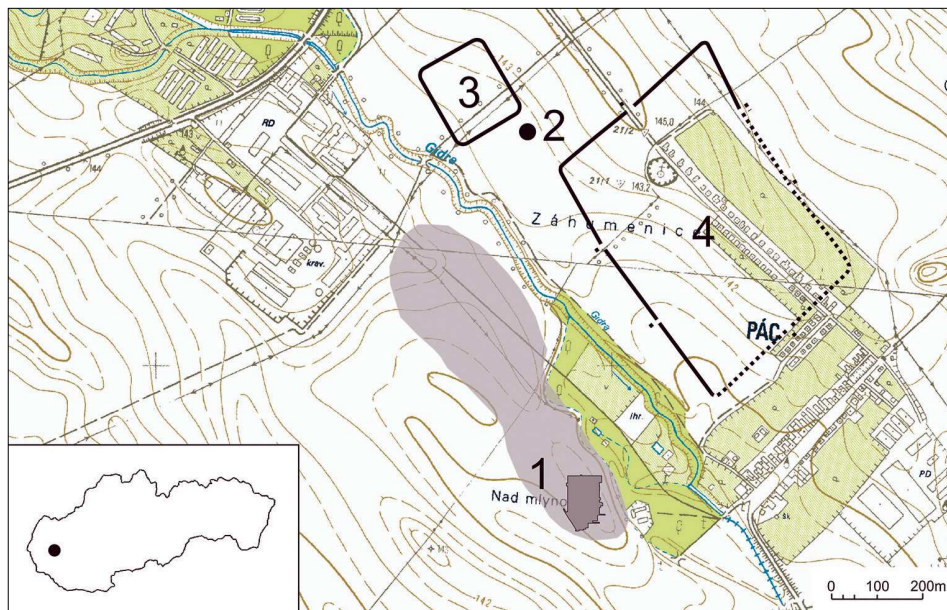
When compared with contemporary Germanic settlements, the assemblage of beads from the late antique elite residence at Cífer-Pác (Trnava district) is exceptional not only in the number of individual specimens but also in the variability of forms and materials used. Apart from usual types of glass beads, the assemblage also comprised specimens made from rare materials (marble, carnelian) and materials that appear exotic in the barbarian territory north of the Danube (sea coral, jade). They were identified with the help of natural scientific analyses and gemological methods (Raman spectroscopy). Absorption spectroscopy was used to analyse elements that influence the final glass colour.

Slovakia – Roman period – Germans – princely seat – beads – Raman spectroscopy

1. Úvod

Oblasť stredného Podunajska (juhozápadné Slovensko, južná Morava a Dolné Rakúsko) zaujímala v dobe rímskej výnimočné postavenie v rámci germánskeho barbarika. Výnimočnosť predpolia panónskeho limitu dokumentuje na západnom Slovensku prítomnosť rímskych stavieb s kamennými základmi: Bratislava-Devín, Bratislava-Dúbravka, Stupava, Milanovce/Veľký Kýr a Cífer-Pác. Predstavujú špecifikum stredodunajskej oblasti a zároveň odzrkadľujú mimoriadnu intenzitu i zmenu kvality rímsko-germánskych vzťahov v mladšej a neskorej dobe rímskej. Názory na interpretáciu rímskych architekúr na pôde barbarika sa v priebehu času menili. Najskôr sa zaužívalo označenie „rímske stanice“ a ich funkcia sa spájala s vojenskými aktivitami rímskej armády na germánskom území. V iných prípadoch sa uvažovalo a uvažuje skôr o obchodných colných a cestných staničiach v blízkosti dôležitých komunikácií. V súčasnosti sa na väčšinu týchto nálezísk nahliada ako na rezidencie, ktoré si podľa rímskeho vzoru dala budovať germánska šľachta (Kolník 1986; 1994). Takúto funkciu plnilo aj sídlo v Cíferi-Páci (okr. Trnava).

Nálezisko sa nachádza severne od Dunaja v rovinatej oblasti husto osídlenej germánskymi Kvádmi. Od Dunaja a rímskej hranice je vzdušnou čiarou vzdialené asi 34 kilometrov. Cífer-Pác je jednou z reťazca kvádskych osád, ktoré sa rozprestierali pozdĺž oboch

Obr. 1. Cífer-Pác. 1 – germánske sídlisko na pravom brehu potoka Gidra s vyznačeným výskumom v rokoch 1969–1980; 2 – germánska zemnica z 2. storočia preskúmaná v roku 1993, 3–4 – rímske poľné tábory z obdobia markomanských vojen.

Fig. 1. Cífer-Pác. 1 Germanic settlement on the right bank of the Gidra Stream with marked excavations of 1969–1980, 2 – 2nd century Germanic pit-house, investigated in 1993, 3–4 – Roman military field camps from the period of the Marcomannic Wars.

brehových potokov Gidra. Tento pomerne malý, avšak na vodu dostatočne výdatný tok steká z pohoria Malých Karpát, križuje úrodnú Podunajskú rovinu a vteká do Dudváhu a spolu s ním do Dunaja.

Panský dvorec v Cíferi-Páci a jeho bezprostredné hospodárske zázemie preskúmal T. Kolník v rokoch 1969–1980. Výsledky povrchovej prospekcie ukázali, že dvorec sa nachádzal na okraji rozsiahlej kvádskej osady, ktorá sa na pravom brehu potoka rozvíjala od 2. storočia (obr. 1). Zatiaľ nepublikované vyhodnotenie výsledkov výskumu T. Kolníka preukázalo dve základné chronologické etapy. Staršiu predstavuje osada germánskeho charakteru so zemnicami a sídliskovými jamami s časovým ťažiskom v posledných dvoch tretinách 3. storočia. Nálezy už v tomto období dokladajú prítomnosť prosperujúcej komunity, ktorá bola ochotná prijímať rímske vplyvy. Mladšiu (vrcholnú) etapu zo 4. storočia reprezentuje rezidencia kvádskej spoločenskej elity. Ide o ohradené sídlo postavené podľa plánov rímskeho architekta s uplatnením zásad axiality a symetrie, ako aj s použitím rímskeho stavebného materiálu (viac o nálezisku: Varsík – Kolník 2013; 2016b).

2. Perly a koráliky

Na označenie článkov náhrdelníka sa v slovenčine používajú pojmy „korálik“ a „perla“. Oba termíny v nasledujúcom texte používame ako synonymá. Pomenovanie skrýva dva

druhy materiálu, z ktorých mohli byť artefakty zhotovené. V dobe rímskej je prevažná časť korálikov zhotovená zo skla.

Z polohy v neskororímskych kostrových hroboch vieme, že sady korálikov najčastejšie zdobili hrdlo a hrud' v podobe náhrdelníkov ale aj ruky žien ako náramky. Zriedkavejšie sa objavili v priestore pásu pochovanej, kde boli súčasťou ozdobného opasku (napr. Abrahám, kostrový hrob 4: *Kolník 1973*, 362–363, obr. 4). Vo všeobecnosti ale perly u podunajských Germánov nedosiahli takú obľubu ako v susednom sarmatskom barbariku. Sarmatské ženy nosili odev bohato pretkaný korálikmi (*Istvánovits – Kulcsár 2017*, Abb. 227). V rímskom svete predstavovali koráliky obľúbenú ozdobu a ženy si ich zostavovali do súprav v nespočetných kombináciách. Niektorým perlám sa pripisovala ochranná apotropajná funkcia. Staršie exempláre sa nezahadzovali, ale opätovne navliekali, čo sťažuje vypracovanie presnejšej chronológie (*Riha 1990*, 77). Zriedkavejší výskyt korálikov v mužských hrobách sa niekedy interpretuje ako „vdovský dar“ (*Tempelmann-Mączyńska 1985*, 145–146). Perly z nálezísk doby rímskej na Slovensku (z germánskych aj rímsko-provinciálnych) ako prvá zozbierala a vyhodnotila *L. Kraskovská (1988, 93–106)*. Vo svojej práci o rímskych výrobkoch im kapitolu venoval *E. Hrnčiarik*, ktorý väčšinu z nich pokladá za rímske výrobky. V mladšej dobe rímskej nevyklučuje existenciu malých dielní na tavenie skla a jednoduchú výrobu perál. Na území barbarika severne od stredného Dunaja sa však zatiaľ takéto výrobné nepodarilo identifikovať (*Hrnčiarik 2013*, 145–150).

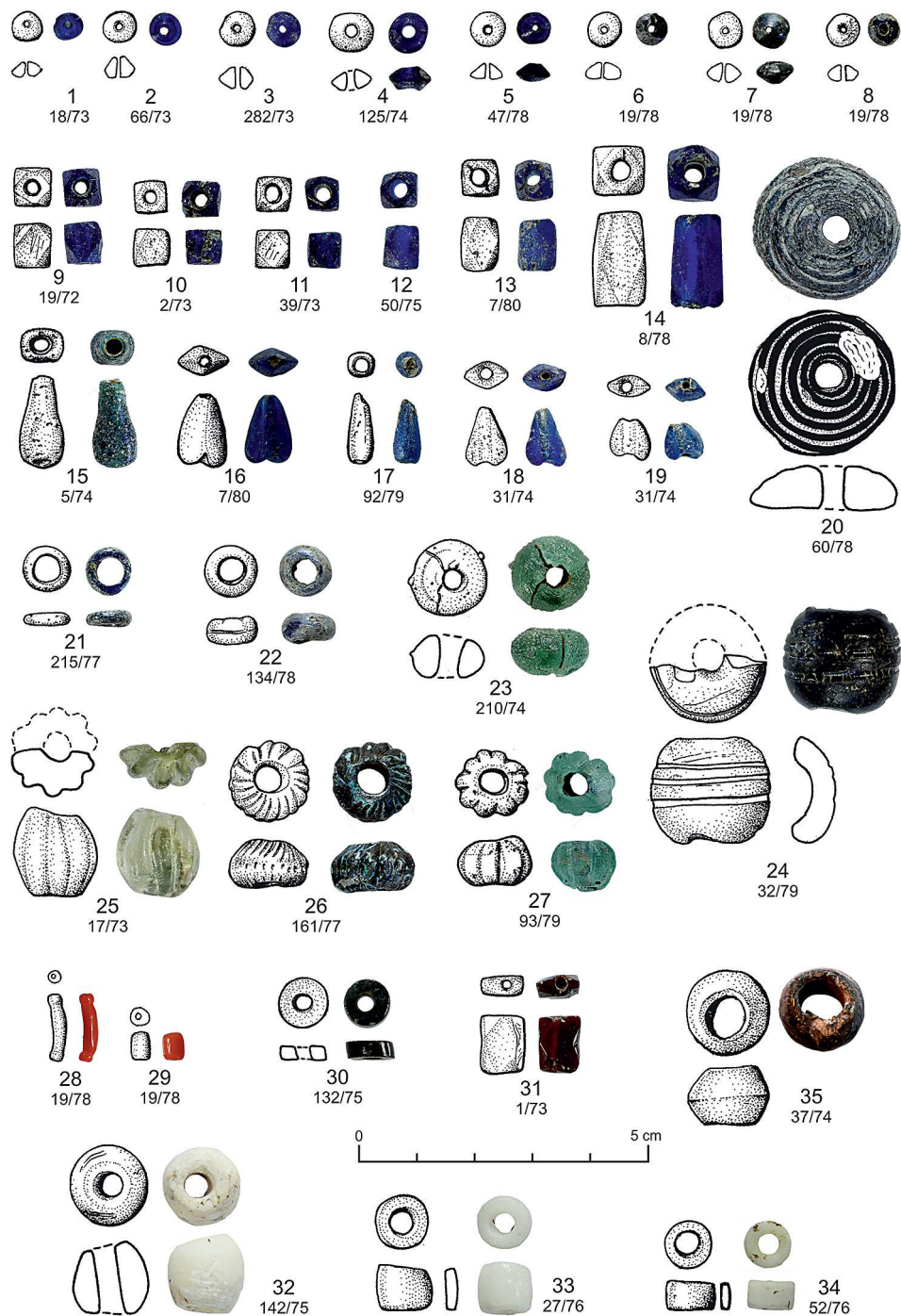
3. Koráliky v Cíferi-Páci z pohľadu archeológie

Prevažná väčšina korálikov v Cíferi-Páci bola vyrobená zo skla – 27 z 38 exemplárov. Pri sklenených korálikoch prevažovala modrá farba, menej časté boli rôzne odtiene zelenej (*obr. 2*). Vyskytli sa ale aj hlinené (2 kusy – *obr. 3: 2–3*) a jeden olovený exemplár (*obr. 2: 35*). Vzácné boli kamenné koráliky. V Cíferi-Páci sa našiel jeden karneolový (*obr. 2: 31*), jeden nefritový (*obr. 2: 30*), jeden vápencový (*obr. 3: 1*) a tri mramorové koráliky (*obr. 2: 32–34*), všetky žiaľ v premiešanej sídliskovej vrstve. K vzácnym materiálom v našom prostredí patrí aj morský koral svetlej červenooranžovej farby, z ktorého boli zhotovené dva koráliky z jamy 279 (*obr. 2: 28–29*). Koráliky zo vzácných materiálov – drahé kamene alebo aj jantár – sa do náhrdelníkov vkladali ako solitérne kusy na posilnenie ochrannej funkcie proti vplyvu zlých síl (*Riha 1990*, 79). Ochranná funkcia sa pripisovala karneolu (*Riha 1990*, 79) ale aj horskému krištálu alebo snehobielemu mramoru či alabastru. Napriek výskytu korálikov z exotických materiálov (ako morský koral, nefrit a mramor), jantár je v Cíferi-Páci doložený zriedkavo. Len drobné fragmenty jantáru sa vyskytli v zásype dvoch objektov zo 4. storočia.

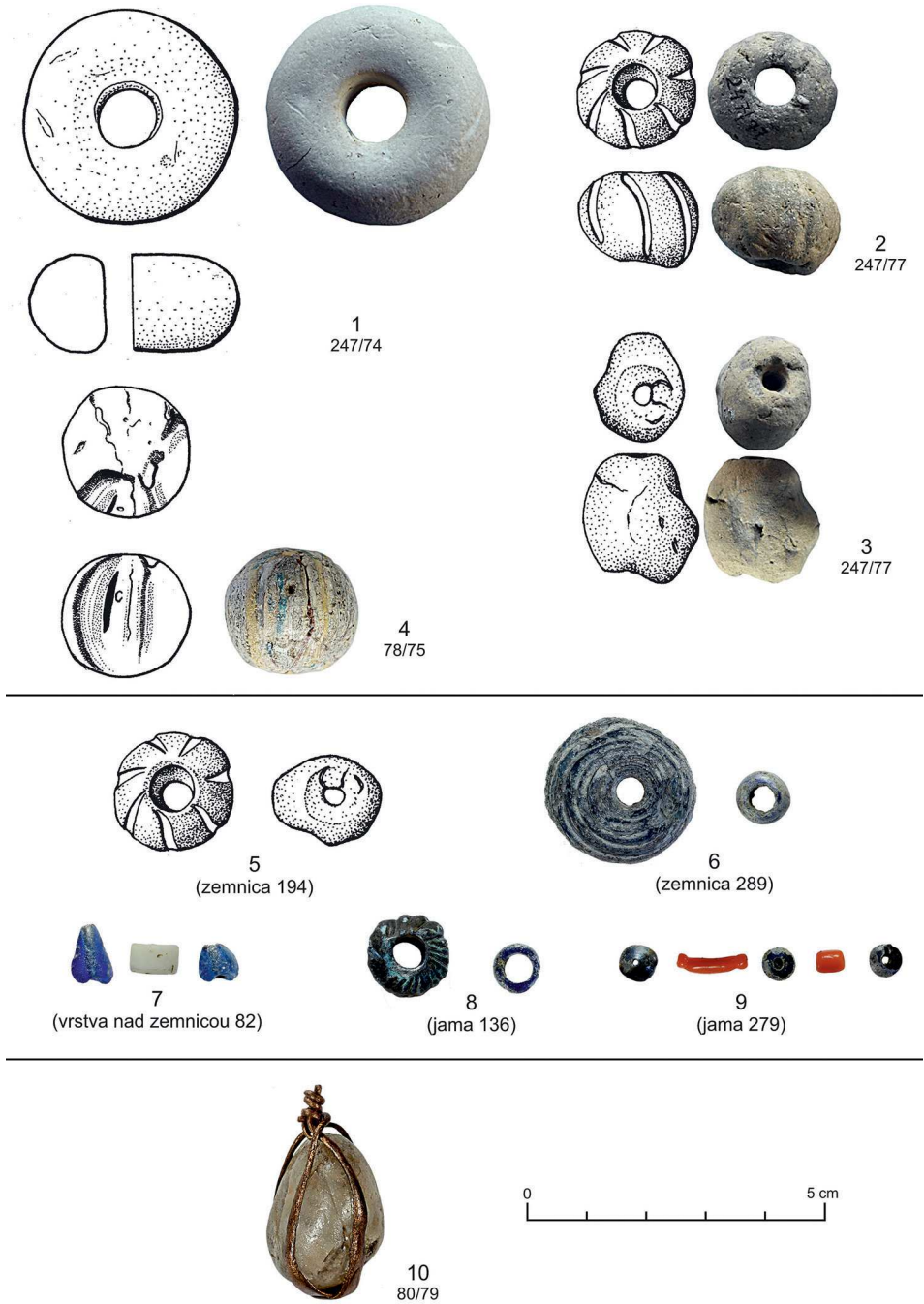
3.1. Sklenené koráliky

Najpočetnejšie sú v Cíferi-Páci zastúpené drobné modré koráliky bikónického tvaru (8 exemplárov – *obr. 2: 1–8*). Jeden sa našiel v tkáčskej dielni 60, ďalšie tri (spolu s dvoma korálikmi z morského koralu) obsahovala jama 279. Oba objekty patria do 4. storočia. Ostatné pochádzali z premiešanej kultúrnej vrstvy. Bikónické koráliky sú trvácnym typom a vyskytujú sa už od 1. a 2. storočia (typ 11.12 podľa *Riha 1990*, 86). Drobné bikónické koráliky z modrého až tmavomodrého skla sú však obzvlášť typické pre neskororímske

Obr. 2. Cífer-Pác, koráliky. 1–27 sklo; 28–29 koral; 30 nefrit; 31 karneol; 32–34 mramor; 35 olovo.
 Fig. 2. Cífer-Pác, beads. 1–27 glass; 28–29 sea coral; 30 jade; 31 carnelian; 32–34 marble; 35 lead.

Obr. 3. Cífer-Pác, koráliky. 1 vápenec; 2–3 hlina; 4 sklenená guľka; 5–9 skupiny korálikov z rôznych nálezových kontextov; 10 prívesok z horského krištáľu v bronzovom rámičku.

Fig. 3. Cífer-Pác, beads. 1 limestone; 2–3 clay; 4 glass ball; 5–9 groups of beads from various find contexts; 10 banded pendant with rock crystal.

pohrebiská zo 4. storočia v podunajských aj porýnskych provinciách (*Keller 1971*, 89, Abb. 27: 9; *Riha 1990*, 86; *Koch 1987*, 320). Približne do rovnakého obdobia patrí náramok zložený z modrých bikónických a polyedrických perál zo ženského kostrového hrobu v Sládkovičove (*Kolník 1984*, obr. 156). Aj hlbšie v stredoeurópskom barbariku sa modré bikónické koráliky (*Tempelmann-Mączyńska* typ IV.57) vyskytujú v mladšej až neskorej dobe rímskej (stupne C1b-D – *Tempelmann-Mączyńska 1985*, 31–32, Taf. 1: 57).

Druhú najpočetnejšiu skupinu predstavovali polyedrické koráliky (*Riha* typ 11.25). V Cíferi-Páci sa žiaden z nich neobjavil v datovateľnom kontexte. Šesť sklenených korálikov (*obr. 2: 9–14*) je z modrého až tmavomodrého skla (*Tempelmann-Mączyńska* typ XIV.126), jeden kamenný (*obr. 2: 31*) je z tmavého červenohnedého karneolu (*Tempelmann-Mączyńska* typ XIV.128). V podunajských provinciách sa vyskytujú v neskororímskych hrobách spolu s mincami od druhej polovice 3. storočia až do doby okolo roku 400 (*Keller 1971*, 87–88, Abb. 27: 7; *Riha 1990*, 90–91; *Koch 1987*, 321). Aj v barbariku sa pokladajú za typ charakteristický pre neskorú dobu rímsku, hoci ojedinele sa môžu objaviť už od mladorímskeho stupňa C1a (*Tempelmann-Mączyńska 1985*, 37–38). Medzi takéto staršie doklady patrí hrob v Čáčove v slovenskom Pomoraví (stupeň B2/C1 – *Pieta 2002*, 346, Abb. 1: 19–28). Z doby okolo roku 400 pochádza spomínaný náramok z drobných bikónických a polyedrických korálikov zo Sládkovičova (*Kolník 1984*, obr. 156) ale aj koráliky z kostrového hrobu 4 nekropoly v Abraháme (tu ako súčasť ozdobného opasku – *Kolník 1973*, 380, 382, Tab. IV: 3–6).

Opakovane sa v Cíferi-Páci objavili aj koráliky v tvare kvapky – päť exemplárov, žiaden v datovateľnom kontexte (*obr. 2: 15–19*). Všetky sú z modrého skla (typ 11.13 podľa *Riha 1990*, 87). Na panónskej nekropole Halbturn sa modré kvapkovité koráliky vyskytli ako súčasť náhrdelníkov v hrobách 17 (spoločne s mincou Constantina I. z roku 317) a 33, ktoré autorka datuje do strednej tretiny 4. storočia (*Doneus 2014*, 126–128, Abb. 104: 15, Taf. 576–577; Abb. 104: 16, Taf. 606: 1). Kvapkovité koráliky sa severne od Dunaja objavujú ešte v kostrových hrobách z prvej polovice 5. storočia (*Bešeňov – Točík 1962*, 191, obr. 3: 7).

Jednoduché ploché až guľovité koráliky (*obr. 2: 21–23*) boli zastúpené v zemnici 289 z 3. storočia (*obr. 2: 22*) a v jame 136 zo 4. storočia (*obr. 2: 21*). Vyskytujú sa v celom rímskom svete a počas celej doby rímskej (*Riha 1990*, 85). V barbariku vykazujú tendenciu vystupovať o čosi neskôr – v mladšej a najmä neskorej dobe rímskej (*Tempelmann-Mączyńska 1985*, 29–30). Zvláštnu pozornosť si zaslúži veľká súdkovitá perla z čierneho (po presvietení tmavozeleného) skla s pásikovými odtlačkami na povrchu (*obr. 2: 24* – povrchový nález). Farbou skla zodpovedá neskororímskym skleneným náramkom. Perly z tmavozeleného až čierneho skla poznáme z kostrových hrobov z desaťročí na prelome doby rímskej a doby sťahovania národov (napr. Sládkovičovo alebo hrob 9 v Abraháme – *Kolník 1984*, obr. 156; 1973, 384, tab. VI: 3).

Rebrované koráliky (*Tempelmann-Mączyńska*, skupina XVIII) sa označujú aj ako melónové perly (*Riha* typ 11.1). V Cíferi-Páci sú zastúpené tromi sklenenými (*obr. 2: 25–27*) a jedným hlineným exemplárom (*obr. 3: 2*). V dobe rímskej, predovšetkým od 1. po 3. storočie, boli veľmi obľúbené sklenené a predovšetkým fajansové melónové perly (*Riha 1990*, 82–83; *Tempelmann-Mączyńska 1985*, 39–42). Ich náleziská zo staršej doby rímskej na Slovensku uvádza *E. Hrnčiarik* (2013, 147). V rímskych provinciách sa objavujú v civilnom (sídlišká a mestá, hroby, svätyne) ale aj vojenskom prostredí (*Koch 1987*, 322). Výskyt vo vojenských táboroch dokladá, že neboli výlučne súčasťou ženských náhrdelníkov.

Nosili sa aj ako samostatný prívesok s funkciou amuletu. Vyskytujú sa – hoci zriedkavejšie – aj v neskoroantických hrobách zo 4. storočia (napr. *Keller 1971*, 91, Abb. 27: 15; *Doneus 2014*, 128, Abb. 104: 20). V Cíferi-Páci sa len jeden korálik našiel v datovanom kontexte – v exploatačnej jame 136 zo 4. storočia (*obr. 2: 26*).

Veľké perly, ktoré tvarom pripomínajú praslen, pomenovala T. E. Haevernick typom Kempten (*Haevernick 1972*; Riha typ 11.24; Tempelmann-Mączyńska typ XIX, 194a). Vznikli ovíjaním jedného alebo dvoch – v prípade Cífera-Pácu tmavomodrého a bieleho (*obr. 2: 20*) – sklenených vlákien. Exemplár z Cífera sa našiel v zemnici 289 – v nálezovom súbore z posledných dvoch tretín 3. storočia. Na základe ťažiska výskytu typu Kempten spomínaná autorka ich výrobu predpokladala v oblasti severojadranského pobrežia (*Haevernick 1972*, 138, Abb. 3). Perly typu Kempten sa opakovane vyskytli aj na území barbarika v nálezových súvislostiach stupňov B2 a C1 (*Tempelmann-Mączyńska 1985*, 47). Už T. E. Haevernick poznala z územia Slovenska tri exempláre – dva z Púchova a jeden z neznámeho náleziska v Cíferi (*Haevernick 1972*, 143, Nr. 74, 78–79). V nedávnej dobe k nim pribudli ďalšie tri jednofarebné modrozelené exempláre – dva z Bratislavy-Trnávky (*Varsik 2011*, 126–127, obr. 64: 2–3) a jeden z hradiska Kalamárka v Detve (*Šalkovský 2002*, 119, obr. 18: 8). Dvojica z Bratislavy-Trnávky sa vyskytla v súbore nálezov spolu s mincou Aureliana (270–275), perla z Kalamárky súvisí s tamojším neskorosvébskym osídlením v závere doby rímskej. Z východného Slovenska možno spomenúť jednofarebnú zelenú perlu z osady mladšej až neskorej doby rímskej v Ostrovanoch (*Lamiová-Schmiedlová – Luščíková – Tomášová 2017*, 25, tab. XXXVIII: 1). Pri určení funkcie týchto artefaktov sa uvažuje o viacerých možnostiach. Mohli byť súčasťou náhrdelníkov (*Tempelmann-Mączyńska 1985*, 47; *Riha 1990*, 90), ozdobnou hlavicou na vlasovej ihlici (*Haevernick 1972*) alebo praslenom na praslici (*Schuster 2010*, 759, 762–763, Abb. 3).

V zemnici 80 z 3. storočia sa objavila sklenená guľka s priemerom 2,2 cm (*obr. 3: 4*) a oxidovaným povrchom s hnedastými, žltkastými a zelenkavými pásikmi. Nie je to korálik – hoci veľkosť by zodpovedala – pretože guľka nie je prevrtaná.

3.2. Koráliky z morského koralu

Z morského koralu (určenie vďaka Ramanovej spektroskopii – vid' nižšie) boli zhotovené dva koráliky z jamy 279 (*obr. 2: 28–29*). Prvý má jednoduchý valcovitý tvar, druhý je prehnutý a rúrkovitý. Perly z koralu *M. Tempelmann-Mączyńska (1985)* z územia germánskeho barbarika neeviduje. Prehnutá rúrkovitá perla z morského koralu je publikovaná medzi nálezmi z kúpeľa v Intercise, ktorý bol postavený za múrmi východopanónskeho kastela koncom 2. storočia (po markomanských vojnách – *Újlaki Pongrácz 2007*, 15, Abb. 50). Zriedkavo sa korálové perly objavujú v neskoroantických hrobách na území rímskej Panónie (opäť napr. Intercisa), kde sa koral pokladá za „edleres Material“ (*Vágó – Bóna 1976*, 191, Taf. 1: 15). Nálezy morského koralu sa z doby rímskej na Slovensku zatiaľ neuvádzajú. Výnimku predstavujú len drobné koráliky zo ženského kostrového hrobu v Iži (*Pieta 1999*, 175, Abb. 2: 8). Hrob sa nachádza v severnom predpolí rímskeho kastela a zosnulá tam bola pochovaná až v dobe, keď rímska posádka tábor opustila, teda v posledných rokoch 4. alebo na začiatku nasledujúceho storočia (*Kuzmová – Rajtár 1988*, 84). Nemožno celkom vylúčiť, že koral ako materiál zostal medzi nálezmi nerozpoznaný. Napríklad T. Kolník spomína perly hnedočervenej farby bez určeného materiálu z kostrového hrobu 3 v Abraháme (*Kolník 1973*, 384, tab. III: 19–20).

3.3. Kamenné koráliky

Okrem jedného exempláru z karneolu (*obr. 2: 31* – typ Tempelmann-Mączyńska XIV.128), ktorého datovanie zodpovedá podobným polyedrickým skleneným korálikom, sa v Cíferi-Páci vyskytlo ďalších päť kamenných korálikov.

Výnimočné postavenie zaujíma valcovitý korálik z nefritu tmavozelenej farby (*obr. 2: 30*). Je to povrchový a bližšie nelokalizovaný nález z areálu sídla. Vzhľadom na vzácny materiál je to na Slovensku zatiaľ unikát, podobné nálezy z územia barbarika *M. Tempelmann-Mączyńska* (1985) neevduje. Treba ale dodať, že určenie materiálu sa podarilo len vďaka mikroskopickej analýze a Ramanovej spektroskopii v laboratóriu Gemologického ústavu v Nitre (viď nižšie). Pôvodne sme ho po pokladali za sklenený korálik. Nie je vylúčené, že ďalšie podobné artefakty unikajú pozornosti archeológov.

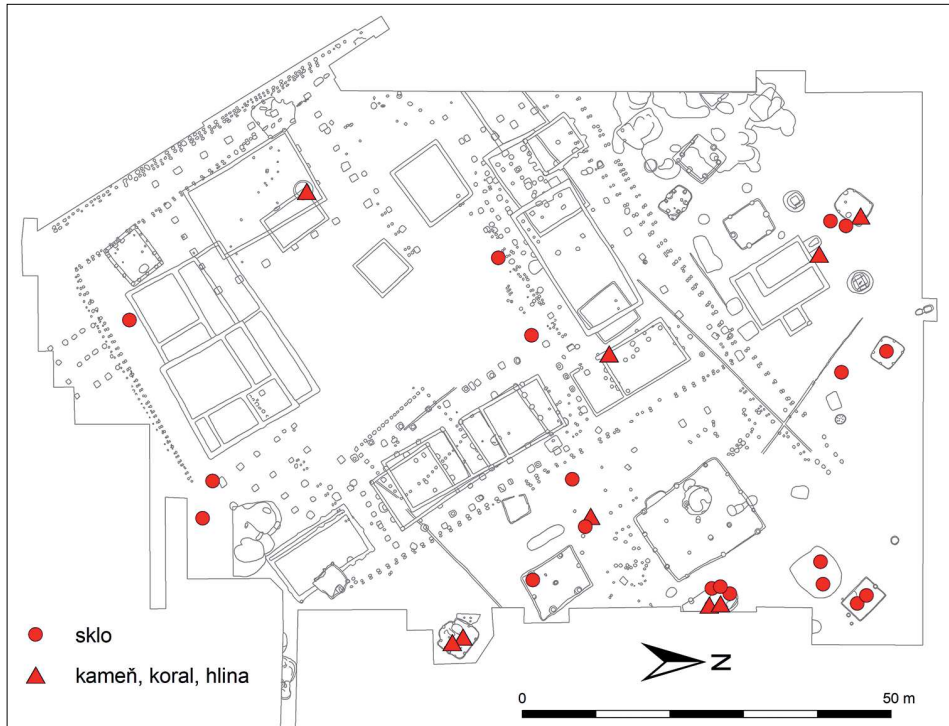
Štyri nasledujúce exempláre (*obr. 2: 32–34; 3: 1*) sú z kvalitného bieleho mramoru alebo z vápenca. Tri z nich majú súdkovitý až valcovitý tvar (*obr. 2: 32–34*). Tvarovo zodpovedajú typu Riha 11.8 (Ringperlen) alebo 11.18 (Scheibenperlen), ktoré okrem skla bývali zhotovené aj z iných materiálov (napr. kost', jantár, kov: *Riha 1990*, 85, 88). Všetky tri sa našli v kultúrnej vrstve, jeden z nich (*obr. 2: 34*) v skupine náleзов nad zemnicou 82. Štvrtý korálik z vápenca (*obr. 3: 1*) je výnimočný svojimi rozmermi, ktoré sa približujú k rozmerom hlinených praslenov. Jeho priemer bol 3,6 cm, hmotnosť dosahovala takmer 30 g. Na západnom Slovensku sa „alabastrové“ (mramorové ?) koráliky uvádzajú z ďalších troch nálezísk, všetky slúžili pravdepodobne ako amulety. Súdkovitý korálik zo žiarového hrobu z 3. storočia z Bratislavy-Záhorskej Bystrice bol ukrytý v bronzovej schránke podobnej rímskej bulle (*Kraskovská 1965*, 355–357). Ďalší mramorový (alebo alabastrový) korálik bol spolu s bronzovými schránkami apotropajného charakteru (vedierkovité, kaptorgovitá a kapslovitá závesok) súčasťou pestrého náhrdelníka z kostrového hrobu v Čáčove (naposledy k hrobu *Pieta 2002*, 346, Abb. 1: 34). Do 4. storočia (urna vytočená na hrnčiarском kruhu) patrí žiarový hrob 12 z Veľkého Cetína s prevŕtaným pazúrom medveďa (opäť apotropajná funkcia) a súdkovitým mramorovým korálikom (*Cheben – Ruttkayová – Ruttkay 1994*, 196, obr. 22: 15).

3.4. Hlinené koráliky

V zemnici 194 z 3. storočia sa našli dva hlinené koráliky – jeden v tvare neforemej hrudky hliny (*obr. 3: 3*) a druhý so šikmými ryhami na povrchu (*obr. 3: 2*) napodobňuje tvar obľúbených melónových perál. Hlinené koráliky sú inak na Slovensku pomerne zriedkavé, jeden bol súčasťou už spomínaného náhrdelníka dobre situovanej ženy pochovanej v Čáčove (*Pieta 2002*, 344, Abb. 1: 18).

3.5. Olovený korálik

Povrchový nález z areálu lokality (*obr. 2: 35*) možno zaradiť do kategórie olovených bikónických perál (Tempelmann-Mączyńska typ LXI.537). Autorka súpisu perál z barbarika ako analógiu uvádza nález zo žiarového hrobu z českej lokality Vrbice, kde sa našla ešte jedna perla zo žltého skla (*Tempelmann-Mączyńska 1985*, 92, 262, Taf. 20: 537). Alternatívne mohlo ísť aj o závažie. Jeho hmotnosť (9 gramov) by zodpovedala približne tretine rímskej uncie (1 rímska uncia = 27,28 g – por. *Božič 2005*, 329). Rímske závažia majú podobný bikónický tvar, ale bez centrálného otvoru (*Božič 2005*, 329–330, Abb. 37).

Obr. 4. Cífer-Pác. Rozšírenie korálikov na skúmanej ploche.

Fig. 4. Cífer-Pác. Distribution of beads over the examined area.

3.6. Výskyt a datovanie korálikov

Väčšina korálikov sa našla v premiešanej kultúrnej vrstve a datovať ich preto možno len do širšieho rámca života v sídle od mladšej po neskorú dobu rímsku. Koráliky zo sídliskových jám a z výplne zemnic možno rozdeliť do dvoch chronologických skupín. Do staršej skupiny – z obdobia pred výstavbou rímskych architektur – patria dva hlinené koráliky zo zemnice 194 (*obr. 3: 5*) a sklenená perla typu Kempton spolu s malou plochou perlou zo zemnice 289 (*obr. 3: 6*). Podľa sprievodných nálezov by sme používanie týchto korálikov mohli rámcovo datovať do 3. storočia – pravdepodobne až do jeho druhej a tretej tretiny. Okrem toho sa vo vrstve nad zemnicou 82 našli dva modré kvapkovité a jeden valcovitý mramorový korálik (*obr. 3: 7*). Napriek tomu, že zemnica 82 obsahovala relatívne homogénny súbor nálezov z 3. storočia, nálezy vo vrstve nad ňou sú premiešané s keramikou z 3. (*terra sigillata*) ale aj zo 4. storočia (germánske na kruhu točené nádoby).

Do mladšej skupiny patria koráliky zo zahĺbených objektov mladšej (vrcholnej) fázy sídla zo 4. storočia. Patria sem koráliky z troch objektov. V zemnici 60 bol drobný bikónický korálik z modrého skla (*obr. 2: 2*), dva ďalšie koráliky z modrého skla (plochá a melónová perla) sa objavili v zásepe exploatačnej jamy 136 (*obr. 3: 8*). Najhodnotnejší súbor sa našiel v jame 279 zo 4. storočia. Patríli k nemu tri drobné bikónické koráliky z modrého skla a dva červené koráliky z morského koralu (*obr. 3: 9*). V tomto prípade nevyklúčujeme, že ide o sadu z jedného náhrdelníka, pretože všetkých päť korálikov sa našlo na jednom

mieste a zabalené boli v jednom vrecku. Z tejto jamy pochádzajú aj fragmenty jantáru, možno zvyšok ďalšieho koráliku.

Do distribučnej mapy (*obr. 4*) bolo možné vyniesť 28 korálikov (vrátane sklenenej guľky), zvyšné povrchové nálezy nemali zaznamenanú lokalizáciu. Mapa ukazuje zvýšenie výskytu v severovýchodnej časti preskúmanej plochy, t. j. v miestach remeselno-hospodárskeho okrsku za ohradou veľmožského sídla. Táto situácia je však skreslená skutočnosťou, že práve v tejto časti sa nachádzala väčšina rozsiahlych a výrazne zahĺbených objektov (zemnice, exploatačné a zásobné jamy, studne), ktoré obsahovali množstvo nálezov, vrátane korálikov. Ak by sme si odmysleli koráliky z týchto objektov (194, 60, 279, 136, 189), bude ich výskyt pomerne pravidelne rozptýlený v areáli ohradeného panského sídla aj mimo neho. Z tohto hľadiska sa nejaví výraznejšia koncentrácia, ktorá by ponúkala možnosti interpretácie.

4. Fyzikálne charakteristiky analyzovaných korálikov

Pri analýzach korálikov z 3. až 4. storočia v Cíferi-Páci bolo zistené (ako vo väčšine prípadov aj v iných protohistorických a historických obdobiach), že prevažná časť z nich bola zhotovená zo skla. Z pohľadu materiálového zloženia sa koráliky skúmali bežnými postupmi, ktoré sú v gemológii určené na identifikáciu šperkových materiálov. Pre porovnanie boli okrem korálikov analyzované aj sklenené náramky (6 ks), dva prstene (jedna vložka do prsteňa a jeden sklenený prsteň) a sklenená guľka. Výsledky teda potvrdili, že zo súboru 38 korálikov bola väčšina (27 kusov) zo skla, 8 exemplárov bolo z prírodných minerálov. Okrem toho z lokality pochádzajú dva hlinené a jeden olovený korálik, ktoré neboli analyzované.

4.1. Materiál a metodika

Gemologickými postupmi sa analyzovalo 45 vzoriek, ktoré boli na základe makroskopického (vizuálneho) pozorovania rozdelené na dve skupiny: sklené (36 kusov) a z prírodného materiálu (8 kusov). K identifikácii materiálu sme použili iba nedeštruktívne metódy. Najskôr boli aplikované základné gemologické pomôcky (digitálne meradlá k určeniu veľkosti artefaktu; digitálnym ručným refraktometrom zn. Presidium boli stanovené indexy lomu; k zisteniu objemovej hmotnosti boli použité hydrostatické váhy; vnútorné charakteristiky boli sledované trinokulárnou lupou Motic GM-171). Pri charakterizovaní a vyhodnotení materiálu korálikov sme sa zamerali na stanovenie spektier a podrobili sme ich Ramanovej spektroskopii a niektoré boli analyzované aj UV-VIS-NIRom (absorpčná spektroskopia).

Stanovenie veľkosti

Veľkosť jednotlivých artefaktov bola meraná digitálnym posuvným meradlom. Merali sme základné veľkostné parametre – dĺžku, šírku, hrúbku, priemer v prípade guľovitých tvarov a veľkosť prevrtu. V prípade náramkov, z ktorých boli iba fragmenty sa merala hrúbka náramku a stanovil sa tvar prierezu. Uvádzame aj pravdepodobnú veľkosť celého náramku – priemer náramku po rekonštrukcii.

Stanovenie objemovej hmotnosti

Ide o jednoduchú a bežnú metódou, kde sa zistí prvotná veličina pre orientáciu materiálu. Objemová hmotnosť alebo hustota (ρ), (starší názov merná hmotnosť) je fyzikálna veličina, uvádza ju podiel hmotnosti

a objemu. Jej stanovením získame údaj, na základe ktorého vieme rozlíšiť veľkú časť prírodných materiálov od ich imitácií. Bola použitá hydrostatická váha zn. KERN ABT-5DM s nastavcom KERN ABT-A01.

Trinokulárna lupa (gemologický mikroskop)

Pod rôznymi zväčšeniami sme sledovali gemologickým mikroskopom Motic GM-171 povrchové znaky materiálu (opracovanie, praskliny na povrchu, bubliny v detailoch, tiež vnútorné znaky, ako sú rôzne tvary a typy inklúzií a pod.

Index lomu

Ide o optickú vlastnosť, ktorá sa výhodne používa pre stanovenie hodnoty materiálu, ktorého povrch je rovný alebo nerovný, zakrivený, materiál je priehľadný, priesvitný alebo opakový. Stanovuje sa refraktometrom, založenom na jave totálnej reflexie na styčnej ploche medzi opticky hustejším prostredím, ktorým je sklo refraktometra, a prostredím opticky redším, ktorým je meraný predmet. Číselné vyjadrenie indexu lomu platí pre každý materiál samostatne. Sklá majú zvyčajne index lomu v rozmedzí od 1,440–1,770 až do 2,25, podľa druhu skla, teda jeho chemického zloženia.

Ramanova spektroskopie

Tento typ spektroskopie je intenzívne využívaný v geovedných disciplínach, ale aj v interdisciplinárnych vedných odboroch, kde sa spája napríklad mineralógia a archeológia (*Das – Agrawal 2011*, 163; *Gregor – Lukianenko 2011*, 5). Ide o nedeštruktívnu metódu, pomocou ktorej je možné identifikovať chemické zloženie artefaktu. Medzi jej hlavné výhody patrí možnosť skúmať rôzne skupenstvá látok, vzorky nevyžadujú žiadnu špecifickú prípravu, t.j. je možné merať výbrusy hornín ako aj kryštály minerálov. Na analýzu vzoriek sme použili spektrometer GL Gem Raman PL532 so zeleným laserom o vlnovej dĺžke 532 nm a maximálnym výkonom 300 mW. Spektrometer využíva diódový laser Nd-YAG, ktorý pracuje na vlnovej dĺžke 1064 nm a detektor Toshiba TCD1304AP (CCD 3648 pixel, 8 μm $\times$ 200 μm). Spektrálny rozsah je 100–5440 cm^{-1} s rozlíšením 10 cm^{-1} . Veľkosť skúmaného bodu je 10–15 μm pri 10-násobnom zväčšení. Na vyhodnotenie spektier sme použili softvér Spekwin32 verzia 1.716.1 (*Menges 2012*).

Absorpčná spektroskopie (UV-VIS-NIR)

Skupinu skiel sme podrobili tiež skúmaniu absorpčnou spektroskopiou (UV-VIS-NIR). Pomocou tohto typu spektroskopie je možné identifikovať chromofóry (veľmi často kationy kovov), ktoré sa podieľajú na vzniku výslednej farby artefaktu. Podmienkou je, aby predmet nebol opakový, čiže musí byť aspoň čiastočne priesvitný (*Fermo et al. 2016*, 11). Použili sme spektrometer GL Gem Spectrometer, zdroj svetla GL Halogen 10W, s detektorom Toshiba TCD1304DG (CCD 3648 pixel, 8 μm $\times$ 200 μm), spektrálny rozsah 300–1000 nm optimalizovaný pre spektrálny rozsah VIS-NIR (400–900 nm). Na vyhodnotenie spektier sme použili softvér Spekwin32 verzia 1.716.1 (*Menges 2012*).

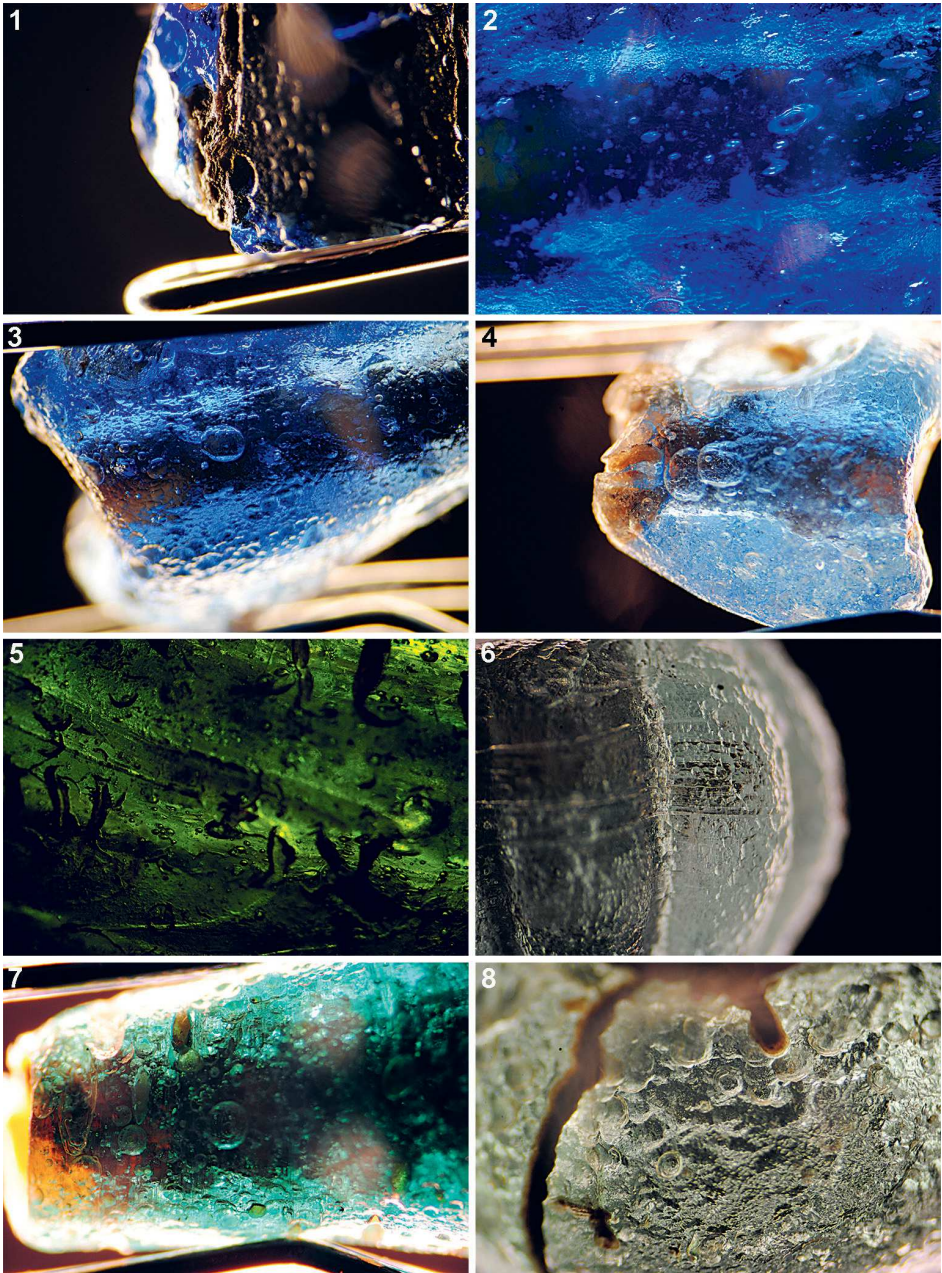
4.2. Výsledky analýz

4.2.1. Fyzikálne vlastnosti skúmaných artefaktov

(veľkosť, hustota, trinokulárna lupa, index lomu – k bodom postupov a–d)

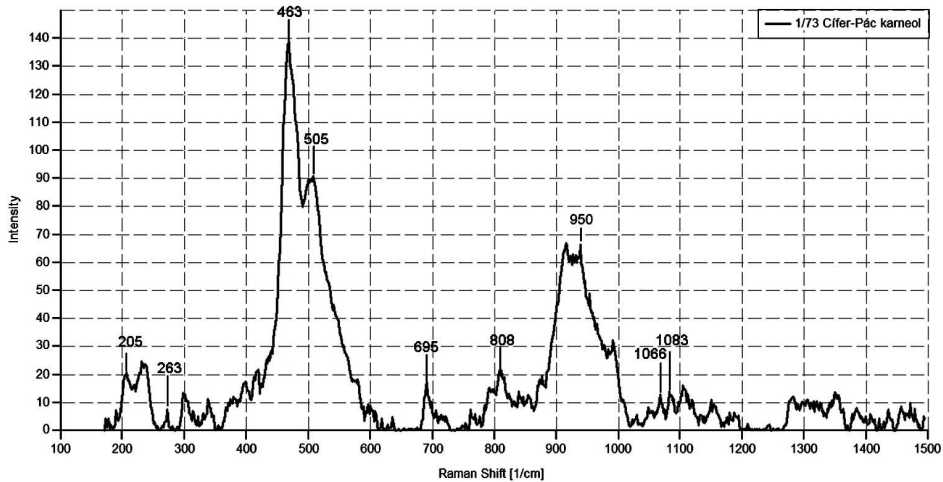
Veľkosti jednotlivých korálikov (a) boli merané štandardným posuvným meradlom. Objemová hmotnosť (hustota – b) bola stanovená digitálnymi hydrostatickými váhami. Sklo korálikov je rôzne zachované, často obsahuje póry. Pomerne celistvé sklo bolo pri modrých korálikoch bikónických tvarov. Pomocou trinokulárnej lupy (c) môžeme sledovať okrem vonkajších (poškodenie, štruktúra povrchu) aj vnútorné znaky (napr. rôzne inklúzie pevného, kvapalného a plyného skupenstva). Vzduchové bubliny (inklúzie) sme pozorovali v každej vzorke skla. Sú okrúhle ale môžu byť tiež oválne alebo podlhovasté, bývajú jednotlivé, v skupinách, vytvárajú niekedy reťaze alebo listy. Bubliny v skle vznikajú nedokonalým tavením zložky a rýchlym chladnutím skla (únik plynov). Často prenikajú až na povrch, kde vplyvom zvetrania sa z nich vytvoria okrúhle resp. oválne nerovnosti. Príklady kvality povrchu skla modrých a zelených korálikov sú na *obr. 5: 1–8*.

Obr. 5. 1 – povrch modrého skleneného koráliku 2/73 so štruktúrami po úniku vzduchu; 2 – charakteristické okrúhle a oválne vzduchové inklúzie v modrom koráliku 8/78; 3 – povrch modrého koráliku so štruktúrami po úniku vzduchu a okrúhle a oválne vzduchové inklúzie vo vnútri koráliku 31/74; 4 – okrúhle a oválne vzduchové inklúzie v modrom koráliku 31/74; 5 – okrúhle a oválne vzduchové inklúzie v tmavozelenom koráliku 32/79; 6 – povrch zeleného skleneného náramku 93/74 so štruktúrami po úniku vzduchu; 7 – okrúhle a oválne vzduchové inklúzie v tyrkysovom koráliku 5/74; 8 – povrch zeleného koráliku 210/74 so štruktúrami po úniku vzduchu. Zväčšenie 20x; foto Ján Štubňa.

Fig. 5. 1 – surface of blue glass bead 2/73 with air-leak structures; 2 – characteristic round and oval air inclusions in blue bead 8/78; 3 – surface of the blue bead 31/74 with air-leak structures and round and oval air inclusions inside the bead; 4 – round and oval air inclusions in blue bead 31/74; 5 – round and oval air inclusions in dark green bead 32/79; 6 – surface of the green glass bracelet 93/74 with air-leak structures; 7 – round and oval air inclusions in the turquoise bead 5/74; 8 – surface of the green bead 210/74 with air-leak structures. Magnification 20x; photo Ján Štubňa.

Obr. 6. Ramanove spektrum hnedočerveného koráliku 1/73 z karneolu.

Fig. 6. Raman spectrum of brown-red carnelian bead 1/73.

4.2.2. Výsledky Ramanovej spektroskopie

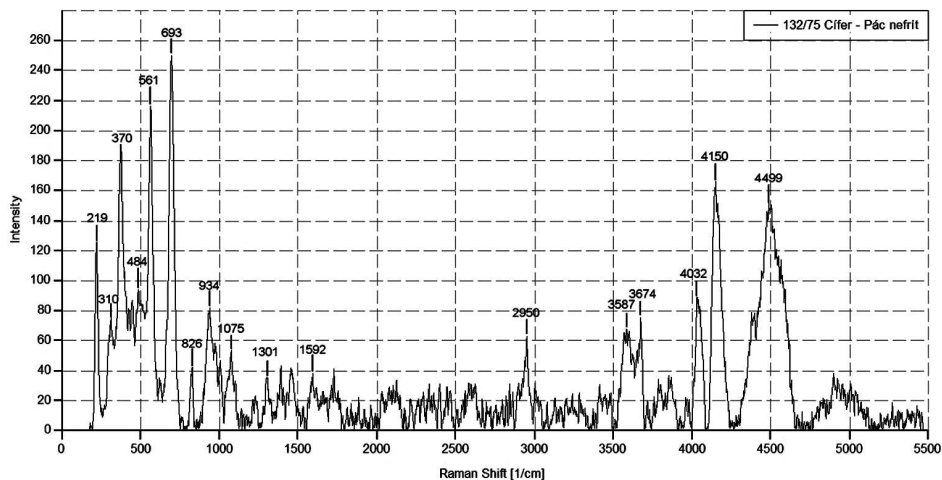
Ramanove spektrum hnedočerveného koráliku 1/73 (*obr. 2: 31*) sme určili ako karneol, ktorý je mikrokryštalickou odrodou kremeňa (*obr. 6*). Vo vzorke sme identifikovali dve spektrá, ktoré prislúchajú minerálu kremeň (205, 263, 463, 695, 808, 1066 a 1083 cm^{-1}) a moganit (205, 505, 950 cm^{-1}). Prítomnosť kremeňa a moganitu v rôznom zastúpení je charakteristická pre mikrokryštalické odrody kremeňa, ako je napríklad chalcedón a jeho farbené variácie, teda aj karneol (*Kingma – Hemley 1994, 272*). Na základe objemovej hmotnosti (2,66) bol materiál potvrdený ako mikrokryštalická odroda kremeňa.

Ramanove spektrum tmavozeleného koráliku 132/75 (*obr. 2: 30*) sme identifikovali ako nefrit (*obr. 7*). Je to zmes troch minerálov chryzotilu (219, 370, 484 a 693 cm^{-1}), lyzarditu (393 a 693 cm^{-1}) a chromitu (561 a 693 cm^{-1}). Vo vzorke sme zistili aj skupinu OH, ktorej prislúchajú vibrácie 2950, 3587 a 3674 cm^{-1} , ďalej bol identifikovaný Cr^{3+} , ktorému prislúchajú vibrácie 4032, 4150 a 4499 cm^{-1} . Objemová hmotnosť koráliku bola 2,63 a ide o mikrokryštalickú vzorku.

Materiál dvoch červených korálikov 19/78 (*obr. 2: 28–29*) je organického pôvodu, a to červený morský koral (*obr. 8*). Koral je tvorený v prevažnej miere kalcitom (285 a 720 cm^{-1}) a vibrácie ako 1138, 1525, 2056, 2634, 3030 a 3724 cm^{-1} prislúchajú organickým materiálom predovšetkým v podobe organického farbiva spôsobujúceho červenú farbu (*Fürst et al. 2016, 5*).

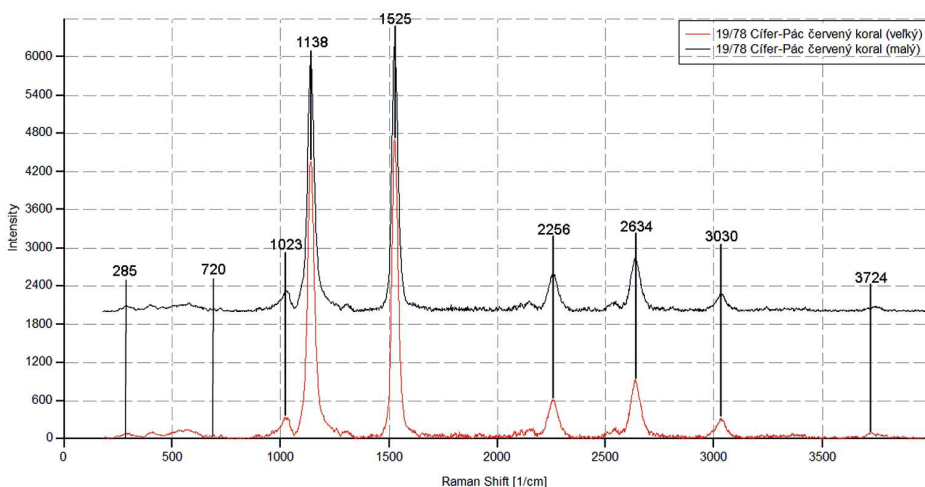
Ramanove spektrum štyroch vzoriek korálikov 52/76, 27/76, 142/75 a 247/74 (*obr. 2: 32–34; 3: 1*) charakterizujú tri maximá, a to 290, 718 a 1088 cm^{-1} (*obr. 9–10*), ktoré poukazujú na minerál kalcit (*Sun et al. 2014, 159*). V troch prípadoch (52/76, 27/76, 142/75) mikroskopická štúdia potvrdila, že ide o mramor. Pri veľkom exemplári 247/74 (*obr. 3: 1*) mikroskopická analýza potvrdila organogénnu usadenú horninu – vápenec.

Priezračnú vzorku valúna v bronzovom ráme (*obr. 3: 10; 11*) sme identifikovali ako kremeň na základe získaných maxím 208, 380, 401, 463, 811 a 1081 cm^{-1} . Najvýraznejšie maximum je koncentrované okolo hodnoty 463 cm^{-1} , ktoré súvisí s väzbou Si-O-Si. Tá je

Obr. 7. Ramanove spektrum korálíka 132/75 z nefritu.

Fig. 7. Raman spectrum of jade bead 132/75.

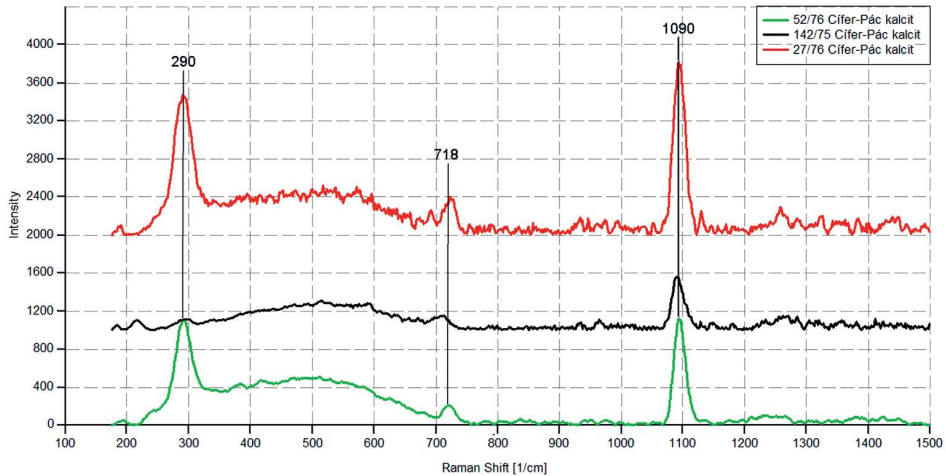
Obr. 8. Ramanove spektrum korálikov 19/78 z červeného koralu.

Fig. 8. Raman spectrum of red coral beads 19/78.

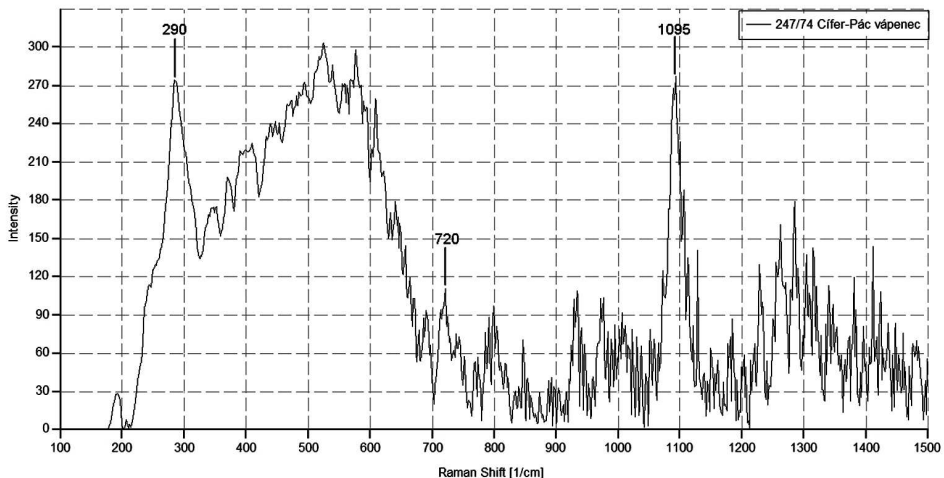
spájaná s vnútornou štruktúrou tetraédra SiO_4 v štruktúre samotného kremeňa. Druhé najvýraznejšie maximum je koncentrované okolo 205 cm^{-1} . Je potrebné doplniť, že nie vždy všetky maximá musia byť identifikované, aby bolo možné jednoznačne určiť kremeň (Sato – McMillan 1987, 3496).

4.2.3. Výsledky UV-VIS-NIR spektroskopie

Sklené koráliky sme podľa farebnosti rozdelili na dve základné skupiny: a) modrá farba a b) zelená farba. Rozoznať ale možno niekoľko stupňov sýtosťi a odtieňov.

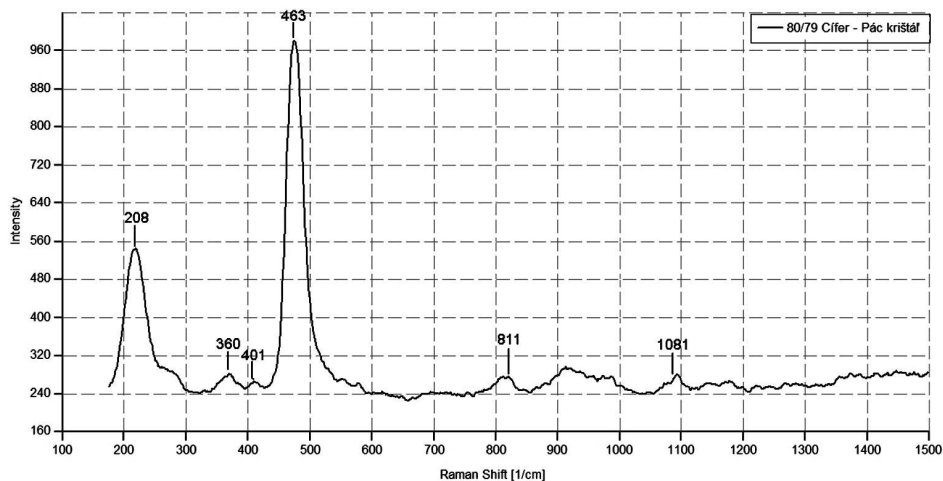
Obr. 9. Ramanove spektrum kalcitu v troch bielych korálikoch 52/76, 142/75 a 27/76 zhotovených z vápenca.
 Fig. 9. Raman spectrum of calcite in three white limestone beads 52/76, 142/75 and 27/76.

Obr. 10. Ramanove spektrum kalcitu bieleho korálika 247/74 z vápenca.
 Fig. 10. Raman spectrum of calcite in white limestone bead 247/74.

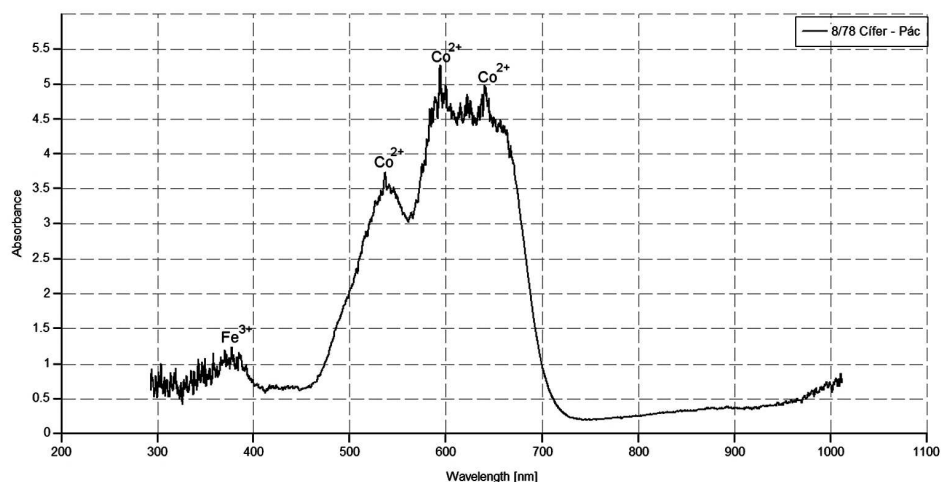
Modré sklá

Vo všetkých absorpčných spektrách analyzovaných vzoriek (obr. 12–14) sme okrem kobaltu identifikovali železo, či už ako železo dvojmocné Fe^{2+} (950 nm) alebo železo trojmocné Fe^{3+} (375, 420, 480 nm). U prsteňa 10/72, ktorý bol tiež modrej farby, sme v absorpčnom spektre okrem maxím pre Co^{2+} našli aj Cu^{2+} okolo 800 nm (obr. 13). V tomto prípade bol pravdepodobne použitý minerál, ktorý obsahoval aj meď. Výskyt tohto prvku spôsobilo zmenu odtieňu modrej farby. V koráliku 19/72 (obr. 2: 9) sa okrem výskytu absorpčných maxím patriacich Co^{2+} zaznamenalo aj výrazné maximum pre Fe^{3+} , a to 485 nm (obr. 14).

Obr. 11. Ramanove spektrum bezfarebného valúna 80/79 vyrobeného z kremeňa.

Fig. 11. Raman spectrum of colourless quartz pebble 80/79.

Obr. 12. Absorpčné spektrum modrého koráliku 8/78.

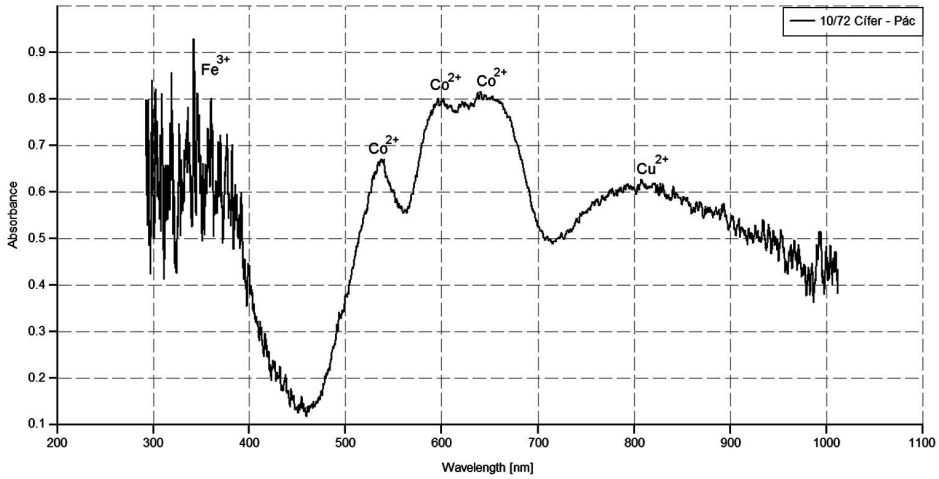
Fig. 12. Absorption spectrum of blue bead 8/78.

Farbiacim prvkom bol dvojmocný kation kobaltu Co^{2+} . Pre toto spektrum sú charakteristické absorpčné maximá, a to 535, 594 a 641 nm. Kobalt je známy tým, že už veľmi nízka koncentrácia má za dôsledok, že sa prejavuje výsledným modrým sfarbením skla (Fermo *et al.* 2016, 12). Kobalt sa často vyskytuje ako sprievodný prvok v mineráloch bohatých na železo a nikel.

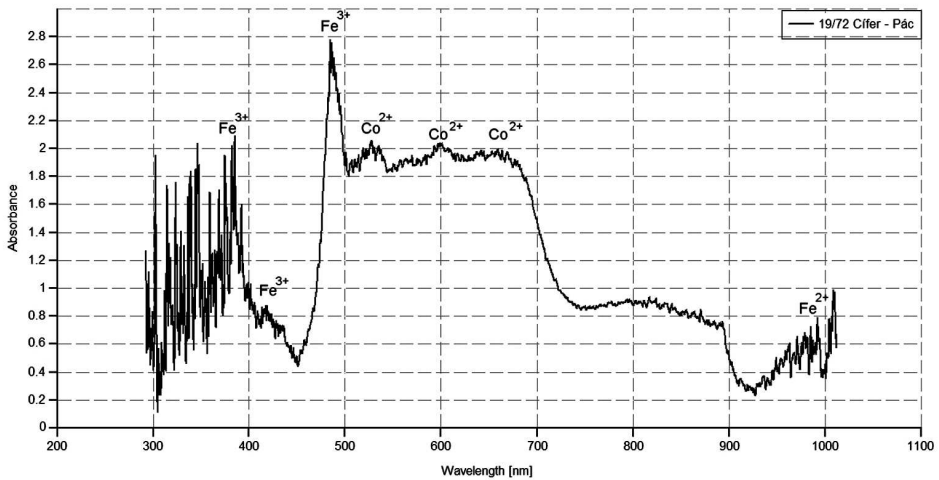
Zelené sklá

U zelených skiel sme zaznamenali štyri rôzne priebehy absorpčných kriviek (obr. 15–18). Na vytváraní zelenej farby skla sa v najväčšej miere podieľa železo a meď. Pri analyzova-

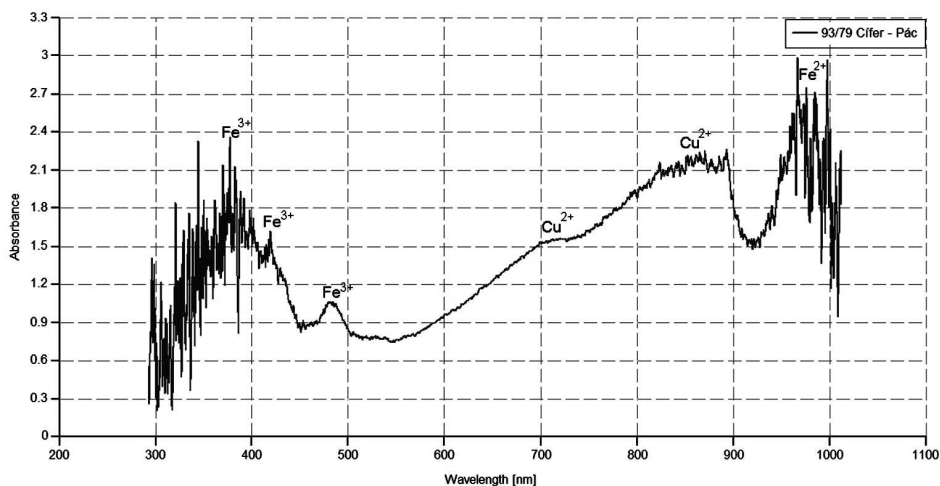

Obr. 13. Absorpčné spektrum modrého prsteňa 10/72.
 Fig. 13. Absorption spectrum of blue finger ring 10/72.

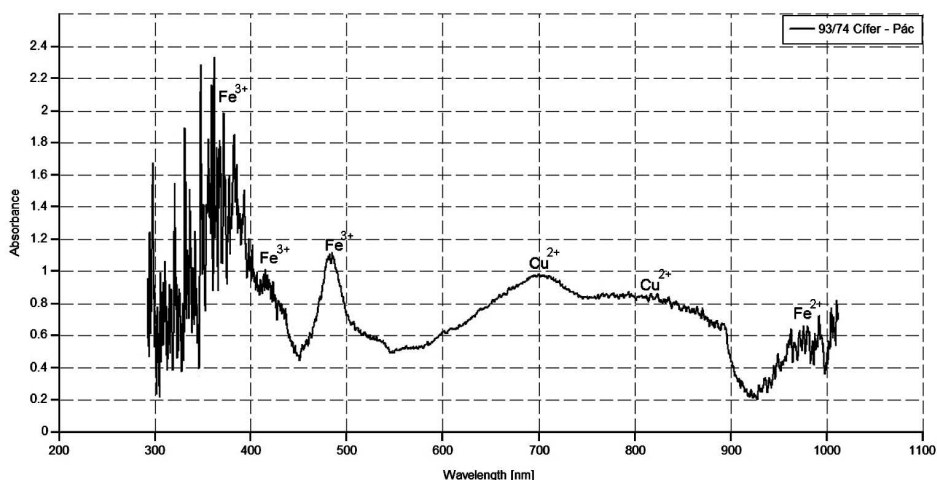
Obr. 14. Absorpčné spektrum modrého koráliku 19/72.
 Fig. 14. Absorption spectrum of blue bead 19/72.

ných vzorkách sme identifikovali absorpčné pásma pre kationy dvojmocného železa Fe^{2+} (950 nm) a trojmocného železa Fe^{3+} (380, 420, 485). Požadované odtiene zelenej sa získavali pomocou ďalších prímiesí, ako je olovo, antimón, cín, chlór, ale dokonca aj oxid uhličitý pochádzajúci predovšetkým z dreveného uhlia. Prítomnosť prvkov spôsobuje väčšiu koncentráciu dvojmocných kationov medi (Cu^{2+}) a tým zmenu farby z modrej na zelenú (Jackson – Cottam 2015, 142). Absorpčné pásmo pre meď je v oblasti 700–870 nm. Fragment koráliku 32/79 (obr. 2: 24) sa vizuálne javí ako nepriehľadný čiernej farby. Po presvetlení intenzívnym svetlom sme pozorovali zelenú farbu. U tohto koráliku sme zaznamenali ako chromofor železo, kobalt a meď (obr. 17). Vo vybratých vzorkách s tromi rôznymi

Obr. 15. Absorpčné spektrum zeleného koráliku 93/79.

Fig. 15. Absorption spectrum of green bead 93/79.

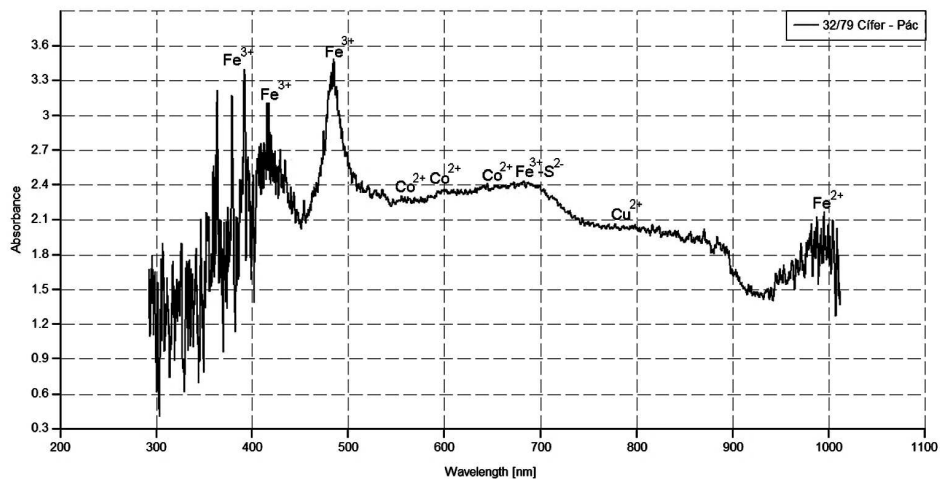
Obr. 16. Absorpčné spektrum zeleného náramku 93/74.

Fig. 16. Absorption spectrum of green bracelet 93/74.

odtieňmi zelenej (náramok 93/74 – obr. 16, korálik 161/77 – obr. 18 a korálik 93/79 – obr. 15) sme identifikovali prvky železo a meď. Farebná variácia zelených artefaktov vzniká rôznou koncentráciou jednotlivých prvkov.

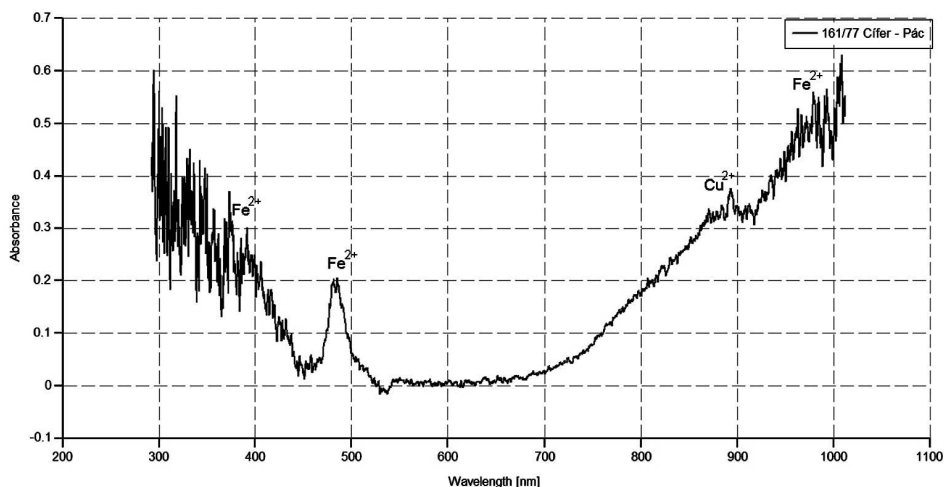
4.3. Zhrnutie výsledkov analýz

Analyzované artefakty (koráliky, náramky, prsteň) boli podrobené dôslednej mikroskopickému analýze za účelom zistenia kvality materiálu. Koráliky boli vyhotovené predovšetkým zo skla, menej z prírodných minerálov, výnimočne z hliny a olova. Sklo ako materiál

Obr. 17. Absorpčné spektrum zeleného koráliku 32/79.

Fig. 17. Absorption spectrum of green bead 32/79.

Obr. 18. Absorpčné spektrum zeleného koráliku 161/77.

Fig. 18. Absorption spectrum of green bead 161/77.

bolo potvrdené všetkými metódami – trinokulárnou lupou, hustotou, indexom lomu, Ramanovými spektrami aj spektrami UV-VIS-NIRom. Bolo z neho vyhotovených najviac korálikov a všetky náramky v tejto kolekcii. V analyzovaných sklenených korálikoch a sklenených náramkoch malo sklo rôznu kvalitu. Na všetkých korálikoch boli identifikované výrazné inklúzie v tvare bublín, ktoré vznikajú po úniku plynov (*obr. 5: 1–8*). Najkvalitnejšie boli sklá modrej farby, použité ako surovina pre bikónické, polyedrické a kvapkovité koráliky. Pretože obsahovali menej vnútorných deformácií/inklúzií, bolo ich možné pribrusovať a fazetovať, t. j. vytvoriť polyedrický tvar. Ten pozostával z 12 plôšok. Na niektorých korálikoch (napr. 134/78 – *obr. 2: 22*) boli vidieť výrazné stopy navíjania. Kvalitné sklo bolo

použité aj na náramkoch. Ide o tmavozelené až čierne sklo. Ostatné sklenené koráliky podliehali korózii a deštrukcii povrchu. Takéto zvetranie skla sa vyznačovalo pestrými nábehovými farbami. Index lomu skla cca 1,42 a objemová hmotnosť (hustota) 2,35 zodpovedajú tomu, že ide o kremičité sodno-vápenaté sklo.

Z prírodných materiálov sa v súbore korálikov objavuje karneol, nefrit a morský koral. Ide o materiály cudzej proveniencie. Karneol je vláknitou odrodou kremeňa (chalcedónu) oranžovej farby; chemicky ide o oxid kremičitý SiO_2 , tvrdosť podľa Mohsovej stupnice je na stupni 6–7. V prípade nášho koráliku (obr. 2: 31) je farba tmavšia, hnedooranžová. Tvrdosť je zárukou lesku (lesk sklený) a zároveň umožňuje tento materiál brúsiť. Aj korálik z Cífera-Pácu je polyedrický, s brúsenými resp. zabrúsenými, tvarovanými plochami. Hustota bola stanovená na 2,66 a index lomu 1,54. Vzhľadom k porovnávacím vzorkám možno provenienciu predpokladať na starých náleziskách v Indii alebo v severnej Afrike (napríklad Východná púšť v Egypte, prípadne riečne náplavy rieky Níl v Sudáne). Tieto historické miesta získavania karneolu uvádza *Insoll et al. (2004)*.

V prípade tmavozeleného koráliku plochého valčekovitého tvaru (132/75 – obr. 2: 30) aplikované analýzy vykazovali hodnoty zodpovedajúce nefritu (amfibol). Zelený nefrit sa pod Chelsea filtrom javí ako červený. Namerané hodnoty hustoty a indexu lomu sa porovnávali s publikovanými údajmi. *M. O'Donoghue* a *L. Joyner (2007, 129–131)* uvádzajú pre podobný jadeit hustotu v rozmedzí 2,9–3,03 a index lomu 1,654–1,667, pre nefrit býva hustota 2,96–3,02 a index lomu 1,600–1,641. Pod UV svetlom nefrit nevykazuje luminiscenciu. Náš korálik vykazuje hustotu 2,95 a index lomu 1,618. V stereobinokulárnom mikroskope boli viditeľné hnedé až tmavohnedé škrvny, ktoré sú typické pre nefrity uložené dlhšiu dobu v zemi. Z výsledkov absorpčných spektier vyplýva, že ide o zmes troch minerálov chryzotilu, lyzarditu a chromitu, ako aj obsah OH⁻, ďalej bol identifikovaný aj Cr^{3+} .

Koráliky z červeného morského koralu (19/78 – obr. 2: 28–29) boli zaujímavé tým, že jeden z nich bol obrusovaný a druhý pravdepodobne odrážal svoj prírodný tvar – tvar koralového konárika. Z pohľadu identifikácie ide o koral červený *Corralium rubrum* L. (predtým *Gorgonia nobilis*), ktorý sa vyskytuje v oblasti Stredozemného mora ako je ostrov Sardínia, Korzika, Elba, južná časť Apeninského poloostrova, oblasť východného pobrežia Jadranského mora, ostrovy v Egejskom mori, oblasť Malej Ázie, Baleárske ostrovy, oblasť Baleárskeho mora a oblasť pobrežia severnej Afriky (*Tsounis et al. 2010*) a archeologické artefakty sa z neho datujú až do obdobia paleolitu (*Moradi 2016; Fürst et al. 2016*).

K rozmerovo najväčším korálikom patria exempláre z vápenca. Ide o biely slabomarmorizovaný vápenec, ktorého proveniencie sú širšie. Tento materiál sa bežne využíval a využíva v oblasti Stredomoria ako je dnešné Grécko, Taliansko, Francúzsko, Španielsko a Egypt (*Szczepaniak 2014*).

5. Diskusia

Výnimočnosť a početnosť súboru korálikov z Cífera-Pácu ešte viac vynikne ak si ho porovnáme s tým, čo poznáme z iných súvekých nálezísk v neskoroantickom prostredí stredodunajskej oblasti. Ako prvé by bolo vhodné porovnanie s podobnými veľmožskými sídlami zo Slovenska alebo zo susedného Rakúska (prehľadne o nich: *Kolník 1986; Stuppner 2008; Varsik 2018*). Žiaľ, v tomto prípade rýchlo narazíme na hranice stavu publiko-

vania. Zo Stupavy v slovenskom Pomoraví zverejnil V. Ondrouch len tri sklenené koráliky (*Ondrouch 1941*, 50; *1945–1946*, 28–29, Tab. VI: hore). Podobne z dolnorakúskeho Oberleiserbergu sú publikované tri sklenené (dve polyedrické a jedna melónová) ako aj jedna chalcedónová perla (*Stuppner 2002*, 307, Taf. 8: 2–4; *2006*, Abb. 58: b). Tieto náhodne vybrané príklady určite neodzrkadľujú skutočný stav a počet korálikov bude po zverejnení zrejme vyšší. Naproti tomu je pozoruhodné, že žiadne koráliky nepriniesli výskumy rezidencií v Milanovciach/Veľkom Kýri¹ ani v Bratislave – Podunajských Biskupiciach.² Hoci drobné koráliky mohli ujsť pozornosti, keďže v prípade prvej lokality ide o starší odkryv z 50. rokov 20. storočia a pri druhom nálezisku zas o záchranný výskum realizovaný pod časovým tlakom v zimných mesiacoch, rozdiel v porovnaní s Cíferom-Pácom je očividný. V knihe o nedávno publikovanej lokalite Bratislava-Dúbravka možno nájsť dve sklenené perly – jedna zo zemnice z 1. a druhá zo zemnice zo 4. storočia (*Elschek 2017*, Taf. 23: 2; 54: 9) – takže žiadna priamo z kniežacej rezidencie, ktorá tam stála v 3. storočí.

Na bežných kvádskych sídliskách s porovnateľne veľkými preskúmanými plochami sú počty korálikov tiež podstatne nižšie: Branč – 11 exemplárov (jeden jantárový, dva fajansové, ostatné sklenené);³ Bratislava-Trnávka – štyri sklenené exempláre (vrátane dvoch perál typu Kempten);⁴ Chotín – 11 exemplárov (jeden hlinený,⁵ jeden fajansový a deväť sklenených⁶).

Nie je jednoduché konfrontovať situáciu zo sídlisk s kvádskymi pohrebiskami. Počas celej doby rímskej pochovávali Kvádi takmer bez výnimky žiarovo. Sklenené koráliky neodolali vysokým teplotám pohrebnej hranice a väčšinou sa zachovali len v podobe fragmentárnych zliatkov. Neporušené a typologicky určiteľné exempláre sú preto výnimkou. Hoci sa z týchto dôvodov všetky exempláre nemuseli zachovať, počet korálikov v hrobch nebýva vysoký a len postupom času sa mierne zvyšuje. Napríklad na nekropole v Abraháme (219 žiarových a 12 kostrových hrobov) s pochovávaním od 1. až po záver 4. storočia (s ťažiskom v staršej dobe rímskej) sa koráliky vyskytli len v ôsmich hrobch v celkovej počte 14 kusov. Okrem jedného kosteného koráliku a jedného z (horského?) křišťálu boli zhotovené zo skla.⁷ Na nekropole v Bešeňove (113 žiarových hrobov), kde je pochovávanie časovo posunuté pred polovicu 2. až po záver 4. storočia, bolo 40 korálikov (ide o minimálny počet, pri niektorých zliatkoch sa počet dal len odhadnúť) výlučne sklenených exemplárov vložených do 15 hrobov.⁸ Nárast počtu korálikov postupom času dobre dokumentuje pohrebisko v Očkove s pochovávaním v mladšej a neskorej dobe rímskej (celkom 245 žiarových hrobov), kde bolo 43 hrobov so 104 korálikmi (minimálny počet). Všetky

¹ Starší výskum *T. Kolníka (1959)* je témou dizertácie M. Hrabkovského na Trnavskej univerzite v Trnave, ktorému vďačíme za informáciu ohľadom korálikov.

² Za informáciu ďakujeme autorom výskumu E. Hrnčiarikovi a T. Kolonovi (k lokalite všeobecne *Hrnčiarik – Horňák 2018*).

³ *Kolník – Varsík – Vladár 2007*, 82, tab. 40: 2; 89, tab. 56: 5–6; 94, tab. 67: 4; 106, tab. 95: 3; 110, tab. 104: 1; 118, tab. 122: 1; 121, tab. 128: 1; 134, tab. 157: 3; 136 nezobrazený; 139, tab. 171: 7.

⁴ *Varsík 2011*, 47, obr. 19: 8; 126–127, obr. 64: 1–3.

⁵ *Hečková – Repka 2019*, 122, obr. 66.

⁶ *Březinová 2019*, 135, obr. 77.

⁷ Koráliky sa podľa publikácie *Kolník 1980* vyskytli v hrobch 21, 25, 99, 119, 145, 167, 192, 225.

⁸ Podľa publikácie *Kolník 1961* išlo o tieto hroby: H, 8, 22, 42, 47, 51, 55, 66, 68, 68A, 72, 73, 74, 81, 91.

boli zo skla, len jeden z vápenca/mramoru, jeden z hlíny a dva alebo tri z bronzu.⁹ Pomerne vysoký počet korálikov v Očkove pravdepodobne ovplyvnila prosperita miestnej komunity, ktorú prezrádzajú aj ďalšie neobvyklé nálezy (napríklad použitie nádoby z alabastru alebo z terry sigillaty ako urny – *Kolník 1965*, obr. 11: 9). Pre porovnanie uveďme, že na súvekom a „chudobnejšom“ pohrebisku v Čiernom Brode (68 žiarových hrobov), kde sa pochovávalo od polovice 3. po prelom 4. a 5. storočia sa objavilo len sedem sklenených korálikov v piatich hroboch.¹⁰ Ide teda o podobný fenomén, ako sa ukazuje pri porovnaní kniežacej rezidencie v Cíferi-Páci s „obyčajnými“ kvádsnymi osadami. Počet korálikov celkovo na pohrebiskách, ale aj jednotlivito v konkrétnych kvádsnych hrobch nebol veľmi vysoký. To je v súlade s už dávnejším pozorovaním pre širšiu oblasť stredoeurópskeho barbarika, že koráliky sa v menších počtoch navliekali len na strednú časť šnúrky náhrdelníka. Konce mohli byť voľné alebo vyplnené prírodnými plodmi, zrnkami alebo orieškami (*Tempelmann-Maczyńska 1985*, 137).

Koráliky majú vyššie šance uchovania v kostrových hrobch. Už samotný odlišný pohrebny rítus ale signalizuje cudzorodý kultúrny element, čo potvrdzujú aj nálezy vrátane súborov korálikov reprezentujúcich cudziu módu. V kvádskom prostredí na Slovensku sa takéto hroby vyskytujú zriedkavo, a to v obdobiach zvýšenej mobility v dobe okolo markomanských vojen a potom celkom v závere doby rímskej a na začiatku doby sťahovania národov. Pre to staršie obdobie je dobrým príkladom kostrový hrob z Čáčova s náhrdelníkom zostaveným z kovových a mušľového príveskov a zo sklenených, jantárových, ako aj hlineného a alabastrového korálika (*Pieta 2002*, 344–345, 346). Aj na sklonku 4. a na začiatku 5. storočia sa objavili kostrové hroby žien s korálikovými náhrdelníkmi alebo náramkami (Sládkovičovo II, Iža – *Kolník 1980*, 163–164, Taf. CLXV: Ae; *Pieta 1999*, 175, Abb. 2). Tieto panie boli pochované v čase, keď rezidencia v Cíferi-Páci prežívala posledné roky svojej existencie a niet preto dôvodu na prekvapenie, že v oboch prípadoch sa vyskytli rovnaké typy korálikov, ako už aj bolo uvedené aj vyššie.

V rímskom prostredí je situácia odlišná, pretože v ženskej móde 4. storočia vrcholí obľuba zdobiť sa korálikovými náhrdelníkmi. Rozvinuté ekonomické podmienky rímskych provincií umožnili masovú produkciu korálikov a ich ľahkú dostupnosť. Už k roku 1972 evidovala V. Lányi z neskoroantických panónskych nekropol v 2210 študovaných hrobch prítomnosť 5990 korálikov (*Lányi 1972*, 87–88). Uvedené číslo bude dnes istotne podstatne vyššie a výrazne prevyšuje to, čo poznáme z germánskeho barbarika. Tento stav veľmi priaznivo ovplyvnila skutočnosť, že v rímskej Panónii v 4. storočí celkom prevládol inhumačný spôsob pochovávanía, na rozdiel od kremácie severne od Dunaja. Náhrdelníky bývali zostavované od niekoľkých kusov až po stovky perál. Z dvoch neskoroantických pohrebísk v Bratislave-Rusovciach (Gerulata) uvádza L. Kraskovská v 16 ženských hrobch s korálikmi dovedna 1018 exemplárov (*Kraskovská 1988*, 96–97). Na ich výrobu sa využívali rôznorodé materiály (vrátane zlata), hoci najčastejšie to bolo taktiež sklo. Pri takomto priaznivom stave pramennej základne sa bez väčších problémov podarilo v panónskom prostredí nájsť paralely k takmer všetkými typom korálikov z Cíferu-Pácu a zrejme na území južne od Dunaja treba hľadať aj ich pôvod.

⁹ Počty sú prevzaté z publikovanej časti nekropoly (hroby 1 až 57 – *Kolník 1956*), ale aj z nepublikovaného katalógu zvyšných hrobov (*Kolník 1964*).

¹⁰ *Kolník 1975*, 368 – hroby 12, 18, 19, 33, 56.

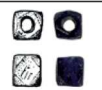

V porovnaní s hrobmi sa koráliky na rímskych sídliskách vyskytujú oveľa zriedkavejšie. Predstavu možno získať na príklade mesta Augusta Rauricorum v dnešnom Švajčiarsku (*Riha 1990, 77*). V Panónii je situácia podobná, hoci z tohto územia civilné sídlo s podobne komplexne spracovaným súborom rímskych šperkov postrádame. Uviest' by sme ale mohli komplexne spracovaný výskum civilnej osady v rakúskom Mauterne, ktorá bola postavená pri auxiliárnom tábore Favianis. Počet nájdených korálikov neprevýšil 12 exemplárov (*Sedlmayer 2006, 430*). Dôvodom takýchto nízkych počtov pravdepodobne bude, že na rozdiel od iných kategórií šperku, koráliky nestrácali tak rýchlo obľubu, nevyhadzovali sa, ale znovu a znovu sa aj staršie exempláre navliekali do nových náhrdelníkov (*Riha 1990, 77*).

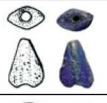
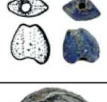

6. Záver

Súbor korálikov z Cífera-Pácu nie je výnimočný len množstvom, ale aj pestrosťou materiálov, z ktorých boli zhotovené. Okrem bežného skla sa medzi nimi vyskytujú aj suroviny, ktoré v našom prostredí možno pokladať za výnimočné (mramor, karneol), či až unikátne (morský koral, nefrit). Svedčí to o vybudovaných kontaktoch k panónskemu prostrediu na južnom brehu Dunaja, cez ktoré sa vzácne ozdoby dostávali do rezidencie v kvádskom barbariku. Veľké sklenené koráliky a koráliky či prívesky zo vzácnych kameňov plnili funkciu amuletov na odvrátenie neprajných vplyvov (*Riha 1990, 79*).

Sklenené koráliky z Cífera-Pácu predstavujú artefakty, ku ktorým sa podarilo nájsť početné paralely predovšetkým na neskorootantských nekropolách v Panónii. Ide o typy, ktorých ťažisko výskytu patrí do neskorootantského obdobia (polyedrické, drobné bikónické, kvapkovité perly), alebo ich obľuba spadá do staršieho obdobia a v 4. storočí už len doznieva (melónové perly). Hoci sa v literatúre často diskutuje o možnosti výroby sklenených perál aj na území barbarika, domnievame sa, že nielen vzácne exempláre, ale aj väčšina obyčajných sklenených perál z Cífera-Pácu pochádza z Panónie, resp. prostredníctvom tejto rímskej provincie sa dostali na územie severne od Dunaja. K podobnému záveru sa podarilo dospieť aj po zhodnotení ďalších ženských šperkov – prsteňov a náramkov, medzi ktorými taktiež prevažujú rímske typy nad domácimi germánskymi (*Varsik – Kolník 2016a, 181–190*). To by snáď mohlo evokovať otázku, či sa v spoločnosti germánskeho dvorca nemohla pohybovať aj dáma pôvodom z rímskeho prostredia. Odpoveď na túto otázku uniká, ale výpoveď korálikov, najmä ich početnosť a vzácne suroviny podčiarkujú význam, aké kvádske sídlo v Cíferi-Páci kedysi zohrávalo v úrodnej rovinatej oblasti medzi Malými Karpatmi a tokom Malého Dunaja.

Príspevok vznikol v rámci riešenia úloh grantového projektu Vega č. 1/0240/21 a projektu KEGA č. 026UKF-4/2021.

Obr.	Predmet	Prír. č., nález. kontext	Veľkosť [mm]	Hmotnosť [g]	Index lomu [n]	Hustota [g/cm ³]	Opis predmetu
Koráliky							
2: 1		18/73, zber	Ø 5,41×7,75 prevrt 1–1,5	0,09	1,38		bikónický tvar, modrá farba, sklo
2: 2		66/73, obj. 60	Ø 6,13 hr. 3,81 prevrt 1,5	0,16	1,40		bikónický tvar, modrá farba, sklo
2: 3		282/73, zber	Ø 6,338 hr. 3,65 prevrt 1,5	0,17	1,37		bikónický tvar, modrá farba, sklo
2: 4		125/74, zber	Ø 6,7–7,2 hr. 4 prevrt 1,5–1,7	0,22	1,39		bikónický tvar, modrá farba, sklo
2: 5		47/78, zber	Ø 6,2 hr. 3,11 prevrt 1,2	0,12	1,39		bikónický tvar, modrá farba, sklo
2: 6–8		19/78, obj. 279, 3 kusy	Ø 6,5×4,5 ----- Ø 5,6×2,8 ----- Ø 5,0×2,7	0,12 ----- 0,17 ----- 2,10	1,38 ----- 1,42 ----- 1,38	2,30 ----- 2,31 ----- 2,36	bikónický tvar, modrá farba, sklo ----- bikónický tvar, modrá farba, sklo ----- bikónický tvar, modrá farba, sklo
2: 9		19/72, zber	6,55×7,28	0,48	1,41	2,34	polyedrický tvar (12 faziet), modrá farba, sklo
2: 10		2/73, zber	6,50×6,10 prevrt 1,7		1,42	2,36	polyedrický tvar (12 faziet), modrá farba, sklo
2: 11		39/73, zber	6,19×6,04	0,35	1,39	2,34	polyedrický tvar (12 faziet), modrá farba, sklo
2: 12		50/75, zber	7,54×6,32 prevrt 3,0	0,47	1,37	2,37	polyedrický tvar (12 faziet), modrá farba, sklo
2: 13		7/80, zber			1,43	2,34	polyedrický tvar (12 faziet), modrá farba, sklo
2: 14		8/78, zber	16,37×8,75 prevrt 4,5–4,8	2,0	1,37	2,36	polyedrický tvar (12 faziet), modrá farba, sklo
2: 15		5/74, zber	14,91×7,84 prevrt 2,0	0,75	1,48	2,35	kvapkovitý tvar, modrozelená farba, sklo

2: 16		7/80, zber	dĺ. 12,17 hr. 5 mm	0,64	1,40	2,28	kvapkovitý tvar, modrá farba, sklo kvalitné nepoškodené
2: 17		92/79, zber	11,38×4,29	0,24	1,44	2,38	kvapkovitý tvar, modrá farba, sklo
2: 18		31/74, zber	10,14	0,30	1,36	2,36	kvapkovitý tvar, 4 fazety (?), modrá farba, sklo
2: 19		31/74, zber	fragment 6,6	0,19	1,393	2,38	kvapkovitý tvar, modrá farba, málo bubliniek, sklo
2: 20		60/78, obj. 289	Ø 20,55 hr. 7,63 prevrt 4,58	5,67	1,46	2,39	plochy špirálovitý korálik, prevrt excentricky, sklo
2: 21		215/77, obj. 136	Ø 7,60×5,44 prevrt 5,5	0,12	1,43	2,34	sivomodrá farba, veľký prevrt, sklo
2: 22		134/78, obj. 289	Ø 8,9×9,3 hr. 4,5 prevrt 4,25	0,40	1,38	2,36	sivomodrá farba, veľký prevrt, devitrifikované sklo s nábehovými farbami, výrazný smer navíjania
2: 23		210/74, zber	Ø 13,37 prevrt 3,7	1,59	1,43	2,36	guľovitý tvar, bledozelená farba, sklo
2: 24		32/79, zber	Ø 20,35×17,5	4,43	1,43	2,39	guľovitý tvar, na povrchu tri ryhy, čierna farba, sklo
2: 25		17/73, zber	Ø 15×15 prevrt 3,5–4	1,89	1,37	2,40	melónový tvar, bledá žltá-zelen- kastá farba, sklo
2: 26		161/77, obj. 136		1,74	1,401	2,40	melónový tvar, farba na povrchu perleťová, sklo
2: 27		93/79, zber	Ø 11,1×12,6 hr. 8,70 prevrt 5 mm	1,25	1,342	2,40	melónový tvar, bledozelená farba, sklo
2: 28		19/78, obj. 279	Ø 11,45×2,0	0,12	1,51	2,7	tvar konárika, červeno-oranžová farba, nepriehľadný morský koral
2: 29		19/78, obj. 279	Ø 4,95 dĺ. prevrt 3,7	0,13	1,53	2,68	valčekovitý tvar, červeno-oranžová farba, nepriehľadný morský koral
2: 30		132/75, zber	Ø 8,5×8,94 hr. 3,1 prevrt 2,6	0,38	1,618	2,95	kotúčový tvar, zelená farba, priehľadný, nefrit

2: 31		1/73, zber	10,3×7,5×3,7 prevrt 1,0		1,54	2,66	polyedrický tvar, fazetovaný, hnedočervená farba, karneol
2: 32		142/75, zber	Ø 13,46×13,74 prevrt 4,57	3,45	1,522	2,32	súdkovitý tvar, biela farba, vápenec
2: 33		27/76, zber	Ø 9,65×7,99 prevrt 4,06	1,06	1,524	2,33	súdkovitý tvar, biela farba, vápenec
2: 34		52/76, zber	Ø 8,40 hr. 4,95–5,2 prevrt 3,3	0,54	1,52	2,32	valčekovitý tvar, biela farba, vápenec
3: 1		247/74, obj. 75 – vrstva	Ø 17,3×36 prevrt 7,5	28,9			kotúčovitý tvar, biela farba, vápenec
Gulka							
3: 4		78/75, obj. 80	Ø 22,2–22,45	11,07	1,33	2,38	povrch zvetraný s nábehovými pestrými farbami, sklo
Prstene							
		136/70, obj. 1 – vrstva	10,3×11,3 hr. 2,9	0,39	1,39	2,34	očko do prsteňa oválne, dvojvrstvové sklo, tmavomodré a svetlomodré
		10/72, obj. 13 – vrstva	21,0×20,6 hr. 4,37	0,87	1,43	2,33	nepravidelný tvar prsteňa, modrá farba, sklo
Náramky							
		80/72, obj. 60 – vrstva	rek. priemer 6,40–6,30 cm	2,02	1,40	2,38	tmavozelená až čierna farba, oválny prierez, sklo
		33/74, S II – vrstva	rek. priemer 6,68–8,75 cm	2,13	1,39	2,43	tmavozelená až čierna farba, oválny prierez, sklo
		93/74, obj. 58	rek. priemer 8–8,40 cm	0,69	1,37	2,44	zelené sklo, kruhový prierez, sklo
		67/76, zber	rek. priemer 6,8–7 cm	1,6	1,38	2,34	tmavozelená až čierna farba, kruhový prierez, sklo
		20/74, obj. 58	rek. priemer 7–7,51 cm	3,76	1,36	2,39	tmavozelené až čierna sklo, tordovaný, kruhový prierez
		47/76, obj. 136 – vrstva	rek. priemer 7,54–8,10 cm	5,31	1,43	2,37	tmavozelené až čierna sklo, tordovaný, sklo

Tab. 1. Cífer-Pác. Prehľadná tabuľka získaných údajov. Poradie artefaktov korešponduje s obr. 2 a 3. Vyobrazenia artefaktov v tejto tabuľke slúžia len na orientáciu, nie sú v jednotnej mierke.

Tab. 1. Cífer-Pác. Clearly arranged table with data acquired by gemological methods. The order of artefacts corresponds to figs. 2 and 3. The depictions of artefacts in this table are only indicative, they have no unified scale.

Literatúra

- Božić, D. 2005: Die spätrömischen Hortfunde von der Gora oberhalb Polhov Gradec. *Arheološki vestnik* 56, 293–368.
- Březinová, G. 2019: Sklo. In: P. Romsauer – J. Hečková – D. Repka, Chotín VII. Sídliisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 133–137.
- Das, R. S. – Agrawal, Y. K. 2011: Raman spectroscopy: Recent advancements, techniques and applications. *Vibrational Spectroscopy* Vol 57/2, 163–176.
- Doneus, N. 2014: Halbturm I – ein römerzeitliches Gräberfeld aus dem Burgenland. Struktur und Grabrituale eines ländlichen Gräberfeldes im Hinterland von Carnuntum zwischen dem 2. und 5. Jahrhundert. In: N. Doneus Hrsg., *Das kaiserzeitliche Gräberfeld von Halbturm, Burgenland. Monographien des RGZM Band 122*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- Elschek, K. 2017: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstentum mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung. *Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia. Tomus XXIX*. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- Fermo, P. – Andreoli, M. – Bonizzoni, L. – Fantauzzi, M. – Giubertoni, G. – Ludwig, N. – Rossi, A. 2016: Characterisation of Roman and Byzantine glasses from the surroundings of Thugga (Tunisia): Raw materials and colours. *Microchemical Journal* 129, 5–15.
- Fürst, S. – Müller, K. – Gianni, L. – Paris, C. – Bellot-Gurlet, L. – Pare Ch. F. E. – Reiche, I. 2016: Raman Investigations to Identify Corallium rubrum in Iron Age Jewelry and Ornaments. *Minerals* 6, No. 2, 56.
- Gregor, M. – Lukianenko, L. 2011: Ramanova spektroskopija a jej využitie v geovedných odboroch. *Spravodaj Slovenskej spektroskopikkej spoločnosti* 18/1, 5–9.
- Haevernick, T. E. 1972: Nadelköpfe vom Typ Kempten. *Germania* 50, 136–148.
- Hečková, J. – Repka, D. 2019: Sídliisko z doby rímskej. In: P. Romsauer – J. Hečková – D. Repka, Chotín VII. Sídliisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 49–141.
- Hrnčiarik, E. 2013: Römische Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 222. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Hrnčiarik, E. – Horňák, M. 2018: Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: R. Šenkirik et al. ed., *Dunajský limes a odkaz antiky na ľavom brehu Dunaja. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj a Academia Istropolitana Nova*, 128–136.
- Cheben, I. – Rutkayová, J. – Rutkay, M. 1994: Výskumy na trase ropovodu vo Veľkom Cetine. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 30, 177–241.
- Incoll, T. – Polya, D. A. – Bhan, K. – Irving, D. – Jarvis, K. 2004: Towards an understanding of the carnelian bead trade from Western India to sub-Saharan Africa: the application of UV-LA-ICO-MS to carnelian from Gujarat, India and West Africa. *Journal of Archaeological Science* 31, 1161–1173.
- Istvánovits, E. – Kulcsár, V. 2017: Sarmatians – History and Archaeology of a Forgotten People. *Monographien des RGZM Band 123*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- Jackson, C. M. – Cottam, S. 2015: „A green thought in a green shade“; Compositional and typological observations concerning the production of emerald green glass vessels in the 1st century A.D. *Journal of Archaeological Science* 61, 139–148.
- Keller, E. 1971: Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 14. München: C. H. Beck.
- Kingma, K. J. – Hemley, R. J. 1994: Raman spectroscopic study of microcrystalline silica. *American Mineralogist* 79/3–4, 269–273.
- Koch, U. 1987: Die Glas- und Edelsteinfunde aus den Plangrabungen 1967–1983. *Der Runde Berg bei Urach VI*. Heidelberg: Akademie der Wissenschaften. Kommission für Alamannische Altertumskunde. *Schriften Band 12*. Heidelberg: Jan Thorbecke Verlag Heidelberg: Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen.
- Kolník, T. 1956: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. *Slovenská archeológia* 4, 233–306.
- Kolník, T. 1959: Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahren 1956–1957. In: *Limes Romanus Konferenz Nitra, Bratislava: Veda*, 27–48.
- Kolník, T. 1961: Pohrebisko v Bešeňove (Príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku). *Slovenská archeológia* 9, 219–300.

- Kolník, T. 1964:* Ožkov. Žiarové pohrebisko z 2. až 5. storočia n. l. Nепublikovaný katalóg. Autorova pozostalosť uložená v archíve Archeologického ústavu SAV v Nitre.
- Kolník, T. 1965:* K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. *Slovenská archeológia* 13, 187–219.
- Kolník, T. 1973:* Pohrebisko z doby sťahovania národov v Abraháme. *Slovenská archeológia* 21, 359–399.
- Kolník, T. 1975:* Žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Čiernom Brode. *Slovenská archeológia* 23, 341–378.
- Kolník, T. 1980:* Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei I. Bratislava: Veda.
- Kolník, T. 1984:* Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava: Tatran.
- Kolník, T. 1986:* Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. *Archeologické rozhledy* 38, 411–434.
- Kolník, T. 1994:* Zum Problem der villenartigen Bauten im mitteldanubischen Barbaricum. *Balácai közlemények* 3, 359–368.
- Kolník, T. – Varsík, V. – Vladár, J. 2007:* Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia – Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi* 10. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- Kraskovská, E. 1965:* Žiarový hrob z doby rímskej v Záhorskej Bystrici na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 17, 335–357, 382.
- Kraskovská, E. 1988:* Typy perál z doby rímskej na Slovensku. *Zborník Slovenského národného múzea* 82 – História 28, 93–105.
- Kuzmová, K. – Rajtár, J. 1988:* Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1987*, 83–84.
- Lamióvá-Schmidlová, M. – Luštková, L. – Tomášová, B. 2017:* Osady doby rímskej v Ostrovanoch a Medzianoch. *Archaeologica Slovaca Monographiae, Catalogi* XVII. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- Lányi, V. 1972:* Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 1972, 53–213.
- Menges, F. 2012:* „Spekwin32 – optical spectroscopy software“, Version 1.716.1, <http://www.ffmpeg2.de/spekwin>
- Moradi, Z. 2016:* The role of coral in art and architecture. An overview. *International Journal of Aquatic Biology* 4, 125–142
- O'Donoghue, M. – Joyner, L. 2007:* Identification of Gemstones. Oxford: Elsevier's Sciences & technology Rights Departments.
- Ondrouch, V. 1941:* Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy na Pajštúne. In: *Historica Slovaca* 1–2, Bratislava: Slovenská učená spoločnosť, 1–66.
- Ondrouch, V. 1945–1946:* Rímske stanice v Stupave a v Pajštúne. In: *Historica Slovaca* 3–4, Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 62–119.
- Pieta, K. 1999:* Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei (Fragestellungen der zeitgenössischen Forschung). In: J. Tejral – Chr. Pillet – M. Kazanski Dir., *L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grandes Migrations*. *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 13, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 171–189.
- Pieta, K. 2002:* Anmerkungen zum Grab aus Čáčov. In: K. Kuzmová – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., *Zwischen Rom und Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 343–354.
- Riha, E. 1990:* Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst. *Forschungen in Augst* 10. Augst: Römermuseum Augst.
- Sato, R. K. – McMillan, P. F. 1987:* An infrared and Raman study of the isotopic species of alpha-quartz. *Journal of Physical Chemistry* 91/13, 3494–3498.
- Sedlmayer, H. 2006:* Tracht und Schmuck. In: *Forschungen im Vicus Ost von Mautern-Favianis. Die Grabungen 1997–1999. Der römische Limes in Österreich* Heft 44/1, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 420–430.
- Schuster, J. 2010:* Germanische Spinnrocken im nördlichen Mitteleuropa. In: *Terra barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mącznyńskiej w 65. rocznicę urodzin. Monumenta Archaeologica Barbarica Series Gemina, Tomus II, Łódź – Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersitetu Łódzkiego, Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica*, 755–765.
- Stuppner, A. 2002:* Der Oberleiserberg bei Ernstbrunn, NÖ, in der frühen Merowingerzeit. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaunraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 19, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 297–311.

- Stuppner, A. 2006:* Rund um den Oberleiserberg. Ernstbrunn: Marktgemeinde Ernstbrunn.
- Stuppner, A. 2008:* Der Oberleiserberg bei Ernstbrunn – eine Höhensiedlung des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. In: *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter*. RGA-E Band 58, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 427–456.
- Sun, J. – Wua, Z. – Cheng, H. – Zhang, Z. – Frost, R. L. 2014:* Raman spectroscopic comparison of calcite and dolomite. *Spectrochimica Acta – Part A: Molecular and Biomolecular Spectroscopy* 117, 158–162.
- Szczepaniak, M. 2014:* The rock materials in monuments and archaeology – research methods. In: *Geosciences in Archaeometry. Methods and Case Studies*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 15–36.
- Šalkovský, P. 2002:* Výšinné hradisko v Detve – protohistorické osídlenie. *Slovenská archeológia* 50, 99–126.
- Tempelmann-Maczyńska, M. 1985:* Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. *Römisch-Germanische Forschungen* 43. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Točič, A. 1962:* Nové nálezy z doby stahovania národov na juhozápadnom Slovensku. *Štúdiijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 9, 187–218.
- Tsounis, G. – Rossi, S. – Grigg, R. – Santangelo, G. – Bramanti, L. – Gili, J.-M. 2010:* The exploitation and conservation of precious corals. *Oceanography and Marine Biology: An Annual Review* 48, 161–211.
- Újlaki Pongrácz, Zs. 2007:* Római kori fürdő a Dunaújvárosi Öreghegyen. Das römerzeitliche Bad auf dem Dunaújvároser Öreghegy-Berg. *Az Intercisa Múzeum kincsei IV. Dunaújváros: Intercisa Múzeum.*
- Vágó, E. B. – Bóna, I. 1976:* Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varsík, V. 2011:* Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. *Archaeologica Slovaca Monographiae Fontes* 18. Nitra: Archeologický ústav SAV.
- Varsík, V. 2018:* Na severnom brehu Dunaja. Rímske stavby pre germánsku nobilitu v období neskorej antiky. In: R. Šenkirk et al. ed., *Dunajský limes a odkaz antiky na ľavom brehu Dunaja*. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj a Academia Istropolitana Nova, 76–88.
- Varsík, V. – Kolník, T. 2013:* Cífer-Pác – Neue Erkenntnisse zur spätantiken quadiischen Elitenresidenz. In: M. Hardt – O. Heinrich-Tamáška Hrsg., *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*, Weinstadt: Verlag Bernhard Albert Greiner, 71–90.
- Varsík, V. – Kolník, T. 2016a:* Prstene a náramky z Cíferu-Pácu. Zborník Slovenského národného múzea. Supplementum 11. Zborník na pamiatku Magdy Pichlerovej. Štúdie, Bratislava: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 181–190.
- Varsík, V. – Kolník, T. 2016b:* Römisch versus Germanisch. Zum Bauwesen des quadiischen Herrensitzes in Cífer-Pác (SW-Slowakei). *Anodos. Studies of the Ancient World* 12/2012, Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 257–268.

Beads from the Germanic residence at Cífer-Pác (southwest Slovakia)

The Quadi elite residence at Cífer-Pác (Trnava district) with its economic hinterland was investigated by T. Kolník in 1969–1980 (*fig. 1*). The development of the residence can be divided into two basic chronological phases. The older one is represented by a settlement in the Germanic style with sunken dwellings and various settlement pits, whose chronological optimum falls within the last two thirds of the 3rd century AD. The finds from this period already testify to the presence of a flourishing community open to Roman influences. The later (peak) phase, from the 4th century on, is represented by a residence of the Quadi social elite. It is an enclosed manor built according to Roman architectural plans, implementing the principles of axiality and symmetry and using Roman building materials.

The article is focused on an assemblage of beads from this site, which is exceptional not only in the number of individual specimens but also in the variability of forms and materials used when compared to contemporary Germanic settlements. The vast majority of beads from Cífer-Pác were made from glass – 27 out of 38 specimens. The predominant glass colour was blue, while various

shades of green were less frequent. The beads were most frequently of biconical (*fig. 2: 1–8*), polyhedral (*fig. 2: 9–14*) and drop-shaped (*fig. 2: 15–19*) forms. These types are widespread in late antique cemeteries in the Danube provinces and their occurrence is also recorded in graves north of the Danube in the 4th and at the beginning of the 5th century. Less frequent were simple flat to globular beads (*fig. 2: 21–23*) and melon-shaped beads (*fig. 2: 25–27*). A specimen made from clay (*fig. 3: 2*) is also noteworthy. Melon-shaped beads made from glass and faience were mainly popular in the 1st through 3rd century AD. Their popularity faded during the existence of the residence at Cífer-Pác. Their occurrence in Roman military camps indicates that beads did not represent female-specific ornaments. Special attention is to be paid to a pair of large beads – one specimen is made from dark green glass (*fig. 2: 24*) and the other from coiled dark blue with white glass threads (*fig. 2: 20*). Their size indicates that they had a central position in the set of necklace beads. The latter artefact is sometimes referred to as a Kempen-type bead. It might have been used on a necklace or in some other way (the head of a decorative hair pin, spindle whorl).

Beads that were found in the area of the elite residence and in its immediate surroundings were also made from other natural materials. Apart from clay (*fig. 3: 2–3*) and lead (*fig. 2: 35*), the beads made from marble (*fig. 2: 32–34*), carnelian (*fig. 2: 31*) and a large limestone bead (*fig. 3: 1*) can also be considered rare. Two beads from sea coral (*fig. 2: 28–29*) and one from jade (*fig. 2: 30*) appear exotic in the barbarian territory north of the Danube. It is to be added that these rare materials were identified only with natural scientific methods (e.g. Raman spectroscopy or absorption spectroscopy) – they were originally thought to be glass.

The find context in Cífer-Pác does not contribute greatly to chronology of individual types of beads because most of them were found in a mixed occupation layer (*fig. 4*). This does not apply to a pair of clay beads and a pair of glass beads from 3rd century pit-houses (*fig. 3: 5–6*). The find context of the 4th century has yielded another pair of glass beads (*fig. 3: 8*) as well as a set of three biconical glass beads together with two beads from sea coral (pit 279; *fig. 3: 9*). Although the possibility that glass beads may also have been manufactured in barbarian territory is sometimes discussed in professional literature, we suppose that not only rare specimens but also the majority of common glass beads from Cífer-Pác were imported from Roman territory. This is evidence of contacts with the Pannonian milieu on the southern bank of the Danube, through which the rare ornaments reached the residence in the Quadi territory.

English by *Jana Klíčová*

VLADIMÍR VARSÍK, *Katedra klasickej archeológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava; vladimir.varsik@truni.sk*

ĽUDMILA ILLÁŠOVÁ, *Katedra geografie a regionálneho rozvoja Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Tr. A. Hlinku 1, SK-949 01 Nitra; ludmila.illasova@gmail.com*

JÁN ŠTUBŇA, *Katedra geografie a regionálneho rozvoja Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Tr. A. Hlinku 1, SK-949 01 Nitra; jstubna@ukf.sk*

Novověký vojenský tábor jako archeologická lokalita Výzkum polního ležení v Semonicích u Jaroměře (okr. Náchod)

An Early Modern military camp as an archaeological site
The excavation of the field camp in Jaroměř–Semonice
(northeast Bohemia)

Pavel Drnovský – Petr Hejhal – Erika Průchová

Studie se věnuje archeologickému výzkumu polního vojenského tábora pruské nebo rakouské armády z let 1745, 1758 nebo 1778. V lokalitě odkryté při stavbě dálnice v severovýchodních Čechách byly dokumentovány objekty s propálenou vrstvou, které patrně sloužily jako polní kuchyně, dále objekty, které pravděpodobně měly obytnou funkci. V příkopu, jenž byl součástí fortifikace tábora, byl nalezen pohřeb muže. Nálezový soubor je tvořen zejména položkami, které je možné považovat za odpad a ztrátové předměty.

vojenský polní tábor – vojsko – 18. století – antropologie

The study addresses the archaeological excavation of the military field camp of the Prussian or Austrian army from 1745, 1758 or 1778. Features with a burnt layer, apparently field kitchens, and other features that probably served as dwellings were documented at the site uncovered during the construction of the motorway in northeast Bohemia. The burial of a man was found in the ditch that was part of camp fortifications. The find assemblage is composed primarily of items that can be regarded as waste and lost items.

military field camp – army – 18th century – anthropology

1. Úvod

Archeologie novověkého vojenství se zpravidla zaměřuje na různé aspekty novověkého válčení, převážně pak na fortifikace a samotná bojiště (situaci v České republice shrnul přehledně *Matoušek 2017*). Představují totiž situace, které mohou zanechat archeologicky zachytitelné stopy, ať už se jedná o výraznou koncentraci lidí a součástí výzbroje a výstroje v případě bitev, či tvorbu terénních zásahů v případě obléhacích prací. Mezi aktivity, které se tak výrazně v krajině a archeologickém záznamu neprojevují, patří přesuny vojska a budování polních ležení. Problematika vojenských táborů má silnou tradici v USA a v posledních letech i v západní Evropě, v České republice však dosud zůstávala stranou zájmu.

Studie se věnuje vyhodnocení archeologického výzkumu v Semonicích u Jaroměře (*obr. 1*). Při záchranném výzkumu vyvolaném stavbou dálnice D11 zde byly odkryty pozůstatky krátkodobého vojenského polního tábora. Oblast severovýchodních Čech byla během vlády císařovny Marie Terezie místem častých průchodů rakouské a pruské armády. Přesto zde, až na bitvu u Žďáru (1745), neproběhla větší polní bitva, ani zde nedošlo k rozsáhlejšímu obležení měst či pevností.

Pod souhrnný termín *vojenský tábor* bývají zahrnovány struktury zřizované za různým účelem, a proto různé velikosti a různě dlouhého trvání. Na jedné straně jsou to lokality, které byly využity částí armády jako krátkodobé ubytování v rámci polního tažení, kdy pobyt vojska počítáme v řádu dní. Známe ale také vojenské tábory dlouhodobější, které byly zřizovány u příležitosti obléhání opevněných lokalit (např. Heidelberg v Německu *Strassburger 2014*). Mezi dlouhodobější vojenské tábory lze řadit i ty, kde vojsko přežívalo (oblast Valey Forge v USA: souhrnně *Sgarlata – Orr – Morrison 2019*), případně lokality, kde bylo vojsko shromažďováno a cvičeno před odchodem do války (lokality Pimperne ve Velké Británii: *Barker 2015*)¹.

Navzdory výše zmíněné funkční rozdílnosti táborů mají tyto lokality řadu společných prvků. I když byly některé tábory budovány na delší dobu (např. na zimu), vždy se jednalo o struktury, jež byly zamýšleny jako dočasné. Jedná se o útvary, jejichž budování, vnitřní uspořádání, umístění v krajině a jejich provoz podléhaly určitým regulím. Často jsou ke konkrétním táborům k dispozici plány a mapy, písemné prameny různé povahy, v obecné rovině existují příručky zaměřené na stavbu a uspořádání vojenských ležení (*Andresová 2018*). Výpovědní hodnota těchto pramenů má ovšem své limity. V případě vojenských příruček narážíme na skutečnost, že popisují ideální stav, nikoli realitu. Stejná výtka může směřovat i k povětšinou idealizovaným či stylizovaným plánům a mapám. Archeologie tak pro poznání novověkých vojenských táborů nepřináší pouze doplňující data, ale poskytuje informace skutečně zásadní.

2. Výzkum vojenského polního tábora v Semonicích

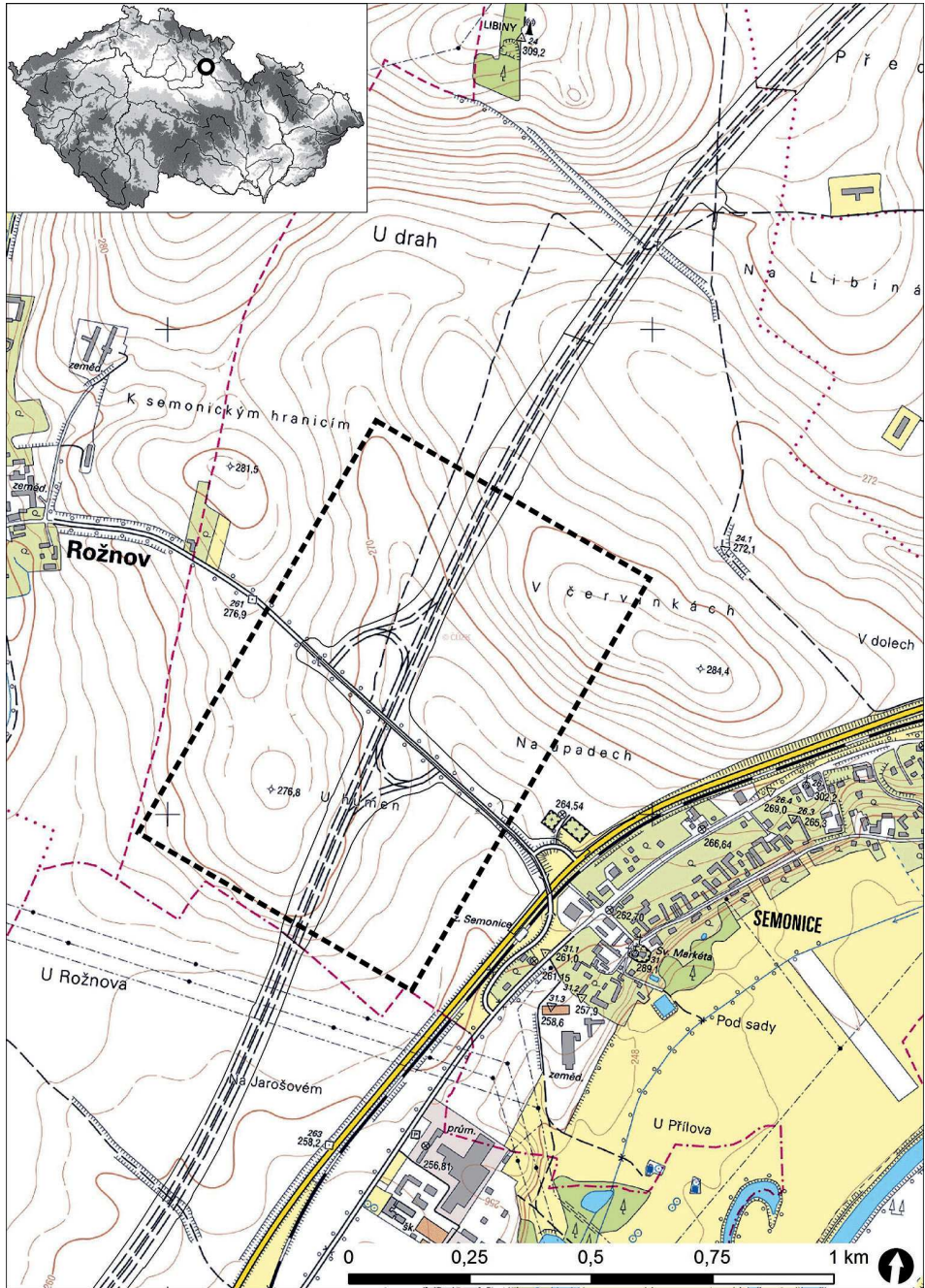
2.1. Nálezové okolnosti

Lokalita se nachází na katastrálním území obce Semonice, jež jsou dnes součástí města Jaroměře (*obr. 1*). Záchranný výzkum byl vyvolán výstavbou dálnice D11, konkrétně jejím úsekem 1107 (trasa Smiřice – Jaroměř). Semonickému katastru odpovídal úsek označený jako 1107–02. Pro potřeby archeologické evidence byly úseky trasy dálnice děleny na tzv. polohy. Úsek 02 byl tak dělen na polohy A, B a C. Každá poloha měla svoje vlastní značení objektů.² Záchranný archeologický výzkum na tomto úseku zajišťovala Katedra archeologie FF UHK v letech 2017–2019. Zvolená metoda záchranného výzkumu se podřídila potřebám stavby a postup skrývek byl ovlivněn předpokládanými stavebními pracemi. Přesto se nakonec podařilo docílit kompletní plošné skrývky v polohách A i B.

Trasa dálnice protíná u Semonic krajinu labského pravobřeží od jihu k severu. Jedná se o zemědělsky využívaný prostor s minimem lesních porostů. Projekt umístil vedení stavby do polností Semonic přibližně v poloviční vzdálenosti od západně položené vsi Rožnov. Právě cesta vedoucí od Semonic do Rožnova dělí úsek 02 na polohy A (jižní) a B (severní). Ačkoliv je tok Labe vzdálen necelých 1,5 km, vykazuje zdejší reliéf, spadající již do Velichovecké tabule, geomorfologickou rozmanitost. Trasa úseku 02 u Semonic v podstatě překonává dvoje návrší oddělená údolím, kterým vede výše uvedená cesta Semonice –

¹ Jako příklady jsou zde uvedeny archeologicky zkoumané lokality.

² Před číslo objektů tak vždy přidáváme identifikátor polohy. Např. objekt 2A–50 je tedy objekt č. 50 v úseku 2, v poloze A.

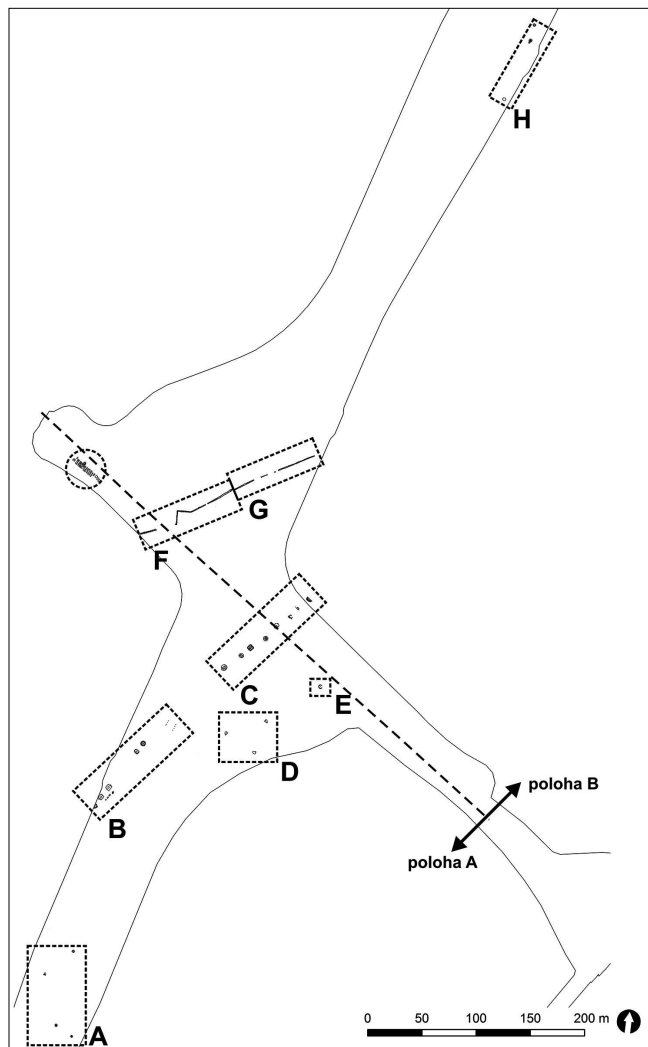

Obr. 1. Semonice. Poloha lokality a její nejbližší okolí. Vyznačen průběh trasy stavby dálnice D11. Přerušovaný obdélník zachycuje plochu zobrazenou na obr. 2.

Fig. 1. Semonice. Location of site and the surrounding area. The motorway construction route is marked. The dashed rectangle captures the area shown in fig. 2.

Obr. 2. Semonice. Plocha výzkumu s vyznačením objektů přiřazených vojenskému polnímu táboru.

Fig. 2. Semonice. The general plan of excavated areas.

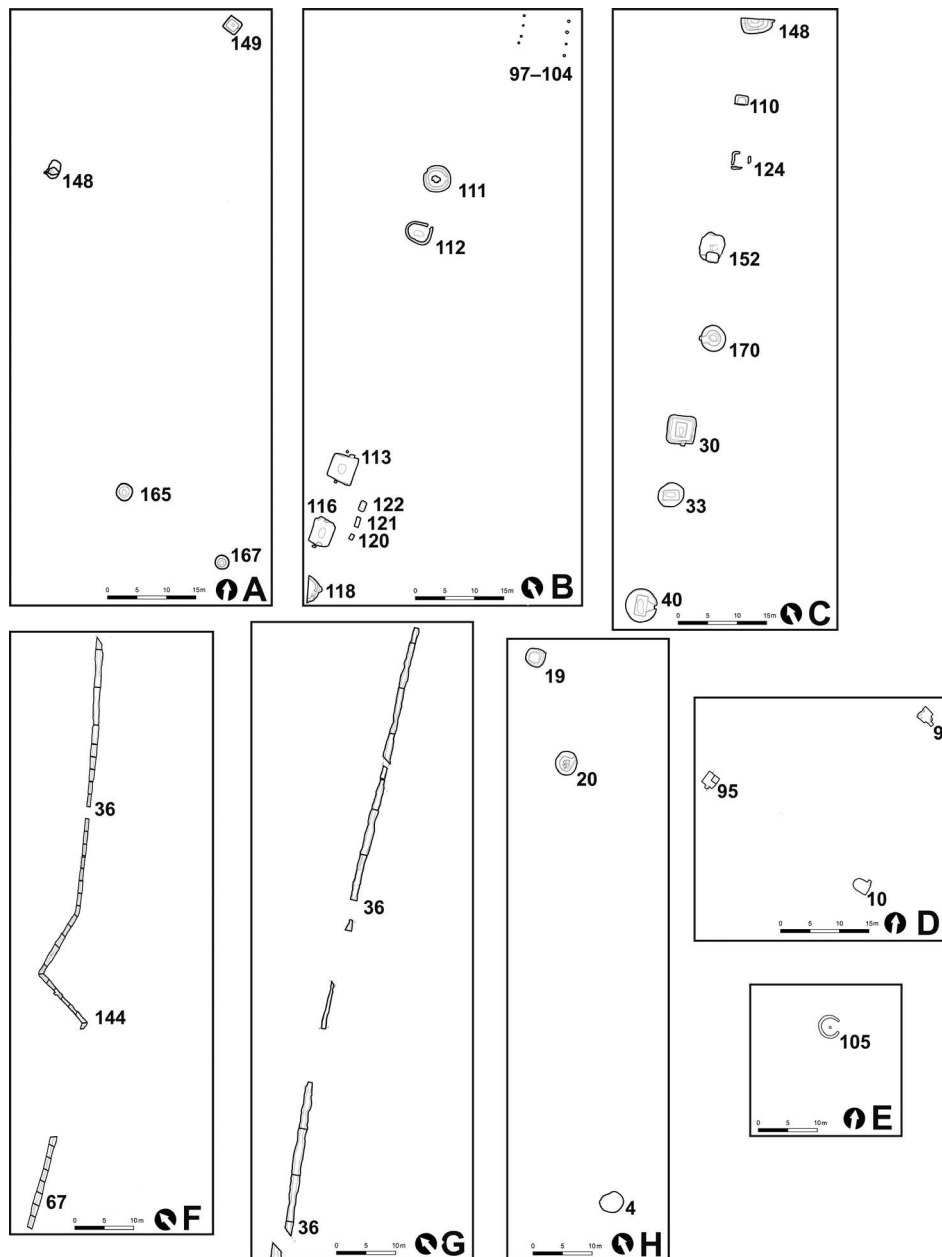

Rožnov dělí úsek na dvě polohy (obr. 2, 3). Jižní návrší s nejvyšším bodem 276,8 m n. m. se rozkládá u pomístního jména U humen, severní návrší (V červinkách) pak dosahuje nadm. výšky 284,4 m. Nejnižším místem trasy dálnice a výzkumu je již zmíněné údolí (266 m n. m.).

2.2. Popis zkoumané lokality

Objekty s propálenou vrstvou

Nejvýraznější komponentou zkoumané lokality je série 24 objektů, které spojují formální morfologické prvky: přítomnost propálené vrstvy a u části objektů i vzájemná prostorová vazba projevující se seřazením do jedné linie (obr. 4–12, 17). Míra zahloubení

Obr. 3. Semonice. Výřezy zkoumaných poloh a rozpození objektů přiřazených vojenskému polnímu táboru.
 Fig. 3. Semonice. Excavated areas and situation of features attributed to the military field camp.

jednotlivých objektů se navzájem lišila. Základním faktorem ovlivňujícím úroveň dochování objektů byla hloubka orby v lokalitě a mocnost vrstvy podorničí. Přestože skrývka probíhala ve fázích postupného snižování terénu, objekty se podařilo rozpoznat až díky

propálené vrstvě (ve většině objektů umístěných ve středu). Vnější okraje objektů nebylo možné bezprostředně po skrývce zachytit, a to ani po začistění plochy. Svrchní výplň objektů totiž při makroskopickém pozorování jevila stejnou barevnost s okolním podložím. K vyrýsování celého půdorysu objektů zpravidla došlo až po přeschnutí plochy. Díky umístění dvou objektů (2A–118 a 2B–148) při hraně zkoumané plochy lze na profilu pozorovat skutečnou dochovanou horní hranu objektů, která začíná bezprostředně pod obdělávanou vrstvou ornice (*obr. 15: 7, 8*). Hrany objektů lze pozorovat i ve vrstvě podorničí. V případě objektu 2A–118 činila mocnost ornice ca 28 cm, podorničí pak ca 20 cm. Na profilech je ale dobře patrné, že při skrývce byly odebrány horní partie objektů společně s podorničím.

Mezi základní shodný znak všech objektů patří struktura propáleného podloží. Jedná se v podstatě o negativ vzniklý působením žáru během provozu ohniště. Ve většině objektů se nepodařilo zachytit ani spodní bázi těchto ohnišť. Pouze u objektů 2A–10 a 167 byly součástí nálezové situace i cihly, které ohraničovaly topeniště. Cihly zde mohly plnit funkci prostého ohraničení ohně, nebo mohly sloužit jako báze pro konstrukci pecí (obj. 2A–10) či k umístění roštu, trojnožky ke kotli apod.

Dalším společným prvkem těchto objektů byla tmavá vrstva situovaná po zpravidla celé ploše dna objektů. Měla jílový charakter a tvořena byla rozmělněnými uhlíky a drobnými zlomky kostí (*obr. 15: 2*). Jednalo se o vrstvu zašlapaných nečistot z provozu ohniště a objektu. Zbytek výplně objektů zpravidla již tvoří pouze jedna vrstva svědčící o jednorázovém zasypání objektů.

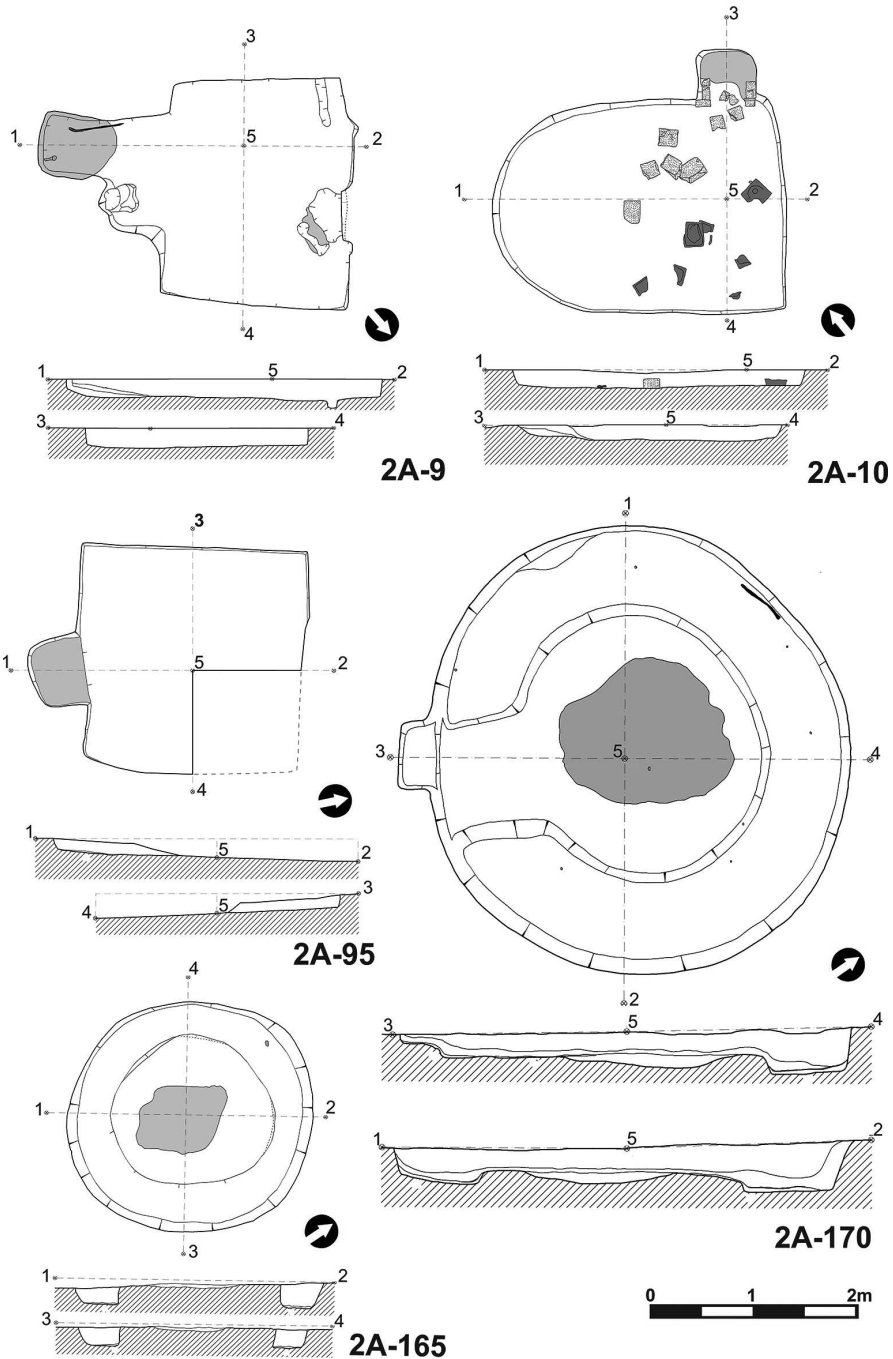
Objekty se liší zejména v úrovni dochování svých bází, které je odvislé na umístění v rámci plochy výzkumu. Objekty situované na obou mírných návrších jsou obecně dochovány mělkěji, neboť zde téměř chybí vrstva podorničí, a pravidelná orba tak zničila vrchní partie objektů (*obr. 15: 3*). Zároveň se však i dva sousední objekty mohou hloubkou navzájem lišit, a patrně tak neexistovalo pravidlo určující zahloubení objektů. Variabilita se odráží i v tvarové a velikostní různorodosti jednotlivých objektů. Na základě celkového tvaru jsme objekty rozdělili do šesti skupin.

A) objekty obdélného tvaru se zaoblenými rohy s excentricky umístěnou propálenou vrstvou

Celkový počet: 3 objekty (poloha 2A: 9, 10, 95; *obr. 4*). Všechny objekty se nacházely v poloze 2A, tedy jižně od silnice Semonice – Rožnov. Objekty mají obdélníkový tvar, pouze objekt 10 má jednu z kratších stěn obloukovitě zakončenou. Rozměrově si jsou podobné: objekt 9 má rozměry 3,1 × 2,2 m, objekt 10 2,9 × 2,6 m a objekt 95 2,5 × 2,2 m. Zachycená hloubka objektů kolísala okolo 0,2 m. Na rozdíl od zbytku objektů mají tyto tři objekty umístěnou propálenou vrstvu ve výklenku. U objektu 9 tento výklenek zasahuje do většiny jižní stěny, u objektu 10 je výklenek o rozměrech 0,6 × 0,7 m umístěn do severovýchodního rohu objektu a objekt 95 má tuto strukturu umístěnou zhruba v polovině jižní stěny. Z hlediska nálezové situace je nejzajímavější objekt 10. Při delších stranách výklenku se nacházely *in situ* uložené cihly, které ho ohraničovaly. Další cihly se nacházely ve středu objektu, tentokrát však nahodile deponované. Ve stejné nálezové situaci se v jihovýchodní části objektu nacházela torza několika komorových kachlí opět nahodile rozmístěných (*obr. 15: 1*).

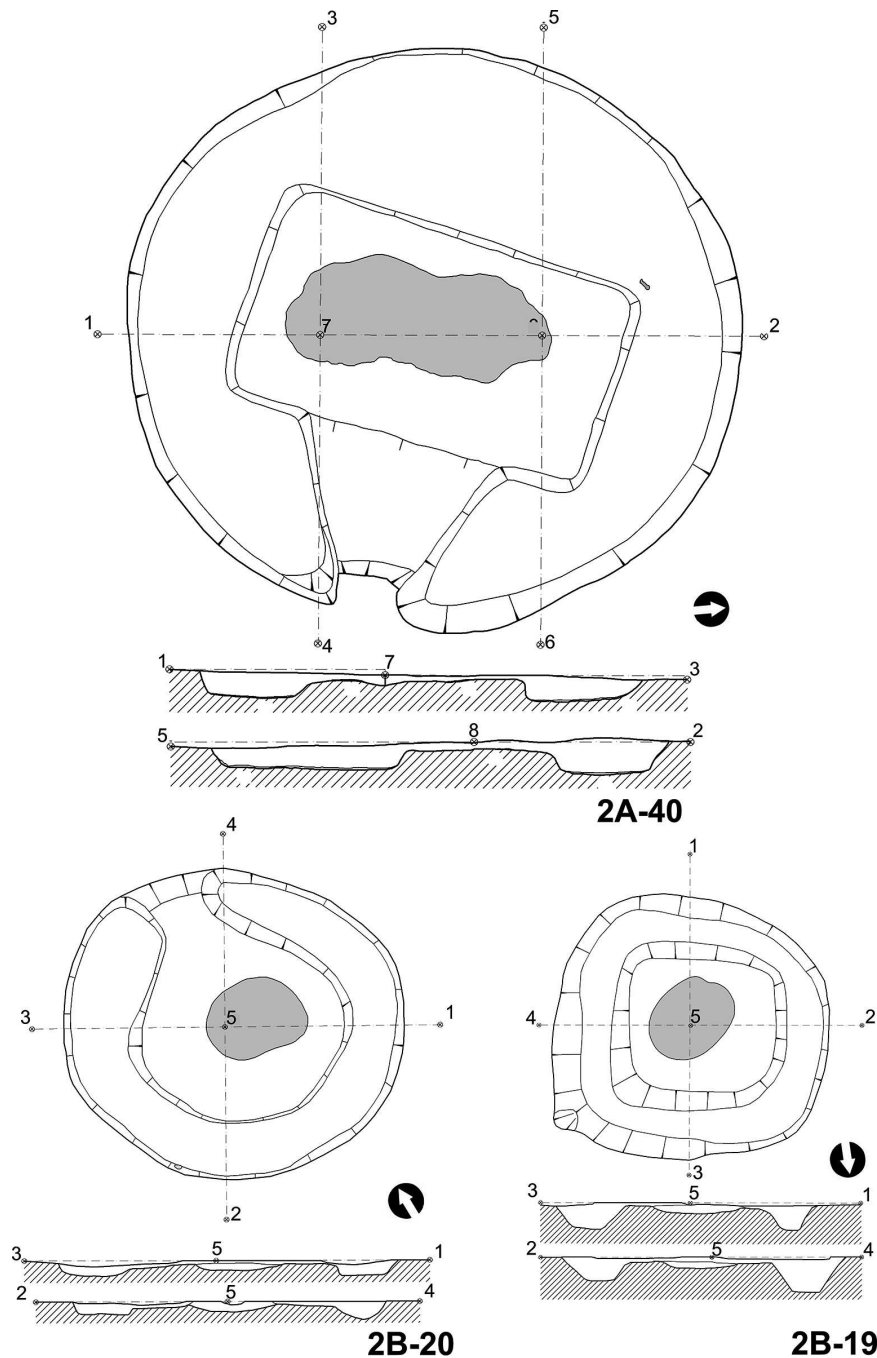
B) objekty kruhového tvaru s centrální propálenou vrstvou

Celkový počet: 7 objektů (poloha 2A: 40, 105, 111, 165, 167, 170; poloha 2B: 20; *obr. 4, 5, 6*). Jedná se o objekty, pro které je charakteristický téměř pravidelný kruhový půdorys. Průměr objektů je proměnlivý a pohybuje se od velkých hodnot (ca 6,5, 4,5 a 4 m) až po menší (3,3, 2,5 a 2 m). Různorodost mezi objekty se projevuje i v míře jejich dochování. Na nejlépe zachovalých objektech 111 a 170 (obojí poloha 2A) lze zkoumané struktury dobře popsat. Základním prvkem je obvodový žlábek, který zpravidla probíhá po téměř celém obvodu objektu. Tento žlábek tak zároveň vymezuje středovou část objektu tvořenou soklem. Sokl má nejčastěji rovněž kruhový tvar respektující průběh žlábků, pouze objekt 40 (poloha 2A) má tvar soklu obdélníkový. Uprostřed soklů, a tedy i objektů, se nachází propálená struktura. Na vnější straně

Obr. 4. Dokumentace objektů. Objekty 2A–9, 10, 95 náleží skupině objektů A; objekty 2A–165, 170 náleží skupině objektů B.

Fig. 4. Documentation of features. Features 2A–9, 10, 95 belong to feature group A; features 2A–165, 170 belong to feature group B.

Obr. 5. Dokumentace objektů. Objekty 2A–40, 2B–20 náležejí skupině objektů B; objekt 2B–19 náleží skupině objektů C.

Fig. 5. Documentation of features. Features 2A–40, 2B–20 belong to feature group B; feature 2B–19 belongs to feature group C.

obvodového žlábků lze u nejlépe dochovaného objektu 111 rozeznat výše položený horizontální ústupek o šířce ca 40 cm. Teprve poté hrana objektu přechází do pozvolné svislé stěny. Samotný obvodový žlábek neprobíhal po celém obvodu objektů. Vždy je v jednom místě přerušen šíjí, která spojuje sokl a okraj objektu. U objektu 170 (poloha 2A) tato spojovací šíje přechází do výstupku, který patrně představuje bázi schodu, jímž se do zahluobeného objektu sestupovalo.

Obvodový žlábek nemají přerušeny objekty 165 a 167 (poloha 2A). Tyto objekty jsou ale při svých rozměrech natolik malé, že pravděpodobně tuto vstupní šíjí pro svůj provoz ani nevyžadovaly.

Na objektech této skupiny lze dobře sledovat, jak se úroveň mocnosti ornice, podorničí a niveleta skrývky podepsala na formě dochování jednotlivých objektů. Objekty 40, 111, 170 (poloha 2A) a 20 (poloha 2B) jsou dochovány včetně vstupní šíje a středového soklu, zatímco z objektu 105 (poloha 2A) se dochovala pouze báze obvodového žlabu. Prostor jeho přerušení však dává tušit, kde se vstupní šíje nacházela. Na závěr zmíníme, že u objektu 167 (poloha 2A) se po obvodu propálené vrstvy nacházely *in situ* položené cihly, podobně jako u objektu 2A–10 ohraničovaly prostor ohniště. Všechny objekty též na svém dně měly tenkou jílovitou vrstvu tvořenou drobnými rozšlapanými uhlíky s příměsí zlomků kostí.

C) objekty oválného tvaru s centrální propálenou vrstvou

Celkový počet: 6 objektů (poloha 2A: 33, 112, 118; poloha 2B: 19, 110, 148; *obr. 5, 7, 8*). Až na samotný půdorys, pro nějž je charakteristický oválný tvar, jsou tyto objekty formálně shodné s předchozí skupinou. Základními prvky jsou oběžný žlábek přerušovaný vstupní šíjí a středový sokl s centrální propálenou vrstvou. Na dně objektů se rovněž vyskytovala tmavá vrstva tvořená rozmělněnými uhlíky. Na dvou objektech, které byly zkoumány pouze z poloviny (obj. 2A–118 a 2B–148), lze díky profilům zachycujícím průběh hrany objektů v podorničí sledovat horizontální ústupky při vnější hraně obvodového žlábků. U objektu 2B–148 se dochoval i výklenek, který sloužil pro přístup do objektu, jak vypovídají dva dochované stupně schodů.

D) objekty oválného tvaru s centrální propálenou vrstvou bez obvodového žlabu

Celkový počet: 2 objekty (poloha 2B: 4, 152; *obr. 9, 12*). Pro tyto objekty je charakteristická absence obvodového žlabu. Jedná s o mělce zahluobené situace s propálenou vrstvou ve svém středu. O tom, že původní hloubka objektů byla větší, svědčí vstupní výklenek dochovaný u východní kratší strany obj. 2B–152, ve kterém se dochovala pouze báze jednoho schodu. Tento objekt je zároveň narušen stratigraficky mladším objektem 2B–150, který představuje jámu pro uhynulého tura domácího.

E) objekty čtvercového tvaru s centrální propálenou vrstvou

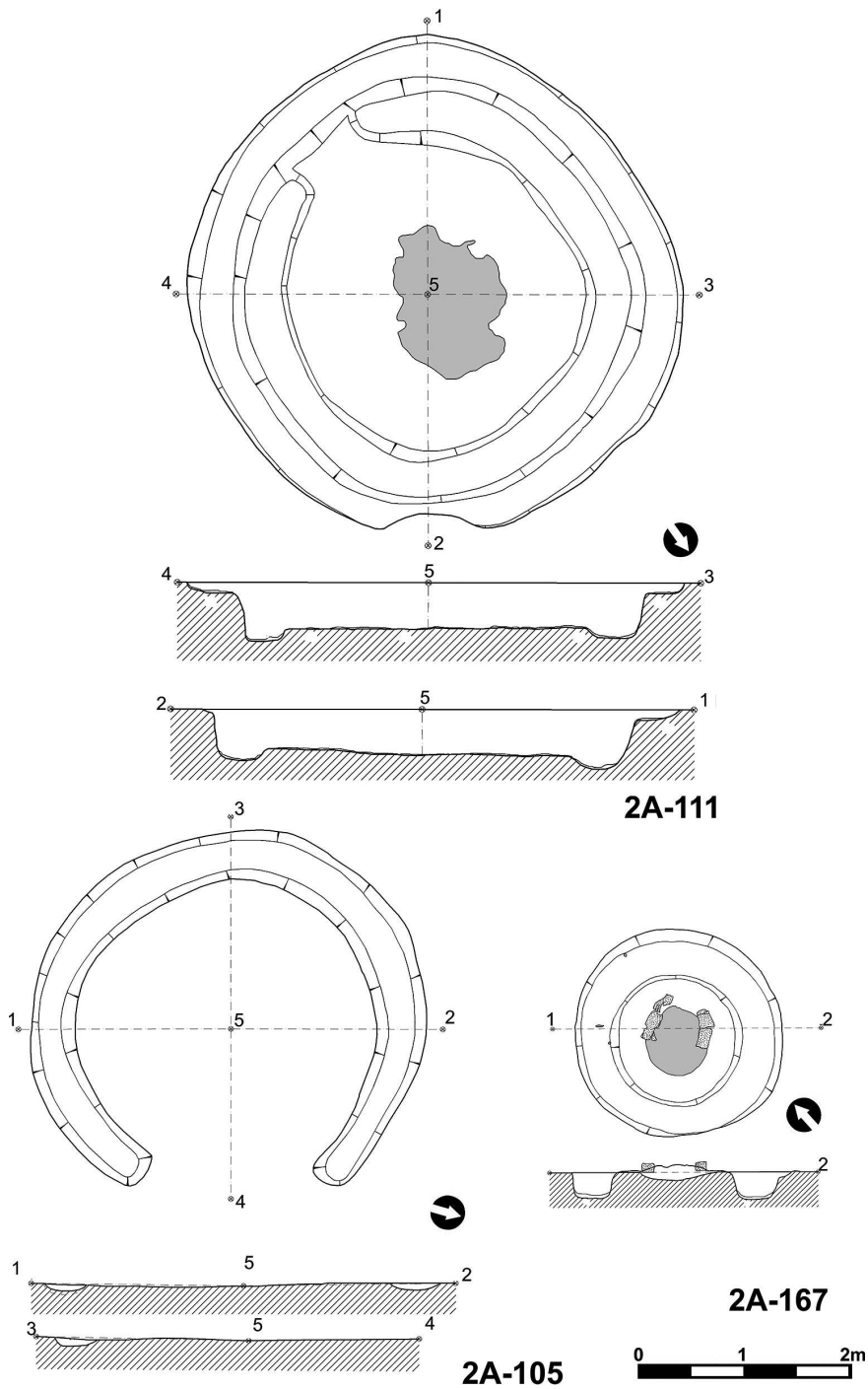
Celkový počet: 2 objekty (poloha 2A: 30, 149; *obr. 9*). Mezi objekty s centrální propálenou vrstvou patří i dva zástupci, jejichž půdorys odpovídá čtverci se zaoblenými rohy. V dalších znacích jsou oba objekty rozdílné, zejména v samotné velikosti a stupni dochování. Z objektu 149 se podařilo zachytit obvodový oběžný žlábek, relikv střešního soklu s propáleným středem. Naproti tomu u objektu 30 disponujeme nekomplexněji dochovaným objektem v lokalitě. Svými rozměry (ca 4,7 × 4,8 m) patří mezi větší objekty. Díky své hloubce (až 0,7 m od úrovně skrývky) pak umožňuje zřetelnější představu o vzhledu těchto objektů. Objekt je ve svém základě opět tvořen obvodovým žlabem, který vymezuje centrální obdélníkový sokl s propálenou strukturou. Při vnější straně žlábků objekt obtáčí horizontální ústupek o šířce 0,3–0,5 m. Při západní straně objektu je umístěn výklenek (šířka 0,75 m) vyplněný dvěma schody (*obr. 15: 4*).

F) objekty obdélného tvaru s centrální propálenou vrstvou a dvojicí kůlových jam

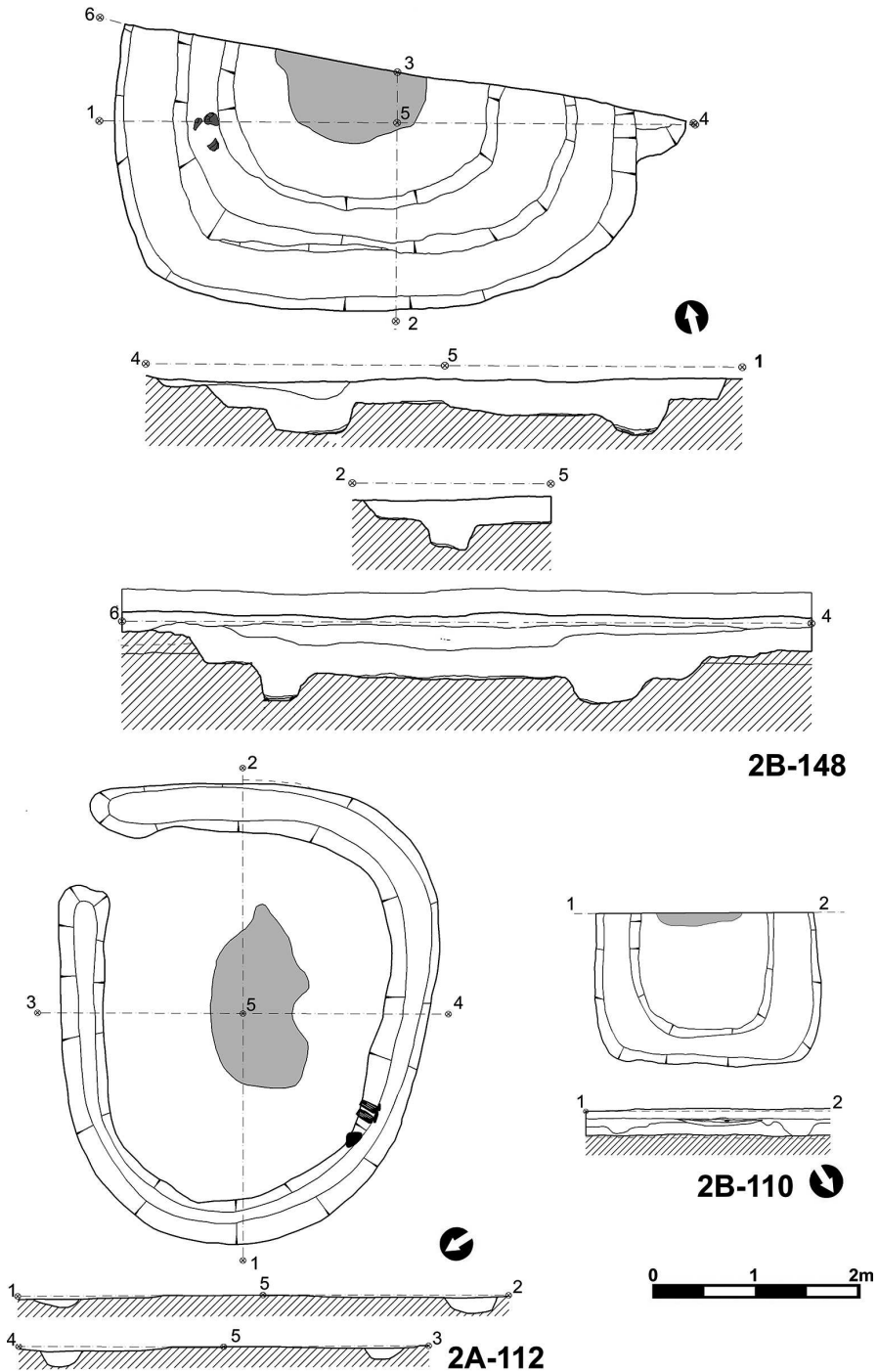
Celkový počet: 2 objekty (poloha 2A: 113, 116; *obr. 10, 11*). Objekty obdélného tvaru sice mají ve svém středu propálenou vrstvu, postrádají však oběžný žlábek. Jsou ale zahluobené v celém půdorysu. Dna objektů jsou rovná. Oba objekty mají při jedné ze svých kratších stran výklenek. V každém z výklenků se dochovala báze jednoho schodu. Další odlišností oproti ostatním objektům je přítomnost dvojice kůlových jam umístěných v ose kratších stran (*obr. 15: 5*).

G) nezařazené

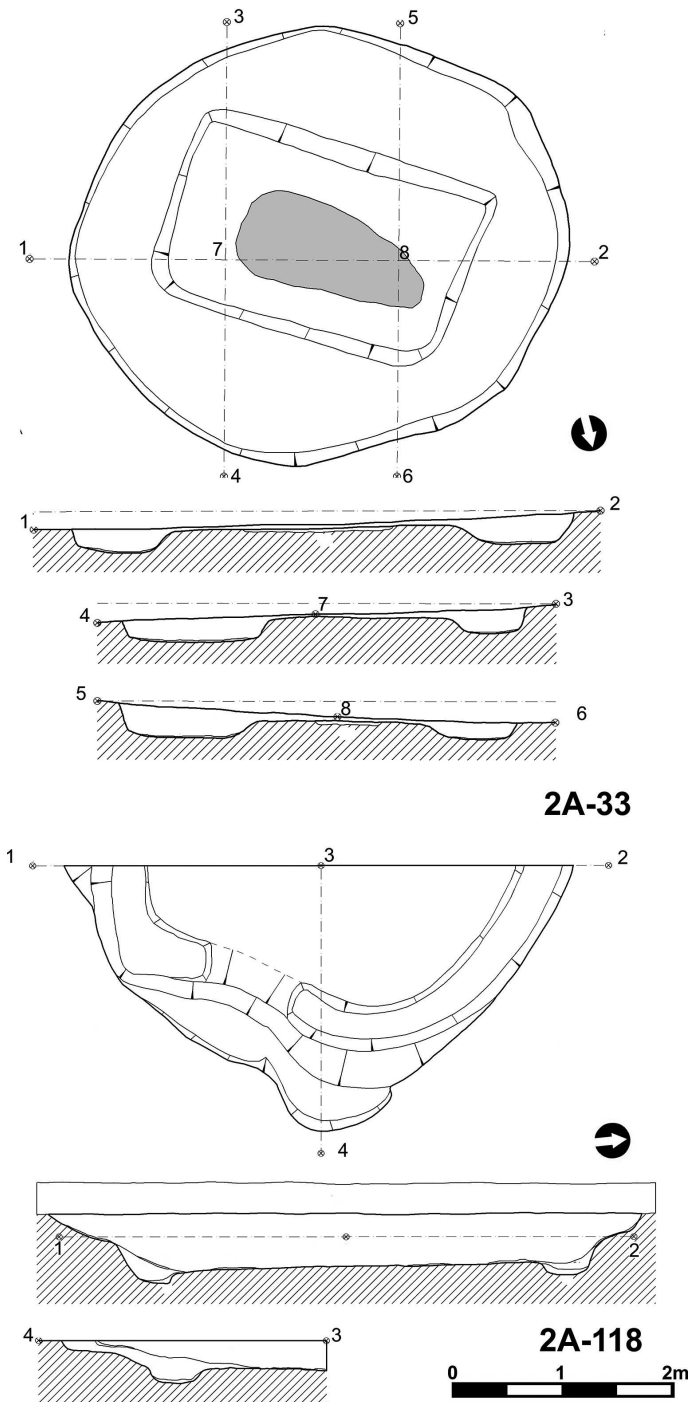
Celkový počet: 2 objekty (poloha 2A: 148, poloha 2B: 124; *obr. 10*). Tyto objekty nebylo možno přiřadit do žádné z výše uvedených skupin z důvodu jejich fragmentárního dochování. V případě objektu 2A–148 se po skrývce dochovala pouze spodní část propálené vrstvy a nezřetelný obrys půdorysu. Z objektu 2B–124 se naopak dochovaly pouze spodní partie oběžného žlábků; objekt sám byl zároveň porušen výkopem pro recentní kabel.

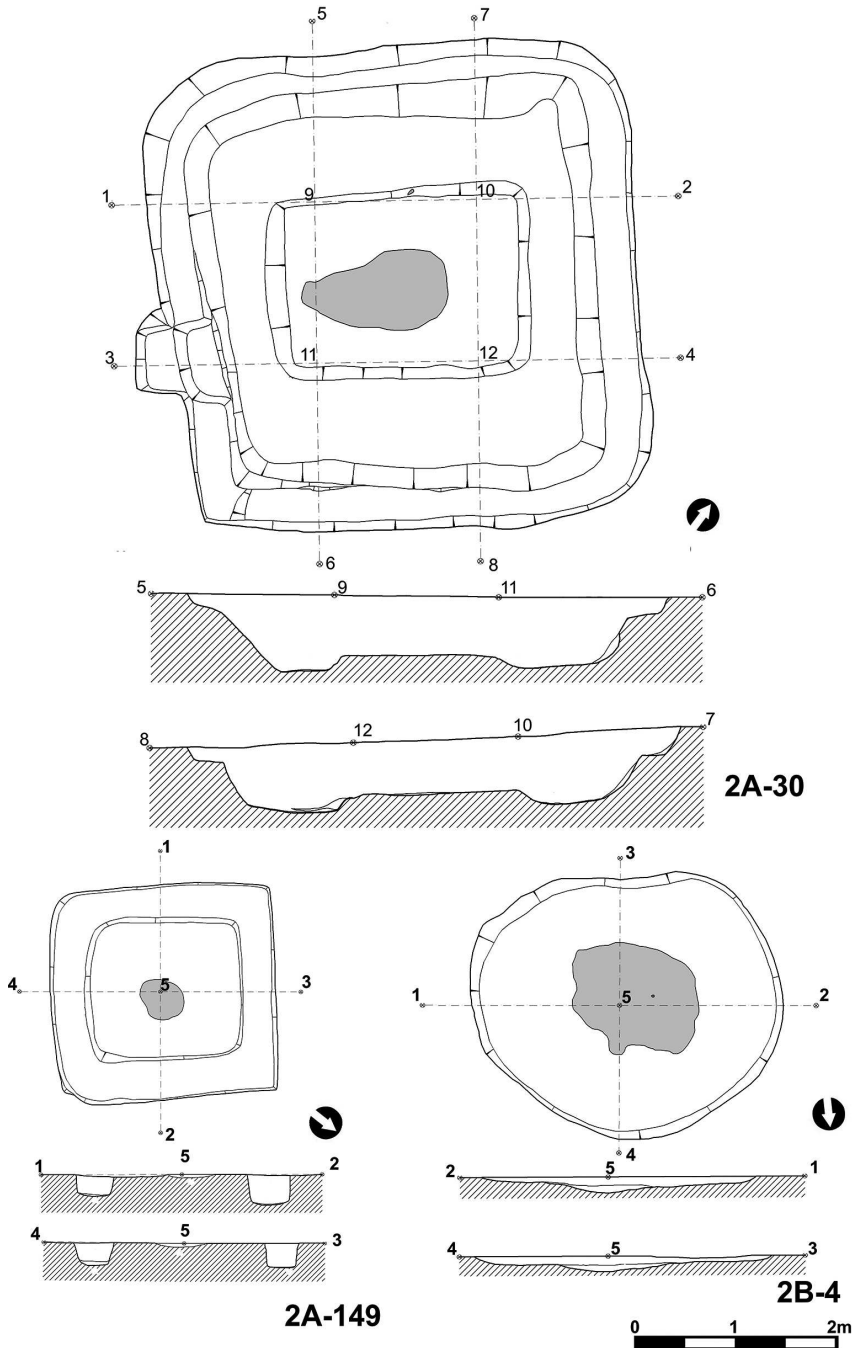
Obr. 6. Dokumentace objektů. Objekty 2A–105, 111, 167 náležejí skupině objektů B.
 Fig. 6. Documentation of features. Features 2A–105, 111, 167 belong to feature group B.

Obr. 7. Dokumentace objektů. Objekty 2A-112, 2B-110, 148 náleží skupině objektů C.
 Fig. 7. Documentation of features. Features 2A-112, 2B-110, 148 belong to feature group C.

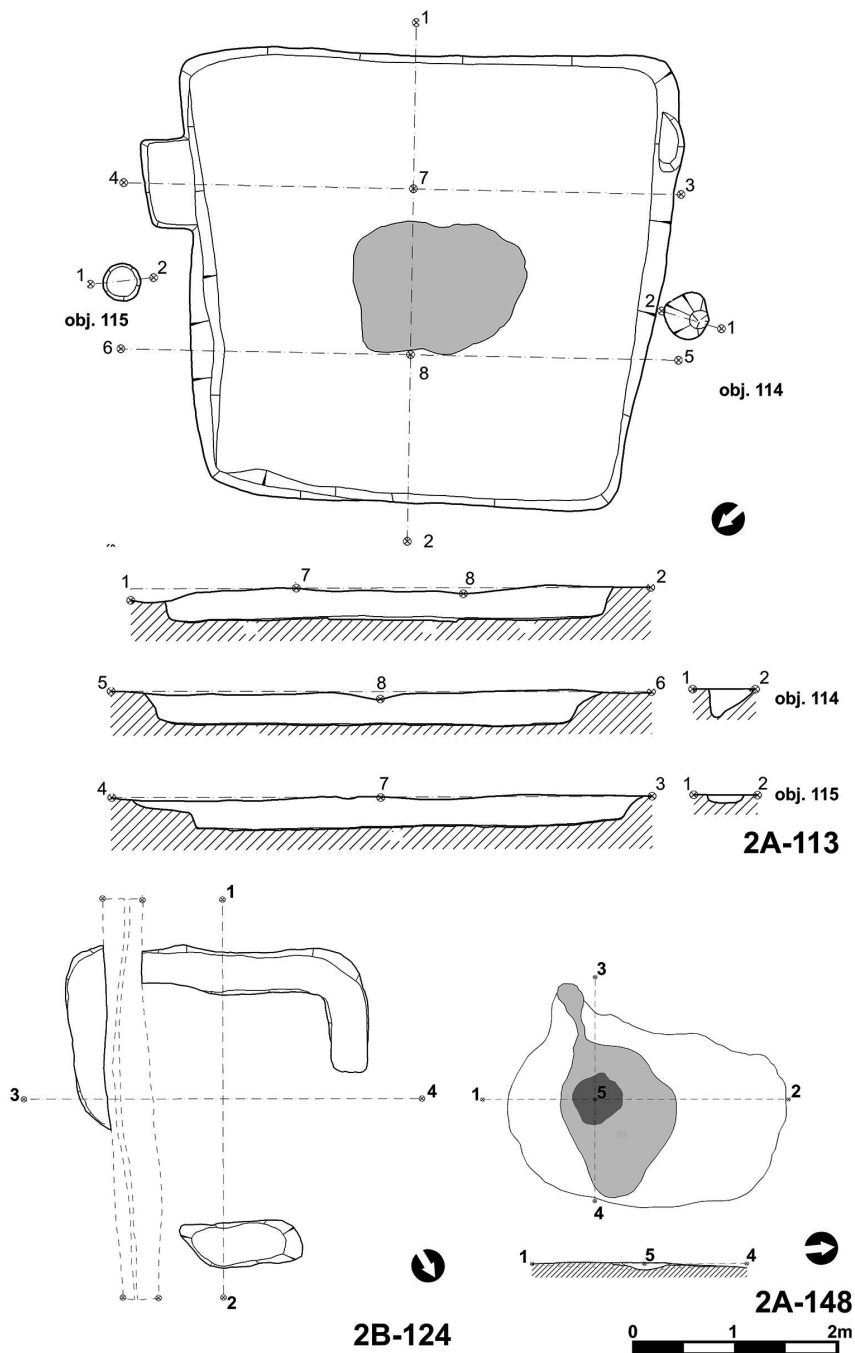
Obr. 8. Dokumentace objektů. Objekty 2A–33, 118 náleží skupině objektů C.
 Fig. 8. Documentation of features. Features 2A–33, 118 belong to feature group C.

Obr. 9. Dokumentace objektů. Objekty 2A–30, 149 náleží skupině objektů E; objekt 2B–4 náleží skupině objektů D.

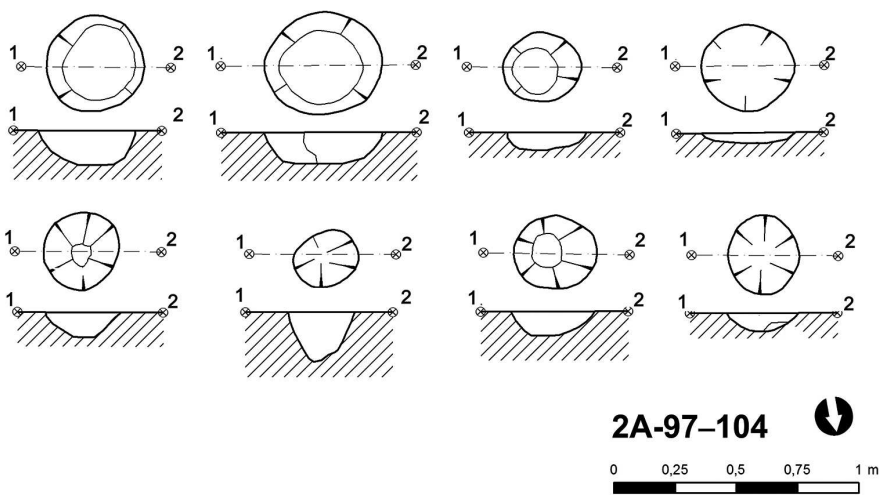
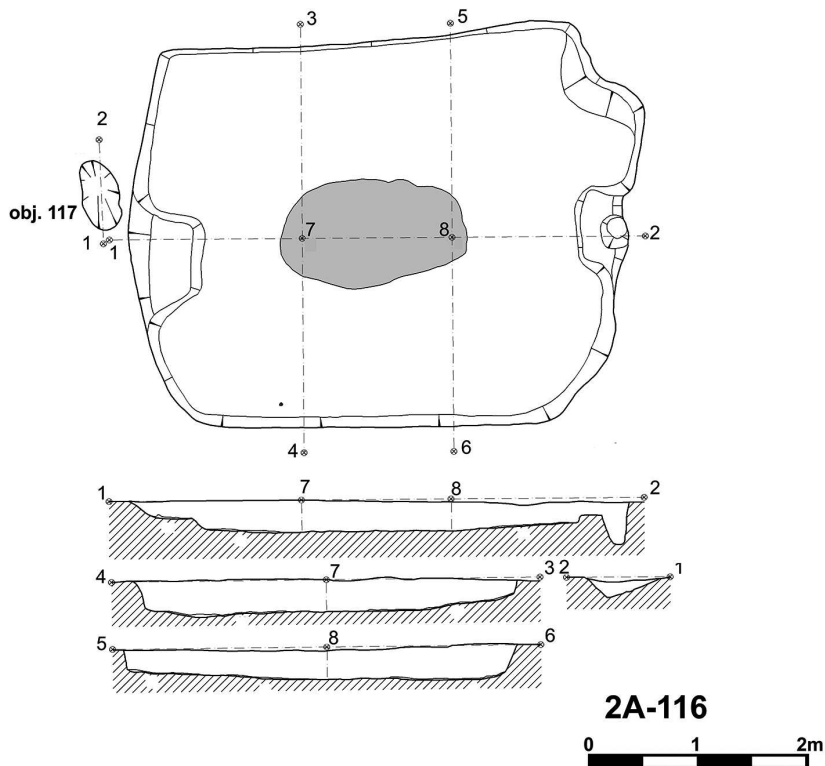
Fig. 9. Documentation of features. Features 2A–30, 149 belong to feature group E; feature 2B–4 belongs to feature group D.

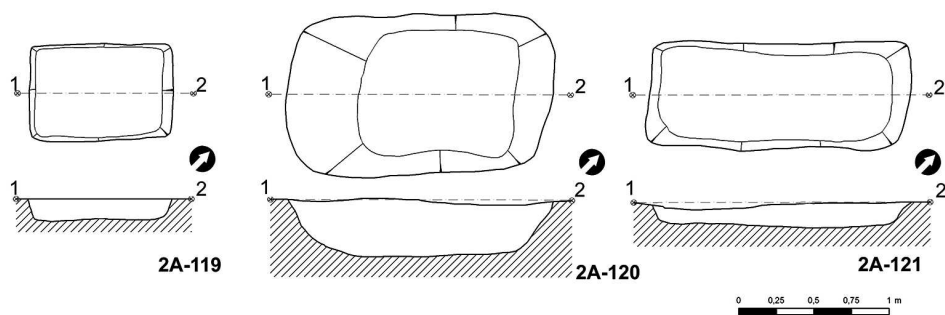
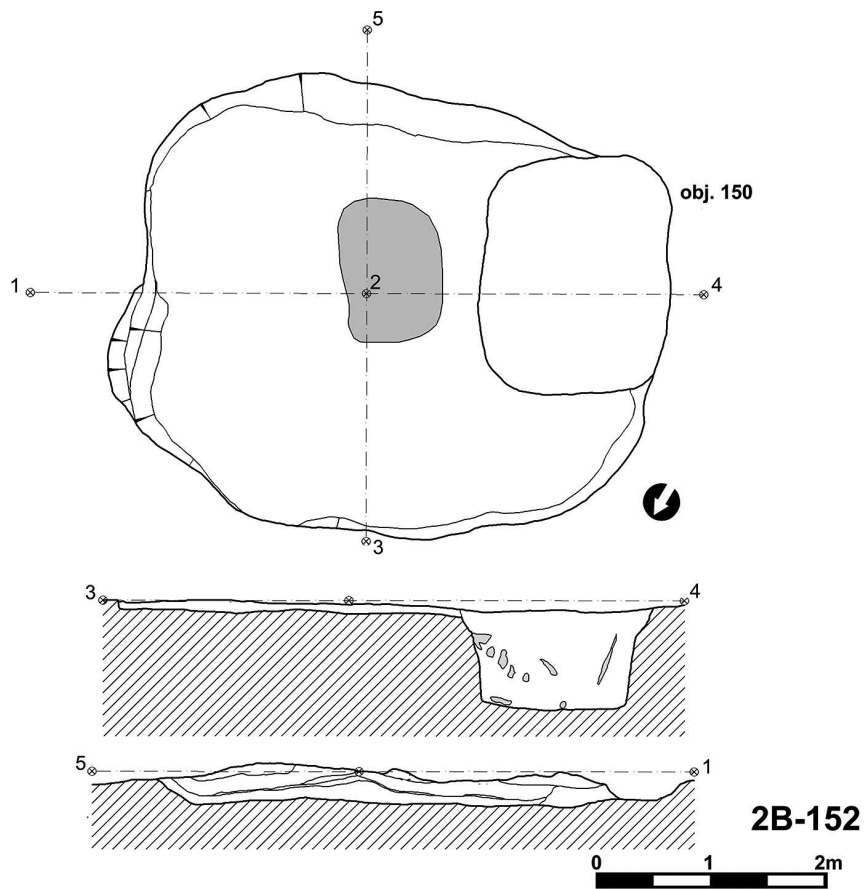
Obr. 10. Dokumentace objektů. Objekt 2A–113, 114, 115 náleží skupině objektů F; objekty 2A–148, 2B–124 náleží skupině objektů G.

Fig. 10. Documentation of features. Features 2A–113, 114, 115 belong to feature group F; features 2A–148, 2B–124 belong to feature group G.

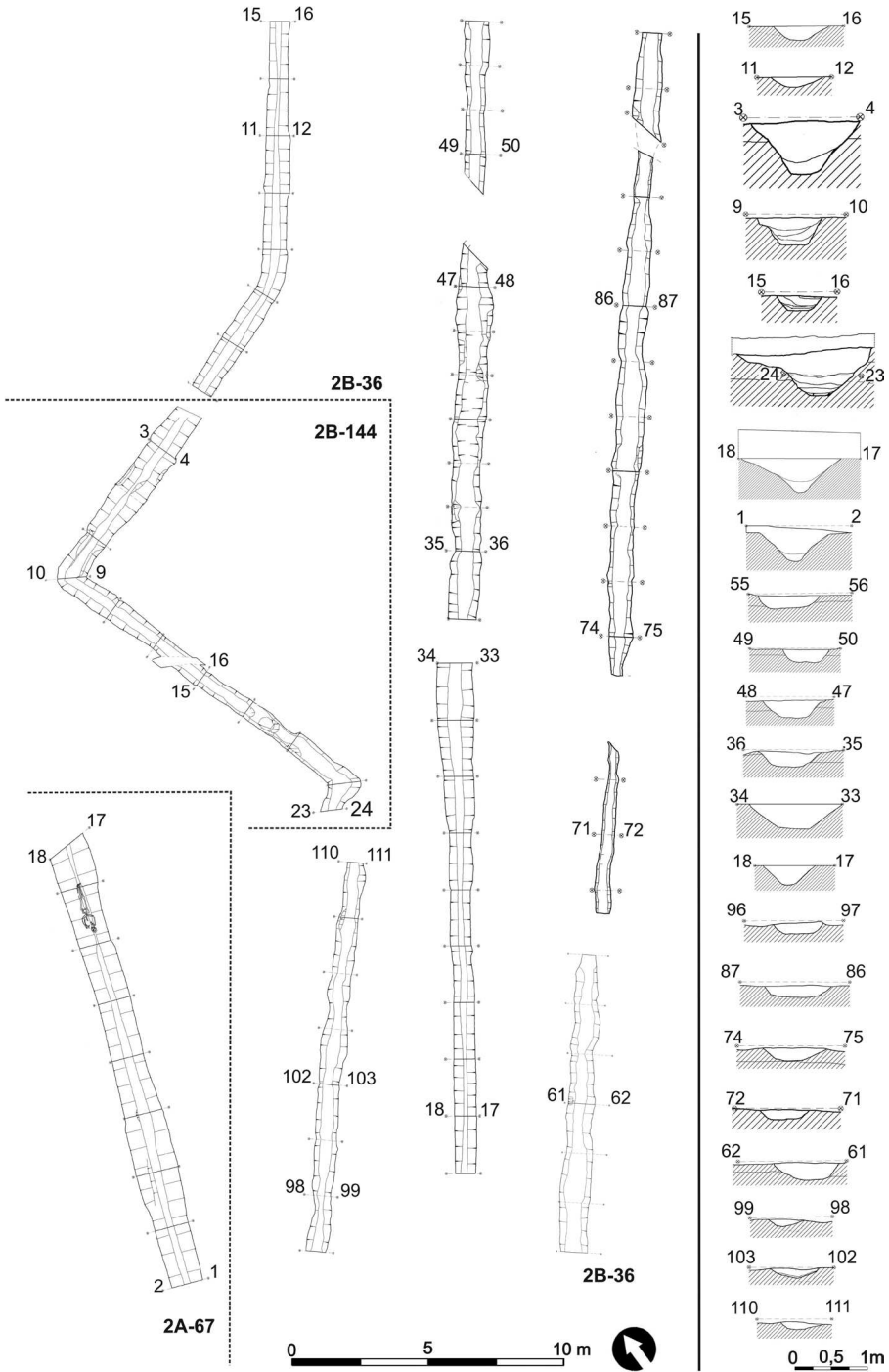
Obr. 11. Dokumentace objektů. Objekty 2A-116, 117 náleží skupině objektů F; objekty 2A-97-104 mají nejistou vazbu na lokalitu vojenského tábora.

Fig. 11. Documentation of features. Features 2A-116, 117 belong to feature group F; features 2A-97-104 have an uncertain connection to the military camp site.

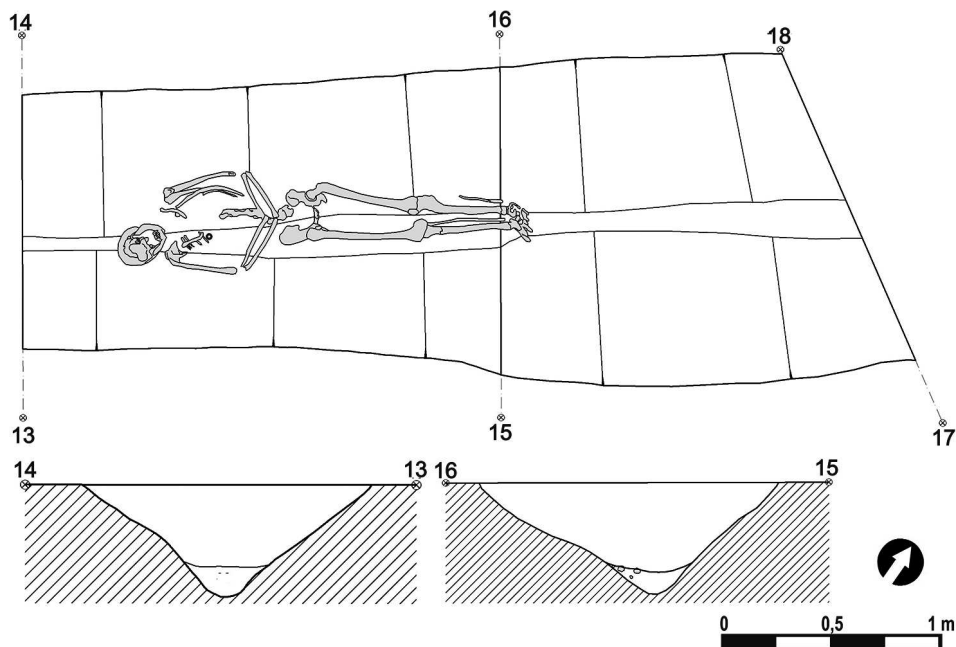

Obr. 12. Dokumentace objektů. Objekt 2B–152 náleží skupině objektů D; objekty 2A–119–121 mají nejistou vazbu na lokalitu vojenského tábora.

Fig. 12. Documentation of features. Feature 2B–152 belongs to feature group D; features 2A–119–121 have an uncertain connection to the military camp site.

Obr. 13. Dokumentace objektů. Liniový žlab.
 Fig. 13. Documentation of features. Linear trench.

Obr. 14. Dokumentace objektů. Poloha uložení lidských ostatků v objektu 2A–67.

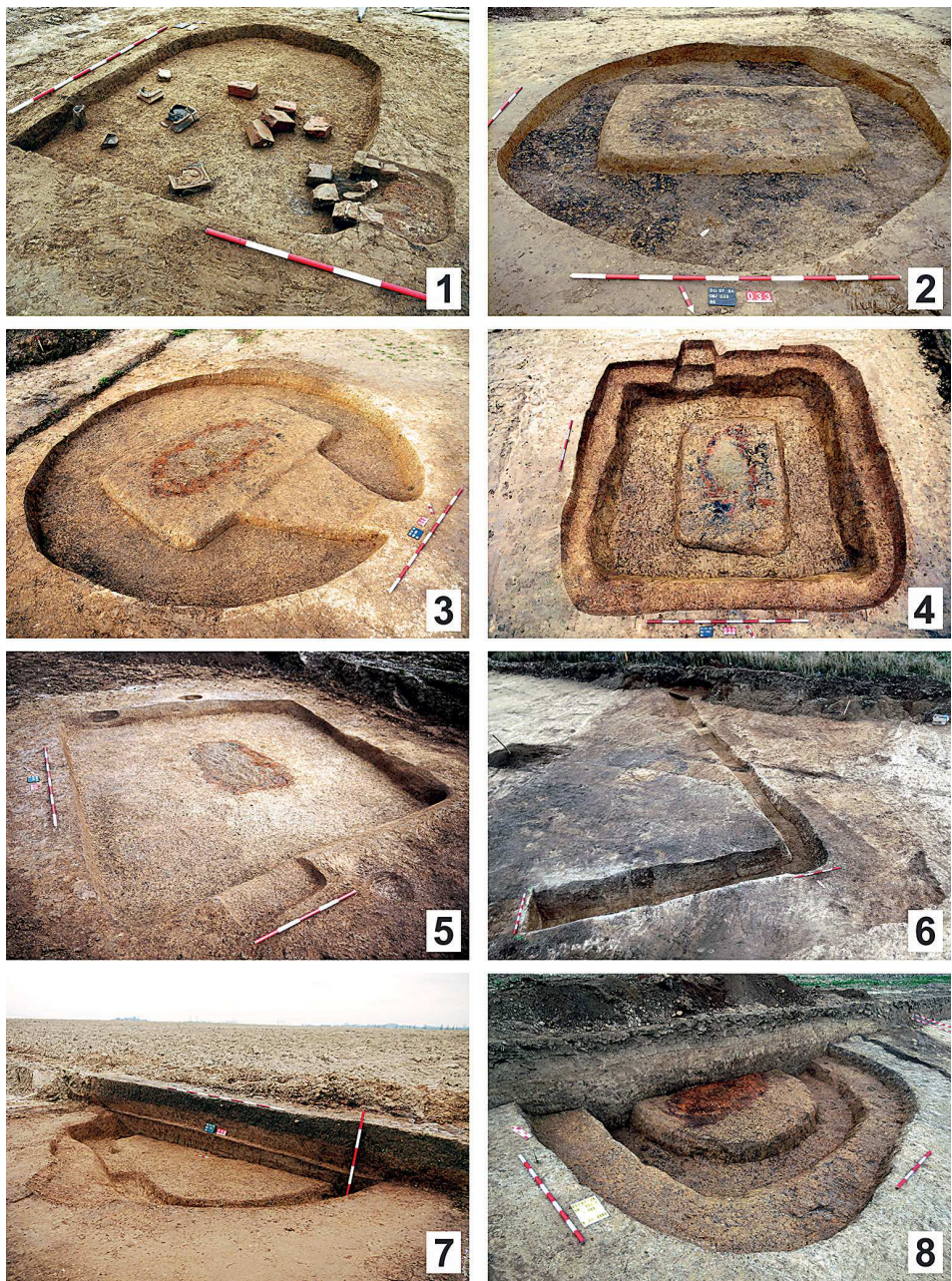
Fig. 14. Position of deposited human remains in feature 2A–67.

Liniový žlabový objekt

Výraznou komponentou semonické lokality je liniový objekt, který v ose S–J prochází přes obě polohy (*obr. 3, 13*). Vzhledem ke zvolené metodě pojmenovávání objektů dostal označení 2A–67 v poloze 2A a 2B–36 v poloze 2B. Jelikož byla část objektu dodatečně zkoumána během druhé fáze výzkumu, dostal tento úsek označení 2B–144. Liniový objekt byl na několika místech porušen recentními výkopy. Až na jeho přerušeni v místech styku s cestou vedoucí od Semonice do Rožnova se jednalo o nedělený útvar. Průměrná hloubka objektu se pohybovala v rozmezí 30–54 cm od povrchu skřívky. Původní hloubku objektu vůči okolnímu terénu lze odvodit z profilů na okraji zkoumané plochy. Činila ca 90 cm, přičemž lze předpokládat, že okolní terén se v těchto místech v posledních století výrazně neměnil. Liniový objekt se podařilo prozkoumat v délce téměř 190 m: tato hodnota je omezena rozsahem plochy výzkumu, na jižní i severní straně příkop pokračoval dále mimo zábor stavby. Téměř rovný průběh objektu se v poloze 2B lomí do půdorysu hrotilého výběžku, jehož špiče směřuje severozápadním směrem (poblíž místa, kde byl objekt záměrně přerušen). Profil objektu nezůstával stejný, v některých místech je dno ploché, místy se však objevuje i obloukovitý profil dna (*obr. 15: 6*). Na jednotlivých řezech bylo možné pozorovat ve spodních partiích sérii drobných splachových vrstviček, které ukazují, že byl příkop po určitou dobu otevřen a dno postupně zanášeno. Zbytek výplně tvořila jednorázová zásypaná vrstva, která svým charakterem odpovídá vrstvě podorničí a ornice.

Za nejvýraznější nález v tomto objektu lze označit pohřeb jedince nalezený v rozměrných segmentech G a H objektu 2A–67 (*obr. 14, 16*). Jedinec byl pohřben ve standardní

Obr. 15. Fotografie vybraných objektů. 1 objekt 2A–10; 2 objekt 2A–33, příklad tmavé vrstvy obsahující uhlíky na dně objektu před odebráním; 3 objekt 2A–40, příklad objektu zachovaného pouze ve svých spodních partiích; 4 objekt 2A–30, příklad objektu s dochovanou vstupní šíjí a obvodovou lavicí; 5 objekt 2A–113, příklad objektu s dvojicí kúlových jam; 6 liniový objekt 2B–144 tvořící opevnění tábora; 7–8 objekty 2A–118 a 2B–148, příklady objektů situovaných při hranici zkoumané plochy.

Fig. 15. Photographs of selected features. 1 feature 2A–10; 2 feature 2A–33, example of dark layer containing charcoals on the bottom of the feature prior to collection; 3 feature 2A–40, example of feature preserved only in its lower layers; 4 feature 2A–30, example of feature with preserved entrance corridor and perimeter bench; 5 feature 2A–113, example of feature with a pair of postholes; 6 linear feature 2B–144 forming camp fortifications; 7–8 features 2A–118 and 2B–148, examples of features situated at the border of the investigated area.

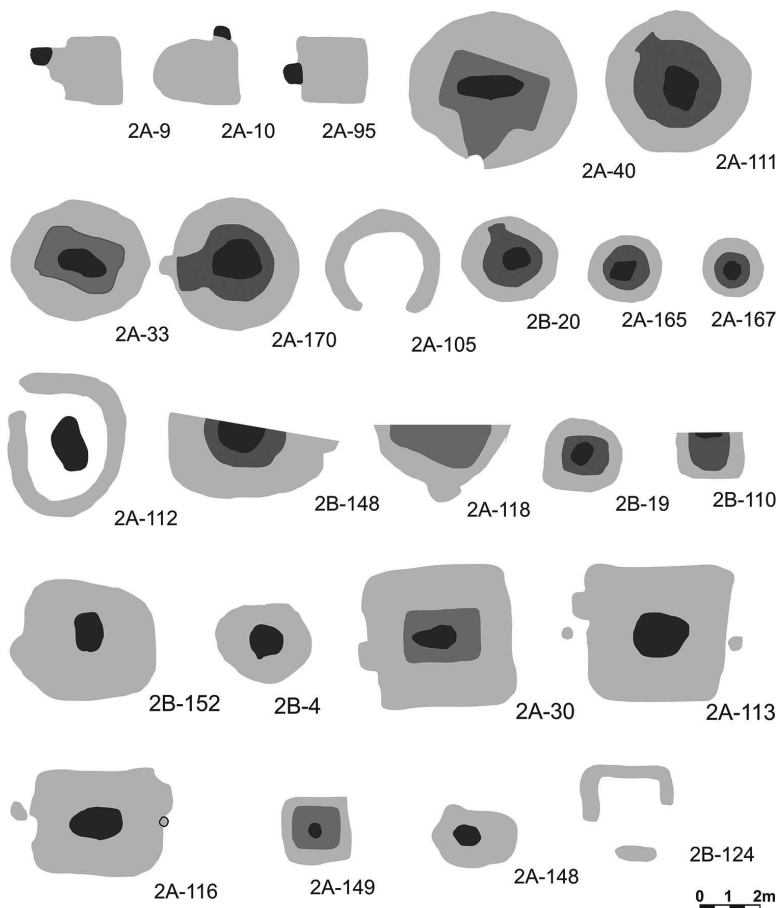
Obr. 16. Fotografie pohřbu v objektu 2A–67 a detail nálezové situace olověného projektilu.

Fig. 16. Photograph of burial in feature 2A–67 and detail of the find situation of a lead projectile.

natažené poloze v dorzálním dekubitu. Lebka spočívala na týlní kosti. Obě horní končetiny byly ohnuté v loktech a kosti předloktí spočívaly superiorně nad pánevními kostmi. Dolní končetiny měly kolenní klouby u sebe a bérce ležely souběžně těsně vedle sebe. Vzhledem k degradaci osově kostry nebylo možné hodnotit segmentaci páteře a zploštění hrudníku. Většina hodnocených kloubů se nacházela v anatomicky těsných spojeních. Z výše uvedených údajů lze situaci interpretovat jako primární uložení s bezprostředním zasypáním zeminou bez přítomnosti primárního dutého prostoru (rakve). V pravé části hrudního koše byl nalezen projektil. Bohužel se nedochovala v těchto místech ani žebra ani hrudní kost, takže nemáme fyzický doklad o průstřelu těla. Míra zachovalosti skeletu byla odhadnuta na 11 %.

Pro rekonstrukci okolností uložení zemřelého byla v terénní části výzkumu sledována celková poloha skeletu, jejich částí a artikulovanost jednotlivých kloubních spojení (blíže např. Čech – Černý 1996; Černý 1995; Duday et al. 1990; Duday 2005; 2009). Odhad míry zachovalosti byl inspirován metodou Stojanowski – Seidemann – Doran (2002). Vybráno bylo 28 párových, 7 nepárových znaků a skórování zubů z horní a dolní čelisti (celkem 65 pozorování). Přítomností znaků a následném vydělení celkovým možným počtem pozorování je výsledkem individuální skóre, tedy určité procentuální vyjádření zachovalosti. Pro odhad věku dožití byla použita míra obrusu zubů (Lovejoy 1985), kde se sleduje míra atrice

Obr. 17. Rozdělení objektů s pro-pálenou vrstvou dle jejich tvaru.
Fig. 17. Division of features with a burnt layer according to their shape.

skloviny a míra odhalování dentinu, a to zvláště pro zuby horní a dolní čelisti. Pohlaví bylo odhadováno podle pohlavně specifických znaků na pánevních kostech (Bruzek 2002). Jedná se o jednu z nejspolehlivějších metod a její výhodou je i poměrně vysoká spolehlivost u nekompletních kostí. Výška postavy byla odhadována na základě naměřené délky dlouhé kosti končetiny (Sjøvold 1990). Z projevů fyzické zátěže na skeletu byla identifikována jemná lineární hypoplazie, jež se vyskytovala na zubech fronty. Jedná se o defekt skloviny, většinou ve formě vodorovných linií, vznikající při jejím utváření, tedy v období dětství. Mezi příčinami jejího vzniku bývají uváděny infekční choroby, metabolická či endokrinní onemocnění, někdy podvýživa jedince (Aufderheide – Rodriguez-Martin 1998, 405–407; Larsen 1997; Ortner 2003, 595; Waldron 2009, 244).

Věk dožití pohřbené osoby je odhadován na základě míry obrusu zubů, která byla přiřazena stupňům D–E, pro něž se uvádí věk dožití 20–30 let. Jedinec patří do věkové kategorie *adultus* (20–40 let, případně *adultus I*, tedy 20–30 let). Podle několika dochovaných pohlavně specifických znaků na levé pánevní kosti bylo pohlaví jedince odhadnuté spíše jako mužské. Výška postavy byla odhadnuta na základě naměřené délky pravé stehenní kosti (48,5 cm), která ovšem byla rozlomená na 3 kusy. Výsledný odhad činí (173–182) cm. Z hlediska pozice uložení ostatků jedince v rámci stratigrafie příkopu spočíval skelet na

výše zmíněných splachových vrstvách. K jeho uložení tedy došlo až po určité době po vzniku příkopu, kterou však nejsme schopni relevantně odhadnout (v případě srážkově vydatného období by se mohlo jednat o relativně krátkou dobu).

Objekty s nejistou vazbou na lokalitu vojenského polního tábora

Dvě skupiny objektů je možno s popisovanou lokalitou spojit pouze hypoteticky. V obou případech jsme se tak rozhodli na základě prostorových vazeb. V první případě se jedná o trojici obdélných objektů (2A–120, 121, 122; *obr. 12*), které jsou situovány mezi objekty 2A–116 a 115. Tyto objekty svojí orientací respektují linii objektů se středovou propálenou vrstvou. Jejich výplň a nálezy však neumožňují bližší interpretaci.

Další skupinu objektů tvoří osm kúlových jam uspořádaných do dvou rovnoběžných linií po čtyřech jamách (obj. 2A–97–104; *obr. 11*). Tyto kúlové jámy tvoří obdélný půdorys o rozměrech 8 × 6 m. Kúlová stavba rovněž svojí orientací respektovala směřování linie objektů se středovou propálenou vrstvou.

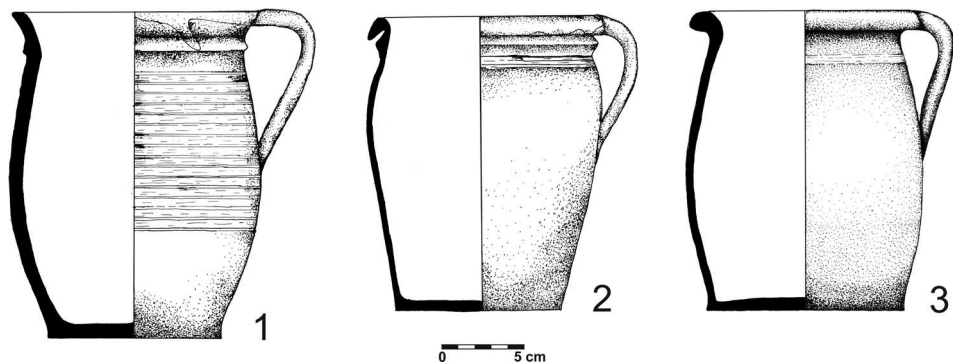
2.3. Rozbor nálezů

Největší podíl mezi vyzvednutými artefakty představují drobné keramické fragmenty. Tyto nálezy však považujeme za neintencionální příměs, která se do kontextů výplně objektů dostala jako součást tehdejší ornice. Tomuto závěru odpovídá i charakter keramického souboru. Jedná se o heterogenní kolekci drobných a často omlětých fragmentů keramických nádob, jejichž datace spadá od zemědělského pravěku až po období novověku. Mezi jedinci prakticky nešly sledovat fragmenty z totožného keramického jedince. V kontrastu s těmito keramickými nálezy pak jsou tři keramické nádoby, které bylo možné rekonstruovat téměř v úplnosti, nalezené na dně objektů s propáleným středem. Pozornost bude věnována též fragmentům kamnových kachlů, dýmek, kovovým a skleněným nálezům. Stranou pak zůstaly amorfní železné zlomky.

Keramika

Rekonstruovatelné nádoby byly objeveny v kontextu objektů 2B–148 (2 ks) a 2A–33 (1 ks). Jedná se o hrnce s jedním uchem. Ze shodných znaků lze kromě oxidačního výpalu uvést způsob aplikace polevy pouze na vrchní části nádoby, kdy byl do zelené glazury ponořen jen okraj. Na vnitřních stranách jsou pak již přítomny pouze stopy stékající glazury po přetočení nádoby hrncířem zpět do svislé polohy.

První hrnec (výška 201 mm) má soudkovitý tvar těla a je zakončen okružím (*obr. 18: 1*). Druhý hrnec (v. 179 mm) má soudkovitý tvar s maximální výdutí umístěnou do horní poloviny těla. Podhrdlí je zdoben oběžným výžlabkem a zakončeno výrazně ostře přehnutým okrajem (*obr. 18: 2*). Třetí hrnec, z objektu 2A–33, má soudkovitý tvar (v. 181 mm) a je ukončen ovaleným okrajem (*obr. 18: 3*). Na podhrdlí je zdoben malovanou jednoduchou bílou linií. Při hledání analogií narážíme na stav poznání novověké hrncířské produkce na Královéhradecku. Ve sbírkách hradeckého muzea bychom obdobný tvar k semonickým nádobám našli v hrnci inv. č. 870, který *R. Bláha a J. Sigl (2010, 240, tab. 7: 4)* datují na přelom 18. a 19. století. V otázce datování a při porovnání s produkcí raného novověku na nálezech z Pražského hradu (*Blažková 2013*) a Hradce Králové (*Bláha – Sigl 2010*) bychom tyto nádoby řadili do mladšího období, tedy do 2. poloviny 17. až průběhu 18. století. Pouze obecně lze v semonických hrncích spatřovat běžnou hrncířskou produkci spíše průměrných kvalit.

Obr. 18. Nálezy pocházející z objektů vojenského polního tábora. Keramické nádoby.
 Fig. 18. Finds from features belonging to the military field camp. Pottery vessels.

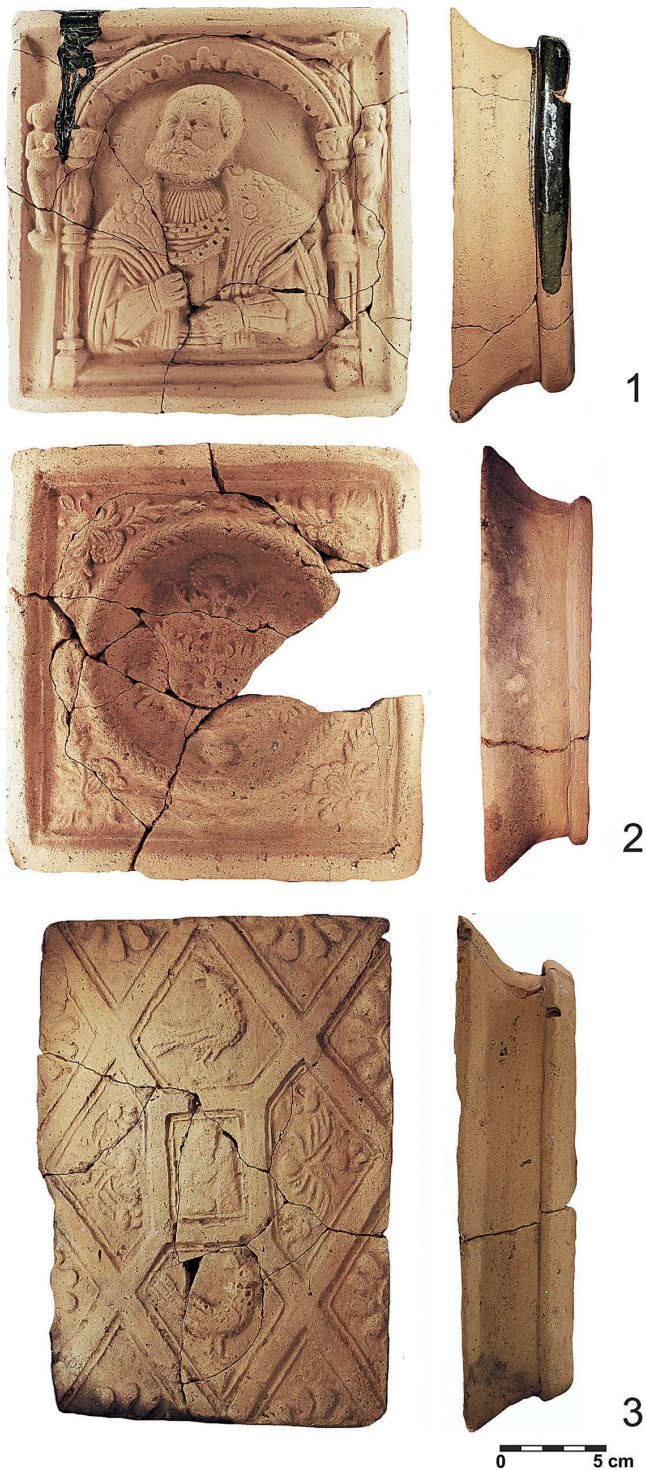
Na dně objektu 2A–10 byly objeveny tři reliéfní komorové kachle. Všechny byly ponechány v rezné podobě (vyjma nezáměrně nanesené glazury na jednom z nich) a mají nízkou formu komory. Všechny lze dle třídění Z. Smetánky (1969) označit za základní řádkové varianty. První kachel nese na vyhřívací stěně (199 × 197 mm) mužskou polopostavu umístěnou do arkády (obr. 19: 1). Muže lze na základě analogií (Brych 2004, 184, kat. č. 455; Pavlík – Vitanovský 2004, 385, kat. č. 732, 733) ztotožnit se saským vévodou Janem Fridrichem (1503–1554). Vyhřívací stěna druhého kachle (238 × 247 mm) je opatřena středovým kruhovým konkávním medailonem lemovaný prutovým vývalkem, do kterého je umístěna stylizovaná květina ve váze (obr. 19: 2). V rozích kachle jsou rovněž přítomny stylizované rostlinné výplně. Třetí kachel je obdélného formátu (249 × 177 mm). Vyhřívací stěna je dělena do tapetového vzoru členěným do kosočtverců s centrálně umístěným obdélníkem (obr. 19: 3). Do jednotlivých polí jsou vsazeny polorozety, ptáci (pávi?), rostlinné motivy. Do středového obdélníku je vsazen hůře čitelný reliéf snad zachycující Madonu s jezulátkem. Zatímco kachel se saským kurfiřtem by bylo možné datovat do doby okolo poloviny 16. století, s přesahem do průběhu jeho druhé poloviny, zbylé dva kachle vykazují mladší prvky kamnářské produkce.

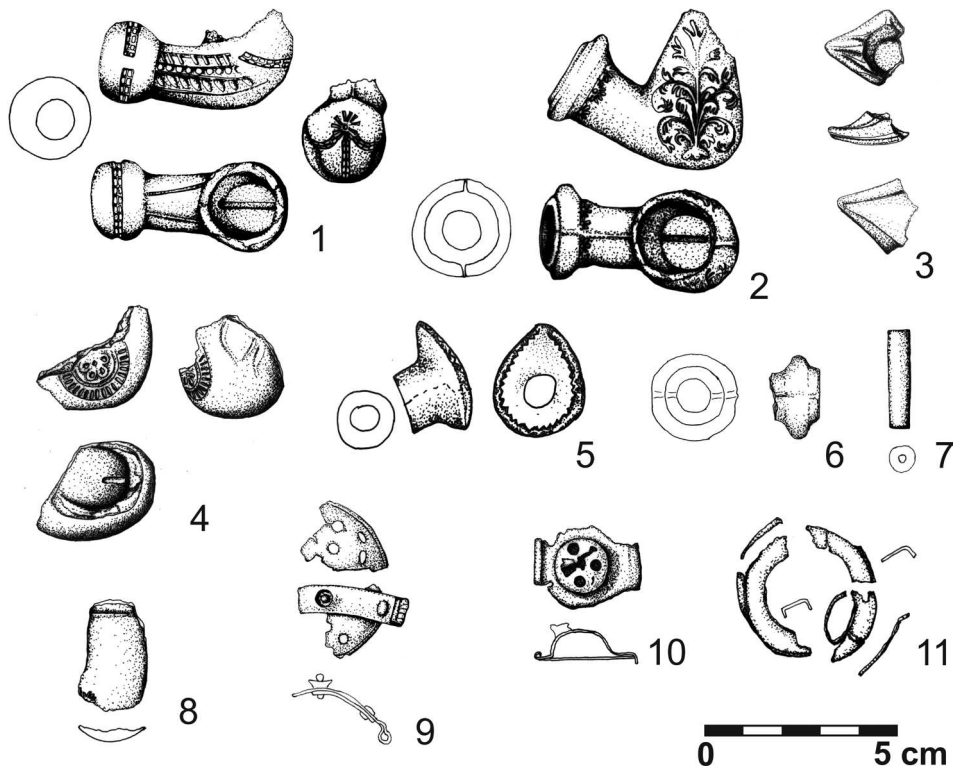
Z objektů 2A–10 a 2A–167 pochází soubor pálených cihel (19 ks). V obou kontextech se část cihel nacházela v původní pozici na okraji propálených ploch, v objektu 2A–10 se cihly vyskytly i volně rozprostřené na dně objektu společně s výše popsány kachle. U části cihel jsme schopni změřit alespoň dva rozměry, na jejichž základě můžeme vyčlenit dvě velikostní skupiny. V první se nacházejí zástupci, jejichž šířka se pohybuje okolo 13,5 cm a výška dosahuje 6,5–8,5 cm (jediná dochovaná délka pak činí 26 cm). Tyto cihly svými rozměry odpovídají pozdně gotickým a renesančním cihlám používaných v nedalekém Hradci Králové (Bláha – Slavík 2014). Druhou skupinu cihel tvoří jedinci o šířce 15,5–17 cm při výšce 5–7,5 cm (délku není možno určit). Tyto výrobky odpovídají rozměry novověké produkci (Ebel 2001, 31–32). Cihly stejných rozměrů se v závěru 18. století používaly na stavbu pevností v Hradci Králové a Josefově (Bláha – Sigl 2007, 141).

V devíti dokumentovaných objektech byly nalezeny části dýmek. Soubor představuje devět keramických fragmentů z hlaviček, fragment troubele a fragmenty tří kovových víček. Soubor je chronologicky homogenní a lze jej datovat do průběhu 18. století. Žádný nalezený keramický fragment nebyl glazovaný ani značený.

Obr. 19. Nálezy pocházející z objektů vojenského polního tábora. Kachle.

Fig. 19. Finds from features belonging to the military field camp. Stove tiles.

Obr. 20. Nálezy pocházející z objektů vojenského polního tábora. Keramické dýmky.
Fig. 20. Finds from features belonging to the military field camp. Ceramic pipes.

Z objektu 2A–30 pochází drobný fragment pravděpodobně z hlavičky dýmky. Na střepe je patrná plastická výzdoba ve formě ven vystupujících hvězdiček a jedné (dvou?) ven vystupující plastické linie (obr. 20: 8). Z objektu 2A–33 pochází několik zlomků jednoho exempláře plechového víčka hlavičky dýmky (obr. 20: 11). V objektu 2A–105 byla nalezena část hlavičky dvoudílné dýmky se zesíleným ukončením krčku. Vrchní část hlavičky není dochována. Hlavička je po obou svých stranách plasticky zdobena rostlinným motivem. Další plastické motivy jsou na zesílení krčku při napojení k oddělitelné troubeli (obr. 20: 2). V objektu 2A–113 byl nalezen fragment hlavičky dvoudílné dýmky – plastický zesílený kroužek na ukončení krčku při jeho napojení na oddělitelnou troubel (obr. 20: 6).

V objektu 2A–116 byla nalezena část hlavičky dvoudílné dýmky se zesíleným ukončením krčku. Podstatná část hlavičky není dochována, dochovaná část je bohatě plasticky zdobená (obr. 20: 1). V tomto objektu byl také nalezen fragment kovového víčka hlavičky dýmky (obr. 20: 10). Vrchní část hlavičky nalezené dýmky není dochována, nicméně dle průměru krytky a předpokládaného průměru vrchní části hlavičky nelze jejich vzájemný vztah jednoznačně odmítnout. V objektu 2A–118 byly nalezeny dva fragmenty plechového víčka hlavičky (obr. 20: 9). V objektu 2A–167 byly nalezeny tři fragmenty dýmky. Prvním z nich je 27 mm dlouhá část troubele o vnějším průměru 7 mm, nezdobená (obr. 20: 7). Dalším nálezem je zlomek, který snad můžeme interpretovat jako část diskovité základny hlavičky dýmky tureckého typu (obr. 20: 3). Ze stejné dýmky snad pochází i další stěp nalezený v tomto objektu (nekresleno). V objektu 2B–19 bylo nalezeno torzo spodní části hlavičky dýmky. Hlavička je zdobena plastickou výzdobou kytičky rámované plastickým kroužkem a krátkými „paprsky“ (obr. 20: 4). V objektu 2B–148 byly nalezeny dva slepitelné fragmenty plasticky zdobeného zesíleného ukončení krčku hlavičky dvoudílné dýmky (obr. 20: 5).

Nálezy z objektů 2A–105 a 2A–116 představují hlavičky dvoudílných dýmek se zesíleným krčkem. K dýmkám tohoto typu řadíme i fragmenty límce krčku z objektů 2A–113 a 2B–148. Tento typ dýmky je široce rozšířený v prostoru středovýchodní Evropy a na Balkáně. Asi nejbližší výroba těchto dýmek byla archeologicky doložena na Spišském hradě nálezem jedné části dvoudílné formy (*Bielich – Soják 2019*, 186). Fragmenty z objektu 2A–167 interpretujeme jako část diskovité základny hlavičky dýmky tureckého typu. Podobný (ale ne analogický) nález z Čech představuje dýmka se širokou diskovitou vykrajovanou základnou z lok. Jevany (*Vyšohlíd 2009*, 990, obr. 26; *2011*, 73, obr. 1/1). Bez možnosti bližší identifikace konkrétního typu dýmky je část hlavičky z objektu 2B–19. Ve třech případech (*obr. 20: 1, 2, 4*) můžeme sledovat napojení spalovací komory na troubel – vždy se jedná o původní osmanský typ, kdy spalovací komora dosahuje až na dno hlavičky a je s troubelí propojena otvorem v ose troubele (*Vyšohlíd 2009*, 990). Pozornost budí nálezy tří plechových víček z barevného kovu. Ačkoli jsou většinou datována až do 19. století (např. *Bielich – Soják 2019*, tab. I/30, tab. IV/11), jejich aplikace na dýmkách (dvoudílných i jednodílných) již v 18. století je doložena ikonograficky.

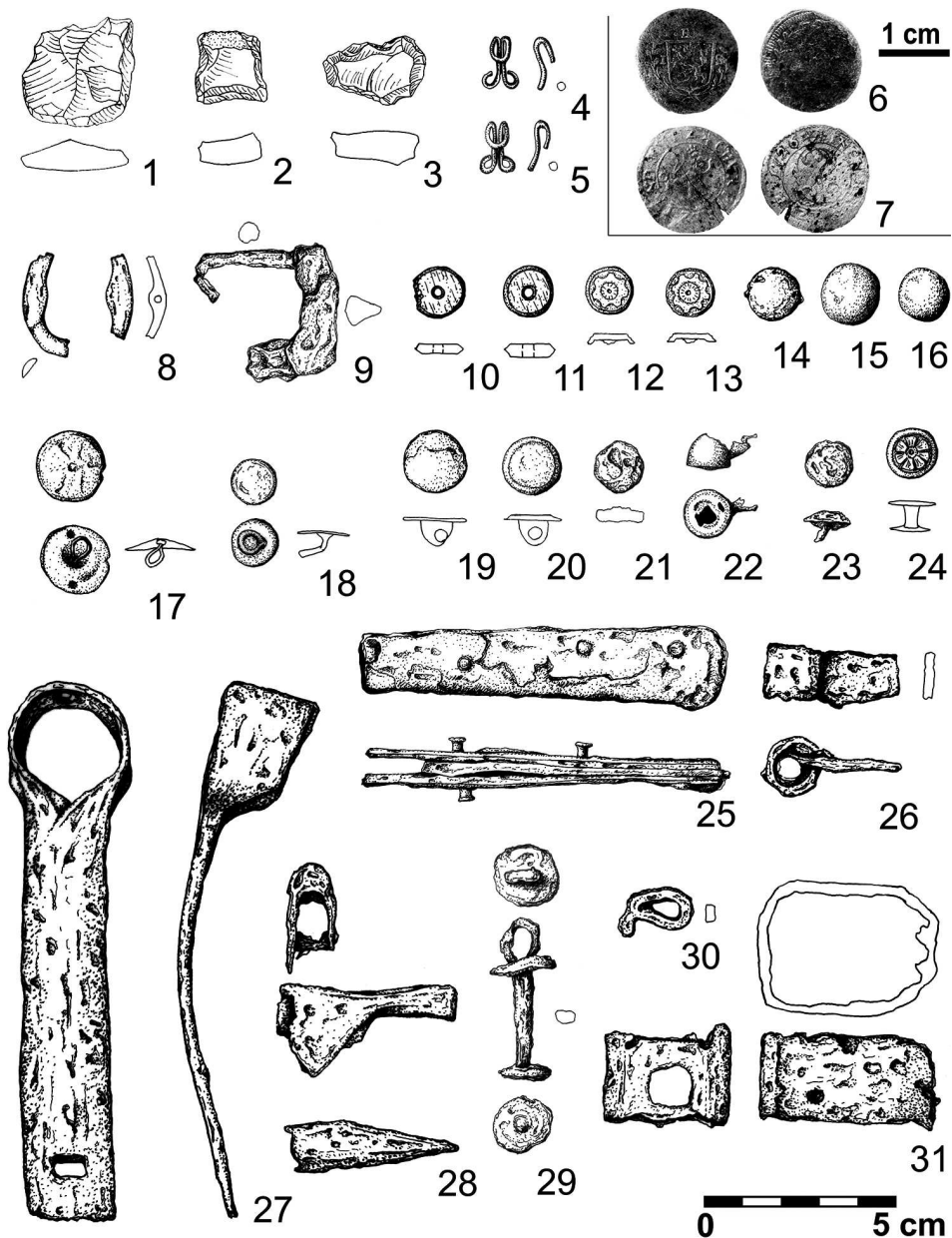
Kovové nálezy

Chronologicky citlivé nálezy zastupují dvě drobné mince.³ První pochází z objektu 2A–149 (*obr. 21: 6*). Jedná se o krejcar z bývalého Hessenska–Darmstadtka z období vlády Ernesta Ludvíka (doba vlády 1678–1739). Iniciály *IS* použité vedle štítu byly používány do roku 1687, bohužel rub mince, na kterém by se měl nacházet konkrétní letopočet, je setřelá. Druhá mince je rovněž krejcar, jenž pochází z Falckého kurfiřtství z období panování Karla III. Filipa Falckého (1716–1742). Díky zachovalosti lze krejcar určit do roku 1726 (*obr. 21: 7*).

V nálezovém souboru je celkem obsaženo 12 knoflíků. Pro jejich třídění se přidržíme formy aplikované na dosud nejrozsáhlejší publikovanou kolekci novověkých knoflíků z území Čech, která pochází ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře na Malé Straně v Praze (*Omelka et al. 2018*). Knoflíky tak třídíme dle jejich tvaru, výzdoby a formy výroby:

Mezi lité knoflíky s kruhovým tělem náleží šest jedinců. Dva z nich měly vršek těla zdoben reliéfní výzdobou s motivem hvězdice a vnitřní rozety (*obr. 21: 12, 13*). Jejich očka se nedochovala, ale jednalo se o dodatečně přileptované typy s patrně kruhovým průřezem. Podobný výzdobný motiv nese knoflík z hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (*Omelka et al. 2018*, 739, pol. č. 775). Další dva lité knoflíky mají plochou horní hranu a byly odlity společně s kolmo nasazeným plochým ouškem, do něhož byl otvor pro našití vyvrtán až v dalším kroku výroby (*obr. 21: 19, 20*). Jeden z těchto knoflíků má horní hranu doplněnou o oběžnou lištu. Tyto knoflíky bývají spojovány s armádní produkcí 18. století (*Hostert 2005*, 38–43). Další litý knoflík s plochou horní hranou má kruhové očko (*obr. 21: 18*). Analogický knoflík pochází opět z malostranské lokality (*Omelka et al. 2018*, 738, pol. č. 408), či ze hřbitova při vídeňském vojenském špitále (*Ranseder 2015*, 148–149, Taf. 1 Grab 8,1; Taf. 2 Grab 42,1; Taf. 3 Grab 81). Tři knoflíky byly vyrobeny nejprve vylišováním horní a dolní části a jejich následným sletováním a doplněním očka. První z nich má čočkovitý tvar s náznakem dekoru na horní straně (*obr. 21: 17*). Analogii opět poskytne nález učiněný na hřbitově u kostela sv. Jana v Oboře (*Omelka et al. 2018*, 737, pol. č. 237). Zbylé dva se dochovaly pouze v torzovitém stavu (*obr. 21: 22, 23*). Nekompletní je i další popisovaný knoflík, ze kterého se dochovalo pouze kruhové lité tělo (*obr. 21: 21*). Jeden z knoflíků má tzv. zdvojený profil, má tedy dva příčné profily spojené dřívkem (*obr. 21: 24*). Tento knoflík byl odlit vcelku a horní plocha je reliéfně zdobená stylizovaným květem. Četné analogie k tomuto knoflíku se zdvojeným profilem lze opět dohledat na zaniklém malostranském hřbitově. Jako knoflíky, či jiné formy zachycovače textilií, snad mohly sloužit

³ Autoři děkují V. Brádlemu za laskavou pomoc při určení numismatických nálezů.

Obr. 21. Nálezy pocházející z objektů vojenského polního tábora. Křesací kameny, kovové nálezy.
 Fig. 21. Finds from features belonging to the military field camp. Flints, metal finds and coins.

i dvě kostěná kolečka se středovým otvorem (obr. 21: 10, 11). Rovněž by se mohlo jednat pouze o základ knoflíku, na který byla dále aplikována textile, která se však nedochovala. Pro výše popsané knoflíky platí datace obecně do období novověku. S přihlédnutím k analogiím pak můžeme výskyt těchto forem sledovat od poloviny 17. století až po století následující (Omelka et al. 2018, 727–729).

Za součást oděvu lze označit čtyři nálezy: dvě přezky a dva háčky s oky. První přezku (*obr. 21: 8*), odlitou ze slitiny mědi, lze přes její zlomkovitost přiřadit mezi typy, které byly v období novověku používány na pánské obuvi zejména v 18. století (*Vaňková – Pilná 2013, 89*). Druhá přezka, vyrobená ze železa, se rovněž dochovala pouze torzovitě (*obr. 21: 9*).⁴ Součásti oděvu byly i dva háčky, které sloužily společně se svými protikusy – očky ke spínání oděvu (*obr. 21: 4, 5*). V nezměněné podobě se tento typ spínadel používal od středověku do novověku (*Omelka – Šlancarová 2012, 98; Šlancarová 2018, 99–100*).

Nejčastějším železným nálezem z objektů jsou hřebíky (85 ks), které pocházejí z většiny objektů s pro-páleným středem.⁵ Pokud lze určit jejich tvar, tak nejvíce zastoupeným tvarem jsou tzv. šindeláky (36 ks), tedy hřebíky s tenkým dřívem a lopatkovitě rozšířenou vertikální hlavou, které odpovídají typu Vc dle *R. Krajíce (2003, 67)*. Dále jsou přítomny hřebíky s horizontální hlavou (31 ks), které lze zařadit k typům Ia a IIa *R. Krajíce (2003, 64)*. Ojedinele se v kolekci nachází i hřebíky s křídlatou hlavou, či bez hlavy.

Z dalších železných předmětů je možné určit železný zavírací nůž z objektu 2B–148 (*obr. 21: 25*). Čepel nože, která je příkorodovaná mezi střenky, je dlouhá 81 mm. Samotné střenky mají délku 98 mm. Rukojeť nože byla tvořena organickým materiálem (kost, dřevo), což dokládají vršky nýtů, které vystupují 4 mm nad povrch střenek. Ostatní železné předměty již nelze s jistotou určit. V první řadě se jedná o železný nástroj vypadající jako drobná motyka s tulejí (*obr. 21: 27*). Na konci svého těla však artefakt má symetricky umístěný obdélný otvor, který sloužil k přichycení další součástí nástroje. Nález byl učiněn v kontextu ohniště v objektu 2A–9, patrně tedy mohl sloužit k jeho obsluze. Jako součást dřevěné násady sloužila obdélná objímka (*obr. 21: 31*) pocházející z objektu 2A–111. Nejasnou funkci měl i kovaný artefakt z kontextu objektu 2A–9 (*obr. 21: 28*) a železné očko z objektu 2A–30 (*obr. 21: 30*). Patrně jako zátka mohlo sloužit kovové oko s dvěma ploškami, mezi které by byl umístěn váleček z organického materiálu (korek, dřevo), které pochází z objektu 2A–165.

V rámci výzkumu byly ve třech objektech nalezeny kule – projektily do ručních palných zbraní. Specifickým nálezovým kontextem je kule z pohřbu jedince v příkopu 2A–67 (průměr kule 14,2 mm, hmotnost 11,8 g; *obr. 21: 14*). Další kule pochází z objektu 2A–9 (průměr kule 16,3 mm, hmotnost 24,4 g; *obr. 21: 15*) a objektu 2B–19 (průměr kule 13,4 mm, hmotnost 14,3 g; *obr. 21: 16*). Projektil z objektu 2A–67 je mírně deformován nárazem, ostatní kule stopy deformace nemají.

Křesací kameny

Ve dvou objektech byly nalezeny křesací kameny do zámek palných zbraní. V objektu 2A–40 byly nalezeny dva kameny. Jeden kámen (*obr. 21: 1*) má olámaný obvod, původně se jednalo o tvar se zaoblenou patkou (max. délka 29, max. šířka 30, max. výška 9 mm). Z druhého kamene (*obr. 21: 3*) byl nalezen pouze fragment nepravidelně obdélného tvaru (max. délka 27, max. šířka 18, max. výška 8 mm). V zásypu objektu 2B–19 byl nalezen křesací kámen trapézového tvaru (*obr. 21: 2*, max. délka 19, max. šířka 19, max. výška 8 mm).

⁴ Dle typologie *S. Krabathá (2001, 141)*, vytvořené však pro starší spektrum nálezů, by se jednalo o typ 21G, tedy o přezku s obdélným tvarem těla.

⁵ Objekty 2A: 9, 10, 30, 40, 111, 113, 118, 149, 167, 170 a objekty 2B: 19, 20.

Shrnutí

Nálezový soubor pocházející z objektů vojenského polního tábora u Semonic není rozsáhlý, což patrně souvisí s jeho krátkodobým provozem. Nálezy zde objevené tedy můžeme považovat buď za odpad, nebo za ztrátové položky. Příkladem první kategorie mohou být rozbité nádoby, kachle, či nekompletní keramické dýmky. Za ztrátové naopak můžeme považovat nálezy mincí, knoflíků a snad část křesacích kamenů a kulí.

Objevená kamnářská (tři komorové kachle) a stavební keramika (cihly) v objektu 2A–10 byla nejspíše součástí konstrukce pece. Cihly byly použity i k ohraničení ohniště v kontextu objektu 2A–167, zde se však jednalo spíše o ochranu proti větru, nikoliv o rozsáhlejší konstrukci jako v případě objektu 2A–10.

Část hřebíků objevených v kontextu objektů s propáleným středem může pocházet z jejich vnitřních konstrukcí. Většina hřebíků se však se objektů patrně dostala nezámyslně – jako součást palivového dřeva, na které bylo použito dřevo ze stavebních konstrukcí. Nasvědčuje tomu pozorovatelné přepálení části hřebíků, stejně jako skutečnost, že při exkavaci byly hřebíky často nacházeny v kontextu s propálenými vrstvami. Ostatně o soustavném pálení dřevěných konstrukcí tábořícím vojskem jsme zpraveni přímo od (výchoďeských) kronikářů 18. století (*Šůla 2017, 177–179*).

S přítomností palných zbraní v lokalitě souvisí nálezy munice a křesacích kamenů do křesadlových zámků. Rozměry nalezených kulí umožňují jejich spojení s vojenskými zbraněmi používanými pruskou i rakouskou armádou v 18. století (*Gabriel 1990; Wirtgen 1976*). Protože střely byly podkaliberní, není bližší přiřazení kulí ke konkrétnímu druhu zbraně možné. Podobně nekonkrétní musíme být i v případě křesacích kamenů. Na základě metrické charakteristiky lze uvažovat o použití většího kamene v zámku dlouhé palné zbraně (*obr. 21: 1*), menší byly snad určeny do zámku pistole (*obr. 21: 2, 3*).

Nálezy dýmek, které jsou reprezentovány zachovanými hlavičkami nebo jejich fragmenty, odpovídají typům vyskytujícím se v průběhu 18. století. Jejich původ lze hledat v prostoru středovýchodní Evropy a na Balkáně. Obdobný časový rámec umožňují i nálezy knoflíků. Zbylé kovové nálezy neumožňují přesnější chronologické zařazení.

3. Semonický tábor v kontextu evropských a severoamerických lokalit

V rámci archeologicky zkoumaných vojenských polních táborů 17.–18. století v Evropě a USA byla dokumentována řada objektů a situací, které jsou srovnatelné se situací zjištěnou v Semonicích. Je nutné již na tomto místě konstatovat, že se nám nepodařilo vyhledat skutečně analogickou archeologicky zkoumanou lokalitu, tedy tábor, který vznikl v rámci přesunu vojska při polním tažení. Tábory, které byly archeologicky zkoumány, vznikly z jiných důvodů a byly využity delší dobu – jde o tábory budované u příležitosti obléhání lokalit, přezimování, výcvik, či jako shromaždiště vojska.

Liniové objekty 36, 67 a 144 interpretujeme jako segmenty příkopu tvořícího součást fortifikace polního tábora. Opevnění jako součást novověkých vojenských ležení známe z dobových vojenských příruček i z celé řady ikonografických pramenů. Archeologické výzkumy jejich existenci potvrzují a přinášejí informace o jejich vzhledu a metrických vlastnostech – zmínit můžeme archeologické výzkumy příkopů obléhacích táborů u Heidelbergu z roku 1622 (*Straßburger 2014*) nebo u Lucemburku z roku 1684 (*Brou – Wagner*

2017). Příkop v Semonicích byl zachycen v délce ca 190 m, poté na obou stranách vybíhal mimo zkoumanou plochu. V jednom úseku svého jinak rovného průběhu se příkop lomil a vytvářel hrot (redan) směřující k SZ. V těchto místech procházela cesta Semonice – Rožnov, a umístění tohoto fortifikačního prvku snad může poukazovat na místo vstupu do tábora směrem od Rožnova. Tuto možnost podporuje i záměrné přerušení příkopu v těsné blízkosti redanu. Na jižní a východní straně příkopu musíme předpokládat existenci hliněného valu, které se nedochoval. V příkopu, nedaleko místa předpokládaného vstupu do tábora, byl pohřben výše popsany jedinec, pravděpodobně muž starý 20–40 let.

Největší počet archeologicky zkoumaných situací zachycených v lokalitě představují objekty s víceméně centrální propálenou vrstvou a obvodovým žlabem či bez něho (objekty typu B, C, D a E). Objekty tohoto typu byly nalezeny i v jiných úsecích archeologického výzkumu na stavbě D11 – na katastru Černožic⁶ a na katastru Hořenic u Jaroměře (*Rytíř – Schimerová 2019*). Tyto objekty mají morfologické odlišnosti, nicméně na základě přítomnosti stop žáru v jejich centru je interpretujeme shodně jako relikty polních kuchyní, známých z dobové ikonografie. Mají četné analogie v archeologicky zkoumaných vojenských táborech (*obr. 22*). Nedestruktivním způsobem byly tyto útvary identifikovány při výzkumu vojenského tábora ze sedmileté války v lokalitě Pimperne ve Velké Británii (*obr. 23: 3; Barker 2015*) a archeologicky zkoumané byly i v rámci rakouského vojenského tábora z roku 1809 u Wagramu (*2020*). Nelze vyloučit, že relikty polních kuchyní představují i zahloubené zhruba čtvercové či obdélné objekty typu F s centrální propálenou plochou a dvojicí kúlových jam. Kúly mohly sloužit jako část konstrukce zastřešení celého objektu.

Tři objekty označené jako typ A jsou částečně zahloubené pod úroveň terénu a jsou přibližně obdélníkového půdorysu (jeden z objektů má jednu ze stran obloukovitě ven prohnutou). Společná pro ně je přítomnost otopného zařízení, které je umístěno ve výklenku vystupujícím z obdélného půdorysu. Podobné zahloubené obdélné struktury s otopným zařízením jsou známé z archeologicky zkoumaných vojenských táborů Frameries, Aalter a Ninove (vše Belgie, 17.–18. století) nebo Lille (Francie, 1792–1794), kde u hlubších objektů mohla být jejich součástí vstupní šíje se schodištěm. Tyto objekty jsou interpretovány jako relikty dočasných obydlí tábořícího vojska (pro Aalter *obr. 23: 2; Brion et al. 2019*; pro Lille *obr. 23: 5; Delphine – Oueslati 2010*). Jako stopy vojenských obydlí jsou interpretovány také obdélné částečně zahloubené struktury dokumentované v rámci archeologického výzkumu tábora rakouské armády u Wagramu. V tomto případě se jedná o objekty zahloubené jen mělce, bez otopných zařízení (*obr. 23: 4; Konik 2020*). Na základě srovnání s výše uvedenými lokalitami se přikláníme k interpretaci objektů typu A jako reliktních vojenských krátkodobých příbytků. Podobné struktury jsou zachyceny i na dobových ikonografických pramenech.

Popsané objekty mají v rámci námi interpretovaných funkčních skupin řadu společných znaků – polní kuchyně jsou zahloubené a oheň hořel zhruba uprostřed, obytné struktury mají otopné zařízení vysunuté mimo čtvercový či obdélný půdorys. U jiných znaků, které máme často tendenci považovat za důležité (půdorys, přítomnost či absence středového soklu nebo vstupní šíje), vidíme značnou variabilitu. Tato situace koresponduje se zjiště-

⁶ Dosud nepublikováno, za laskavé sdělení děkujeme T. Joškové a T. Mangelovi.

Obr. 22. Zobrazení částečně zahloubených objektů s otevřeným ohništěm v rámci ikonografie polních vojenských táborů 18. století.

Fig. 22. Depiction of partially sunken features with an open hearth within the iconography of 18th-century military field camps.

ními i na jiných archeologicky zkoumaných vojenských leženích. S jinými zkoumanými vojenskými tábory lze srovnat lokalitu Semonice i v případě typové skladby nalezených artefaktů. Převážně se jedná o drobné rozbité (dýmky) či ztracené předměty (křesací kameny). Při pokusu o přesnější popis vnitřní struktury tábora jsme limitováni dvěma faktory.

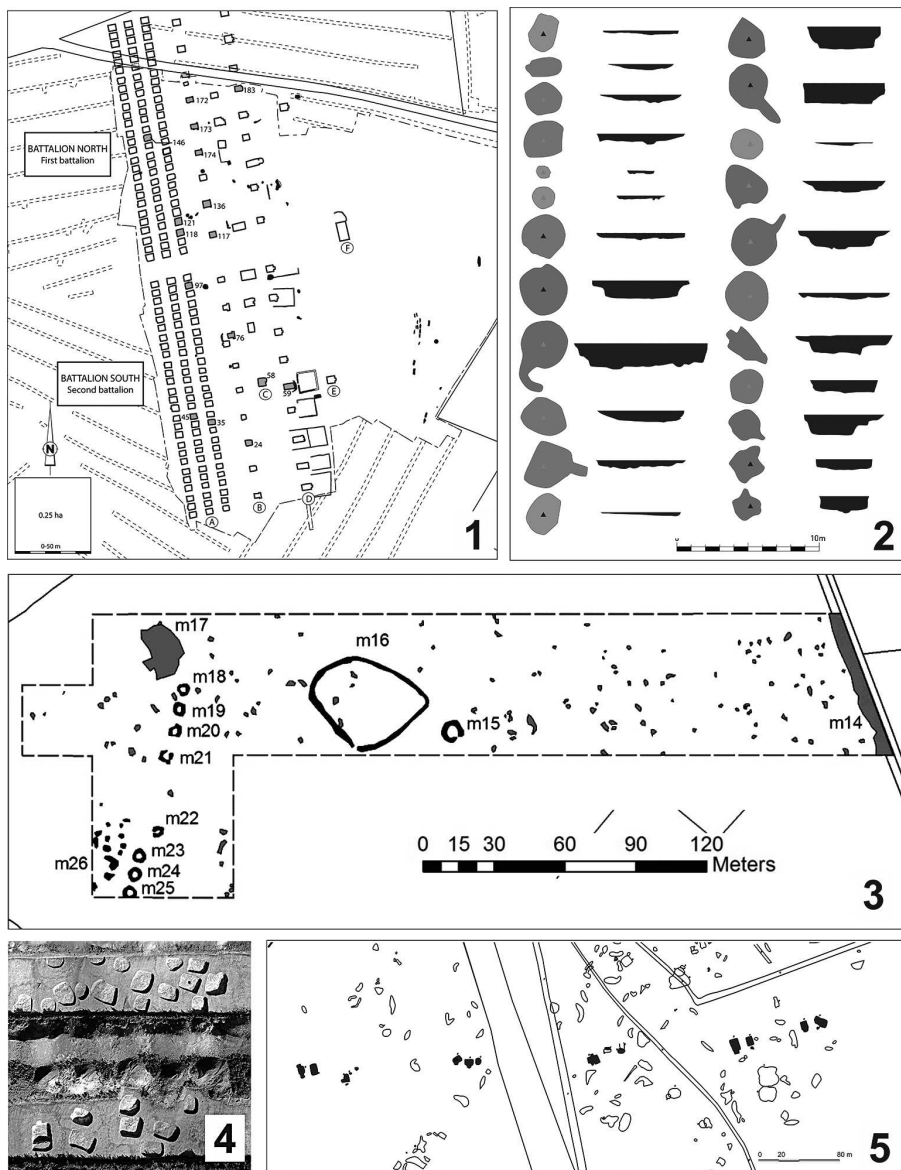
Tím prvním je rozsah zkoumané plochy, která byla vymezena plochou stavby. Závažnějším limitem je skutečnost, že pod úroveň terénu byly zahloubeny pouze některé objekty, některé byly zahloubeny pouze do ornice a zůstaly z nich dochovány pouze jejich báze. Předpokládáme, že většina objektů vojenského tábora se v archeologickém záznamu neprojevila.

I přes omezenou plochu a počet dochovaných objektů je ve struktuře tábora viditelná snaha po dodržení definovaného předpisu – objekty (snad) stejné funkce jsou umístěny přibližně v rovnoběžných „zónách“. První zóna je tvořena fortifikací. Na základě směřování redanu, který z linie příkopu vystupuje, můžeme předpokládat, že příkop tvořil severní (severovýchodní) vymezení tábora. Tábor samotný se nacházel od tohoto příkopu na jih, resp. JV. Většina zkoumaných objektů ležela právě na této straně příkopu. Druhá dochovaná zóna vede zhruba paralelně asi 130 m od opevnění a je tvořena 13 objekty, které interpretujeme jako polní kuchyně. Linie objektů nebyla souvislá. To je opět možné vysvětlit tím, že se některé tyto objekty z důvodu menšího zahloubení nedochovaly, nelze ovšem vyloučit ani možnost, že tam původně ani nebyly. Dochované objekty v souvislejší linii jsou od sebe vzdáleny 10–15 metrů (měřeno od středů objektů). Ostatní objekty byly umístěny jihovýchodně od řady polních kuchyní. I když předpokládáme nějak organizovanou zástavbu také v tomto prostoru, na základě archeologicky zkoumaných (tedy dochovaných) objektů ji nelze blíže identifikovat. Nacházejí se zde všechny tři objekty, které interpretujeme jako relikty obytných staveb, a několik objektů s centrálním otopným zařízením. I když tyto objekty mají některé shodné charakteristiky jako objekty v „linii polních kuchyní“, od těchto se odlišují svou velikostí – jsou výrazně menší. Tato odlišnost může být vysvětlena odkazem na jinou funkci této části tábora (vařilo se zde, ale ne pro mužstvo). V souladu s výše popsanou archeologickou situací jsou i ikonografické prameny věnující se vojenským táborům – tábory na nich byly členěny do několika funkčně odlišných zón, které byly specifické typem a počtem zde stojících objektů: opevnění, kuchyně pro mužstvo, obydlí pro mužstvo, obydlí pro poddůstojníky a důstojníky, areál pro trén a zavazadla, latríny atd. (viz např. plán rozvržení tábora americké kontinentální armády z roku 1779, *obr. 24*). Archeologicky zkoumaná lokalita v Semonických tuto zonalitu zdá se dodržuje, nicméně, na rozdíl od idealizovaných a přesně vyměřených táborů v dobových předpisech poskytuje obraz ne tak ideální reality vojenského tábora. Podobná situace byla zachycena i v jiných archeologicky zkoumaných lokalitách tohoto typu (*obr. 23: 1, 3–5*).

Interpretačně problematická je skupina objektů v sektoru H. Jedná se o tři objekty, které leží pravděpodobně již mimo půdorys tábora, který byl vymezen fortifikací (viz výše). Typologicky se jedná o objekty s propáleným středem (polní kuchyně), ale nelze vyloučit, že k popisovanému táboru nepatří.

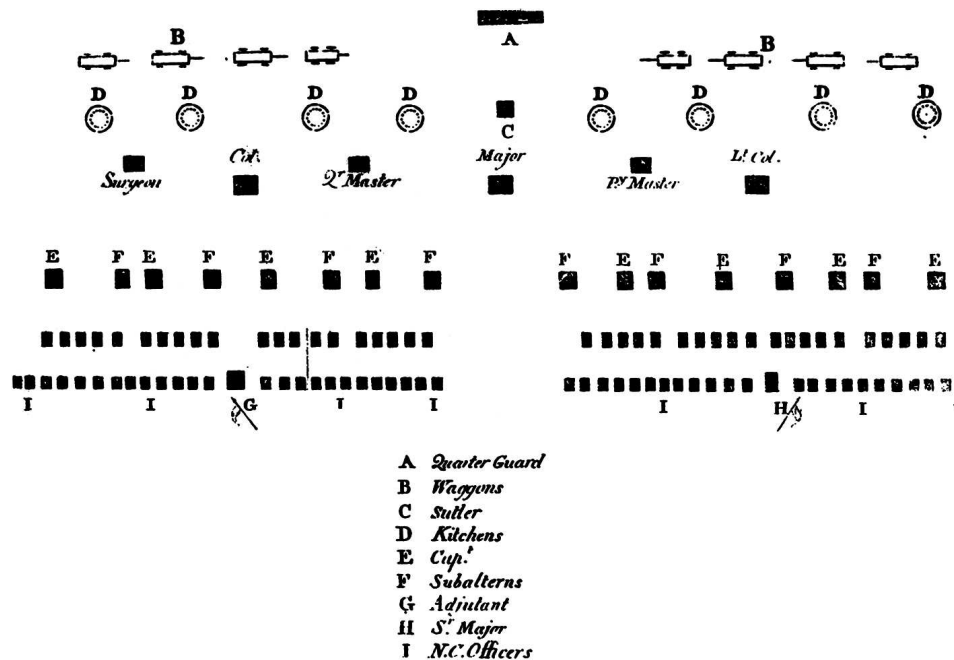
4. Semonický tábor v historických souvislostech

Ztotožnění lokality s konkrétní historickou událostí znesnadňuje skutečnost, že se Semonice nachází na spojnici mezi Hradcem Králové a Jaroměří. Jedná se o tradiční komunikační koridor směřující z nížinného Polabí do výše položených příhraničních oblastí, které lze průsmyky u Náchoda a Žacléře překonat a směřovat dále do Kladska a Horního Slezska. Po pruském záboru těchto historických zemí Koruny české v roce 1740 vzrostl strategický význam této oblasti, neboť pro pruského krále Fridricha II. představovala ideální

Obr. 23. Příklady archeologicky zkoumaných táborů. 1 Étapes, Francie (Salavert – Hello – Lemaire 2016, 5, fig. 2); 2 půdorysy vybraných objektů z tábora Aalter, Belgie (Brion et al. 2019, 375, fig. 9.32); 3 série objektů tvořených obvodovým žlabem zachycených v lokalitě Pimperne, Velká Británie (Barker 2015, 24, fig. 10); 4 zahloubené objekty zkoumané v rámci tábora rakouské armády u Wagramu, Rakousko (Konik 2020, 135, fig. 3); 5 série objektů (šedě vyplněné) polního tábora u města Lille, Francie (Delphine – Oueslati 2010, 20, fig. 1). Všechny obrázky upraveny.

Fig. 23. Examples of archaeologically-investigated camps. 1 Étapes, France (Salavert – Hello – Lemaire 2016, 5, fig. 2); 2 floor plans of selected features from the camp in Aalter, Belgium (Brion et al. 2019, 375, fig. 9.32); 3 series of features formed by the perimeter ditch captured at the Pimperne, England, site (Barker 2015, 24, fig. 10); 4 sunken features investigated at the Austrian army camp near Wagram, Austria (Konik 2020, 135, fig. 3); 5 series of features (grey) of the field camp in Lille, France (Delphine – Oueslati 2010, 20, fig. 1). All illustrations modified.

Obr. 24. Příklad podoby polního tábora. Plán rozvržení tábora americké kontinentální armády z roku 1779 (West-Rosenthal 2019, 74, fig. 35).

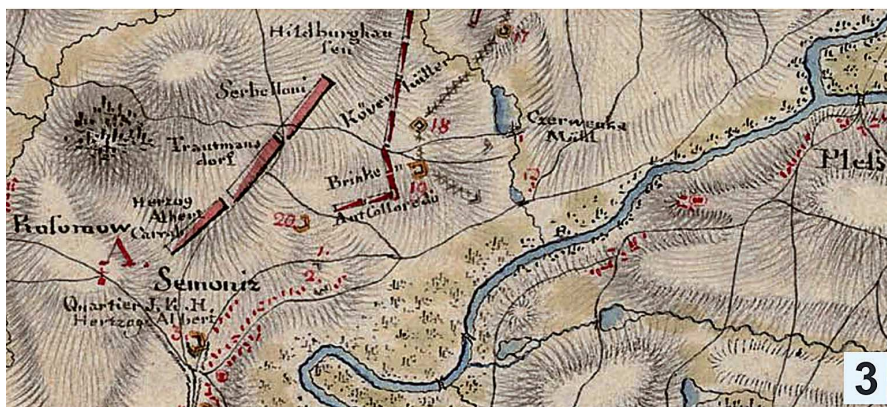
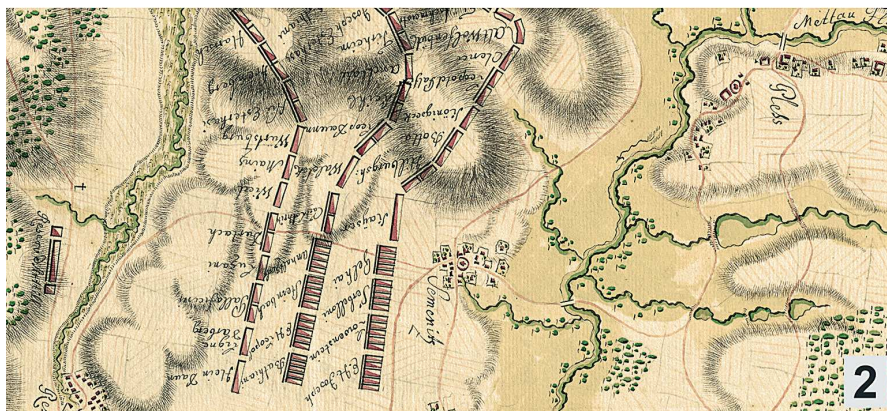
Fig. 24. Example of a field camp. Layout of camp of the American Continental Army from 1779 (West-Rosenthal 2019, 74, fig. 35).

nástupní prostor pro rychlé vpády do východních Čech, odkud mohl pronikat dále do vnitrozemí. Během první a druhé slezské války (1740–1745), války Sedmileté (1756–1763) a války o bavorské dědictví (1778–1779) bylo území postiženo průchodem a pobytom domácích i cizích vojsk. Díky písemným a kartografickým pramenům můžeme přítomnost tábořícího vojska bezprostředně u Semonic sledovat ve třech případech.

Prvně zde tábor rozložil pruský král Fridrich II. během druhé slezské války, a to od 24. srpna do 18. září 1745. Pruské vojsko se tudy stahovalo z pozic u Hradce Králové, kdy se od konce června snažilo vyprovokovat k akci spojenou habsbursko-saskou armádu držící okolí města. Fridrich přebýval přímo v Semonicích, ve kterých si zřídil velitelství. Pruská hlavní armáda se položila podél silnice vedoucí od Hradce na Jaroměř, v délce téměř 5 km od Holohlav až po Jaroměř (obr. 25: 1). Po přesunu vojska Karla Lotrinského se Fridrich vydal dále na sever k Úpici, kde položil další tábor (Duffy 1985, 67; *Œuvres de Frédéric le Grand* 3, 145–148; *Kriege Friedrichs* 1895, 37–48, Skizze 13).

Druhý doložený tábor souvisí s postupem habsburské armády během Sedmileté války v roce 1758, když maršál L. Daun sledoval ustupující pruské vojsko po neúspěšném obléhání Olomouce. Daunova armáda tábořící dříve v pozicích severozápadně od Hradce Králové se nejprve posunula ve dnech 30. července – 1. srpna k Hořiněvsi, následně od 2. do 8. srpna zaujmula nové pozice sahající od Holohlav až k Jaroměři (obr. 25: 2). Postavení armády dlouhé přes 8 km opět respektovalo severojižní orientaci (Duffy 1985, 160–161; *Kriege Friedrichs* 1909, 93–104, Skizze 36). Rozložení Daunova vojska v okolí Semonic

Obr. 25. Kartografické zobrazení tábořících vojsk v okolí Semonic: 1 pruský tábor Fridricha II. ze srpna a září 1745 (*Kriege Friedrichs 1895*, Skizze 13); 2 pozice vojsk maršála L. Dauna z července a srpna 1758 (*Nationalbibliothek ve Vídni*, sign. FKB V.57,58,06,43 KAR MAG); 3 pozice vojsk prince Alberta Sasko–Těšínského během července a srpna 1778 (*Memoires sur la Campagne de 1778 en Bohême et Moravie*. Vojenský historický ústav Praha, IIR G 29/5).

Fig. 25. Cartographic depiction of encamped troops near Semonitz: 1 the Prussian camp of Frederick II from August and September 1745 (*Kriege Friedrichs 1895*, Skizze 13); 2 position of the troops of Austrian Field Leopold Joseph von Daun from July and August 1758 (*Nationalbibliothek in Vienna* sign. FKB V.57,58,06,43 KAR MAG); 3 position of the troops of Prince Albert Casimir of Saxony, Duke of Teschen during July and August 1778 (*Memoires sur la Campagne de 1778 en Bohême et Moravie*. Held by the Military History Institute Prague, IIR G 29/5).

je dobře rekonstruovatelné díky dvěma autentickým štábním plánům.⁷ Zejména na druhé mapě, která pravděpodobně zachycuje mladší fázi tábora, je patrné, že pluky jsou umístěny bezprostředně u Semonic.

Třetí tábor souvisí s válkou o bavorské dědictví a obrannými pozicemi habsburské armády na pravém labském břehu, tzv. Lacyho linií. Rakouská vojska očekávající pruský vpád budovala od jara roku 1778 souvislý pás zemních fortifikací, a to zejména během první fáze v úseku od Hradce Králové ke Dvoru Králové (*Peters 1902; Schmettau 1789*). Poté, co pruská vojska vtrhla na počátku července do Čech, zaujaly rakouské síly pozice bezprostředně u pásu těchto opevnění. Prostor Semonic je kvalitně zachycen na mapových listech č. 239 a 250, které tvoří přílohy k pamětem prince Alberta Sasko–Těšínského.⁸ Vojsko zde tábořilo minimálně od 8. července do 17. srpna, kdy se přesunulo severněji v reakci na pruské změny pozic. Jednotlivé pluky jsou umístěny do pozic severně od Semonic (*obr. 25: 3*). V samotných Semonicích měl svůj štáb princ Albert.

Ve všech třech uvedených případech máme tedy doloženou přítomnost tábořícího vojska. Archivní kartografické prameny však nabízejí pouze omezenou prostorovou korelaci se současnou situací a dostupné písemné prameny naopak tuto informaci neposkytují. Ve vzdálenosti přibližně 100 m západním směrem od hranice tábora vymezené příkopem se podařilo dokumentovat pohřebiště situované mimo regulérní hřbitov. Dle antropologického a demografického rozboru 66 pohřebných jedinců (*Drnovský – Průchová 2021*) se zdá, že zde nebyla pochována místní venkovská komunita, nýbrž jedinci náležející zde tábořícímu vojsku. Spojit obě zkoumané polohy v jednu historickou událost však nelze, byť nálezořá skladba hrobového inventáře umožňuje dataci do 2. poloviny 18. století a přítomné devocionálie nasvědčují katolické konfesi pohřbených jedinců.

5. Závěr

V letech 2017–2019 byla archeologicky zkoumána část novověkého vojenského tábora poblíž Semonic u Jaroměře. Lokalita poskytla několik kategorií objektů, které lze funkčně interpretovat.

Tábor byl vymezený fortifikací. Z té se dochoval příkop, který byl v rámci zkoumané plochy částečně zachycen. Podařilo se také identifikovat místo vstupu do tábora, které bylo zpevněno vybudováním redanu. V příkopu byl uložen pohřeb (pravděpodobně) muže (v pravé části hrudníku byla nalezena kule). Výraznou skupinu tvořily objekty s centrální propálenou plochou, které interpretujeme jako relikt polních kuchyní. Třetí skupinu objektů interpretujeme jako relikt krátkodobých obytných struktur, přístřešků. Tyto typologicky i funkčně shodné objekty jsou v rámci lokality rozmístěny plánovitě

⁷ *FeldtLaager der Kayserlich-Königlichen unter Hohen Commando des Herren General Feld-Marchallen Grafen von Daun Excellenz stehenden Haupt-Armée bey Horzinowes d. 2t. Augusti 758 a Feld Laager der kays. königl. Haupt Armée bey Jaromirs das hauptquartier zu Horzinowes den 2. Augusti 758 unter Hohen Commando Sr. Excellenz Heern Generaln Feld Marchal Graffen Leopold von Daun*. Uloženo v Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, sign. FKB V.57,58,06,44 KAR MAG, FKB V.57,58,06,43 KAR MAG. Dostupné online (04–02–20)

⁸ *Memoires sur la Campagne de 1778 en Bohême et Moravie*. Uloženo Vojenský historický ústav Praha, IIR G 29/5. Dostupné online (04–02–20)

a vytvářejí v rámci zkoumané lokality „zóny“: fortifikace, zóna polních kuchyní, zóna obytných objektů. Shodné typy objektů a členění lokality do funkčně odlišných zón byly zachyceny i na jiných archeologicky zkoumaných vojenských táborech v zahraničí. To koresponduje s díkci dobových písemných a ikonografických pramenů – ty ovšem zobrazují tyto lokality v jejich předpisové podobě, a tudíž značně idealizovaně, případně schematicky.

Nalezené artefakty – keramika (včetně stavební a kamnářské), hřebíky a stavební kování, dýmky, kule, křesací kameny do ručních palných zbraní – umožňují dataci pouze obecně do 18. století. V úvahu tak připadá pruský tábor z roku 1745, rakouský tábor z roku 1758, nebo rakouský tábor z roku 1778.

Výzkum u Semonic připomenul skutečnost, že vojenské tábory jsou lokalitami, které se pohybují na hraně archeologické viditelnosti, a jako takové jsou potenciálně mimořádně ohrožené. Převážná část objektů byla budována na povrchu terénu a pouze část objektů zasahovala do ornice či byla zahloubena v malých hloubkách pod ní. Skryvka prováděná razantnějším způsobem může vést ke ztrátě dat a podstatnému narušení až zničení lokality. Důležitá je proto při přípravě výzkumu řešerše mapových podkladů k vojenským tažením. Zejména je ale potřeba věnovat těmto lokalitám pozornost. Jak již bylo konstatováno výše: ačkoli disponujeme k vojenským táborům dobovými písemnými i ikonografickými prameny různého typu, bez archeologie je hlubší poznání těchto lokalit v podstatě nemožné.

Prameny a literatura

- Andresová, K. 2018:* Obraz raně novověkých vojenských táborů na stranách dobových vojenských příruček. In: Matoušek, V. – Sýkora, M. eds., *Válečné události 17.–19. století z interdisciplinární perspektivy*, Praha: Togga, 135–173.
- Aufderheide, A. C. – Rodríguez-Martin, C. 1998:* *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, D. 2015:* *A Report on Geophysical Surveys on the site of Shroton Camp at West Pimperne Farm, Pimperne, Dorset*. Southampton: University of Southampton.
- Bielich, M. – Soják, M. 2019:* Nálezy hliněných fajok zo Spiša. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 65, 179–206.
- Bláha, R. – Sigl, J. 2007:* Archeologický výzkum novověké cihelny v areálu Kimberly–Clark v Jaroměři. In: Žegklitz, J. ed., *Studies in Post-Medieval Archaeology 2*, Praha: Archaia Praha o.p.s., 137–144.
- Bláha, R. – Sigl, J. 2010:* Středověká a raně novověká polévaná keramika ve sbírkách královéhradeckého muzea. *Archaeologia historica* 35, 233–251.
- Bláha, R. – Slavík, J. 2014:* Zděné konstrukce v Hradci Králové ve středověku a starším novověku. *Svorník* 12, 249–266.
- Blažková, G. 2013:* Současný stav poznání vývoje raně novověké kuchyňské a stolní keramiky. *Památky archeologické* 104, 183–230.
- Brion, M. – De Groot, K. – Van De Vijver, M. – Lentacker, A. 2019:* Postmiddeleeuwen. In: De Groot, K. – Van De Vijver, M. eds., *Aalter Woestijne. Een geschiedenis van meer dan 5000 jaar*, Relicta Monografieën 18, Brussel: Flanders Heritage Agency, 345–390.
- Brou, L. – Wagner, R. 2017:* Le siège de Luxembourg de 1684 par l'armée de Louis XIV. Des vestiges de campements militaires le long de la ligne de circonvallation au Ban de Gasperich. In: Yegles-Becker, I. ed., *Frënn vun der Festungsgeschicht Lëtzebuerg 1867–2017. 25 Joër Frënn vun der Festungsgeschicht Lëtzebuerg*, Luxembourg: FFGL, 127–141.
- Bruzek, J. 2002:* A method for visual determination of sex, using the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168. doi.org/10.1002/ajpa.10012
- Brych, V. 2004:* *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*. Praha: Národní muzeum.

- Čech, P. – Černý, V. 1996: Nové možnosti studia pohřebního ritu na příkladu únětických hrobů z Konobříže, okr. Most. *Archeologické rozhledy* 48, 35–39.
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. *Archeologické rozhledy* 47, 301–313.
- Delphine, C. B. – Oueslati, T. 2010: Un petit campement militaire temporaire au cours du conflit franco-autrichien de 1792–1794 sur le site Marcq-en-Barœul. *Le Cheval Blanc. Revue du Nord* 2010/5 (n° 388), 19–37.
- Drnovský, P. – Práchevová, E. 2021: Problematika vícečetných pohřbů v novověku. Případová studie pohřebišť z 18. století v Semonicích u Jaroměře. *Památky archeologické* 112.
- Duday, H. 2005: L'Archéothanatologie ou l'archéologie de la mort. In: Dutour, O. et al. eds., *Objets et Méthodes en Paléanthropologie*, Paris: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 153–207.
- Duday, H. 2009: *The archaeology of the dead. Lectures in archaeoethanatology*. Oxford: Oxbow Books.
- Duday, H. – Courtaud, P. – Crubézy, E. – Sellier, P. – Tillier, A. M. 1990: L'Anthropologie „de terrain“: reconnaissance et interprétation des gestes funéraires. In: Crubézy, É. et al. eds., *Anthropologie et Archéologie Dialogue sur les Ensembles Funéraires*, *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, Numéro spécial, Tome 2, Paris: Société d'Anthropologie de Paris, 29–50.
- Duffy, Ch. 1985: *Frederick the Great: A Military Life*. London: Atheneum.
- Ebel, M. 2001: Rozměry cihlářských výrobků. In: Rožmberský, P. ed., *Dějiny staveb 2001*, Plzeň: Petr Mikota, 30–33.
- Gabriel, E. 1990: *Die Hand – und Faustfeuerwaffen der habsburgischen Heere*. Wien: ÖBV.
- Hoster, W. 2005: *Lüdenscheider Knopfbuch. I. Teil. Uniformknöpfe: Im Frieden wie im Militärische Uniformknöpfe in Preußen–Deutschland seit Beginn des 18. Jahrhunderts. Lüdenscheid: Kulturdezernat der Stadt*.
- Konik, S. 2020: Austrian military camp on the battlefield at Wagram in the light of archaeological sources. In: P. Drnovský – P. Hejhal eds., *Archaeology of Conflicts*, Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 133–148.
- Krabath, S. 2001: *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen. Eine archäologisch-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung*. Rahden: Verlag Marie Leidorf.
- Krajíc, R. 2003: *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa I, II. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor: Archeologický ústav AV ČR etc.*
- Kriege Friedrichs 1895: Grosser Generalstab Kriegsgeschichtliche Abteilung: Die Kriege Friedrichs des Grossen, Zweiter Theil: Der Zweite Schlesische Krieg 1744–1745*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn.
- Kriege Friedrichs 1909: Grosser Generalstab Kriegsgeschichtliche Abteilung II: Die Kriege Friedrichs des Grossen, Teil 3 Der Siebenjährige Krieg 1756–1763, Teil 7 Olmütz und Crefeld*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn.
- Lamaira, F. 2010: Les camps napoléoniens d'Étaples-sur-Mer (camp de Montreuil 1803–1805). *Recherches en cours. Revue du Nord* 2010/5 (n° 388), 39–49.
- Larsen, C. S. 1997: *Bioarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lovejoy, C. O. 1985: Dental wear in the Libben population. Its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 47–56.
- Matoušek, V. 2017: Archeologický výzkum bojišť a vojenství raného novověku v českých zemích. Historie, stav poznání, diskuse. *Archaeologia historica* 42/1, 233–243.
- Œuvres de Frédéric le Grand 3: Œuvres de Frédéric le Grand. Tome III 1846*. Berlin: Chez R. Decker.
- Omelka, M. – Petřík, J. – Prokeš, L. – Řebounová, O. – Šlancarová, V. 2018: Soubor knoflíků ze zaniklého hřbitova při kostele sv. Jana v Oboře (Praha – Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách* 22, 709–744.
- Omelka, M. – Šlancarová, V. 2012: Nálezy šperků, devocionálií a součástí oděvů z kostela svatého Jakuba v Jihlavě. *Archeologické výzkumy na Vysočině* 3, 75–132.
- Ortner, D. J. 2003: *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. 2nd edition. San Diego: Academic Press.
- Pavlík, Č. – Vitanovský, M. 2004: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*. Praha: Libri.
- Peters, T. 1902: Die österreichische Befestigungen an der oberen Elbe. *Mitteilungen des K. u. K. Kriegsarchivs* III/1, 291–295.

- Ranseder, Ch. 2015:* Beigaben aus dem Soldatenfriedhof in der Marchettigasse in Wien. Fundort Wien. Berichte zur Archäologie 18, 138–156.
- Salavert, A. – Hello, G. – Lemaire, F. 2016:* Firewood of the Napoleonic Wars: the first application of archaeological charcoal analysis to a military camp in the north of France (1803–1805). *Antiquity* 90/353, 1–14.
- Sgarlata, C. A. – Orr, D. G. – Morrison, B. A. eds. 2019:* Historical archaeology of the Revolutionary War encampments of Washington's Army. Gainesville: University Press of Florida.
- Schmettau, F. W. C. 1789:* Über den Feldzug der Preussischen Armee in Böhmen im Jahre 1778. Berlin.
- Sjøvold, T. 1990:* Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5, 431–447.
- Smetánka, Z. 1969:* K morfologii českých středověkých kachlů. *Památky archeologické* 60/1, 228–265.
- Stojanowski, C. M. – Seidemann, R. M. – Doran, G. H. 2002:* Differential Skeletal Preservation at Windover Pond: Causes and Consequences. *American Journal of Physical Anthropology* 119, 15–26.
- Straßburger, M. 2014:* Leben im Lager – materielle Hinterlassenschaften militärischer Gesellschaften der frühen Neuzeit. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 15, 145–168.
- Štancarová, V. 2018:* Středověký šperk. *Archeologické nálezy z jižní Moravy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Štála, J. 2017:* Kronikáři českého Podorlicka 18. století jako dokumentaristé slezských válek aneb Když „se stejská na světě živu býti.“ In: Balcarová, J. et al. eds., *Venkov, rolník a válka*, Praha: Národní zemědělské muzeum, 169–182.
- Vaňková, L. – Pilná, V. 2013:* Metodika datování a interpretace portrétů 16.–18. století pomocí historické módy. Odborně metodická publikace, svazek 43. Praha: Národní památkový ústav.
- Vyšehliď, M. 2009:* Keramické dýmky v archeologických nálezech a jejich vypovídací možnosti. *Archeologie ve středních Čechách* 13, 965–1000.
- Vyšehliď, M. 2011:* Dvojdílné keramické dýmky 17.–19. století z archeologických nálezů v Čechách. In: *Dano, J. – Mihálová, N. eds., História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku*, Levice: Tekovské muzeum v Leviceiach, 71–88.
- Waldron, T. 2009:* *Palaeopathology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- West–Rosenthal, J. 2019:* The material world of the Revolutionary War soldier at Valley Forge revisited. In: *Sgarlata, C. A. et al. eds., Historical archaeology of the Revolutionary War encampments of Washington's Army*, Gainesville: University Press of Florida, 57–75.
- Wirgen, A. 1976:* *Die preussischen Handfeuerwaffen. Modelle und Manufakturen 1700–1806*. Textband. Osnabrück: Biblio Verlag.

An Early Modern military camp as an archaeological site The excavation of the field camp in Jaroměř–Semonice (northeast Bohemia)

The study addresses the archaeological excavation of the military field camp in the territory of Semonice, today a local quarter of the town of Jaroměř (*fig. 1*). The rescue excavation was necessitated by the construction of the D11 motorway.

The most distinctive component of the investigated site is a series of 24 features that are connected by formal morphological elements: the presence of a burnt layer and, with some of the features, a spatial relationship manifested by their arrangement in a single line (*fig. 4–12, 15*). The structure of the burnt subsoil is one of the basic identical features of all the features. This is essentially a negative created by the heat during the operation of the fire pit. Another common element of these features was a dark layer usually situated over the entire surface of their bottom. It had a clayey character and consisted of crushed (trampled) charcoals and small bone fragments (*fig. 16*).

A second component of the Semonice site is a linear feature (*fig. 3, 13*) documented in a length of nearly 190 m, with the ditch continuing on the south and north side away from the construction. The almost straight course of the feature breaks only once into the ground plan of a pointed projection, the tip of which points in the northwest direction. On the individual sections, it was possible to observe a series of small runoff layers in the lower parts, which thus show that the ditch was open

for some time and the bottom was gradually clogged. The burial of an individual in the *adultus* age category (20–40 years, or *adultus I*, i.e., 20–30 years) can be described as the most significant find in this feature. According to several preserved sex-specific features on the left pelvic bone, it was estimated that the individual's gender was likely male. A projectile was found in the right part of the chest cage. As neither the ribs nor the sternum have been preserved, there is no physical evidence that the individual suffered a gunshot wound.

The find assemblage from the features of the military field camp near Semonice is not large, which is apparently related to its short-term existence. The finds made here can therefore be considered either as degraded and unnecessary waste, or as items that were lost. An example of the first category could be broken vessels, stove tiles or incomplete ceramic pipes. In contrast, finds of coins, buttons and perhaps some of the flint stones and musket balls can be regarded as lost items. The dimensions of the musket balls that were found allow them to be connected with the military weapons used by the Prussian and Austrian armies in the 18th century. Because the rounds were sub-calibre, a more precise assignment of the balls to a specific type of weapon is not possible. The stove (three chamber stove tiles) and construction ceramics (bricks) discovered in feature 2A–10 were probably parts of a stove. Pipe finds, represented by preserved bowls or their fragments, correspond to the types occurring during the 18th century, and their origin can be sought in central-eastern Europe and the Balkans. Button finds enable a similar timeline.

The linear feature is interpreted as a segment of a ditch forming part of the field camp fortifications. The largest number of archaeologically-investigated situations captured at the site are features with a more or less central burnt layer and with or without a perimeter trench (features of type B, C, D and E). These features are known from period iconography and also have numerous parallels in archaeologically-investigated military camps (*fig. 23*). These features were identified in a non-destructive manner during the excavation of a military camp from the Seven Years' War at the Pimperne site in England (*Barker 2015*), and they were archaeologically investigated at an Austrian military camp from 1809 near Wagram, Austria (*Konik 2020*, 135, *fig. 3*). The three features designated as type A can be regarded as relics of temporary dwellings of encamped troops: again, parallels of these are known from other archaeologically-investigated military camps: Frameries, Aalter and Ninove in Belgium (*Brion et al. 2019*).

On the basis of an analysis of archive materials and the testimony of archaeological finds, it is probable that the site in Jaroměř–Semonice was a short-term field camp of the Prussian or Austrian army from 1745, 1758 or 1778.

English by *David Gaul*

PAVEL DRNOVSKÝ, *Katedra archeologie FF UHK, Rokitanského 62, CZ-500 03 Hradec Králové*
pavel.drnovsky@uhk.cz

PETR HEJHAL, *Katedra archeologie FF UHK, Rokitanského 62, CZ-500 03 Hradec Králové; petr.hejhal@uhk.cz*
ERIKA PRŮCHOVÁ, *Archeologický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, Branišovská 31a, CZ-370 05*
České Budějovice; erpruchova@gmail.com

NOVÉ PUBLIKACE

Jaromír Beneš – Václav Vondrovský – Michaela Ptáková – Lenka Kovačiková – Petr Šída: *The Neolithic site of Hrdlovka*. Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích – Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, *České Budějovice – Most 2019*. 441 str.

Skupina badatelů soustředěná kolem J. Beneše sestavila knihu, která se vyrovnává s dědictvím výzkumu výjimečného neolitického sídliště v Hrdlovce odhaleného během masivních skrývek podkrušnohorské hnědouhelné pánve. V souvislosti s těžbou v jednom z lomů, nyní nazývaném Bílina, zaniklo v průběhu 70. až počátku 90. let minulého století několik historických obcí a doslova odtěžen byl i kus krajiny a její pozoruhodné historie. Negativní stránku exploatace třetihorních sedimentů v tomto prostoru můžeme snad alespoň částečně kompenzovat řadou neobyčejných archeologických nálezů, jako je zaniklá středověká ves Nesvětice s nedalekou středověkou nekropolí u Mariánských Radčic, německé protiletadlové postavení z druhé světové války nebo právě neolitické sídliště v Hrdlovce. Důlní rypadla některé zmíněné lokality ještě nezasáhla a záchranné výzkumy zde pokračují. Hrdlovku lze však studovat už jen z terénních záznamů.

Jak je pro podobné monografie běžné, zahrnuje i tato kapitola o poměrech místního přírodního prostředí, o vývoji archeologického poznání regionu i historii samotného záchranného výzkumu. Uvedené pasáže čtenáři přinášejí připomenutí specifík zdejšího sídelního kontextu v blízkosti dnes zaniklého Komořanského jezera, výchozů křemenců a podávají i nástin vývoje neolitického sídelního regionu Podkrušnohoří, jehož souhrnné zpracování dosud mimochodem chybí. Oblast zájmu je důležitá především z hlediska přechodu mezi kulturou s lineární keramikou (LBK) a kulturou s vypíchanou keramikou (SBK), tj. LBK IV – SBK I. Lokální data z Podkrušnohoří i blízkého Saska indikují v tomto směru plynulý vývoj. Právě tím se zde závěr LBK, obdobně jako i jinde na českém území, liší od vývojového soumraku kultury LBK v jejím západním okruhu (např. *Gronenborn et al. 2014; Haack 2020*). Pro pochopení závěrečných etap vývoje LBK a počátku SBK je esenciální právě studium lokalit s nepřetržitým osídlením, k nimž patří i pojednávané sídliště Hrdlovka.

Podstatu publikace představuje detailní zhodnocení náleзовých situací a artefaktů z období neolitu. Způsob klasifikace nálezů vychází vesměs ze standardizovaného popisu neolitického materiálu z Bylan u Kutné Hory (naposledy s lit. *Květina – Pavlů 2007; Zápotocká 2009*). Jelikož se v řadě keramických souborů objevují nové, byť jednotlivé a specifické případy výzdoby, vzniká potřeba stávající kód doplňovat o další varianty. V tomto směru je pak důležité jakoukoliv modifikaci původního kódu spolu s materiálem publikovat jako u popisovaného souboru z Hrdlovky. Provedené změny jsou zde zohledněny jednak v příslušných grafických kódech a jednak souhrnně v přehledové schematické tabulce (obr. 4.3) i na konkrétních příkladech (tab. 4.14a–d). Přirazování znaků jednotlivým druhům ornamentace začalo být využíváno s rozvojem a dostupností automatizovaných zpracování pro rozsáhlé keramické soubory. Kódování nahradilo tradiční slovní popis, který jen obtížně a už vůbec ne jednotně uchopoval sledované znaky, a dále usnadnilo třídění a další interpretaci takového množství dat.

Stejně jako na dalších neolitických sídlištích, i v souborech z Hrdlovky se vyskytují výplně se smíšeným keramickým obsahem, které zde tvoří zhruba čtvrtinu zachycených objektů. Pro potřebu společné evidence keramických nálezů z takovýchto souborů přistoupili autoři ke sdružení popisných systémů tvarosloví LBK a SBK podle sklonu okraje do jedné tabulky, a to dle *B. Soudského (1967, fig. 2)* a *M. Zápotocké (1998, Abb. 29)*. Označení pro základní tvary nádob zůstalo beze změny, ale některé z komplexu SBK nesou nový číselný kód (pohárovité a část miskovitých). Vytvořením souhrnné tabulky pro oba kulturní celky pak logicky došlo i k částečné modifikaci číslování sklonu okraje a tvaru dna, což se opět týká pouze SBK. Toto sloučení představuje poněkud problematické řešení, přičemž by stačilo před vlastní číselný kód předsadit určující znak pro LBK i SBK. Potíž spočívá zejména v nemožnosti případného srovnání s již klasifikovaným materiálem z jiných lokalit, a to z důvodu vzájemné nekompatibility jednotlivých kategorií zašifrovaných v různých

číselných kódech. V případě materiálu a ostríva keramického těsta (tab. 4.1) aplikovali autoři jejich kategorizaci v původní podobě podle *B. Soudského (1967)*, ale úpravu povrchu nádob doplnili o smolný nátěr (93) a jeho kombinaci s leštěním (81). Tyto technologické údaje posloužily k jejich procentuálnímu vyčíslení v rámci celého souboru. K určité změně nebo spíše doplnění došlo i u pupků a výčnělků LBK (tab. 4.3a), kam byl přidán oválný promáčklý pupek (957) a vypůjčena byla čtvrtá pozice z tabulace SBK indikující jejich umístění na nádobě. Tabulka pro třídění pupků a výčnělků SBK zůstává v identické podobě, stejně jako kód pro ucha obou neolitických kulturních celků (dle *Pavlu – Zápotocká 1978*). Přestože autoři uvádějí změnu ve všech třech posledně zmíněných případech klasifikace, ta očividně spočívá jen v grafické úpravě tabulek a překladu pojmosloví.

K menší úpravě přistoupili autoři v kódování technické ornamentace LBK (tab. 4.5), a to přidáním jedné (první) pozice pro její umístění na těle nádoby. Plastická výzdoba zůstala spolu se svým kódem zachována. Hlavní prvek třídění LBK – technika stylu lineárního ornamentu (LO) – setrval ve své původní podobě, připojeny byly dva nové kódy pro regionální varianty vyplňované pásky a žebříčku tzv. alfa (247 a 295, tab. 4.6a) a jeden pro rytou linku s nehtovými vrypy tzv. epsilon (479, tab. 4.6b). V motivu LO byla doplněna varianta jednoduché spirály (76, tab. 4.7) a doplňkový motiv byl obohacen o tři nové varianty (s. 229, 245, 339, tab. 4.8). Uvedená doplnění lineární výzdoby patří mezi regionální specifika a autoři odkazují na jejich blízkost s oblastmi západního okruhu LBK v Bavorsku nebo Sasku (s. 139–142). Linky pod okrajem zůstávají v původní podobě. Vzhledem k tomu, že i jiní kolegové řešící neolitické soubory (např. z východočeské dálnice) rozšířili doplňkový kód o nové varianty, zdá se užitečné všechny inovace týkající se LO i doplňkového ornamentu zveřejnit na jednom místě (http://www.bylany.com/bylany_lbk_kody.html).

Kód výzdobné techniky vpichu (*Zápotocká 1978*) odráží ve své podstatě typ zdobícího nástroje a způsobu jeho vedení, a není proto třeba jej měnit. V případě Hrdlovky byl doplněn pouze o rytou linku provedenou vícehrtým nástrojem, jako archaický prvek přechodového stupně (tab. 4.10, kód 08), která zaujala pozici již dříve obsazenou vypichovanou páskou (srov. *Zápotocká – Muška 2007*, obr. 37), což si autoři zřejmě neuvědomili. Zvláště nejasné to je z důvodu, že do kódu převzali brázděný neuspořádaný vpich (kód .78), který byl publikován právě jen v případě Hrbovic jako spíše regionální specifikum. Toto evidentní nedopatření deklaruje badatelské úsilí vložené do rozsáhlé evidence nálezů z Hrdlovky. Problém má zřejmě svůj počátek už v posledních přetištěních kódu výzdobných technik SBK, které tyto změny nepochopitelně neobsahují (*Zápotocká 2009*, obr. 56; *Pavlu – Zápotocká 2007*, obr. 12). Zcela samostatný systém ornamentace SBK (tab. 4.11) je doplněn o dvě varianty vypichované pásky pod okrajem (14 a 54) a jednu variantu děličního motivu (44). Ostatní zůstává v platnosti a beze změny v původním členění podle *M. Zápotocké* (např. 1998; 2009).

Běžným standardem a základní jednotkou při chronologicko-stylistickém posuzování neolitických souborů se stal keramický jedinec, tzn. jedna nádoba. I to má svá úskalí, kdy je v některých případech obtížné rozpoznat původní jedince, zvláště pokud nejde o větší zlomky s výzdobou. Tento ustálený princip autoři následovali a v souboru z Hrdlovky určili 13 500 neolitických jedinců. Chronologicky citlivých, tzn. s výzdobou, a použitelných pro časové zařazení bylo ale jen 18 % z nich. Pro řešení transformačních procesů na sídlišti jsou pak důležité jiné formální vlastnosti keramiky, jako jsou velikost, váha, síla, průhyb, abraze nebo průměr okraje, které je však nutné sledovat u jednotlivých zlomků. V případě výskytu více zlomků na jednoho keramického jedince autoři jejich hodnoty zprůměrovali, což vzhledem k občasné absenci evidenčních údajů daných charakterem výzkumu nevádí. Jinak by ale bylo na místě klást si otázku, zda by taková informace přispěla k řešení složitých transformačních procesů. Jako určitá výpověď o objektu jako celku jistě ano, o způsobu depozic sedimentů výplní jednotlivých objektů však nikoliv. Soubor z Hrdlovky patří k výrazně zlomkovitým s vysokou mírou abraze (obr. 4.4), což ukazuje na dlouhodobé působení erozivních činitelů, které měly negativní vliv na jejich zachování. Technologické vlastnosti keramiky z Hrdlovky (obr. 4.6) víceméně korespondují s jinými neolitickými soubory: převažuje jemná keramika nad hrubou, více než polovina nádob je vyrobena z plaveného dobře vypáleného materiálu a má hlazený povrch. Za zmínku stojí zachycení smolných hmot sloužících k reparaci nádoby, byť představující setiny procent celého souboru, dále přítomnost několika miniaturních nádobek nebo fragment pocházející nejspíše z části nějakého idolu, i když autoři nabízejí jeho další možné interpretace.

Chronologie sídliště v Hrdlovce je postavena na analýze zahlobených objektů jako základních celků bez ohledu na jejich vnitřní členění, tzn. jak horizontální (laloky), tak vertikální (vrstvy). Tento přístup vychází z možností souboru daných charakterem záchranného výzkumu, který byl formován značnou rozlohou plochy s velkým množstvím objektů, navíc v omezeném čase. Standardní metodologie zpracování sídlišť podle *I. Pavlů (1977)* zde byla uplatněna v obráceném pořadí, obdobně jako u alternativního pojetí sídlištních souborů z Bylan (*Květina – Končelová 2011*). Autory k tomu vedla snaha o postižení základních chronologických trendů vývoje sídliště. Znamená to, že nejprve byly analyzovány jednotlivé objekty bez ohledu na koncept stavebního komplexu domu, a až poté do analýzy vstoupily prostorové vztahy objektů v Hrdlovce. Záměr zpřesnit relativní dataci pomocí absolutních dat se v Hrdlovce ukázal jako značně limitovaný vlivem kontaminací, a to i přes výběr vzorků s nižší mírou rizika (obr. 5.9). Tradičně je tedy chronologie Hrdlovky postavena na keramice. Neolitický soubor ale vykazuje nízký podíl zdobených jedinců (26 %, 3521 jedinců). Identifikace konkrétního lineárního ornamentu byla možná u 57 % z nich (N = 2013 jedinců LBK). Malé zlomky keramiky nesoucí pouze rytou linku nebyly klasifikovány dle zvyklosti jako delta 12, a to z důvodu pravděpodobného zkresení způsobeného ztrátou dalších prvků výzdoby díky vysokému stupni fragmentarizace, ale i přesto tento dekor v souboru převažuje (obr. 5.11). Obvykle jsou ale takové zlomky s LO delta 12 považovány za chronologicky málo průkazné (*Pavlů 1977*, 41–48). Jak se dalo očekávat pro oblast severozápadních Čech, z techniky LO vyčnívá specifický typ pásky tzv. žebříček (alfa 30). 28 % zdobených jedinců vykazovalo ornament provedený vpichem (N = 999 jedinců SBK), kdy se nejčastěji objevuje malý střídavý dvojvpich nebo malý dvojvpich provedený tremolovou technikou. Kromě klasického stupně LBK II je u obou neolitických kulturních celků zachycen celý jejich vývoj, ale v nestejně míře.

Jak bylo uvedeno výše, chronologie sídliště byla definována ve dvou krocích, nejprve v rámci objektů na základě výzdobné techniky pomocí korespondenční analýzy a až poté byla validována pomocí stavebních komplexů a vzájemných prostorových stratigrafií a ve velmi omezené míře skrze radiouhlíková data. Výsledný chronologický model sídliště v Hrdlovce postavený na Harrisově matici tak dává korektní obraz vývoje sídliště pro celé období neolitu (obr. 5.33). Ten byl navíc korelován s dalšími neolitickými soubory severozápadních Čech (Březno, Chotěbudice, Hrbovice, Hrobčice, Krbice, Vchynice) pomocí korespondenční analýzy, která v širším měřítku v zásadě ověřila vypracovanou chronologii (obr. 5.36–37). Pomocí statistické metody byl vytvořen zobecněný aditivní model (GAM), který ukazuje distribuci a chronologický gradient jednotlivých dekorativních stylů, jejichž výsledné trendy jsou v souladu s vývojem neolitického ornamentu na keramice (obr. 5.38). Pro možné srovnání postavení horizontu A z Hrdlovky s jinými soubory zde chybí zastoupení prosté ryté linky, tzv. delta. Určení vzájemného poměru delta k širokému žlábků, tzv. gama, kdy je právě ubývání linky gama považováno za základní vývojovou tendenci starého stupně LBK, by bylo klíčové pro přechod od starého stupně ke klasické LBK. V následném horizontu zase není zastoupen široký žlábek. Naopak vyčíslení poměru vyplňované pásky vpichem tzv. alfa 12 nad páskou typu žebříček tzv. alfa 30 dobře ilustruje chronologický vývoj (obr. 5.40). Vzhledem k výskytu hustě přesekávané linky tzv. zeta je horizont B kladen až do stupně IIIb LBK, ale není vyloučena ani synchronizace s IIIa. Je proto otázkou, zda zde skutečně vznikl sídelní hiát, nebo zda přítomnost ornamentu zeta patří k regionálnímu specifiku starších stupňů. Horizont C je charakterizován právě nárůstem žebříčku alfa 30 a výskytem hustě řazených not na lince tzv. epsilon 30 a je tedy kladen také do stupně IIIb. Horizonty D a E jsou zařazeny časově blízko sebe podle procentuálního zastoupení výzdoby a to v zásadě do stupně IVa, kdy se vedle pásky alfa 30 vyskytuje i jednotlivý vpich a hruškovité tvary nádob s esovitým profilem okraje. Klíčovými jsou pak horizonty F a G, které představují přechodný horizont mezi LBK a SBK. Horizont F je charakterizován jako LBK IV/SBK I, kde ještě chybí paralelní dvojvpich jako samostatná technika. Horizont G sice také obsahuje keramiku s LO, ale střídavý dvojvpich zde převažuje. Postavení horizontu H vychází z převahy dvojvpichu provedeného tremolovou technikou spolu s motivem klikatky oddělené jednoduchým či vícečetným pásem vpichů. Horizonty J a K představují závěrečné fáze vývoje sídliště v Hrdlovce vycházející z prvního chronologického modelu založeného na dekoru. Ačkoliv je počet distinktivních znaků keramiky poměrně nízký, je posloupnost obou horizontů oprávněná a lze jejich příslušnost ke stupňům IVa, IVb odvozovat

i na základě konstrukčně odlišných půdorysů domů 8 a 17 (obr. 5.43a, b). Pozice horizontu I je v sestaveném vývoji sídliště spíše hypotetická. Přehledné a užitečné jsou jednak plány sídliště s chronologickým rozlišením objektů, jednak s výsledným barevným rozlišením sídelních horizontů, stejně jako schematická synchronizační tabulka pro celou českou neolitickou oikumenu (obr. 5.43–45).

Samostatně byly zpracovány soubory kamenné industrie a zvířecích kostí. Kamenné nástroje čítají několik stovek artefaktů, přičemž převažují provedené technikou štípaní. Zajímavé je kolísání ve využívání místních křemenců (obr. 6.24), kdy obliba zdrojů Skršín upadá v LBK IV a znovu narůstá během SBK podobně jako u silicitů, a zároveň exploatace křemence typu Tušimice začíná v pozdní LBK a během SBK zase slábne. Ostatní zjištění se nevymykají ze známého rámce a Hrdlovka je z hlediska kamenné industrie charakterizována jako sídliště nevýrobního charakteru. I přes velmi vysokou míru zlomkovitosti souboru zvířecích kostí přesahující 90 % se podařilo postihnout některé trendy ve skladbě a využívání živočišného chovu. Jejich výsledky je ale nutné vnímat s určitou mírou omezitelnosti. V našich podmínkách je zjištěné kolísání poměru výskytu dobytka a koz v průběhu neolitu neobvyklé (obr. 7.4).

Důležitou kapitolou publikace je část věnující se analýze pozůstatků neolitických domů. Jejich celkový počet byl po revizi dokumentace stanoven na 59. Početně reprezentativní soubor původních obytných konstrukcí je ale omezen několika faktory snižujícími jejich výpovědní hodnotu. Jde o narušování orbou, kvalitu skrývek a v některých partiích i způsob výzkumu formou sondáží, které se na úkor detailu v menší ploše snažily obsáhnout co největší část těžbou ničeného území. Všechny uvedené faktory svým dílem ovlivnily míru zachycení původních půdorysů, kdy jen necelá pětina z nich byla odkryta kompletně. Stav zachování staveb v Hrdlovce spolu s metrickými vlastnostmi umožňují určit jejich vnitřní dělení podle *P. J. R. Moddermana (1970)*, které samo o sobě vede k rámcovému časovému zařazení a je určitým vodítkem k sociálním otázkám spojeným s domy. Podstatné ale je, že téměř polovina zachycených půdorysů vykazovala charakteristické vlastnosti, které spolu s keramikou z okolních jam umožnily bližší chronologické určení definované celkem 11 sídelními horizonty (obr. 5.45). Detailní analýzou výplní kůlových jamek byli autoři schopni v některých případech rozpoznat i charakter opracování kůlů (obr. 8.3, 8.4), který podobně jako u konstrukcí studní ukazuje, že tesařské dovednosti prvních zemědělců byly na vysoké úrovni. Obecně známým faktem je nedochování podlahových úrovní neolitických domů, což *de facto* vylučuje porozumění využití interiéru. Aby autoři tento nedostatek v poznání alespoň částečně eliminovali, odebrali z vnitřku jednoho domu a jeho bezprostředního okolí početnou sadu vzorků půdy a provedli fosfátovou analýzu, která má potenciál ukázat nejen na možné ustájení dobytka, ale i na místa produkce popela z ohnišť nebo pecí. Výsledkem jsou koncentrace fosfátů při vnitřní i vnější straně západní stěny domu a naprostá absence výskytu ve vnitřním prostoru jižní části (obr. 8.11). Autoři soudí, že využití severní a střední části domu bylo odlišné od aktivit v přední části domu, a zároveň by mohlo indikovat soužití dvou sociálních jednotek. K hypotézám o vnitřním dělení v domě nepřispívá jen metrické a konstrukční členění, ale i výjimečná přítomnost nálezů, jako je celá zásobnice v jednom z domů v Bylanech u Kutné Hory. V případě Hrdlovky jde o zcela mimořádnou kumulaci 35 horních a dolních mlýnů v jámě, která je v superpozici s domem a dle autorů může představovat stavební obětinu domu pozdního stupně SBK.

Význam výzkumu v Hrdlovce spočívá především v důležitosti lokality pro pochopení přechodu mezi LBK a SBK. Jak je pro tento předěl běžné, vyskytují se v něm prvky výzdoby obou kulturních celků společně. Příslušné soubory horizontů F a G z Hrdlovky obsahují mizivý počet archaického jednoduchého i paralelního dvojpíchu, naopak převažují prvky výzdoby pokročilejšího vývoje, jako je střídavý dvojpích, nebo dokonce vícevých, a to spolu s lineární výzdobou (tab. 4.13). Bohatý keramický soubor ze zásobní jámy v Hrbovicích-Chabařovicích (*Zápotocká – Muška 2007*), který byl vzat jako srovnávací, ale vykazuje jednoduchý a paralelní dvojpích jako samostatnou techniku. I charakter krokvic a tvarové spektrum nádob se čistě empiricky jeví z pohledu SBK jako starší. Přesto korespondenční analýza výzdobných prvků (obr. 5.36–37) řadí soubory z Hrdlovky jako starší než z Hrbovic-Chabařovic (obr. 5.45). To může být způsobeno různými disproporcemi výzdobných technik vztažených k jedinému referenčnímu souboru. Problémem tohoto klíčového období je zatím nízký počet podobných souborů a málo keramických jedinců s diagnostickou výzdobou v nich. Hrdlov-

ka ale představuje s 26 objekty z přechodového stupně oproti šesti objektům z Hrdovic-Chabařovic významný nárůst pramenné základny srovnatelný snad jen s lokalitou Dresden-Prohlis (*Link 2014*).

Publikace neolitické Hrdlovky spolu s novými regionálními variantami výzdoby a klíčovým souborem pro přechodový horizont LBK-SBK představuje významný srovnávací materiál s potřebnou a precizní obrazovou dokumentací náleží, kterou ocení nejen badatelé, ale i studenti jako možnou metodickou rukojeť uchopení zpracovávaných souborů. Ačkoliv už řada zjištění byla publikována samostatně (naposledy např. *Beneš et al. 2014; Vondrovský et al. 2015; 2016*), je ucelený svazek kvalitní výpovědí o podobě dalšího doslova zlomového neolitického sídliště. Synchronizace lokality nejen v regionálním měřítku, ale i v širší oblasti našeho neolitu představuje důležitý krok v poznání nejstarších dějin. Roli Hrdlovky i celého Podkrušnohoří bude třeba ale ještě dále sledovat, a to například z pohledu mizivého počtu rondelových areálů, které jsou naopak četné v sousedních oblastech, a zřejmě nelze tento fenomén připisovat na vrub nedostatku výzkumu. Odpovědi bude nutně hledat v příčinách a rozdílech různých jevů právě v oblastech kulturního přerodu. Byly zde naznačeny mnohé cesty, kterými se lze dále ubírat, a je na pokračovatelích, aby usoudili, které z nich jsou slepé.

Markéta Končelová

Literatura

- Beneš, J. – Vondrovský, V. – Kovačiková, L. – Šída, P. – Divišová, M. 2014:* Decoding the Neolithic Building Complex: the Case of the Extraordinarily Large House III from Hrdlovka, Czech Republic. *Interdisciplinaria archaeologica. Natural sciences in archaeology* 5, 99–118.
- Gronenborn, D. – Strien, H.-C. – Dietrich, S. – Sirocko, F. 2014:* 'Adaptive Cycles' and Climate Fluctuations – A Case Study from Linear Pottery Culture in Western Central Europe. *Journal of Archaeological Science* 51, 73–83.
- Haack, F. 2020:* Tracing LBK ritual traditions: the depositions at Herxheim and their origins. In: D. Hofmann ed., *Magical, Mundane or Marginal? Deposition practices in the Early Neolithic Linearbandkeramik culture*, Leiden: Sidestone Press, 53–82.
- Kvěšina, P. – Končelová, M. 2011:* Kategorie výzdobného stylu na lineární keramice z Bylan. *Archeologické rozhledy* 63, 195–219.
- Kvěšina, P. – Pavlů, I. 2007:* Neolitické sídliště v Bylanech. Základní databáze. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Link, T. 2014:* Die linien- und stichbandkeramische Siedlung von Dresden-Prohlis: eine Fallstudie zum Kulturwandel in der Region der oberen Elbe um 5000 v. Chr. Dresden: Landesamt für Archäologie Sachsen.
- Modderman, P. J. R. 1970:* Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein. *Analecta Praehistorica Leidensia* 3. Leiden: Leiden University Press.
- Pavlů, I. 1977:* K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou. *Památky archeologické* 68, 5–55.
- Pavlů, I. – Zápotocká, M. 1978:* Analysis of the Czech Neolithic Pottery. Morphological and chronological structure of projections. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Pavlů, I. – Zápotocká, M. 2007:* Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Soudský, B. 1967:* Principles of automatic data treatment applied on neolithic pottery. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Vondrovský, V. – Beneš, J. – Divišová, M. – Kovačiková, L. – Šída, P. 2016:* From LBK to SBK: Pottery, Bones, Lithics and Houses at the Neolithic site of Hrdlovka, Czech Republic. *Open Archaeology* 2, 303–327.
- Vondrovský, V. – Beneš, J. – Rauerová, M. – Kovačiková, L. – Šída, P. – Divišová, M. 2015:* The Neolithic sites Hrdlovka and Hrobčice in the context of Stroked Pottery culture in Northwest Bohemia, Czech republic. *Anthropologie* 53, 457–471.
- Zápotocká, M. 1978:* Ornamentace neolitické vypíchané keramiky: technika, terminologie a způsob dokumentace. *Archeologické rozhledy* 30, 504–534.
- Zápotocká, M. 1998:* Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5000–4200 B.C.). Gräber und Gräberfelder der Kultur mit Linear-, Stichband- und Lengyel-Keramik. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Zápotocká, M. 2009:* Neolitické sídelní regiony v Čechách (ca 5300–4400 př. Kr.). Region Litoměřicko. Archeologické studijní materiály 18. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Zápotocká, M. – Muška, J. 2007:* Hrbovice, okr. Ústí nad Labem. Výzkum 1978. Sídelní areál kultury s keramikou lineární a vypíchanou [CD-ROM]. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

Kryštof Derner a kol.: Středověké hornictví a hutnictví na Přísečnicku ve středním Krušnohoří. *Mittelalterliche Bergbau und Hüttenwesen in der Region Preßnitz im mittleren Erzgebirge.* Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen 68, ArchaeoMontan 5. Landesamt für Archäologie Sachsen, *Dresden 2018.* 492 str.

Pokud poměříme úspěšnost vědeckého projektu dosaženým posunem v poznání, objemem publikací či rozsahem a stabilitou mezioborového týmu, který vytvořil, pak musíme dvě etapy projektu ArchaeoMontan (2012–2014, 2015–2018) zařadit mezi nejúspěšnější projekty středoevropské archeologie středověku posledního desetiletí. O tom, že byly prostředky z Evropského fondu pro regionální rozvoj na podporu přeshraniční spolupráce mezi Svobodným státem Sasko a Českou republikou vynaloženy efektivně, svědčí, kromě řady skvělých vědeckých výsledků a mezinárodních publikací, také bezprecedentní zvýšení veřejného povědomí o středověkém hornickém dědictví Krušných hor. Toto popularizační úsilí paměťových institucí zapojených do projektu (realizované formou výstav, publikací a workshopů pro veřejnost) se odehrávalo paralelně s německo-českou žádostí o zápis hornické kulturní krajiny Erzgebirge/Krušnohoří na Seznam světového dědictví UNESCO, což bylo korunováno úspěchem v roce 2019. Těžko najít lepší příklad úspěšné společenské role archeologie než v tomto budování nové identity hraničního regionu, jehož obnova se na české straně nestala vážně míněnou agendou žádné z polistopadových vlád.

Kolektivní monografie je již pátou knihou vzešlou z projektu ArchaeoMontan a první věnovanou výlučně české problematice. Je dílem 16 autorů – archeologů, historiků a přírodovědců – pod vedením archeologa Kryštofa Denera. Za citelně nižšího stavu krajinného archeologického výzkumu na české straně ve srovnání se saským Krušnohořím byl logickou strategií výzkumu výběr referenčního mikroregionu, který skýtal nejlepší potenciál pro terénní archeologický výzkum a pro řešení historických otázek hornictví a kolonizace Krušných hor. V tomto ohledu byla volba Přísečnicka jednoznačně úspěšná. I když centrum oblasti – horní město Přísečnice – bylo zatopeno v roce 1973 přehradní nádrží a s výjimkou okrajových částí není výzkumu přístupné, oblast skrývá pozůstatky středověkého hornického osídlení a infrastruktury ve vysokém stupni dochování, navázané jednak na dlouhodobou přípovrchovou těžbu a zpracování železných rud (zejména magnetitových skarnů) a jednak na konjunkturální exploataci hydrotermálního stříbrnosného zrudnění (podrobně charakterizuje geologicko-ložisková kapitola P. Bohdálka, V. Šreina a J. Budy).

Monografie je uvedena nástinem rané exploatace stříbrnosných rud v českých zemích do poloviny 14. století (P. Hrubý). I když se jedná o pouhý úvod do problematiky, přece jen by bylo třeba, ve světle nálezů z Vyšehradu, čáslavského Hrádku a nově i z Prahy – Malé Strany, revidovat notoricky se opakující tvrzení o absenci dokladů těžby a zpracování stříbra z území Přemyslovců v 10.–12. století (str. 33). Prokázání této rané etapy těžby po mém soudu nijak nesnižuje obrovskou dynamiku exploatace stříbra a dalších kovů ve 13. století. Kapitola o vývoji vegetace na Přísečnicku (P. Kočár, L. Petr a R. Kočárová) je první paleoekologickou studií hornické krajiny českého Krušnohoří a poskytuje, přes určitá omezení daná kvalitou pramenné základny, důležité výsledky týkající se např. rané introdukce smrku a vzniku bezlesých enkláv ve vrcholových partiích krušnohorského hřebene.

Důležité kapitoly jsou věnovány středověkému osidlování a vývoji dolování Přísečnicka podle výpovědi převážně písemných pramenů (J. Crkal, K. Derner). Rozsah nejstarší etapy kolonizace spojené s hrabišickou doménou a panstvím postoloprtských benediktinů nelze rekonstruovat s určitostí, mnohem výraznější expanzi osídlení, spojenou s exploatací rud a sklářských surovin, autoři připisují následujícím hegemónům v regionu – pánům ze Šumburka. Postup horské kolonizace byl, zdá se, překvapivě rychlý, usnadněný průběhem zemských cest a dostupností cenných surovin, takže během půlstoletí, na konci 13. století, dosáhlo odlesňování a zakládání vesnic zemské hranice. Dolování je písemně doloženo s charakteristickým zpožděním, hlavně formulářem Summa Gerhardi, který v kombinaci s dalšími prameny zřejmě zaznamenává objev nadějnýho, i když jistě ne prvního ložiska stříbra v Přísečnici v l. 1338–1339, spojeného s udělením řady privilegií a požitků z dolování majitelům panství. Ztotožnění uváděného toponyma Vresnik – Breznice s Přísečnicí lze pokládat za velmi pravděpodobné nejen kvůli poměrně pevnému řetězci všech indicií, ale i kvůli zjevné nemožnosti spojit jméno s jiným rudním areálem v Čechách (str. 131; Březové Hory u Příbrami lze opravdu

jednoznačně vyloučit – vystupují až v pramenech 16. století jako Březový vrch, nikdy ne v uváděné formě: *Smolová a kol. 2016*, 508–509).

Těžištěm monografie jsou dvě rozsáhlé kapitoly věnované těžbě a zpracování železné rudy (J. Cřkal s příspěvkem R. Kyselého) a výzkumu hornického sídliště zaměřeného na exploataci stříbrných rud na Kremsigeru (K. Derner et al.). Železářských a hamernických areálů se podařilo identifikovat v terénu celou řadu, klíčová je jejich vazba na vodní toky (se stopami náhonů) a naopak volný prostorový vztah k ložiskům železných rud, dosahující až několikakilometrové vzdálenosti. Areály tak s vysokou pravděpodobností využívaly vodního pohonu alespoň v některé části technologického procesu – autoři uvažují o pohonu hamerních kladiv (str. 188). Výrobní objekty (pece, hamry) se však ve složitém prostředí struskových odvalů nepodařilo identifikovat. Strusky, které měly v některých případech (lokalita Starý Zámek II) podobu výrazně velkých nístějových slitků s rozměry 40–50 cm, rozhodně neodpovídající maloobjemovým hutnickým nebo kovářským objektům. Byly sice v dostatečném rozsahu chemicky a mineralogicky analyzovány (V. Šrein), ale výsledky nebyly interpretovány ve smyslu původu strusek při redukčních nebo oxidačních operacích. Jak autoři upozorňují, z lokalit byly získány i zlomky makroskopicky odpovídající „hutnické“ (tedy odpichové?) struce (str. 188). V tomto ohledu by bylo třeba výzkum prohloubit a konfrontovat výsledky analýz s početnou, zejména německojazyčnou archeometalurgickou literaturou k přechodnému technologickému stupni mezi přímou a nepřímou výrobou železa (např. *Böhm Hrsg. 1995; Pinsker Hrsg. 1995; Tauber – Senn 2021*). Stále tak zůstává klíčovou otázkou, jakou technologickou povahu mělo železářské hutnictví v Čechách od 13. století, tj. od jeho odsunu z aglomerací přemyslovských center do periferních lesnatých oblastí, kde bylo mj. možné využít vodní energie, až do historicky doložených počátků vysokých pecí. Jinak řečeno, jak se vyvíjel poměr mezi rostoucí velikostí a změnami konstrukce pece, experimentováním s vodním pohonem dmychadel a snahou udržet proces v pásnu výroby kujného železa? Obtížné je také datování pracovišť, vzhledem k dlouhodobému, opakovanému využívání areálů, těžbě a recyklaci strusky a celkovému nedostatku spolehlivých datačních opor v nálezových situacích. Areály Starý Zámek I a II byly jednoznačně v provozu v 2. polovině 13. století a měly zaniknout v 1. polovině 14. století, poté se sem výroba vrátila na přelomu 16. a 17. století – nálezy z tohoto horizontu dokládají zemědělské zázemí hutí i vyšší obytný standard pracovníků (kachlová kamna a okna se skleněnými terčiky).

Hornické sídliště v poloze Kremsiger, 3,5 km od Přísečnice, je odborně veřejnosti známo z předběžných publikací. Bylo zkoumáno metodicky vzornou a efektivní kombinací povrchového průzkumu, geofyzikální prospekce a malých cílených odkryvů. Výzkum přinesl hojná a kvalitní data k nejruznějším aspektům života hornických sídlišť rané kutnohorské etapy – datace Kremsigeru spadá do 3. čtvrtiny 13. až poloviny 14. století. 45 povrchově viditelných reliktů obytných staveb, které jsou rekonstruovány jako nadzemní hrázděné domy se suterény, popř. zemnice (?), se koncentruje do čtyř oddělených areálů, z nichž dva vykazují známky urbanistického uspořádání a modulární šířky parcel. Tyto čtyři plochy by mohly odpovídat archeologicky neprokazatelnému, protože rychlému vývoji sídliště ve smyslu postupného prostorového oddělení od těžebních areálů. Značnou pozornost autoři věnují rozboru pestrého fondu movitých nálezů, který je pro svérázné prostředí hornických sídlišť typický, s výrazným podílem nekeramických artefaktů, včetně škály železných, zejména hornických nástrojů, ale i militárií, skleněných nádob, keramických figurek či dokladů her. Úpravnické, prubřské operace, popř. maloobjemové hutnění stříbrnosných rud, či dokonce kovolítectví mědi dokládají nálezy výrobních objektů, technické keramiky i hutnických meziproduktů a strusek. V interpretaci autoři zdůrazňují kvalitativní předěl mezi hornickými sídlišti a horními městy. Hornická sídliště měla podle nich charakter „spotřebních řemeslnických osad“ a ani po udělení privilegií či identifikaci urbanistických prvků v jejich uspořádání je nelze funkčně srovnávat s horními městy, sídly báňské a církevní správy a centralizované stříbrné hutí (str. 328). V případě specifické lokální situace a krátkého časového intervalu – sídliště na Kremsigeru existující souběžně s velmi blízkým horním městem Přísečnice a ustrnulé na určité úrovni – jim lze dát za pravdu. V širším pohledu a časové perspektivě je však třeba hornická sídliště uvažovat spíše jako dynamický útvar, který měl tendenci absorbovat centrální funkce horních měst všude tam, kde se vazba na těžbu a zpracování rud drahých kovů zdála být stabilní a perspektivní. V průběhu delšího vývoje hornické aglomerace běžně dosahovaly

městských funkcí a statutu, bez ohledu na existenci jiného města v jeho bezprostředním dosahu (srov. Příbram a Březové Hory), v případě Kutné Hory a Kaňku byl tento vývoj o to zajímavější, že transformace hornického sídliště v město zde proběhla v obou lokalitách. Podstatnou úlohu zde sehrával postoj a ambice majitele panství, který mohl transformaci hornických sídlišť urychlit nebo zablokovat: v tomto ohledu lze poukázat na hojný srovnávací materiál z Horního Harzu (*Jäger 1972*) i širší komparaci (*Cembrzyński 2017*).

Práci uzavírá registář středověkých diplomatických pramenů ke zkoumané oblasti, a zejména podrobný rozbor pozdního opisu listiny pro pány ze Šumberka z roku 1339 – nejstarší písemný doklad o těžbě stříbra v českém Krušnohoří: opis neobsahuje nic, co by bránilo pramenu přiznat autenticitu. Monografii lze vytknout některé drobné nedostatky (uvádění dat ¹⁴C pouze v kalibrované podobě, terminologická nejasnost u popisu montánních povrchových tvarů, extrémní zmenšení některých důležitých obrázků a map – např. obr. 39 a 107, soustředění obrazové dokumentace pouze do české části, což snižuje atraktivitu paralelního německého překladu). Jinak ale kniha představuje cenný příspěvek k výzkumu hornického osídlení a „marginální“ krajiny středověku. Lze jen doufat, že s ukončením projektu ArchaeoMontan 2018 neupadne výzkum do další dlouhodobé stagnace a že se autorskému týmu podaří pokračovat v hlubším zkoumání otázek, ke kterým monografie ukázala směr.

Karel Nováček

Literatura

- Böhm, M. Hrsg. 1995:* Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb. Stuttgart.
Cembrzyński, P. 2017: „Gold rush“ or „considered investment“? Origins of mining towns in the medieval Central Europe. *Acta rerum naturalium* 21, 59–72.
Jäger, F. 1972: Entwicklung und Wandlung der Oberharzer Bergstädte. *Giessener Geographische Schriften* 25. Clausthal – Zellerfeld.
Pinsker, B. Hrsg. 1995: Eisenland. Zu den Wurzeln der nassauischen Eisenindustrie. Wiesbaden.
Smolová, V. a kol. 2016: Příbram. Historie – kultura – lidé. Praha.
Tauber, J. – Senn, M. 2021: Eisenverhüttung im Dürsteltal. Ein Hochofen des 13. Jahrhunderts in Langenbruck. *Schriften der Archäologie Baselland* 55. Basel.

Radek Bláha – Jiří Slavík: Hrad v Hradci Králové. Muzeum východních Čech v Hradci Králové, *Hradec Králové 2020*. 168 str.

Křivka přírůstků literatury o gotických hradech v královských městech kulminovala na přelomu 20. a 21. století, kdy se tato problematika stala jedním ze spouštěčů ostré diskuse o věrohodnosti typologického konceptu kastelologie. Polemika se obzvláště rozvinula nad dvojicí východočeských lokalit, Jaroměř a Chrudimí, přičemž v základu rozpravy stála otázka, jestli v daných městech hrady vůbec existovaly. Diskuse, která svého času vzbudila živý zájem i mimo úzký okruh specialistů na hradní architekturu, už patří k uzavřeným kapitolám oborových dějin, přece ale dodnes skýtá poučení. Měla by působit jako výstraha před neuměřeně ambiciózními rekonstrukčními představami o hradních dispozicích, odvozenými primárně z teoretických (typologických)

konceptů, a nikoli konkrétních, řádně kriticky vyhodnocených nálezových situací.

Na dřeň jdoucí diskuse jasně obnažila podstatu problému, totiž že hrady v Jaroměř a Chrudimí byly vzdor absenci relevantních terénních výzkumů vymyšleny z několika málo úseků (blíže nedatovaných) zdí a parcelních hranic. S odstupem let je s podivem, že hrad v Hradci Králové stál stranou pozornosti kastelologického bádání, třebaže ve východních Čechách představuje jediný nesporný doklad zeměpanské městské rezidence. O důvodech, proč chyběl v notoricky známých tabulkových schématech půdorysů tzv. kastelů středoevropského typu, lze jen spekulovat. Argument, že v podstatě zanikl, můžeme vyloučit vzhledem k srovnatelnému stavu dochování např. hradu v Domažlicích, který v typologických tabulkách naopak neschází. O to překvapivější je skutečnost, že hradecký hrad se nyní stal předmětem regulérní

monografie. Jiné městské panovnické rezidence v Čechách se podobně obsáhlých samostatných pojednání dosud nedočkaly.

Hned je ale třeba zdůraznit, že hradecký hrad dosavadním bádáním opomenut nebyl. Vše podstatné, co bylo možné o jeho dějinách a stavební podobě říci, dostatečně shrnula příslušná kapitola v monografii komplexně věnované vývoji města v raném a vrcholném středověku (*Richter – Vokolek 1995*). Knižní novinka proto vyvolává představu, že v poznání hradeckého hradu byl v posledním čtvrtletí učiněn významný krok kupředu v podobě rozsáhlejšího terénního výzkumu, přínášejícího nový zdroj pramenů. Leč není tomu tak. Sami autoři přiznávají, že „co se týká novějšího archeologického zkoumání hradního areálu, 90. léta 20. století ani prvních dvacet let 21. století nové závažné poznatky nepřinesly“ (s. 25). Čím tedy naplnili relativně obsáhlou publikaci? S jakým cílem ji sepsali? A na jaký segment čtenářstva se obracejí?

Graficky slušně upravená kniha je z velké části pojata jako jakýsi úvod do městských dějin, v němž hrad nepokrytě účelově figuruje jako vztahová berlička, jíž se autoři chápou do omrzní. V toku textu se střídají dlouhé popularizačně-naučné pasáže s únavnými odbornými popisy (např. současné podoby budov v někdejší hradním areálu), které žánrově nezaprou původ z rukopisných elaborátů stavebněhistorických průzkumů. Autoři nástin dějin hradu pojali vskutku velkoryse, tedy od jeho raně středověké protohistorie (vrcholně středověký hrad spolu se sousedním minoritským domem zaujal plochu akropole hradiště) po současný vývoj zástavby. Právě reálie z doby po zániku hradu, jenž nastal v 15. století, tvoří zhruba polovinu náplně knihy. Líčení vlastních dějin hradu je uměle protahováno výpisky z biografii panovníků a královen vdov. Autory shromážděné (starší literaturou vesměs reflektované) zmínky v písemných pramenech o hradu jsou natolik kusé, že samotné by vydaly na několik málo odstavců. Nejobsáhlejší dobové zprávy paradoxně přibližují okolnosti poboření hradu za husitské revoluce.

Regulérní archeologické výzkumy se hradního areálu dotkly jen minimálně, přičemž všem akcím se dostalo náležitých vyhodnocení ve výše citované monografii z roku 1995. Autoři referované publikace proto hlavně pracují s popisy a nákresey zdí vykopaných v 19. století. Jsou to poměrně zajímavé kapitoly z úsvitu archeologie, datace a interpretace tehdy odkrytých pozůstatků demolovaných staveb ale nemohou překročit rovinu spekulací. Čtenář ovšem musí být stále ve střehu, protože zprvu

přiznávané spekulace se plíživě mění v zdánlivě seriózní hypotézy ústící v představu, že dispozice hradeckého hradu byla trojkřídlá a pravidelná. Letité typologické paradigma kastelologie se vrací se vším všudy, včetně notoricky známé (a mnohokrát kritizované) tabulky tzv. kastelů středoevropského typu – nyní obohacené o spekulativně vytvořené schéma hradeckého hradu. Je to k nevíře, jestliže jeden z autorů sám kdysi na příkladu domnělého hradu v Jaroměři upozorňoval na závadnost rekonstrukcí odvozených z obecných typologických premis (*Ježek – Slavík 1998*).

Nedostí na tom, podle autorů „možnost existence válcových věží v nárožích [hradeckého] hradu umožňuje vyslovit hypotézu o použití dispozičního řešení tzv. francouzského kastelu s pravidelnou dispozicí“ (s. 105). Skutečnost je taková, že věže zanikly a jejich vazbu k organismu hradu nedokážeme za současného stavu poznání posoudit, což sami autoři na jiném místě explicitně přiznávají (s. 114). Nicméně zmiňují jako možné analogie např. Týřov či Úsov, aniž by alespoň v poznámce uvedli, že v literatuře byla s mnoha argumenty zpochybněna sama existence tzv. francouzského kastelu jako svébytné typologické kategorie. Znovu proto vyvstává otázka, komu je referovaná monografie vlastně určena. Autoři diskusi o typologii hradních dispozic nikterak nerozvíjejí, vlastní jasné názory nezaujímají, pouze mechanicky kompilují z určitého segmentu literatury. Jestliže však text opatřili rozsáhlým poznámkovým aparátem, pak by se slušelo, aby laickému čtenáři alespoň stručně nastílnili složitost diskuse o městských hradech. Místo toho nekomplikovaně nastolují jediné paradigma, a sice typologické. Mimochodem, sami se lapili do pastí typologického teoretizování, když hradecký hrad mechanicky porovnávají s tzv. kastely středoevropského typu. Neberou totiž v potaz důležité kritérium, a sice že tento koncept byl vymyšlen pro rezidence vybudované posledními Přemyslovci. Při spekulaci o stavební podobě hradeckého hradu by aplikován být neměl, protože autoři kladou schematicky rekonstruovanou dispozici „až“ do lucemburského období. Byť se domnívají, že vrcholně středověký hrad patřil k organismu města již ve 13. století, žádné zjištěné (příp. předpokládané) pozůstatky s touto vývojovou fází nespojují.

Planost typologických spekulací autorů vynikne při bilanci pramenných opor rekonstrukce hradeckého hradu. Jediným výraznějším pozůstatkem jeho architektury je jedna zeď dochovaná v obvodovém plášti budovy, jež sloužila v raném novověku jako solnice. Tato konstrukce, silně narušená

novověkými zásahy, se stala v roce 2002 předmětem operativního průzkumu, při kterém byly zachyceny dvě úrovně původních okenních otvorů. Prezentace výsledků této akce představuje *de facto* jediný přínos referované monografie ve srovnání se starší literaturou. Jelikož dokumentované architektonické detaily nevykazují chronologicky citlivé znaky, autoři zeď mohou jen rámcově datovat do 14. století, a to na základě charakteru jejího cihelného líce. Své závěry o celkové dispozici zástavby hradu vyvozují z ikonografických pramenů a historických plánů. Předpokládají, že dochovaná zeď představuje pozůstatek velké palácové budovy obdélného půdorysu, již na obou koncích doprovázely samostatně stojící válcové věže. Z nich jedna je zachycena pouze na Willenbergově vedutě z doby kolem roku 1600 (na které je silueta hradu zobrazena jen v náznaku), druhá i na vojenských plánech z 18. století. Jako dispozičně nejbližší analogii uvádějí městský hrad v Lehnicích. Sami ale přiznávají, že srovnání pokulhává, protože slezský příklad je patrně o sto let starší, vykazuje totiž prvky románsko-gotického tvarosloví.

Přibližně třetinu rozsahu monografie zabírá kapitola nazvaná *Doklady každodennosti na středověkém hradě*. Věnována je archeologickým nálezům drobné hmotné kultury. Popularizačně laděný, přesto citacemi opatřený text je doprovázen velkým množstvím kvalitních fotografií nejrůznějších předmětů, většinou běžné užitkové povahy. Z velké části se jedná o nálezy učiněné v dobách před konstituíváním archeologie středověku. Přestože většina prezentovaných výrobků byla objevena mimo areál zaniklého hradu, autoři se nerozpakují a mnohokrát nabádají laiky k tomu, aby si je představili i jako součást vybavení panovnické rezidence. Kupříkladu trojhrotý nástavec dřevce, nalezený v 19. století pod hradeckým návrším, nejprve spekulativně spojují s turnaji konanými ve městě za Elišky Rejčky a o pár řádků níže jej stejně spekulativně označují za možný doklad „průniku turnajové módy mezi městské elity“ v jagellonském období (s. 144). Podotkneme, že o pořádání turnajů ve středověkém Hradci Králové neexistují v písemných pramenech žádné zmínky.

Po přečtení knihy se nelze ubránit rozporuplným pocitům. Publikace na první pohled vzbuzuje dojem, že je primárně určena odborníkům, pro ně ale mají hodnotu jen relativně krátké dílčí pasáže, které mohly být dobře publikovány formou časopiseckého článku. Určena je ve skutečnosti laikům, pak je ale nepochopitelné, proč autoři oprašují koncepty tzv. kastelů středoevropského a francouzského typu. Kniha si bezesporu vyžádala mnoho úsilí,

avšak výsledek v podobě kompilace z ranku diplomových prací bádání kupředu neposunuje. Je škoda, že autoři svůj drahocenný čas nevěnovali naléhavějším výzkumným úkolům.

Jan Kypta

Literatura

Ježek, M. – Slavík, J. 1998: K možnostem interpretace nálezů v chrámu sv. Mikuláše v Jaroměři. *Průzkumy památek* 5/2, 118–139.

Richter, M. – Vokolek, V. 1995: Hradec Králové. Slovánské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové – Praha: Muzeum východních Čech – Archeologický ústav AV ČR.

Der Erdstall. Fachzeitschrift für Erdstallforschung und Montanarchäologie 46, 2020. Vydal Arbeitskreis für Erdstallforschung e. V., ISSN 0343-6500, 100 str.

Časopis s dnes již dlouhou tradicí, publikující poznatky o lidmi vyhloubených podzemních prostorách, zaznamenal v tomto roce zvětšení rozsahu a česká resumé k jednotlivým článkům, což svědčí o zájmu redakce na spolupráci s českými autory.

Z obsahu: *Helen Wider: Erdställe, Quellstollen oder unterirdische Anlagen unbestimmter Herkunft? Eine Untersuchung im schweizerischen Mittelland* (8–23). Ve švýcarském prostředí se často vyskytují štoly související se zásobováním vodou zemědělských usedlostí. Typická je pro ně poloha až 40 m nad sídlištěm a průřez 1,8 × 0,6 m. Tyto chodby razili samotní zemědělci. Za den bylo možné vyzmáhat až půl metru této chodby. Typologicky pramenným štolám neodpovídají chodby v lázeňském městě Baden, kde na trojúhelníkový půdorys navazují odbočky. Datování je starší než 17. stol. a typologicky se lokalita zařazuje mezi Erdställe typu D. Přestože autorka uvádí, že „... keine Speicherfunktion erkennbar ist“ (str. 14), podobnost se sklepy ve středověkých městech je zřetelná. Některé jiné chodby, dlouhé až 50 m, mají vstup z úrovně vodoteče. Jejich stáří i význam je neznámý a autorka vyzývá k zaměření na tyto chodby. *Frank Heudorf: Der Hades in Kampanien* (24–59). Systém chodeb, objevených a částečně zdokumentovaných u města Baia, které bylo přístavem u nedalekého antického lázeňského města Cuma (Kýma, dnes Pozzuoli) západně od Neapole, autor interpretuje jako místo mystických obřadů spojených s kultem mrtvých. Východiskem jsou texty Homéra a Vergílie. Svoji hypotézu podrobně zdůvodňuje, kromě jiného i větším množstvím vy-

klenků pro kahanýky, které by však mohly souviset s postupným ražením chodby. Červené dvouřádkové graffiti na stěně chodby (Abb. 28), interpretuje v souvislosti s antickou mytologií. Druhý řádek, kde jsou zřetelná písmena MAR, by bylo možné považovat za monogram Panny Marie a horní řádek při troše fantazie za INRI, což by znamenalo křesťanské označení těchto prostor staršího kultu. Konec kultovního významu tohoto místa může podle autora souviset se zákazem bakchického kultu římským senátem roku 186 př. n. l., ale velická zemětřesení roku 63 a 79 n. l. znamenala konec a zničení těchto chodeb. Autor polemizuje s jinými interpretacemi, které považují chodby za technickou záležitost. Dosavadní publikace by si vyžádaly ověření dalšími, technicky velmi náročnými archeologickými výzkumy. Souvislost se středoevropskými podzemními chodbami (Erdställe, lochy) vidí autor nejen ve vlastních mimoúrovňových chodbách spojovaných průlezy, ale i v kruhovém půdorysu části některých chodeb. Může se tedy jednat o paralely nebo reminiscence na antické kultury. *Petr Kos*: Středověký loch v Kloboukách-Bohumilicích (60–69). Dokumentace a interpretace lochu zahloubeného do spraše. Jde o vzácný případ, kdy se podařilo dokumentovat celý půdorys na ploše asi 10 x 8 m se čtyřmi komorami spojenými chodbou do kruhové, nebo spíše lichoběžníkové, formace. Objekt související se zaniklou vsí autor datuje do doby od přelomu 12. a 13. stol. do století 14. *Otto Cichocki*: Das Jahr 1186 – waren Erdställe Schutzräume vor dem apokalyptischen Sturm? (70–76). Autor formuloval hypotézu, podle níž podzemní chodby mohly být úkrytem před astronomy předpovídanými apokalyptickými úkazy před koncem světa, které se od roku 1186 opakovaly až do roku 1524. Upozorňuje na to, že je třeba rozlišovat mezi lokalitami typu Erdstall a únikovými chodbami, vodními chodbami, těžebními štolami, odvodňovacími kanály a sklepy. *Brigit Symader*: Ein unterirdischer Gang in Vorholz, Gde. Untergriesbach, Lkr. Passau (77–81). Zpráva o objevu chodby dlouhé 70 m související s jednou zemědělskou usedlostí. Při vyklízení nalezeny zlomky keramiky z 14./15. až 16. stol. Společenskou stránku časopisu představuje vzpomínka na francouzskou badatelku Dorothee Klenmann (6–7), rozhovor s rakouskou badatelkou Edith Bednarik (82–90), dokumentace aktu, při němž roku 2018 obdržel Arbeitskreis für Erdstallforschung německou cenu za ochranu památek (91–96) a zpráva o 42. konferenci roku 2018 (97–100). Na zadní straně obálky je mapa západní a střední Evropy s tečkami označujícími lokality typu Erdstall. Hustota bodů na

jihovýchodní Moravě a Dolním Rakousku je vyšší než v jihovýchodním Německu.

Josef Unger

Miloš Hlava: Archeolog a jeho sbírka. Josef Antonín Jíra a archeologické muzeum na Hanspaulce. Knižnice Dějin a současnosti 68. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020. 212 str.

Zásluhou M. Hlavy se v letech 2009–2011 uskutečnila komplexní revize neutřeseně uspořádané, dílem rozptýlené a mnoha ztrátami postížené sbírky Josefa Antonína Jíry (1868–1930), představující významnou složku tzv. starého fondu archeologické sbírky Muzea hl. města Prahy. Při této příležitosti se podařilo znovuobjevit řadu mimořádně cenných artefaktů a u mnoha jiných opravit v literatuře mylně uváděné údaje stran náleзовých okolností, příp. tyto informace zásadně doplnit. Svá zjištění M. Hlava podrobně prezentoval v desítkách článků a bohatě zúročil v monografii o nálezech z laténských pohřebišť. Druhým a neméně záslužným plodem rehabilitačního úsilí je referovaná knížka, z jedné poloviny tvořená Jírovou biografií a z druhé uceleným nástínem historie jeho sbírky, dovedeným do současnosti.

Tak jak M. Hlava vpravdě detektivním způsobem revidoval dochované torzo Jírovy sbírky, stejně precizně postupoval při vyhledávání a ověřování životopisných údajů jejího tvůrce. Odrazit se mohl od několika publikovaných textů, hlavně se ale opřel o četné a druhově rozmanité archivní prameny, uchovávané v několika institucích. Biografii koncipoval tradičním způsobem podle časové osy. Líčení začíná dětskými a jinošskými lety strávenými převážně v Litomyšli, následuje období nedokončeného studia medicíny v Praze, kdy se Jíra začal aktivně zapojovat do archeologického dění a angažoval se v několika spolcích. K jeho tehdejší významným počínům patřila příprava prehistorické části Národopisné výstavy československé, konané v roce 1895 na Výstavišti v pražských Holešovicích. V této době také začala Jírova dlouhodobá známost s Luborem Niederlem. Pod jeho vedením Jíra v letech 1896–1900 zastával post asistenta v Národopisném muzeu. Po propuštění z muzea našel dlouhodobé zaměstnání v Zemském finančním ředitelství. Poté se jeho nadřazeným znovu stal Niederle, který jej v roce 1920 povolal do služeb právě se konstituujícího Státního archeologického ústavu. Zde v letech 1920–1923 ležela na Jírových bedrech téměř veškerá starost s prováděním terénních výzkumů. Jak M. Hlava trefně podotýká, ironií osudu se Jíra stal profesionálním

archeologem až v době, kdy mu valem ubývaly fyzické síly, přičemž zanedlouho musel být penzionován kvůli vážným zdravotním problémům. Z dochované korespondence vysvítá, že krizový moment v Jírově životě nastal v roce 1912, kdy se neúspěšně ucházel o post kustoda prehistorického oddělení Musea království Českého, uvolněný po smrti Josefa Ladislava Piče.

Jírova biografie je z hlediska oborových dějin cenná z více důvodů. V roli hlavní postavy líčení vystupuje soukromý badatel-prehistorik, který po třicet let ve volném čase neúnavně sbíral a zachraňoval archeologické nálezy z mnoha lokalit, především z cihelen v bubenečsko-dejvickém prostoru. V tomto úsilí měl několik souputníků, s nimiž se při svých výpravách neustále stýkal a potýkal. Nepříjemnými konkurenty mu byli hlavně členové tzv. Píčovy družiny. S jistou nadsázkou řečeno, na Jíru můžeme nahlížet jako na modelový příklad amatérského prehistorika své doby, ovšem jen do určité míry. Díky důkladným Hlavovým rešerším archivních pramenů jasně vysvítá skutečnost, že byl v rámci okruhu laických archeologů-sběratelů výjimečný v několika ohledech.

Jíra jako jeden z prvních kresebně a v menší míře i fotograficky zaznamenával nálezové situace. Z tohoto důvodu přesvědčoval dělníky, aby nálezy ponechávali na svém místě do doby, než je sám vyzvedne. Průkopnický shromažďoval veškeré nálezy, včetně keramických střepů a jiných vizuálně nepříliš atraktivních artefaktů. V těchto ohledech byl mnohem pokrokovější než Píčoví spolupracovníci. Čím však vybočoval především, byla jeho sbírka, kterou dovedl do mimořádných rozměrů díky své nezměrné péči a také dědictví po rodičích. Autor však hlavně upozorňuje na skutečnost, že Jíra sbírku cíleně vytvářel s prezentačním záměrem a s vědeckými ambicemi. Roku 1902 se přestěhoval z centra Prahy do Dejvic, nejprve na usedlost Majorka, poté na usedlost Hanspaulka. Záměrně se ocitl blíže svým oblíbeným archeologickým nalezištím a současně získal dostatečně velké prostory pro budování sbírky muzejního typu, jež rozsahem, druhovou pestrostí a způsobem prezentace i evidence ohromila celou řadu významných domácích a zahraničních archeologů.

Autor neopomíná ani Jírovy zásluhy při publikování výsledků vědecké práce, zvláště vyzdvihuje jeho přínos k poznání neolitu. Zároveň ale nesmlčuje některé povahové rysy, které mu bránily více projevit nesporný talent pro analýzu hmotné kultury. Mnohé úvahy nedokázal dokončit, protože rukopisy opakovaně doplňoval a přepisoval.

Je škoda, že knížka postrádá rejstřík. V roli vedlejších postav totiž vystupuje celá plejáda významných osobností, a to nejen z okruhu archeologů. Jírova biografie představuje cenný zdroj informací o lidském i badatelském naturelu řady klíčových postav české a moravské archeologie konce 19. a 1. třetiny 20. století. Na prvním místě je nutné jmenovat Lubora Niederla, dále lze namátkou uvést Josefa Ladislava Piče, Karla Buchtelu, Eduarda Štorcha, Innocence Ladislava Červinku či Roberta von Weinzierla. Autor díky rozboru archiválií odhalil řadu zákulisních tahů různých osob, které Jírovi umožnily badatelsky růst, nebo mu v tom naopak dočasně zabránily. V neposlední řadě je třeba zmínit roli Jírových životních partnerek, které ho v badatelském úsilí všemožně podporovaly. Na dovolené spolu s družkou prokopali mohylové pohřebiště. S ještě větším údivem pak čteme, jak s manželkou v zimě zachraňoval v kterési cihelně archeologické nálezy, až utrpěli omrzliny.

Jírova biografie oplývá řadou pozoruhodných momentů, v nichž se nedílně prolínají obecné vývojové aspekty archeologie s povahovými rysy jednotlivých aktérů a nepředvídatelnými zásahy osudu. Jedním dechem se čte i historie Jírovy sbírky, v mikroměřítku odrážející velké dějiny 20. století. Autor obsáhle líčí její genezi, s klíčovým mezníkem v roce 1892, kdy Jíra započal se systematickou evidencí nálezů. Hodně prostoru věnuje způsobu prezentace artefaktů v prostorách dejvických usedlostí. Jíra sbírku uspořádal po vzoru soudobých muzeí jako expozici veškerých shromážděných nálezů. Další velký mezník v dějinách sbírky je spjat s rokem 1920, odkdy Jíra coby zaměstnanec Státního archeologického ústavu nesměl vlastnit archeologické předměty. Vymyslel proto šalamounské řešení. Dal impuls k založení soukromého spolku, na který sbírku převedl za peníze z dejvického obecního rozpočtu, přičemž se stal jejím správcem. Tento tah nezůstal bez kritiky, za Jíru se však postavil Niederle.

Pohnuté období nastalo pro Jírovu sbírku v protektorátních letech, kdy se pro své kvality ocitla v hledáčku nacistických archeologů. Z jejich podnětu byla převedena do Městského muzea, přičemž započala její reinventarizace. V prvních dnech po skončení války se část předmětů nenávratně ztratila. Osudy sbírky v dalších desetiletích nebyly příliš šťastné. Z nedostatku personálních kapacit i kvůli lidské líknavosti musela v muzeu v nevyhovujících prostorách čekat řadu desetiletí na řádnou inventarizaci, průběžně docházelo k dalším ztrátám artefaktů. Je ironií osudu, že při revizi sbírky v letech

2009–2011 představovaly neocenitelnou pomůcku záznamy pořízené nacistickou archeoložkou Ingeborg Kiekebuschovou (které našťástí unikly plánované skartaci).

Knížka M. Hlavy se tématem i pojetím skvěle hodí do prestižní *Knížnice Dějin a současnosti*, kde zvyšuje renomé archeologie po boku dvou svazků Smetánkových etud, za nimiž nezaostává čtivostí. Respekt vzbuzuje minuciózní prací s prameny, z nichž autor hojně cituje, a širokým kulturněhistorickým přesahem. Paměť na výraznou postavu české archeologie a obdivuhodně čínorodého člo- věka fixuje důstojně.

Jan Kypka

Tereza Jošková – Michaela Langová – Jan Jílek (eds.): Mikulovice. Život na hraně. Východočeské muzeum v Pardubicích, *Pardubice 2020*. 239 str.

V posledních letech je v české archeologii patrná neustále se zvyšující snaha o popularizaci oboru vůči veřejnosti. Připomeňme oblíbené Mezinárodní dny archeologie, výlety komentované archeologem, specializované webové stránky, skupiny na sociálních sítích, a pochopitelně v první řadě muzejní výstavy. Již méně se to týká papírových publikací, resp. knih vytvořených pro veřejnost profesionálními archeology, nikoli laickými popularizátory. Svého času takto dobře sloužila například řada Památníky naší minulosti. Zajímavým počinem byla kniha o záchranném archeologickém výzkumu v trase obchvatu Kolína, jež byla koncipována spíše jako populárně zaměřená předběžná zpráva o výzkumu (*Šumberová 2012*). Svůj účel vůči investorům a místním obyvatelům však bezzbytku splnila.

V roce 2020 spatřila světlo světa kniha o archeologických výzkumech v obci Mikulovice, jež je vzdálena zhruba 2,5 km od současného jižního okraje Pardubic. Jde sice o jednu z nejvýznamnějších archeologických lokalit Pardubického kraje, nicméně ještě donedávna by pro odbornou veřejnost působící mimo region stála ve stínu jiných, v české archeologii populárnějších a bohatších lokalit. To se rozhodně změnilo mezi lety 2006 a 2012, kdy v Mikulovicích postupně probíhaly záchranné výzkumy v poloze „V loučkách“, při nichž bylo objeveno patrně nejbohatší pohřebiště únětické kultury v České republice. Mimořádně zevrubná monografie (*Erné – Langová et al. 2020*) vyšla v témže roce jako zde prezentovaná populárně-naučná publikace. Výjimečné nálezy z této lokality pocházejí však rovněž z konce doby halštatské (*Frolík – Sedláček 2015*) a poměrně zajímavé

nálezy – přinejmenším v kontextu širšího regionu – také z doby římské (*Sedláček – Halama – Jílek 2008; Sedláček – Kašpárek – Jílek 2010*).

Struktura publikace je poměrně standardní. Započata je popisem přírodních podmínek, následuje kapitola o historii archeologického poznávání obce a okolí. M. Hlava a J. Frolík načrtli historii zkoumání tohoto regionu mimořádně živě a zajímavě, s vazbou na vývoj archeologie jako oboru v Čechách vůbec. Ti, co sledují texty M. Hlavy na téma historie oboru v posledních letech (např. *Hlava 2019*), nebudou překvapeni. Pozoruhodné jsou obrazové dokumenty, které text doprovázejí, jako např. korespondenční lístek V. Diviše-Čistického či záběry na komplex mikulovické cihelny. Podstatná část této kapitoly je pak věnována minulosti nedávné, zachycující okolnosti výzkumů v 21. století.

Další kapitoly jsou již koncipovány podle chronologických úseků pravěku, počínaje neolitem a konče dobou stěhování národů. Jelikož každá byla vytvořena jiným autorem či autorským kolektivem, liší se poněkud čtivostí i konceptem. Některé jsou svižné a stručné, jiné se naopak z málo pochopitelných důvodů (jde přece jenom o publikaci určenou široké veřejnosti!) zaobírají podrobným popisem a odbornou klasifikací artefaktů. Jako šikovné a přehledné hodnotím vkládání rámečků s vysvětlením některých fenoménů (štípaná industrie či polozemnice) a krátkých vysvětlivek odborných pojmů po straně textu (např. pojem *eponymní*). Je dobré zdůraznit, že autory textů jsou odborníci, kteří se na daná období specializují, tudíž jejich statě obsahují aktuální stav úrovně poznání daného období v regionu, včetně podstatné vazby na sousední oblasti.

Vizuální stránka je dnes bezpochyby pilířem každého populárně-naučného počínu, ať jde o výstavu nebo o knihu. Publikace o Mikulovicích byla pojata od pohledu profesionálně. Kruhově prolomená obálka s průzorem na únětický pohřeb je originálním řešením jinak solidní pevné vazby. Kvalitní je také většina obrazových příloh (zvláště je třeba vyzdvihnout tabulky vytvořené kombinací kresby a barevných fotografií, což je styl, jenž dnes už začíná převládat i v odborných publikacích). Jako zbytečnou komplikovanost však hodnotím rozdílný popis ilustrací, jenž je dělí na obrázky, tabulky a katalogová čísla. Komplikuje to dohledávání obrázků a chvíli trvá, než se čtenář zorientuje. Umístění sekce „Katalog“ na závěr publikace hodnotím sice jako upřímnou snahu o prezentaci ještě kvalitnějších a rozměrnějších fotografií nálezů, ale výběr samotných artefaktů tuto snahu poněkud snižuje. Řada předmětů je vizuálně neatrak-

tivní (zlomky mazanice či bronzových kroužků), jiné jsou zjevně nekonzervované, na některých železných artefaktech jsou patrné stopy po opětovně se rozsbíhající korozi. Je však možné, že jsem pouze nepochopil záměr kvalitně vyobrazit i obyčejné, běžné nálezy, aby neunikly pozornosti veřejnosti, např. na polích nebo při neohlášených stavbách. Každopádně, i takový katalog je možné pojmout neotřelou formou, jak ukazuje podobně zaměřená publikace nálezů z Tvrdošoviců na Slovensku (Furugláš et al. 2019).

Bylo by samozřejmě zbytečné hodnotit tuto publikaci příliš přísně. Vždyť jakou má vlastně konkurenci kromě výše zmiňovaných děl? Ve skutečnosti jsou podobné záměry v Čechách a na Moravě stále dost vzácné, a především vůči obyvatelům obcí, v nichž jsou prováděny archeologické výzkumy, které jsou nezřídka hrazeny právě místními podnikateli nebo které po jistou dobu omezují život v dané lokalitě, jsou takové počiny určitým zdůvodněním snahy celého oboru. A možná také kompenzací za učiněná „přikopř“.

Zdeněk Beneš

Literatura

- Ernée, M. – Langová, M. et al. 2020: Mikulovice. Pohřebiště starší doby bronzové na Jantarové stezce. Památky archeologické – Supplementum 21. Praha.
- Frolík, J. – Sedláček, R. 2015: Artefakt jihovýchodní provenience z Mikulovic (okr. Pardubice, Česká republika). In: O. Oždání ed., Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z XII. medzinárodnej konferencie „Doba popolnicových polí a doba halštatská“, Hriňová-Poľana 14.–18. máj 2012. Archaeologica Slovaca Monographiae, Communicationes 17, Nitra, 27–41.
- Furugláš, I. – Bazovský, I. – Čambal, R. – Budaj, M. 2019: Skryté poklady. Výskum archeologických lokalít Tvrdošoviec 01. Praha.
- Hlava, M. 2019: „že nejsme k nálezům lhostejní a že si jich všímáme“. Archeologické aktivity Muzejního spolku v Pardubicích v letech 1912–1915. Archeologie ve středních Čechách 23, 45–71.
- Sedláček, R. – Halama, J. – Jílek, J. 2008: Nové germánské sídliště s nálezem terry sigillaty v Mikulovicích, okr. Pardubice. In: E. Droberjar et al. eds., Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 37, Brno, 161–176.
- Sedláček, R. – Kašpárek, F. – Jílek, J. 2010: Sídlíšní nálezy z doby římské z Mikulovic, okr. Pardubice (stav k roku 2008). In: J. Beljak et al. eds., Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskoré doby laténskej po včasný stredovek. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie Nitra, 21.–25. septembra. Archaeologica Slovaca Monographiae X, Nitra, 371–418.
- Šumberová, R. 2012: Cesta napříč časem a krajinou. Praha.
- Tomáš Klír: Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku. Sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí.** Karolinum, Praha 2020. 598 str.
- Pozdně středověké písemnosti spjaté s chebskou městskou kanceláří představují v středoevropském kontextu unikátní pramenný soubor, což je dáno jejich druhovou pestrostí, kvantitou, výpočetními schopnostmi a mimořádným stavem dochování. Interpretaci využití a ediční zpřístupnění tohoto rozsáhlého fondu je ale stále na samém začátku. Na dávné práce místních německých badatelů navázali v posledních desetiletích historici František Kubů a Vilém Knoll, kteří se zaměřili na státoprávní aspekty geneze chebského městského státu a na témata ze sféry politických a vojenských dějin. Kvůli svému objemu stál dlouhodobě stranou pozornosti badatelů segment písemností nadregionálního významu, a sice dokumenty vyspělé byrokratické agendy jednoho z největších a nejkompaktnějších říšských městských států. Tyto většinou evidenci dokumenty dovolují do hloubky zkoumat sociální dějiny města Chebu a jím ovládaného venkova. Vyrovnání tohoto dluhu si vyžádá úsilí generací historiků. První výraznou splátku v tomto směru učinil Tomáš Klír, v jehož zorném poli se ocitlo rolnické obyvatelstvo.
- Česká medievistika získala v Klírově osobě peasantologa špičkové evropské úrovni. Nejenže se bravurně pohybuje na poli archeologie i historiografie (a k tomu systematicky spolupracuje s přírodovědci), ale také je velice dobře obeznámen s výsledky zahraničního bádání od Anglie po Rusko, a to od 19. století po dnešek. Sečtlostí a teoretickou vyzrálostí znovu vzbuzuje respekt ve své nejnovější knize, která – ač heuristicky založena především na rešerších písemných pramenů – je tematicky určena i archeologům.
- Autor sleduje chebské rolnictvo prostřednictvím evidenčních fiskálních písemností městské kanceláře, přičemž vychází hlavně ze soupisů vy-

hotovených v období 1438–1456. Prameny prvořadého významu jsou rejstříky a oceňovací knihy chebské zemské berně, které „dovolují evropsky unikátní, velmi detailní a dynamické poznání venkovské populace“ (s. 113). Těmito slovy autor zdůrazňuje skutečnost, že evidenční soupisy vznikaly už v tomto období každoročně, přičemž zachycovaly jmenovitě jednotlivé poplatníky a poměrně podrobně i jejich majetek. Díky tomu umožňují postihnout sociální strukturu venkovského obyvatelstva na území o rozloze ca 400 km², čítajícím 80–100 sídlišť, situovaných v několika ekologických zónách – od úrodné Chebské pánve po horské oblasti.

Autor k tématu přistupuje komplexně a pod vlivem diskusí v zahraniční literatuře interpretuje prameny s vysokou mírou kritiky a na české poměry značně sofistikovaně. Rekonstruuje majetkovou stratifikaci venkovanů, podíl selských a neselských (zejména chalupnických) usedlostí, hodnotí dopad berní a pozemkových rent na majetkové poměry rolníků. Sleduje faktory opouštění usedlostí, mechanismy a rozsah trhu s nemovitostmi (nestatkovými pozemky, tzn. pod lenním právem), míru monetizace rolnického obyvatelstva. Klade si otázky, jak se do sociální struktury chebského rolnictva promítaly krizové jevy (zejména depopulace a agrární stagnace) dobově charakteristické pro celou střední Evropu.

Z hlediska archeologie je podstatná kapitola o plužinách. V ní autor v českém kontextu průkopnický nahlíží na parcelní strukturu polností jako na hmotný odraz sociálních institucí mikrosvěta vesnických komunit. Plužiny posuzuje podle formálních znaků, ale nikoli s cílem typologické klasifikace, jak bývá zvykem ve středoevropské archeologii, nýbrž primárně s otázkou, do jaké míry konkrétní parcelace polností nutila jednotlivé hospodáře k vzájemné kooperaci. Pod pojmem sociální instituce autor chápe vzájemná neformální pouta rolníků, kontrolovaná lokálními elitami a zčásti utvářená vnějšími faktory (např. mírou vrchnostenského dohledu, rozsahem trhu s nestatkovými polnostmi).

Na Chebsku autor rozlišuje tři hlavní geografické zóny, jež korelují s typovou diverzitou plužin. Inspirován anglickým bádáním bere v potaz jako klíčové rozlišovací kritérium míru komunální kontroly hospodaření, tj. do jaké míry rolníci při trojhonném systému obdělávání museli koordinovat osévání polností a pastvu na úhorech. Stupeň této kontroly se zvyšoval s tím, do jaké míry byla pozemková výbava jednotlivých usedlostí rozptýlená, nebo naopak kompaktní. U výrazně rozptýle-

né držby bylo nutné koordinovat obhospodařování, protože většina pozemků nebyla dostupná sítí polních cest. Hospodáři se tudíž museli dohodnout, v kterých tratích zároveň osejí pole a která ponechají ladem pro společnou pastvu. Plužiny sestávající z velkých pozemků a plužiny lesních lánových vsí naopak umožňovaly individuální postupy hospodaření. Nízkou míru komunální kontroly autor sledává jednak v lokalitách v blízkém okolí Chebu, kde zároveň zaznamenal znaky tržně zaměřené zemědělské výroby, a pak u vsí v horských a podhorských oblastech, v nichž musely být jednotlivé usedlosti naopak soběstačné. Mezi těmito póly se nacházela početná skupina vsí s blokovými a tratovými plužinami s vysokou mírou komunální kooperace.

Čtenáři z řad archeologů ocení i kapitoly věnované sociální mobilitě rolníků a důsledkům tohoto jevu na opouštění usedlostí. Autor pomocí statistických metod zjistil, že na chalupnických nemovitostech se hospodáři střídali v řádově vyšší míře než na selských gruntech. Někteří nejbohatší sedláci odcházeli do Chebu, kde se zařadili mezi prosperující měšťany. Tento jev způsobil dominový efekt, protože na uprázdňené selské usedlosti se stěhovali relativně chudší rolníci, přičemž chalupníkům se naskytla šance včlenit se do selské vrstvy. Populační stabilitu vsí v úrodné Chebské pánvi zajišťovala migrace obyvatel z horských a podhorských oblastí, kde docházelo k vyliďňování celých mikroregionů. Autor tak názorně upozorňuje na podstatnou skutečnost, že procesy pustnutí je nutné sledovat v širší geografické perspektivě a s vědomím hybného účinku sociálních faktorů.

Klířova kniha o rolnictvu na pozdně středověkém Chebsku představuje svým sociologickým pojetím náročnou lekturu nejen pro archeology. Díky teoretické propracovanosti však nabízí řadu neatřelých a dobře podložených závěrů, které nutí historiky a archeology k přehodnocování dosavadních představ o sociálních vazbách venkovského obyvatelstva. Klířův způsob kladení otázek nemá v české medievalistické literatuře období.

Jan Kypta

Alan K. Outram – Amy Bogaard: Subsistence and Society in Prehistory. New Directions in Economic Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge 2019. ISBN 978-1-107-12877-4. 272 str.

Knih pojednává o paleoekonomické škole ako špecifickom prístupe v archeologickom výskume. Jej základný kameň oficiálne položili v roku 1975 anglickí bádatelia E. S. Higgs a M. R. Jarman,

ktorí si uvedomovali, že k skúmaniu ľudských komunit a ich kultúrnych odlišností je kľúčové previazané štúdium sociálnych, demografických, ekologických, technologických, ekonomických a biologických aspektov (Higgs – Jarman 1975). Spojenie nových metodických prístupov vo vede s dostatkom kvalitnej archeologickej evidencie a dát podľa nich umožňujú efektívne skúmať životné prostredie a ekonómiu. Pre porozumenie mnohých aspektov ľudského chovania je teda dôležité interdisciplinárne prepojenie tradičných archeologických metód s novými modernými metódami využívanými najmä v prírodných vedách.

Autori knihy predstavujú vývoj ekonomickej archeológie, jej popredné myšlienky, teoretické stanoviská, ale aj ich kritiku (napr. determinizmus, viď nižšie) a dávajú ich do kontextu s informáciami, ktoré nám prinášajú moderné metódy. Kniha si kladie za cieľ zachovať významné úspechy paleoekonomickej školy a zároveň revidovať aspekty jej teoretických prístupov a integrovať nové technologické postupy. Tento cieľ autori naplňujú prostredníctvom deviatich kapitol.

Prvá kapitola je stručným exkurzom do historického vývoja paradigiem, ktoré boli v archeológii postupne uplatňované a dodnes môžu pretrvávať, ako aj do vývoja školy paleoekonomickej samotnej. Ako kľúčového bádateľa uvádzajú autori mimo iných aj Grahama Clarka, ktorý publikuje prvé myšlienky týkajúce sa paleoekonomickej problematiky už v období pred druhou svetovou vojnou (napr. Clark 1939). Od roku 1966 vedie spolu s E. Higgсом pre túto školu významný projekt *The Early History of Agriculture* na univerzite v Cambridge. Rozvoj školy v 70. a 80. rokoch je spojený s rozvojom a prepojením viacerých fundamentálnych prístupov. Patrí medzi ne napríklad analýza dostupnosti (napr. Webley 1972) alebo nové techniky a metódy pre zachytenie, analýzu a interpretáciu evidencie potrebnej pre rekonštrukciu životného prostredia (mikrofauna, rastlinné makrozbytky, penová flotácia). Veľkým prínosom je detailná analýza archeozoologického materiálu, ktorá siahala ďalej ako prostý popis a zoznam druhov prítomných na lokalitách (ako príklad autori uvádzajú opätovnú analýzu archeozoologického materiálu z lokality Star Carr; Legge – Rowley-Conwy 1988). Významné postavenie majú aj užšie zamerané odbory, ako experimentálna archeológia, etnoarcheológia, paleoetnobotanika.

V druhej kapitole autori nadväzujú na predchádzajúcu kritiku vznikajúcej školy a jej prístupov a uvádzajú spôsoby, akými sa s kritikou vyrovnáva. Pozornosť venujú hlavne determinizmu

ako jednej z najčastejších kritík ekonomických a procesuálnych prístupov v archeológii. Konkrétne sú spomenuté paleoekonomické modely, napríklad Site Catchment Analysis, Optimal Foraging Theory či ďalšie modely ekologickej produktivity, predvídateľnosti a teritoriality (napr. Carrying Capacity, Population Growth, Niche Construction Theory). Kritizujú najmä autorov alebo autorské kolektívy, ktoré zovšeobecňujú tieto modely ako univerzálne platné pre rozmanité archeologické kontexty, čím môže dôjsť k zjednodušeniu či mylnej interpretácii sledovanej situácie. Napriek tomu autori našej knihy uznávajú, že ak sú dané modely použité v kontexte, s ohľadom na rôzne zdroje nezávislých dôkazov a bádatelia sú schopní komplexne argumentovať možnosti skreslenia sledovanej situácie, potom môžu naopak poskytnúť užitočný náhľad do problematiky. Navyše, niektoré skutočnosti ozaj sú vymedzené prostredím a ekonómiou a určujú tak hranice (aj kultúrnej) životaschopnosti.

Ďalšie štyri kapitoly sa venujú zapojeniu nových moderných metód do hľadania odpovedí na paleoekonomicke otázky. Podrobnejšie sa venujú analýze stabilných izotopov, ktorá veľmi efektívne prispieva k riešeniu otázok týkajúcich sa nielen stravy, ale aj migrácie, sezonality či dokonca chovu zvierat a pestovania rastlín. Chemická analýza organických zvyškov (tukov, bielkovín) priniesla ako jeden z najvýznamnejších výsledkov prepojenie prvkov materiálnej kultúry priamo so zdrojmi potravy (napr. tzv. mliečne sitá v kultúre s lineárnou keramikou, Salque et al. 2013). Tento doplnkový druh analýzy významne dvíha kvalitu a spoľahlivosť zistení týkajúcich sa využitia sekundárnych živočíšnych či rastlinných produktov. Molekulárna genetika prispieva nepochybne veľkou mierou k výskumu hlavných paleoekonomických tém, avšak autori, viac ako pri ostatných, poukazujú na jej úskalia. Mnohé z uvádzaných metodologických chýb a nesprávnych výkladov sú však utlmované neustálym vývojom a zlepšovaním metód a technik analýzy DNA. Štúdium fytolitov a škrobových zŕn autori uvádzajú ako ďalší z prelomových prístupov, ktorý prehĺbuje a dopĺňa poznanie v oblasti exploatacie a domestikácie rastlinných zdrojov tropických a subtropických oblastí a podobným spôsobom ako chemická analýza rezíduí vrhá viac svetla na využívanie zdrojov v súvislosti s materiálnoú kultúrou.

Nasledujú prípadové štúdie. Prvá sa venuje ranému poľnohospodárstvu v strednej Európe, konkrétnejšie kultúre s lineárnou keramikou. Poznatky získané v poslednej dekáde 20. storočia významne rozšírili vedomostnú základňu o využívaní pôdy

prostredníctvom primárnej evidencie v podobe rastlinných a živočíšnych pozostatkov. Analýza stabilných izotopov uhlíka a dusíka z pestovaných plodín otvorila dvere k novej archeologickej rekonštrukcii obrábania pôdy prostredníctvom hnojenia a výmeny plodín, ktoré boli dovtedy len hypotézou; štúdium pomerov stabilných (kyslík, dusík, uhlík) a rádioaktívnych (stroncium) izotopov prvkov zo zvieracích pozostatkov posunulo naše chápanie manažmentu chovu hospodárskych zvierat. Genetická analýza vnesla viac svetla do problematiky chovu domácich zvierat napríklad pomocou štúdiá typicky pozvoľnej a dlho trvajúcej genetickej hybridizácie medzi divokými a domácimi prasatami, či zjavnej genetickej izolácie tura domáceho. Tieto a mnohé ďalšie poznatky získané detailnými analýzami autori demonštrujú na dátach z viacerých kľúčových lokalít z Nemecka, ČR a Poľska.

Druhá prípadová štúdia je venovaná domestikácii koní a pôvodu pastierstva v centrálnej Ázii. Štúdium problematiky je zamerané na územie dnešného Kazachstanu a venuje sa podrobnejšie botaiskej kultúre, ktorá predstavuje kľúčové obdobie pre domestikáciu koní s výraznou prevahou či úplnou dominanciou tohto druhu v osteologickom materiáli. Avšak už od objavenia samotnej lokality Botai (v 80. rokoch 20. storočia; *Zaibert 2009*) prebiehala diskusia o tom, či boli kone lovené alebo chované a či sa jednalo o ich divokú alebo už zdomácnenú formu. Na tomto príklade opäť autori demonštrujú prínos širokej škály nových metód pri poznaní raného chovateľstva a domestikácie koní. Dôraz kladú na holistický prístup pri analýze rôznych typov evidencie a snažia sa poukázať na fakt, že aj napriek novej prevaha určitých aspektov pri riešení konkrétnych otázok nie je možné jednoducho separovať ekonomickú a sociálnu stránku pri komplexnom skúmaní minulých spoločností.

Záverčná kapitola stručne sumarizuje vývoj paleoekonomickej školy od skorých začiatkov, ktoré prišli v povojnovom období, až po súčasný stav poznania a jeho možnosti. Poukazuje na fakt, že základné poslanstvo paleoekonomickej školy sa v zásade nezmenilo zo študovaných otázok sú prioritami v tejto oblasti výskumu dodnes. Prostredníctvom nových typov evidencie, ktorú získavame najnovšími metódami, však vieme nezávisle testovať existujúce hypotézy a modely a lepšie/presnejšie zhodnotiť ich správnosť. Knihu uzatvára stručný diskurz výzvami v podobe náročnosti adekvátneho vedenia archeologických výskumov, financovania alebo spracovania stále narastajúceho množstva dát.

V úvodných kapitolách knihy autori pomerne detailne popisujú udalosti, práce a projekty prebiehajúce v akademickom prostredí britských univerzít, ktoré tvorili podhubie pre vznik, rast a vývoj paleoekonomickej školy. Len menovite sú však spomenutí bádatelia z amerického prostredia (napr. L. Binford, K. Flannery) a ich prínos k problematike nie je diskutovaný. Taktiež úplne chýbajú zmienky o tom, ako sa myšlienková platforma vyvíjala inde v Európe. V nasledujúcich kapitolách je kladený veľký dôraz na prínos nových moderných a často nákladných metód, menej je už zdôraznená dôležitosť úlohy archeológa ako odborníka zastrešujúceho celý proces získavania primárnej evidencie a kontextových informácií, ktoré sú pre vyhodnotenie detailných analýz a interpretáciu nosné. Práve tento element môže predstavovať nádej pre budúce vyťaženie informatívneho potenciálu lokalít, ktoré boli alebo sú odkryvané a spracovávané za (napr. finančne, časovo) obmedzených podmienok.

Soňa Boriová

Literatúra

- Clark, G. 1939:* *Archaeology and Society: Reconstructing the Prehistoric Past.* London: Methuen.
- Higgs, E. S. – Jarman, M. R. 1975:* *Palaeoeconomy.* In: E. S. Higgs ed., *Palaeoeconomy: Being the Second Volume of Papers in Economic Prehistory by Members and Associates of the British Academy Major Research Project in the Early History of Agriculture,* Cambridge: Cambridge University Press, 1–8.
- Legge, A. J. – Rowley-Conwy, P. A. 1988:* *Star Carr Revisited.* London: Centre for Extra Mural Studies.
- Salque, M. – Bogucki, P. I. – Pyzel, J. – Sobkowiak-Tabajak, I. – Grygel, R. – Szmyt, M. – Evershed, R. P. 2013:* *Earliest evidence for cheese making in the sixth millennium BC in northern Europe.* *Nature* 493 (7433), 522–525.
- Webley, D. 1972:* *Soils and site location in prehistoric Palestine.* In: E. S. Higgs ed., *Papers in Economic Prehistory: Studies by Members and Associates of the British Academy Major Research Project in the Early History of Agriculture,* Cambridge: Cambridge University Press, 169–180.
- Zaibert, V. F. 2009:* *Botaiskaya Kultura.* Almaty: KazAkparat.

Jan Štětina – Dalibor Janiš a kol.: Tvrz Kurovice. Stavební vývoj, historie a archeologie šlechtického sídla na pomezí tvrze a hradu. Ingrede Hospes Editio Monographica I. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži, *Kroměříž 2019*. 208 str.

Tvrz ve vsi Kurovice, nacházející se u Kroměříže v ploché krajině na pomezí Hornomoravského a Dolnomoravského úvalu, prochází od roku 2006 pozvolnou generální obnovou, která dnes už patřičně rehabilitovala její zubožený stav zaviněný v předchozích desetiletích chátráním a nevhodnými stavebními adaptacemi. Od začátku obnovy provádí Jan Štětina kontinuální operativní stavebněhistorický průzkum, jehož komplexní vyhodnocení představuje hlavní náplň prezentované monografie. Z pera historika Dalibora Janíše vzešly obsáhlé, na precizní rešerši písemných pramenů založené kapitoly o vývoji majetkové držby sídla. Příspěvky čtyř dalších členů autorského kolektivu mají formu krátkých exkurzů. Lenka Bartíková se zabírala keramikou ze staršího archeologického výzkumu v jádru tvrze, Marek Svobodník s Jiřím Janálem vypracovali geologický posudek lomového kamene a suroviny ostění, současný majitel nemovitosti Martin Malina nastínil postup obnovy a aktuální způsob využití tvrze.

Janem Štětinou připravený oddíl o stavebním vývoji tvrze představuje hodně náročné čtení. Topornost obširných popisů a interpretací náleзовých situací je ale nutno brát jako nevyhnutelnou daň za možnost kontroly veškerých předložených závěrů. Zoufat si nemusí ani čtenář nevyklý formulacím a terminologii stavebních historiků. Oddíl je zakončen přehlednou a srozumitelnou syntézou, v níž autor stručně opakuje všechny své podstatné dedukce stran posloupnosti stavebních fází a jejich rozsahu. Orientaci ve výkladu napomáhá obrovské množství prezentované kresebné a fotografické dokumentace, jež splňuje nejpřísnější nároky na kvalitu. Základní vodítko poskytují analytické plány všech podlaží, doprovázené v hojné míře svíslými řezy jakož i nákresy interiérových stěn a fasád. Nemenší respekt vzbuzuje velký soubor detailních kreseb dílčích náleзовých situací a veškerých ostění. Autor své závěry o stavebních proměnách tvrze názorně demonstruje na axonometrických kresebných rekonstrukcích, vyhotovených pro všechny zásadní vývojové fáze. Před jeho nasazením třeba smeknout, protože veškerou dokumentaci pořídil s výpomocí.

Podle prvního doloženého predikátu lze počítky šlechtického sídla v Kurovicích klást do 2. poloviny 13. století. Nejstarší konstrukce ve zdech

nynější tvrze však pocházejí z podstatně mladšího období. Jak Jan Štětina nepopíratelně vyvozuje z řady náleзовých situací, v 90. letech 14. století nastal totální přerýv ve stavebním vývoji sídla. Tehdy byla kompletně odstraněna předchozí zástavba, aby se znovuvybudované sídlo mohlo podstatně rozšířit do prostoru příkopu. Z jeho dna nově vyrostla obvodová hradba, jež natrvalo určila přibližně obdélnou dispozici zástavby. I po novověkých úpravách zachovaný okrouhlý průběh vnější hrany příkopu autor přesvědčivě považuje za nepřímý doklad původní půdorysné podoby tvrze, čili s podnožním pahorkem kuželového tvaru.

Autorovi se podařilo poměrně uceleně rekonstruovat vzhled tvrze z konce 14. století, přičemž datování se bezpečně opírá o výsledky dendrochronologické analýzy. Novostavba sestávala z dvojice kamenných budov propojených obvodovou hradbou. Jeden z koutů obdélné dispozice vyplnila hranolová věž, jednu z delších stran tvořil palác, jehož sklep se v celé šíři nacházel v někdejšímu prostoru příkopu. Původní vzhled obou staveb se podstatně proměnil mnohačetnými přestavbami, přesto dosud zůstaly zachovány některé pozoruhodné původní detaily, jež dovolují částečnou rekonstrukci vnitřních dispozic.

Na konci 14. století nově vybudovanou tvrz k nepoznání změnilý nesčetné pozdně gotické, renesanční a barokní úpravy. Udivující je rychlá posloupnost několika stavebních fází ve 2. polovině 15. a 1. polovině 16. století, kdy zástavba postupně narůstala do blokové dispozice o čtyřech křídlech. V tomto období docházelo k celé řadě projektových změn, doprovázených někdy i částečnými demoliceami relativně nových konstrukcí. Komplikovanost pozdně gotických a raně renesančních fází lze přirovnat k džungli. Autor v této změti kupodivu neztratil přehled, byť opakovaně zdůrazňuje, že mnohé dílčí závěry mohou mít jen hypotetickou povahu. Neocenitelnou datační oporu představují výsledky dendrochronologických analýz. Pro pozdně středověké a raně novověké fáze se podařilo postihnout dispoziční uspořádání obytných jednotek, tradičně rozvinutých v prvním patře. V jednu dobu se v tomto podlaží nacházely dokonce tři obytné jednotky, což koresponduje s výpovědí písemných pramenů o rozdrobenosti držby tvrze mezi příbuznými. K nejpозорuhodnějším náleзům patří pozůstatky rozměrné pozdně gotické kuchyně, završené polygonálním dymníkem po způsobu helmice.

Všechny hlavní stavební fáze je možné propojit s konkrétními jmény urozených držitelů. Na hodně dynamické architektonické proměny kurovické

tvrze lze proto nahlížet i optikou výzkumu sociálních dějin šlechty pozdního středověku a časného novověku. Zvláště pozoruhodná je potřeba neustálého přebudování v poděbradském a jagellonském období. Míra překotnosti tehdejších přestaveb nutí brát při jejich interpretaci v potaz i jiné důvody než ryze praktické. S nadsázkou lze říci, že si každý držitel umanol zanechat ve stavební podobě sídla paměť na svou osobu. Kurovická tvrz v tomto ohledu nebude výjimečným příkladem. Podobná potřeba budování číší třeba z pozdně středověkých stavebních etap jihočeské tvrze Cuknštejn (Rykl 2012). Srovnávací výzkum tímto směrem je ale teprve na samém začátku.

V monografii kurovické tvrze připadlo na archeologii okrajové místo – neprávem. V posledních letech došlo na nádvoří k rozsáhlým výkopům, které obnažily celou řadu pozůstatků zbořených částí zástavby z pozdně gotických etap. Místo vedoucího výzkumu se vyhodnocení (i terénní dokumentace) těchto relikvů ujal Jan Štětina, a to stejně dovedně jako u situací nad povrchem terénu. Citelným dluhem nicméně zůstává publikace nálezů drobné hmotné kultury, učiněných v posledních letech. Do obrazového doprovodu kapitol Dalibora Janiše jsou jen namátkou zařazeny fotografie zlomků gotických a renesančních kachlů. V monografii jsou náležitým způsobem prezentovány pouze keramické střepy shromážděné při archeologickém

výzkumu v roce 1991, k němuž ovšem neexistuje terénní dokumentace. Jsou to nálezy ze dvou jam, z nichž jedna patří sídlišti věteřovské kultury, druhá souvisí se středověkými aktivitami na tvrzi.

Kniha o kurovické tvrzi je v pravém slova smyslu nedocenitelná. Co se týče výzkumu architektury šlechtických sídel, nemá mezi výstupy českého bádání obdobu. Její jedinečnost tkví ve vysoké kvalitě, a zvláště pak obrovském množství prezentované dokumentace nálezových situací, jež byly obnaženy při výkopových pracích i opravách nadzemních konstrukcí. Ani v okolních státech nenapočítáme mnoho srovnatelných prací. Neodbytně proto vyvstává otázka, jak je možné, že ve Švýcarsku vycházejí monografie tohoto druhu naprosto běžně již po třetí desetiletí.

Jan Kypta

Literatura

- Rykl, M. 2012: Die Baugestalt zweier unterschiedlicher Festen in Südböhmen um 1490 und ihr folgender Wandel. Zu den Aussagemöglichkeiten der Bauforschung. In: Adel, Burg und Herrschaft an der „Grenze“: Österreich und Böhmen. Beiträge der interdisziplinären und grenzüberschreitenden Tagung in Freistadt, Oberösterreich, vom 26. bis 28. Mai 2011, Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 187–204.